

**«SHARQ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ – 2010**

Adnan S-08

ДАДАХОН НУРИЙ

**АЗИМ
ЧИНОРЛАР
ПАНОҲИ**

(Бади-қисса, эсселар)

**«SHARQ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ – 2010**

Нурий, Дадахон.

Азим чинорлар паноҳи: (Бадиа-қисса, эсселар). — Т.: «Sharq», 2010. — 240 б.

Ўзвучи, публицист Дадахон Нурийнинг ушбу китобида адабиётимизнинг улуғ салафлари — меҳрибон ва мушрик устозлар муҳаббати билан эсланади, ўзига хос завқ, шавқ билан тасвирланади.

ББК 84 (5Ў)6

ISBN 978-9943-00-311-8

© «Sharq» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти, 2010 йил.

АДИБГА ТИЛАГИМ

Абдулла Қаҳҳордай талабчан, “қаттиққўл” Инсон устимиздан чиқарадиган “ҳукм”ни эшитиш учун у кишининг ҳузурига ёшгина йигитча Дадахон Нурий билан бирга борганмиз ва Устознинг оқ фотиҳасини олганмиз.

Дарвоқе, Дадахон Нурий ҳозирги пайтда энг фаол ижод қилаётган адибларимиз қаторида туради. Кейинги уч йил мобайнида унинг иккита йирик асари босилиб, ўқувчилар қўлига етди. Мен уларни мамнуният билан қизиқиб, ўқиб чиқдим. Ҳозир китоб дўконларидан тополмайсиз — шунинг ўзи адиб ижодининг қай даражадалигини кўрсатиб турибди.

Мана, ниҳоят, унинг яна бир янги асари дунёга келди. («Жаҳон адабиёти» журналининг 2005 й. январ сонида эълон қилинган «Кулатилган чинорлар паноҳи» асари ҳақида гап кетмоқда). Бу олдингиларидан ҳам қизиқарлироқ, ўзига хос услуб, ташибеҳларга бойлиги билан ажралиб туради. Ҳассос Абдулла Қаҳҳор, аллома Ойбек каби қатор мўғтабар сиймоларнинг ҳали кўпчилик назаридан “панароқ” бўлиб келган тақдир қисматлари далил-исботлар асосида маҳорат билан шундай тасвирланганки, ўқиган ҳар қандай одамни ҳаяжонга солади, Буюкларнинг Буюклиги янада яққолроқ намоён бўлади.

Укам Дадахон Нурийга тилагим — унинг бундай асарлари кўпаяверсин, соғ-саломат бўлсин!

Тўлепберген Қаипбергенов,
Ўзбекистон Қаҳрамони,
Ўзбекистон ва
Қорақалпоғистон халқ ёзувчиси.

Дўстим Дадахон

1964 йил бўлса керак, қишининг ярим кечаси илк қиссангиз «Оқшом қўшиқлари»ни ўқиб, роса қувонгандим...

Ушбу янги асарингиз қаҳрамонлари йироқ-яқиндан жуда таниш бўлганликлари учун сира зерикмасдан ўқилди. Шунчалик бўлар-да, бир китоб.

Сиз ёзувчи сифатида каломингиз ҳавас қилгудек.

Гўзал асар билан ўзингизни, барча ўқувчиларни табрикласа арзийди.

Рауф Парфи,
Ўзбекистон халқ шоири.

АЗИМ ЧИНОРЛАР ПАНОҲИ

Биз болалар ва домлалар

Урушдан кейинги тинч ҳаётнинг еттинчи йилига қадам қўйилган бўлса-да, ҳали унинг асоратлари ҳар жабҳада кўзга ташланиб турар, биз ўқийдиган мактаб ҳаётига ҳам ўз таъсирини кўрсатмай қолмаганди.

Айниқса, синфимиз аралаш-қуралашлиги билан бошқа синфлардан мутлақ фарқ қиларди. Бу дегани овози дўриллаб, мўйлови сабза уриб қолган ўсмир йигитлардан тортиб, катта опаларимиз қатори қизлар ҳам биз билан бирга ўқишар, бўй-бастрларига қараб, орқароқ парталарда ўтиришарди.

Лекин “катта”ларнинг савлати босибми, синф раҳбаримиз интизомни қаттиқ тутишиданми, ҳаммамиз намунали ўқувчи ҳисобланардик. Унча-мунча тўполон аксар биз тирранчалардан чиқар, шунда “акахон”лар дарров гирибонимиздан олиб ёки чарсиллатиб пешонамизга чертиб, тартибга чақириб қўйишарди.

Сирасини айтганда, синфимиз ҳар жихатдан бошқачароқ, мактабда бирон шонли сана муносабати билан саф тортиладиган бўлса, пасту баланд туришимизнинг ўзи гаройиб эди.

Хуллас, попуги дўпписига мос деганларидай бизга сабоқ берадиган муаллимларнинг ҳам феъл-атвори турли-туман эди: бадантарбия ўқитувчимиз озғиндан келган, қилтириқ, шу билан бўйи ниҳоятда узун — икки газдан юқори одам эди. Синф раҳбаримиз уни узундан-узоқ қилиб “Анатолий Илларионович Максимов” деб таништирган бўлса-да, биз ўзимизга мослаб “домла Махсумов” деб атай бошладик. Умуман, мактабда ҳамма уни шундай деб чақирарди.

“Махсумов” узокдан киши кўзига тўй-томошаларда сурнайчилар қуршовида пайдо бўлиб қоладиган “ёғоч-

оёқ”нинг ўзгинаси бўлиб кўринарди. Шу одам бизларга биринчи дарс ўтиш учун кираётиб, пешонасини синфимиз эшигининг юқори кесакисига уриб олган, ўрисчалаб нималардир деб сўкинганди. Шундан бери ҳар гал дарсга икки букилиб кириб келадиган бўлган.

“Махсумов” одатдагидай бизларни турғазиб, саломалик қилиб ўтирмасди. Анча тили келишмай бўлса-да, фамилияларимизни бирма-бир ўқиб, ҳамма синфдалигига ишонч ҳосил қилгач, дароз қоматини тик тутиб “раз-два, раз-два” деб машқ бошлар, ўнгу сўлга ўгирилиб ҳар қаддини букканда, айниқса оёқларини азот кўтарганда суяклари шақиллаб бир-бирига урилгандай хунук овоз чиқарар, ана ўшанда “Биология кабинети” деб аталувчи хона бурчагида турадиган, баъзан бизлар қия очик эшикдан кўрка-писа қараб қўядиган одам скелети (уни шахар ташқарисидаги “Авлиё бува” кабристонидан келтиришган дейишарди) тушимизда эмас, кўз ўнгимизда намоён бўлаётгандай туюларди... “Махсумов”дан баҳо олиш минг азоб эди: рўйхат бўйича биттадан болани доска олдига чиқариб қўйиб, ўзи кўрсатган машқларни қайтариб кўрсатишни талаб қилар, “раз-два”сига монанд хатти-харакатни бажаргунча она сутимиз оғзимиздан келарди.

Математикадан овози отинойиларникидай шикаста, юзи сепкилли, миқтидан келган Маъмур абзий деган йигит дарс берарди. Унинг ҳам бошқаларникидан ўзгачароқ одати бор эди: оппок, ингичка, узук таққан бармоқлари билан синф журнаlinesи кўкрагига маҳкам босганича “ваъ-алейкум-ваъалейкум”лаб кириб келар, курсига орқаси тегиб улгурмай ўтган сафар қайси масала ечими қаерда тўхтаб қолган бўлса, ўша ердан давом эттириб кетаверар, барчамиз унинг хотирасига қойил қолардик.

Тарих ўқитувчимизнинг тиллари чучуқроқ эди. Айниқса “с” ҳарфини айтолмасди. Лекин овоздан худо берганди — “Душман Метопатамияга боттириб кирди” деганида дераза ойналари зириллаб кетарди.

Адабиёт муаллимимиз Салмонжон домлани-ку қўяверинг, у киши нукул шеър ёдларди. Энг кўп шеър билганларга қаторлаштириб “беш” қўйиб ташлайверарди. Кичкинагина, чайир Нишонбой дўстимиз Ойбекнинг “Темирчи Жўра” достонини ёд айтиб, бир куннинг ўзида иккита аъло баҳо олган ва домланинг “сендан шоир

чиқади” деган таҳсинига сазовор бўлган... Энг қизиғи, бу муаллимимиз бизларга шеър айттириб қўйиб, кўзларини юмиб олганча тинглаб, хузур қиялпими, мизғиб олаяптими билиб бўлмасди.

Кўпни кўрган муаллим

Иккинчи чоракдан бошлаб табиий география фанидан сабоқ ўтадиган бўлдик. Синф раҳбаримиз таомилга кўра янги ўқитувчини бошлаб кирди. У киши дум-думалоқ — калта бўй, ҳабашга ўхшаш қоп-қорагина, жингалак соч, негадир нафас олса, хириллагандай овоз эшитилиб, боши билинар-билинмас силкиниб қўядиган, япалоқ юзлари чўтир киши эди. Ёши кирклар атрофида бўлса керак.

Ҳаммамиз ўрнимиздан турдик.

— Суннат Алиевич Аюпов, — дея таништира бошладимиз ая, — Тошкентдай пойтахт шаҳардан, САГУни битириб, сизларга дарс бергани келдилар. Биласизларми, “САГУ” нима? — Нафиқова бир лаҳза жимиб қолиб, сўнг алоҳида оҳанг билан таъкидлади, — “САГУ” — энг катта университет! У ерда ҳар ким ҳам ўқийвермайди!..

Янги муаллим бир қўлидаги ярим кулочча чиқадиган ялтироқ таёқни стол устига қўйиб, бошидан шляпасини олди, куллуқ дегандай барчамизга таъзим этиб қўйди. Унинг бу қилиғи цирк масхаравозининг томошабинларга қарата қилган “салом”ига ўхшаб кетарди.

Суннат Алиевичда ҳам ўзига яраша хислатлар мавжудлиги дарров аён бўлди. Дарвоқе, буни ўша куннинг ўзидаёқ ҳаммага маълум этиб, шундай деди:

— Ҳа, биз “САГУ”ни, яъни Ўрта Осиё Давлат университетини, яна бошқачароқ қилиб айтганда, ўша кутлуғ даргоҳни аъло баҳолар билан битирганмиз. Шунингдек, катта-кичик, — бирдан Суннат Алиевич сўзлашдан тўхтади, кафтини пешонасига “соябон” қилди, худди олисларга тикилаётгандай орқа парталарда ўтирганларга қараб, қошларини чимирди, — вой-бўй, ўнқир-чўнқир, пасту баланд, чинданам “мошхўрда” экансизлар-ку... Хуллас, каттаю кичик сиз зотларга шуни маълум қиламизки, бизнинг дарс ўтишда ўз методикамиз бор, — у негадир “миз”лаб кўпчилик номидан гапирарди, — яъни бу методика шундан иборатки, дарснинг чорак қисмини “Са-

вол-жавоб сабоғи”га ажратамиз. Яхшилаб ўйлаб кўринг: саволни ким кўпроқ бериши мумкин?! — домла бир лаҳза ҳаммага тикилганча жимиб турди-да, сўнг давом этди. — Билимга қизиққан, бепарқ бўлмаган, мушоҳадаси кенг болалар! Жавобни ким қайтариши мумкин?! — Суннат Алиевич қошларини чимириб савол назари билан қаради. — Мана, биз! — дея кўкрагига уриб, сўзига якун ясади. — Саволнинг салмоғига қараб баҳо қўйилди. Энди дарсни бошлаймиз, — домла костюмининг чап енгини тирсагигача тортиб, соатига қараб олди, орқада ўтирган кимларнидир огоҳлантирди. — Кўллар кўтарилмасин. “Сабоқ соати”га ҳали вақт бор!

Шундан кейин доска юзига кўрпадай қилиб (ўзи ҳам жуда катта эди-да!) “Табиий география” харитаси ёзилди. Кавказ тоғларининг гўзал табиати, ажойиб манзаралари ҳақида шундай ҳикоялар бошланиб кетдики, ҳаммамиз оғзимизни ланг очганча анграйиб қопмиз... Дарс давомида қийқирик, “хай-ё хайт”, “гулдур-гулдур” овозлар авжга чиқиб эшитилиб қолар, бу биз болаларники эмас, янги ўқитувчимизники эди: “Ана, чўққиларида оппоқ қор қуёш нурларида ялтиллаб турган муаззам тоғлар. Улар этагидаги қалин ўрмонни қаранг! Шу ўрмон оралаб, сўнгра кўм-кўк ўтлоқ майдон узра бир-бирини қувалаб, жуптанг-жуптанг қилиб кийиклар чопиб юрибди. Ох, уларнинг гўзаллигини таърифлашга тил ожиз! Қаранглар, қаранглар, бошига қорақўл терисидан тикилган узун қалпоқ кийиб олган овчи такатанг-такатанг қилиб, от чоптириб келиб қолди-ку! У билинтирмай эгардан тушди, палма дарахтлари оралаб ўтди, мевалари фарқ пишган мандарин шохлари орасига яширинди. Милтигини тўғрила-аб, баданглатиб отиб юборди-ю... хайрият, хайрият, эҳ, яхшилар, омонлик-омонлик! — ўқ нишонга тегмади. Кийикжонлар яна жуптанг-жуптанг қилиб, ўз ватанлари — олис тоғлар томон қочиб қолишди...”

Тасаввур қилинг, бу тафсилотлар шунчаки мохирона шавқ-завқ билан айтиб берилаётгани йўқ. Бакбақаларидан тортиб кенг пешоналаригача жикқа тер қоплаб кетган домламиз парталар оралаб кийик мисол “жуптанг”-лаб чопа бошлайди, бир қарасангиз от устида “камчи” (қўлидаги таёқ)ни ўйнатиб чавандоз мисол хайқиради, бир қарасангиз, охирги партада ўтирадиган Собиржон

аканинг орқасига яшириниб, елкасига “милтиқ қўндоғи”ни қўйганича “баданглагиб” ўқ узади, ундан ҳурккан кийикларнинг яна “жуптанг”лаб қочиб қолишларигача қойилмақом қилиб кўрсатади, худди кино дейсиз!

Домла бутун синфни сеҳрлаб қўйган, ҳамма донг қотиб у кишининг ҳикоясини тингларди. Ниҳоят, “ҳафсаласи пир бўлган овчи милтиғини филофга жойлаб, хуштак чалиб, қорабайир бедовини ёнига чақира бошлаган” пайт дарс тугаб, қўнғироқ чалиниб қолди. Вақт шу қадар тез ўтиб кетганини сезмабмиз.

“Савол-жавоб сабоғи” янаги сафарга қолдирилди.

Шундан кейин “САГУни битириб келган”, ҳар гапининг бирида “биз кўп нарсани биламиз, ўқиб ўрганганмиз, бошдан кечирганмиз, кўрганмиз-да!” дея мақтаниб қўйишни қанда қилмайдиган, ғаройиб ўз “методика”си бор муаллим Суннат Алиевич дарсини орзикиб кутади-ган бўлдик.

Домламининг синфга яқинлашиб келишининг ўзи аломат эди: доим ялтиллаб турадиган “амиркон этик” кийиб юрар, ундан, ҳар қадам босганда “ғарж-ғурж”лаб чиқадиган овоз яқин-атрофдаги кишилар диққатини тортмасдан қолмасди. Домла келаётгани унинг “ғаржли” этигидан маълум бўлар, ур-тўполон бўлиб ётган синф сув қуйгандай жимиб қоларди.

Ҳар дарсда бир янгилик... Айниқса, “саводни пешлаш”га ажратилган ўн беш минутли дақиқалар жуда қизиқарли ўтарди. Домлага йўқ ердаги саволларни топиб, бериш учун шайланиб турардик. У киши эса “САГУни битирган” — ҳамма нарсани билади: Қуриядаги воқеалардан тортиб, “ўртоқ Сталин бизларни ўйлаб, кечаси икки соатгина ухлаши”гача...

Суннат Алиевичнинг дарс ўтиш “методикаси”даги ишонтириш маҳорати саволимизга берадиган “жавоб”ларида ҳам янги қирралар билан намоён бўлар, айтганларининг ўзига ишонмаслик мумкин эмасдай эди, назаримизда... “Тошкентни нима учун “Тошкент” деб аталади?” “Яхши савол бердинг, Жаббор Ваҳобов, қалланг ишлайди! “САГУ”да ўқиганмиз, ўша ерда яшаб, кўп нарсани биламиз, кўрганмиз. Саволингга ҳар томонлама ёндошадиган бўлсак, яхшилаб қулоқ сол: шаҳарнинг қоқ ўртасида жуда катта тош бор. Усти япалоқ, атрофи ясси. Э-ха, мана шу бизнинг мактабдан мингтасида ўқийдиган

болалар бемалол сиғиб кетаверади. Қоқ ўртасида жуда катта ҳовузи ҳам бор. Ана ўша тош борлиги учун шаҳар номи “Тошкан” бўп кетган. “Тошкон” ҳам дейишади. Бу энди иккинчи масала! Биринчи масалага қайтадиган бўлсак, ҳар куни эрталаб тошкенлилар ўша тош устида тизилиб ўтириб оле-еб, куёшнинг эрталаб қандай чиқишини, кечкурун кизғиш нурлар таратиб ботишини томоша қиле-еб ўтирадилар,” — домла қалин қошларини чимириб, кўзларини қисганча “узоқларга” қарайди, бир дақиқа ўзини тошкентликлар қиёфасига солиб кўрса-тади, жундор билагининг тирсақлари устида турган бармоқлари худди обжувознинг кўтарилиб тушаётган тўқмоқларидай ҳаракатлана бошлайди...

Нишонбой бало эди, ақли кўп нарсаларга етарди. Аълочи-да! Шу бола одамнинг етти ухлаб тушига кирмайдиган саволлари билан домламизни бироз эсанкиратиб ҳам кўярди. Умуман, у мактаб миқёсидаги тантанали йиғилишларда артистона хатти-ҳаракатлар қилиб, ифодали шеър ўқиши орқали кўпчилик оғзига тушган. Салмонжон домла Нишонбойда шоирлик сиёғи борлигини айтгандан бери биз шеърлар ёзиб турса керак, деб ўйлардик.

У баъзида ўзидан-ўзи жўшиб кетиб “фидойилик”, “чин сўз”, “ватанга қасам” каби жумлалар йўғрилган, унча катта бўлмаган шеърни тўлқинланиб ўқиб қолар, айниқса, ҳар уч қатордан кейин такрорланувчи, эшитган қулоққа бироз галатирок туюлувчи “Кал бобомга содиқман” деган охириги мисрага алоҳида урғу беришни қанда қилмасди. Бизларни ҳайрон қолдирарди. Тўғри, у бу шеърини синфда “тор доира”да ўқирди.

Нишонбой ўзининг мана шундай “хислат”лари, яна қайсидир томонлари билан Суннат домлага ўхшаб кетарди. Шунинг учунми, улар руҳан бир-бирларига яқин эдилар. Нишонбой берган ҳар бир саволига батафсил жавоб оларди.

Бир куни у “Дохий Ленин билан Калининни қандай фарқи бор, битта одам бўлган дейишади, тўғрими?” — деб қолса бўладими!

Суннат домла кўзларини чақчайтириб қараб турди-да, пешоналари тиришиб кетди. Ҳеч қачон домлани бунақа ахволда кўрмагандик. Ниҳоят, у қўлидаги таёқ учини Нишонбойга нуқиб: “Маҳмадонасан, — деб қўйди, ке-

йин овозини пасайтириб, — аввал Ленин бўлган, кейин Калленин, қутилдимми?” — деди.

Бутун синф ҳайратланиб бир-бирига қараб олди. Яна ким билади, дейсиз, домламиз “САГУ”ни битирган одам...

Тинчимас Нишонбойнинг навбатдаги саволи ҳам машҳур кишиларга тааллуқли бўлди: “Ғафур Ғулом, Мусо Тошмуҳаммад ўгли Ойбеклар ҳамма қатори кўчаларда юришадими? Уларни кўрганмисиз?”

— Кўрганмиз! — қаддини ғоз тутиб, ғурур билан бош силкиб қўйди Суннат Алиевич, — Ғафур Ғуломнинг уйларини кўрганмиз. У жуда ҳашаматли иморат. Шундоқ дарвозаси тепасида менинг мана шу бўйимдан сал кичикрок, худди сенинг бўйингдай келадиган ҳарфлар билан “ҒАФУР ҒУЛОМ” деб ёзиб қўйилган. Унинг атрофида гуллар очилиб турибди, тинчлик кабутарлари учиб юрибди. Шуларни кўрганмиз!.. Ойбек домулло, о-о, у киши жуда улкан ёзувчи-да, биз китобларидан ўқиганмиз. Ҳа, Ойбек домуллони эса, катта кўчадан қопқора машиналарда ўтиб кетаётганда кўрганмиз. Қўлни кўкракка қўйиб, худди мана шундай қиб “Салом” деганмиз. У киши кафтларини силкитиб қараб қўйган! — домла бирдан овозини пастлатиб, “жавоби”га яқун ясади, — Буни ҳар кимга ҳам айтиб бўлавермайди. Умуман... машҳур кишиларга яқинлашишга рухсат этилмайди. Уларни ҳар хил шпионлардан ҳимоя қилинади, давлат қўриқлайди...

Хуллас калом, бизга икки чорак давомида дарс бериб, кўп нарсалардан хабардор этган, ақл бовар қилиб қилавермайдиган “жавоб”лари билан кўпчилигимизни ҳайрон қолдирган, Ғафур Ғулом яшайдиган уйни, Ойбекнинг ўзини кўришга муяссар бўлган, ҳафтада икки маротаба бўладиган “Табиий география”дан кенг қамровли сабоқ бермоқ учун “ғарчиллатиб” қадам ташлаб синфимизга кириб келадиган домламиз бирдан кўринмай қолди.

Синф раҳбаримиздан Суннат Алиевич қаттиқ бетоб эканлигини эшитиб қолдик. Нишонбой яна уч-тўрт бола Собиржон ака етовида “Гўрбанниса” (“горболница”)га бордик. Докторлар ичкарига қўймади. Эртасига Суннат Алиевич вафот этганлиги ҳақида шум хабар тарқалди. Синфимизнинг катта-кичик қизлари бир жойга тўпланиб олиб, йиғлашди.

Физкультура ўқитувчимиз “Махсумов” биринчи мар-

та ҳаммамизни тик турғизиб қўйиб, соатига караганича роса беш минут сукут сақлаттирди.

Бундай ғайри-табиий “аза тутиш”га одатланмаган айрим болалар бетоқатланиб ўзини у ёқ-бу ёққа ташлаган, қаеригадир қўл юбориб, қашинган эди, домла кўм-кўк кўзларини қаттиқ тикиб, ўрисчалаб нимадир деди. Шубҳасиз, сўкинаётган эди.

Роса бир ҳафта ўтиб, физкультура дарсини яна шундай мотамсаролик билан бошладик — Сталин вафот этганди.

Қойилмақом товукхона

Орадан йиллар ўтди.

Бироз девонаворроқ, ғаройиб феъл-атворли ўқитувчимиз Суннат Алиевичнинг қонида бор фазилатмиди, ўлчоқли “меъёрга” тушмас шунақароқ одаммиди ёки бизларни синамоқчи бўлиб ҳазиллашармиди, бир-биридан ажабтовур гап-сўзлари мени ҳамон ўйга толдириб келади. Ҳар қалай домла барча тенгдошларим орасида яхши таассурот қолдирган, ҳамон эслаб юрамиз.

Айниқса, болаликда мияга чиппа ўрнашиб қолган тасаввурдан қутулиш қийин кечаркан. Тошкентга келиб, ўша улкан “япалоқ тош” умуман бўлмаган, йўқлигига ишонч ҳосил қилган бўлсам-да, ҳамон қаердадир бордай туюлаверади; номида бироз айқаш-уйқашлик бор икки машҳур шахс бошқа-бошқа одам, ҳатто эгизак ҳам бўлмаганлигини билиб турсам-да, узоқ йиллар давомида битта одам қиёфасида гавдаланаверган... Ғ.Ғулум, Ойбек каби буюк алломаларга-ку, умуман яқинлашиб бўлмаслигига аллақачон ишониб қолгандим...

Машҳур шоир Қуддус Муҳаммадий билан бемалол гаплашиш, ҳатто у киши бошқарадиган адабиёт тўғрагига аъзо бўлиб кириш мумкинлигини эшитиб, шаҳар марказидаги ўқувчи-болалар саройига бордим, устознинг адабий сабоқ дарсларига қатнай бошладим.

Қуддус аканинг ҳам ўзига хос фазилатлари кўп эди: бирон журнал ёки газета саҳифаларида шогирдлари ижодидан намуналар чоп этилиши у кишини беҳад қувонтириб юборар, улардан бир қўлтиқ қилиб таниш-билишларга улашар ва албатта “бу бизнинг тўғарақдан чиққан” деб қўшиб қўярдилар.

Машғулотларга қатнаб юрган пайтларимизда ҳам дас-

та-даста китоб кўтариб келиб, ўқинглар деб, ҳаммамизга биттадан тарқатардилар. Бу китоблар, шубҳасиз, биздан олдинги “шогирд”ларининг янги босилиб чиққан асари бўларди.

Музыка билим юртини битириб, адабий тўғаракдан “учирма” бўлганимиздан кейин ҳам устозни тез-тез йўқлаб турардик. Айниқса, шеър ёки хикоядан иборат бирон машқимиз матбуот юзини кўрса, суюнчи олмоқчидай у киши хузурига чопардик.

Илк китобимнинг намуна нусхаси қўлимга теккан кун тўғарақдошим Султон Жаббор билан Қуддус домлани хурсанд этмоқчи бўлдик.

— Мен ҳам қуруқ бормай. Ҳовлига кетдик. Даланнинг мева-чевасидан устозга олиб келамиз, — деди у.

Аслида Султон ака ҳар кўрганда шаҳардан анча чет, Бўкага боравериш катта асфальт йўл беткайидаги боғроғли ҳовлиларига олиб кетаман, деб қоларди. Насиба бугунги кунга қўшилган экан.

Сўриларда “Хусайни”, “Каттақўрғон” узумларининг саватдай-саватдай бошлари куз офтоби селида олтиндай товланади. Фарқ пишиб етилган жоноқи олмалар, йирик-йирик нащватилар шохларини синдиргудай ерга қадар буккан. Томорқа этагидаги анжир мевалари ҳам бол боғлаб ётибди.

Ҳавонинг таровати ўзгача.

Вақт алламаҳал бўлгунча райҳон ва турфа гуллар хиди уфуриб турган яланглик рўясидаги каравотда жимир-жимир юлдуз тўла осмон юзига қараганча гурунглашиб ётдик.

Эрталаб барвақт турдик. Бирига узум тўлатилган, иккинчисига ҳар хил мевалар солиб, устидан анжир терилган ва унинг шапалоқ барглари билан ёпилган сатил челақларни кўтариб, катта йўл бўйига чиқдик.

Қуддус ака китобни кўргач, қувониб кетди.

— Ёдгор, Ёдгор! — дея одатдагидай овозларини баланд қўйиб рафиқалари — келинойини чақирди. — Мана, кўриб қўй, шогирдимнинг биринчи асари босилиб чиқди! — китобчани баланд кўтариб кўрсатди, сўнг, — Толиб Йўлдошни ҳам чақир, тезроқ келсин, — деди.

Биз Толиб Йўлдош номини кўп эшитар, шеърларини ўқиб, ёд олардик. Демак, у киши ҳам шу ерда экан-да! Жуда савлатдор, баҳайбат одам бўлса керак, деб хаёлимдан ўтказиб тургандим, бир пайт бошига эски чит

рўмол танғиб олган, қошлари хаддан зиёд ўсик ва қалин, хипча гавдали, оёқларидан шим почалари шимариб қўйилган тиззалари кўзигача лой чапланиб ётган ўрта яшар киши айвон рўясида пайдо бўлди.

Бу одам ҳовлининг кўздан четроқ нариги этагидан келганлиги билиниб турар, боя кимдир ўша томонда куйманиб, кетмон билан лой қораётгандай бўлувди.

— Толибжон, мана кўриб кўйинг, тўғарагимиз аъзоларидан яна бирининг қалдирғоч китоби босилиб чиқди! — дея устоз мени кўрсатиб қўйди-да, кейин алоҳида таъкидлагандек, — Машраб юртидан! — деди.

— Э, куллуқ бўлсин! — Толиб ака эндигина ювилгани учунми, ҳали нам, муздай қўлини менга азот узатиб, табриклаган бўлди.

Биз ўзимизни мухлислари қатори санаб юрадиган шоир Толиб Йўлдош Қуддус аканинг ҳовлиси этагига товуқ катаги қуриб беришга ваъда қилган, ҳатто қачонлардир унча-мунча гувала ҳам қуйиб кетган экан. (Дарвоқе, ўша пайтлар “Етти хазинанинг бири” — товуқчиликка эътибор давлат сиёсати даражасига кўтарилган, ижодкорлар бу “соҳа”ни шарафловчи назму наср битишарди.) Султон ака билан биримиз гувала узатиб, биримиз лой қориб, Толиб акага қарашадиган бўлдик.

Бир пайт бош устамиз кутилмаганда “Уйланмаганми-санлар?” деб сўраб қолди. “Йўк, ҳали” деганимизни эшитиб, бармоқларини бигизлаб насихат қилган бўлди: “Тўғри қиласанлар! Машойихлар болалигим — пошшолигим деб бекорга айтишмаган. Мазза қилиб юраверларинг! Докторларнинг айтишларича, Лев Толстой яна ўн-ўн беш йил яшаши мумкин бўлган. Бироқ хотини дастидан қочиб кетиб, қаҳратон совуқда шамоллаб, поезд станциясида ўлади. Аёлимни жанозамга аралаштирманглар, деб васият қилади. Ана шунақа, хотин зоти!” ...Шундан кейин Толиб ака уйдаги машмашадан бир оз нолиди.

Машҳур шоир деган номи бор одамнинг ўзига яраша ташвишлари бўларкан-да, деб ўйланиб тургандим, кутилмаганда у киши:

— Наманганнинг қаеридансан? — деб сўраб қолди.

— “Тахта кўприк”дан, — дедим.

— Ҳа, “Гишт кўприк”ка яқин жой. Ўша ерда Мулла Охунд мадрасаси бўлган. У киши авлиё — Шоҳ Машрабнинг устозлари...

Шундан кейин гап мавзуи “Девона-и Машраб”га кўч-

ди-ю устамиз кўз олдимизда бутунлай бошқа бир одам — жуда катта илму ҳикмат эгаси қиёфасида гавдаланиб кетди. Буюк шоирнинг шеърлари, ғазалларидан ёд ўқир, улар нима сабаб бўлиб ёзилганлиги ҳақида сўзлар, баъзи тушунарсизроқ жумлаларга изоҳ берар, санокли ғазаллари орқалигина бизга маълум аллома Машрабнинг уммондай бепоён ички дунёси, беҳаловат болалиги, сарсон-саргардонликда кечган ҳаёти, ҳар сатридан исён алангаси уфуриб турадиган шеърляти билан муфассалроқ ташиштирарди. Кексаликда дор остида якун топган жафокаш умрининг сўнгги кунлари ҳақида ҳикоя қиларди.

Мен шу дақиқаларда бу одамнинг кичкина вужудига бунчалик кўп Машраб каломини ёддан айтиш, бир-биридан ғаройиб ривоятларни рисоладагидай ҳикоя қилиб бериш маҳорати қандай жо бўлдийкин, деб ўйлардим. Устоз Қуддус Муҳаммадий тез-тез қайтариб турадиган хоҳ шеърый, хоҳ нарий бўлсин, ҳар қандоқ асарни шунчаки ўқишгина эмас, юракдан ҳис этиб, УҚИШ кераклиги ҳақидаги сўзларини эслаб, ҳали Толиб Йўлдош деган бу шоир олдида биз ҳеч ким эмаслигимизни англаб қолардим, лойга ботиб ишламасдик, балки Машрабхонлигининг олий мақом сабоғини олардик, гўё.

Толиб ака гап орасида бизларни яна битта сирдан воқиф этди. Балки бу “сир” эмас, оддий ҳақиқат бўлгандир, устоз Қуддус домла сабоғининг қайтариғи деб ҳам аташ мумкиндир.

Дарвоқе, у:

— Модомики адабиёт деган қутлуғ даргоҳ остонасига қадам қўйибсанлар, шу нарсани яхши билиб олларинг! — деди-да, курси устидаги чойнақдан пиёлага чой куйиб симираркан, нарироқда турган, негадир яхшилаб оқ рўмолча тахламига ўралган китобни аста очиб, бизга кўрсатди. Бу Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар” романи эди. Устамиз уни доим ўзи билан олиб юради, ўқиб туради шекилли, саҳифалар қатига узун қилиб қирқилган қоғозча — хатчўп солиб қўйилган эди. — Мана шу асарни қайта-қайта ўқиларинг, Машрабни ёд оларинг! Бу ўзбекдан чиққан икки зотнинг барча ёзганлари катта мактаб, адабиёт алифбоси! — Сухбатдошимиз китобни бизга қаратди, афсуслангандай бошини қимирлатиб қўйди. — Эҳ, шундай асар йўқ қилиб юборилган. Одамлар қаттиқ кўркув исканжасига солиб қўйилганидан бирон нусхасини сақлаб қолишнинг иложи бўлмаган. Яхшиямки маърифатли бир юртдошимиз ватанни

тарк этаётиб “Ўткан кунлар”ни ўзи билан олиб кетган экан. Бу ўша матн асосида босилган!

— Наҳотки бирон нусхаси ўзимизда топилмаган, ҳеч ким сақлаб қололмаган? — шеригим китобни авайлаб рўмол қатига ўраётган Толиб акага савол назари билан қаради.

— Э, укалар, — устамиз сенлар нимани билардинг, дегандай, кўпни кўрган кишиларга хос салмоқдор овозда сўз бошлади, — кўрқитиб олинган оломонни ҳар кўйга солиш мумкин. Буни Сталин яхши билган! Халқнинг кўзини очадиган, хушёр торттириб турадиган миллат раҳнамоси борки, “сопини ўзидан чиқариб” йўқ қилиб турган. Бунинг учун сиёсатнинг энг “дохиёна” усули қўлланган. Яъни “дастёрлик”ка худо иқтидор, ақл-заковат билан ичиқора бадфёллиқни кўшиб ато этган имони омонат маддоҳлар саралаб олинган. Улар сахнага чиқиб, қойилмақом рол ижро этиши шарт бўлмаган. Минбарларда, йиғинларда ваъз айтиб, ҳаммани оғзига қаратса бас! Шунга яраша мукофотлар садақа қилинган, катта имтиёзлар берилган. Айниқса, бу хилдаги зўраки муттаҳамларнинг ижодкорлар ичидан чиққани кўпларнинг бошини еган. Чунки улар ўзидан сал “баланд” келади-ган “касбдоши” борки, фиску фужур билан йўқ қилиш пайига тушган. Яқинда бир мажлисда Абдулла Қаҳҳор худди мана шундай иззатталаб нусхалар ҳақида “Уларга кўйиб берсанг, куйиб, кули кўкка совурилган иморатнинг ёлғиз мўрисидай қаққайиб, ўзи қолса!” деб хўп гапни айтибди... Энди мен сенларга сўзнинг индаллосини айтсам, Абдулла Қодирий ана шундай “ўзимиздан чиққан бало”лар қурбони бўлган. Уни ўлдириб ҳам тинчишмаган, асарларигача йўқ қилишмоқчи бўлган! Лекин, — дея киприқларига қадар тутшиб кетган қалин, ўсиқ қошларини чимириб, озгина сукут сақлаб қолди-да, сўнг сўзига яқун ясади, — инқилобдан аввал, ўнинчи йилларда Ликошин таржимасида рус тилида босилиб чиққан “Дивана-и-Машраб” китоби билан “Ўткан кунлар”нинг биринчи нашри Яшин акада бор деб эшитаман...

— Ҳа, ўша китоб Комил Яшинда борлигини Ойбек акадан у кишининг портретини ишлаётган пайтларим эшитганман!

Овоз келган томонга ўгирилиб тўрт гулли дўппи кийган, хипча, тик қомат, кўринишидан қирқ ёшлар чама-сидаги кишига кўзимиз тушди. У хонадон соҳиби билан

шундоқ қаршимизда, гишт ётқизилган йўлакчада турарди.

Қуддус ака сомонли лой билан силлиқлаб сувоқдан чиқарилган катакхона-уйчага завқ билан қараб “хай-ҳай” деб қўйди-да:

— Кичкинтойларбоп кичкина ферма бўпти-ку! Толибжонга қойил, яхшигина қурувчи уста экан! Абдулҳақ, сизнинг ҳовлингизга ҳам битга шунақасидан курдирамиз. Ҳозир товукчиликка эътибор катта. Етти хазинанинг бири! — деди.

— Энди, Қуддус ака, — у кишининг гапини бўлди ёнида турган дўппили одам, — бир девор қўшни бўлганимиздан кейин мана шунинг ўзи икки ҳовлига етади, — сўнг узун қилиб қурилган катакка ишора қилди, — бу ерда ҳазилакам товук боқилмаса керак!

Толиб ака ҳозиржавоблик билан сўз қотди:

— Ҳисоб-китоб бўйича катак йигирма паррандага мўлжалланган. Зарур бўлиб қолганда яна кенгайтириш мумкин.

Қўшни киши қаҳ-қаҳ уриб қулди:

— Ана, кўрдингизми Қуддус ака, бутун маҳаллага етаркан!

Шу орада кўча эшик томондан узун йўлак бўйлаб савлатдоргина, қомаги тик, кўринишидан Қуддус акага тенгдош бир киши шахдам қадамлар билан юриб келиб, гуруннга қўшилди:

— Қуддус Муҳаммадий партия ва ҳукуматнинг ҳар бир қақирғига лаббай деб жавоб берадиган ҳақиқий ижодкор! Товукчиликни янада ривожлантириш ҳақида Қарор чиққанди, биринчилардан бўлиб “Инкубатор жўжалари” деган шеър ёзган. Мана энди, амалий ишни ҳам бошлабди!

Дўппилик одам унинг сўзларига қўшимча қилди:

— Иброҳим ака, энди газетангизда хабар ҳам босангиз бўлади. Ташаббуснинг устида турган манаву шоир Толиб Йўлдош экан!

— Ундай бўлса Толибжон шу хусусда шеърин лавҳа ёзсин, дарров чиқарамиз...

Хуллас, қурилмамизни кўрган кишилар “яхши” деб баҳо беришди, мақташди.

Толиб ака уларни йўлакнинг нарироғигача кузатиб қайтаркан, бизларга деди:

— Дўппилик киши машхур рассом Абдулҳақ Абдул-

лаев, Қуддус акага ўнг томон қўшни. Унинг ёнидаги ёзувчи Иброҳим Раҳим, чап томон қўшни.

Чинданам девор уриш-у сувоқчиликда устамизнинг қўллари гул экан. Икки бурчагида тухум қўядиган “уй-ча”лари, қўноққа мўлжалланган ёғоч сўрилари ҳам бор шинамгина катак таҳсинга арзигудек қилиб қурилганди. Ёруғлик тушиб турувчи бир нечта жажжи дераза кўзларига тут новдаларидан “панжара” ясалиб, эшик ўрнига эски тунука печканинг ёпқичли қопқоғи ўрнатилган, ҳатто нарироқдаги водопровод жўмрагини очсангиз резина “қувур”дан сув оқиб келиб, катак ўртасидаги цемент ховузчани ҳам тўлдирадиган қилинган эди.

— Мана энди, Тоживой, — деди Толиб ака сарғиш сочлари доим диккайиб турадиган, икки юзида сепкил аралаш “кулгичи” бор Қуддус аканинг ўртанча ўғлига қараб, — зўр жўжалардан олиб келиб, яхшилаб уч ой боқсанг, ундан кейин потирлатиб тухум қила бошлайди. Қарабсан-ки, тайёр қуймоқ-да! — сўнг устамиз ўзи қурган “иншоот”ининг у ёқ-бу ёғига қараб, завқ билан қўшиб қўйди. — Бунақаси Тошкентда иккита. Биринчиси Ойбек аканикида!

Беихтиёр Толиб акага ўгирилиб сўрадим:

— Уни ҳам Сиз қурганмисиз?

— Албатта. Олдинроқ қурилган.

Негадир Ойбек акадай одам яшайдиган даргоҳда бу хилдаги сомон сувоқ, чўп панжара, эски тунука “эшикли” товукхона бўлишига ишонгим келмасди.

Ҳовли ўртасидаги ёғоч қаравотга ёзилган дастурхон устида узок гурунглашиб ўтирдик. Толиб ака чўнтагидан икки-уч варақ буклоғлиқ қоғоз олиб, янги ёзган шеърларидан ўқиди. “Тўртликлар” Қуддус акага маъқул тушиб, айримларини такрор ўқиттирди.

Вақт алламаҳал бўлиб қолганда устоз бизларни дарвоза олдиғача кузатиб чиқаркан, менга сал аввалроқ айтган гапни яна бир бор эслатди:

— Китобчадан иккита олиб келишни унутманг-а! Нозик кишиларни зиёрат қилишга борамиз.

Қуддус ака қандайдир кўтаринки руҳ билан айтган “Нозик кишилар” замирида нима яширинган бўлиши мумкин?

Албатта, янги китобим баҳона каттароқ адиблар билан таништирмоқчилар, шекилли. Султон ака ҳам йўлда кетатуриб шундай тахминни айтди. Агар шу рост бўлса,

Толиб Йўлдошдай шоир билан гуваладан девор кўтариб, сувоққа лой узатиб туриш бахтига муяссар бўлган мендай одам учун бу яна бир кутилмаган бахт!

Гуллар хиди тутган ҳовли

Илк китобчамнинг муаллиф учун деб берилган нусхаларидан яна икки донасини олиб, Қуддус ака ҳузурига ошиқдим.

Куз ўрталари, ҳаво илиқ эди. Шунга қарамай, устоз ички астари, ёқалари патила-патила жунли жигарранг узун чакмонни елкага ташлаб олди. У ниҳоятда катта, кўпол, кийса ўнгу чап барлари ерга теккудай эди.

Кичкина йўлдан катта кўчага чиқиб, уни кесиб ўтаётганимизда Қуддус ака:

— Миртемир домлани кўрамиз, — деб қўйди.

Маҳалла ҳовлилари оралаб кета бошладик.

Ниҳоят, қанотларидан бири қия очик турган дарвоза қаршисига келиб тўхтадик.

Қуддус ака дехқонсифат одам эди. Остонага яқинроқ келгач, оёқларини ерга “тап-тап” этиб уриб, кўча эшик қанотларини ланг очиб, ичкарига қадам қўйди.

— Ҳо-о-ув, Миртемир ака, биз келдик!

Саранжом-саришта ҳовли яланглиги ўртаси доирасимон гулзор бўлиб, ўша томондан райҳон бўйига аралаш хидлар димоққа урилгандай бўлди. Гулзорга яқинроқ қўйилган курсида орқага ташлатиб тўрт гулли дўппи кийган, шунинг учунми, пешанаси кўримли кишига кўзим тушди. Шубҳасиз, бу шоир Миртемир домла эди.

Тўғриси айтсам, мен айниқса ёшлар ўртасида номи машхур, ошиқона шеърлари қўлма-қўл ўқиб юриладиган бу кишини газета-журналлардаги сурати орқали яхши “танир”, қарашлари шиддатли, анча навқирон қиёфада тасаввур қилардим.

Миртемир аканинг рўпарасида икки елкаси орасига боши қапишиб қолгандай қунишиб, киртайган кўз қарашлари совуқ, ранги заҳил ғам-андухли бир йигит ўтирар, у бечора бошига худди бирон оғир мусибат тушган-у бу ерга арзи ҳол айтиш учун келганга ўхшаб кўринарди.

Домла сўзларни чўзиброк, беозоргина талаффуз билан ширали қилиб айтадиган одам экан.

Ўрнидан туриб:

— Э, келинг Қуддус оға, келинг бўтам, — дея икки-

мизни кутиб олди. Сўрашдик. Йигит ҳам ўрнидан турди, лаби-лунжини хиёл қимирлатиб салом-алик қилган бўлди, бироқ юзларида ҳеч қандай ўзгариш аломати сезилмади. Хатто Қуддус акага сал эгилиб ҳам қўймади. Ўзини бундай тутиши билан ўта оми ёки ҳеч кимни назар-писанд қилмайдиган “ўзим қалман — кўнглим но-зик”лар зотидан эканлигини намоиш этиб турарди. Яна бу сўхтаси совуқ бир оз ширакайфга ҳам ўхшарди.

Миртемир ака дастурхоннинг ўзларига яқинроқ томонида турган чойнак устидаги шоҳи ёпқични кўтариб чой қуйишга тутинганди, шу хизматни мен адо этсам, домла, дея у кишининг қўлидан чойнакни олмоқчи бўлдим. Бироқ изн бермади:

— Бўтам, Қуддусвой ўзимизники! Сиз меҳмон — бу даргоҳга биринчи келишингиз. Мезбонлик бурчимни адо этай.

Қуддус ака:

— Майли, домланинг табаррук қўлларида чой ича қолайлик, — дея менга кўз ташлаб қўйди.

Шу орада совуқ қотаётгандай қунишиб ўтирган йигит бирдан ўқчигандек ҳалқумидан хунук овоз чиқариб, томоқ қирди, сўнг бошини гулзор эгаччалари томон солинтирди-да, оғзидан сўлак аралаш бир нарсани тупириб ташлади.

Унинг бу хатти-ҳаракати ҳар қандай одамнинг гашини келтирадиган саҳройиларча бефаросатлик бўлиб туюлди, менга.

Назаримда Қуддус ака илк китоби чиққан мендек шогирди билан бир мақтаниб қўймоқчи бўлиб, кўпгина ёшларнинг меҳрибон хомий-мураббийси Миртемир акадай одам олдига келган-у, энди нимадир халақит бераётгандай шашти пасайиб қолганди.

Ниҳоят:

— Бу йигит, — дея елкамга қўл қўйди Қуддус ака, — ўтган йил сиз меҳмон бўлиб борган тўғарагимиз аъзоларидан. Янги китоби чиққанди, бир хурсанд этайлик, деб келдик.

Китобча муқоваси ва ичидаги суратларга диққат билан қараётган Миртемир акага устоз яна яқинроқ келиб:

— Қиссанинг бош қаҳрамони рассом. Ўзи ҳам суратлар чизиб туради, — деб қўйди таъкид оҳангида.

Домла менга ўгирилиб:

— Янги асарингиз қутлуғ бўлсин, албатта кўздан

кечириб чиқаман. Кўп ўқинг, кўп машқ қилинг, бўтам! — деди-да, Қуддус аканинг елкасига қўл қўйди, — энди Қуддус оға, бизнинг шогирддан ҳам битта шеър эшит-сак!

— Албатта, эшитамиз, — Қуддус ака бошни бир оз ҳам қилиб, жимиб қолди.

Миртемир домла ёнидаги йигитга:

— Ўқинг, бўтам! — дея ўнг қулоққа кафтни тутиб, столга энгашганча, унга яқинроқ сурилиб олди.

Хорғин кайфиятда ўтирган йигит бирдан қаддини ростлаб, икки-уч марта томоқ кирди. Яна кекиртагини ўйнатиб, балғам ташлаб қолмасайди, деб тургандим, хартугул ундай қилмади. Узун қорамтил, ингичка бармоқлари билан ҳиқилдоғини уқалагандай, бир силаб қўйди. Милтилаган нурсиз қийиқ кўзлари баттар кичрайиб, пешанасти тиришди. Икки қўли мушт бўлиб қисилди ва қутилмаганда ҳайқириқдай наъра билан шеър ўқий кетди. Унинг овози бутун ҳовлини тутиб борар, мўъжазгина жуссасига қандайдир аламли исёнкор руҳ қамалиб олган-у шу дақиқаларда бўйин томирларини зўриқтириб, бўғзидан ташқарига ёриб чиқаётгандай эди. Ниҳоятда равон, қуйма сатрлардаги мазмун — сайёднинг шафқатсиз тузоғига баногоҳ илиниб, ўткир тигли темир чангаkning зирқирок оғриқларидан вужуди азоб чекаётган, бу қийноқ-азоблар домида ўлимга маҳкум эканлигига кўзи етган навқирон шернинг нолаи фиғони эди, гўё...

Ўз замонасти учун анча ғайри табиий, мотамсаро-тушкунлик руҳида ёзилган бу шеър Миртемир домлага ёд бўлиб кетган чоғи, у киши мисранинг қайси қаторида авж пардалари юқори чиқиб, қайси қаторида пастлайди, шунга эътибор бераётгандек, кўзойнакни қўлдан қўймасдан моҳир дирижёр каби ҳаракатлантириб турар, бизнинг устоз ҳам қутилмаган сеҳр оламига тушиб қолгандай эди.

Шеър тугади.

Миртемир ака:

— Барака топинг, бўтам! — дея шогирдни олқишлади.

Қуддус ака ҳам хаяжон билан:

— Барака топинг, барака топинг! О, яхши! — деди.

Миртемир домланикидан кайтарканмиз:

— Қаранг, қаранг! — деб қўйди ҳамон завқи босил-

маган устоз хайрат охангида, — жуда иктидорли йигит экан. Чўғдай ёниб турибди!

Икки кўчани кесиб ўтиб, катта дарвоза қаршисига келганимизда Қуддус ака:

— Ойбек домланинг уйлари! — деб кўйди.

Бу сўзларни эшитгач, бор вужудимни қандайдир ҳис-ҳаяжон қоплаб олди. Наҳотки ҳозир Ойбекдай зот билан учрашамиз? Бу учрашув қандок рўй бераркин?.. Шунча йил Тошкентда яшаб, ўқиётганимга қарамай, мен у Инсонни бирон марта кўрмаганман. Мана энди бундан ўн йилча олдин ўша марҳум домлаemiz Суннат Алиевич шавқ-завққа тўлиб сўзлаб берган хикояси орқали мурғак кўнгилларимизга сингдирган буюк ёзувчи яшайдиган ховли қаршисида турибмиз. Негадир баланд дарвоза тепасига қарадим. Менимча баҳайбат ҳарфлар билан “ОЙ-БЕК” ёзуви бўлиши керак эди.

Афсус, Ойбек домла уйда йўқ эканлар. Қўнғироқ чалингач, кўп ўтмай остонада пайдо бўлган йигитча дачадалар, деди.

— Борамиз, ўша ёққа! — дея Қуддус ака мен томонга ўгирилди-да, ўзгарувчан куз ҳавосининг совуғи таъсир этдими, қўлтиқдаги сарғиш чакмонни кийиб олиб, деҳқонча шахдам қадам ташлаб, анча наридаги трамвай бекати томон кета бошлади.

Сарғиш чакмон

Қуддус ака худди навкирон йигитлардай ҳаракатчан, пиёда юришининг ўта ишқивози эди. Трамвай, троллейбус ёки автобус кутиб ўтиришга тоқати йўқ эди. Уч-тўрт чакирим йўлни кўрдим демасди. Биз шогирдлар у кишига ҳамроҳ бўлиб қолсак, етиб юргунча қора терга ботардик. Устозга тенглашиб юришни найновроқ Турғун Аюпову ихчам келбат Рауф Толибга чиқарганди, улар чопқиллагандай, зиппилаб кетаверарди.

Ўзимча ишқилиб “дача” яқинроқ бўлсин-да, деб бор-япман.

Устознинг забардаст қоматлари учун бир оз катта, кўполроқ, энглари ҳам узун, барлари кўча юзини сурпугудек айқаш-уйқаш бўлиб бораётган қозоқи чакмон ҳақида жиндай тўхталиб ўтай: бултур кузнинг худди ҳозирги палласидай совуқ тушиб қолган кунларнинг би-

рида тўғарагимиз машғулоти тугаши билан Қуддус ака Султон Жаббор, Рауф Толиб ҳамда каминани ёнига олиб, кетдик бозорга, чакмон оламиз, деб қолди.

Якшанба куни эди. Юра-юра бир пайт гала-говурли, гавжум бозорга етиб келдик. Уни “Чуқурсой” дейишаркан. Мол бозори, кигиз бозори, ўтин-қўмир бозорларини оралаб, чопон бозорини топганимизча анча овора бўлдик.

Бу ерда ҳар хил кишки кийимлар — хуржун кўзидай қалпоғи ўзи билан пўстинлару пахталик бўртма қавиқли пуфайкалар, турли-туман бичиқдаги тўнлар тахланиб ётар, сокинлик ҳукм сурар, гўё улкан бозор узра кезиб юрган гулдирос эпкин шу ерга келганда шашти пасайиб қолгандай эди. Разм солиб билдимки, сотувчиларнинг аксари қари-қартанг чоллар бўлиб, улар ўз молларини мактаб хайқиришмас, даллолларга ўхшаб томокни ёргу-дай бўлиб бакиришмасди.

Биз қидирган чакмон сотиладиган жой орқароқда экан.

Жимликни Қуддус аканинг шаштли овози бузди:

— Туя жунидан тикилган, энг иссиқ чакмон кимда бор?

— Ий-йе, ий-йе, бизда бар-да! Буяққа келинг! — бошига бостириб кийиб олган сур телпагининг “қулоқлари” даханигача осилиб тушган чўкки сокол қария ингичка товуш билан хўроздай қичқириб юборди, — мана шу сиз айтаётган чакмон бўлади, — у қўлидаги жунлари тарам-тарам “шалпанг” ёқали чакмонни шартта устознинг елкасига ташлаб, кийдириб қўйди ва таърифлай кетди, — О, ўзи, ўзи! Сизга мослаб тикилган экан. Қишда жоннинг роҳати, мазза қиласиз!

Чакмончига ҳамоҳанг қилиб, мактовни Қуддус ака давом эттирди:

— Ҳақиқатан туя жунидан экан. Бирпасда исиб кетдим-а! Ичида печкаси бордай!

Атрофдаги чоллардан бири ҳазиломуз қўшимча қилди:

— Сандали ҳам бор, деяверинг!

— Хўш, чакмонингиз менга жуда ёқди. Баҳоси қанча? — Айтганингизни бераман, дегандай унинг эгасига яқинроқ келиб сўради устоз.

Биз енги анча узун, барлари туфли учларини “ялаб” турган хайхотдай бу “гуппи”ни олманг, бошқа ихчам-

роғи бордир, дейишга тилимиз айланмай турарди. Қолаверса, устознинг шаштини қайтаришга журъат этолмадик. Унинг устига харидорнинг ўзи қиёмига келтириб мақтаб турган молни қандай “ёмон” деб бўлади. Фақат ёши биздан улугроқ Султон ака қулоғимизга шивирлагандай “туя жуниданлиги яхши-ю, лекин фақат сандалнинг ёнида ўралиб ётишга ярайди-да!” деб кўйди...

Унгача Қуддус ака чўнтақдан бир чангал пул чиқариб, чакмон эгасига тутди:

— Айтганингизни санаб олинг!

Чиндан ҳам чакмон фақат уйбоп эди. Уни устоз елгага ташлаб ўтирганини икки-уч марта кўрганмиз.

Бугун эса биринчи марта кўчага кийиб чиқаётгани бўлса, ажаб эмас...

Шундай қилиб Қуддус ака чакмоннинг тафтидан кучкуват олаётгандай ўзидан-ўзи завққа тўлиб, Абайдан байт ўқиб борар, шоирни таниб қолган йўловчилар одоб билан салом бериб ўтишар, айрим танимаганлар ажабланиб қараб қўйишарди. Билишимча, буюк оқиннинг шеъри ёзда ҳам, қишда ҳам қияр тўнингни қўйма, сенга асқотади, деган маънода эди.

Умуман, Қуддус ака тўғарак машқлари пайтида Навоий, Фузулий, Бедил, Абай, Тўқай каби алломалар ижодидан намуналар ўқир, тушунарсиэроқ айрим жумлаларни шарҳлаб, шеъриятнинг бетакрор рангин жилолари билан мурғак қалбимизни нурафшон этарди... Айниқса, “Бу дуня қирларин ювмак учун, қирланиб битдим ўзим” деган байтни ўқиб, “во-ох, вох”лаб ўринларидан туриб кетганлари ҳамон кўз олдимизда, Абдулла Тўқай бу шеъри билан нима демоқчи бўлганлиги ҳақидаги тушунтиришлари хануз ёдимизда.

Устоз аслида ўз гурундошини ўта хурмат қиладиган, унинг гапини диққат билан берилиб тинглайдиган камсуқум одам эди. Шунга қарамай, баъзан бир гапга тушиб кетса, тўхтатиб қолиш мушкул эди.

Буюк оқиннинг “Қир-адирлар каби чексиз, шеърияти бўстони”да завқ билан Абайхонлик қилиб, узоқ масофаларга қатновчи автобус бекатига етиб ҳам келдик.

Шахардан чиқаверишдаги биринчи бекатда тушиб қолдик. Кенг асфальт йўлнинг чап томонига ўтиб, кичкина боғқўчадан юкорилаб кетдик.

Абдулла Қахқорнинг дутори

Атрофини ажриқ каби ўт-ўланлар босган кичик асфальт йўл бўйлаб катта кўк дарвоза томон яқинлашиб келарканмиз, ичкаридан охиста чертилаётган торнинг ёқимли овози эшитила бошлади. Сўнг, унга ҳамоҳанг қўшиқ янгради:

*Қоро кўзум келу мардумлиг эмди фан қилгил,
Кўзум қоросида мардум киби ватан қилгил.*

Бизнинг назаримизда узоқ йиллар давомида катта-ю кичикнинг юрагига сингиб кетган, эшитган сари эшитгинг келаверадиган Алишер Навоий бобомиз каломи билан айтилувчи бу куй радио орқали таралаётгандай эди.

Бир қаноти қия очиқ дарвозадан ичкарига қадам қўйдигу ҳовли яланглигидаги суянчиқли четан курсиларда ўтирган икки таниш сиймога кўзимиз тушди. Уларнинг бири Ойбек ака, у кишининг ёнидаги салобатли овозда қўшиқ куйлаётган Юнус Ражабий эди.

Ўзининг мумтоз куй-қўшиқлари билан миллатнинг фахрига айланган Юнус ака оҳори тўкилмаган кителнуса опшоқ либосу тўрт гулли дўппи кийган бўлиб, қўлидаги садаф парчалардан нақшин жилолар бериб ясалган, кўринишидан яп-янги дуторни шундай берилиб чертардики, гўё бутун вужуди таралаётган куй навоси билан ҳамоҳанг тўлғониб, нола чекаётгандай эди...

Ойбек ака кўзларини катта очганича ҳайрат билан нигоҳини бир нуктага тикиб, чуқур хаёл оғушига чўмган, негадир кўкраги устида муаллақ турган қўллари титрарди.

Созга овоз уланди:

*Юзинг гулига кўнгил равзасин ясаб гулшан,
Қадинг ниҳолига жон гулшанин чаман қилгил.*

Ойбек домла ҳаяжон ичида бошини сарак-сарак қилганича “о-о” деб юборди.

Куй юқори пардалар оҳангида авжга чиқди:

*Таковаринга бағр қонидин хино боғла,
Итинга ғамзада жон риштасин расан қилгил.*

Ойбек аканинг боши эгилди, забардаст гавдаси кичрайиб қолгандай бўлди. Кўзларида ёш ҳалқаланди.¹

Мен ўзим учун асло қутилмаган, худди тушда кўраётгандай бу ҳаяжонли ҳолатни дарвозадан киравериш йўлак бўйидаги ёғоч скамейкада ўтирганча кузатардим. Устоз Қуддус Муҳаммадий ҳам калому соз мулкининг беназир соҳиблари бўлмиш бу икки Инсонга қараб, сеҳрланиб қолгандай, кўзларини пирпиратиб турар, гўё бутун борлиқни унутган эди.

Ниҳоят қўшиқ тугади.

Беихтиёр кўзим нарироқда ўтирган жуссаси пишиқ, ўрта яшар зиёлинамо аёлга тушиди. Шубҳасиз, у хонадон бекаси — Ойбек аканинг рафиқаси эди. Аёл ўрнидан аста туриб, оппоқ дастурхон ёзуғлиқ столга яқинлашди. Эҳтиром аломати билан қўлини кўксига қўйиб, ҳофизга қуллуқ дегандай бўлди, чойнақдан чой қуйиб узатди.

— Раҳмат, Зарифахон!

— Сизга минг раҳмат, Ойбек кўнглини тоғдай кўтардингиз.

Юнус ака қўлидаги чолғу асбобини авайлаб қалами матодан тикилган ғилофга жойларкан:

— Абдуллажоннинг дуторини бир синовдан ўтказдик-да! — деб бош кимирлатиб қўйди.

— Яхши, яхши дутор! — деди Ойбек ака ҳофиз сўзини маъқуллагандай.

Юнус ака ўрта бармоғини бигиз қилиб, қўлида ушлаб турган дуторга қаратди:

— Ана, “яхши” деб баҳоланди. Менга шуниси керак эди! Энди “бужуртмачи” қўшнимга буни юз-хотирсиз топширсам бўлади!

Худди шу пайт Ойбек аканинг нигоҳи даврага яқинлашишга журъат этмай турган Қуддус акага тушиб, юзларида қулги пайдо бўлди.

— Ие-ие, Қуддусвой, — дея ўринларидан туриб, бизни қарши олди.

Салом-алиқдан сўнг опахон Қуддус акага алоҳида мулозимат қилди:

¹ — Отам, — дея хикоя қилади машҳур ҳофиз Ҳасан Ражабий, — Ойбек домла ҳузурларида бир неча марта бўлиб, “Қоро кўзум”ни ижро этиб берганларида у киши худди қўлларини дуога очгандай қўшиқни қаттиқ ҳаяжон билан тинглар, баъзан беихтиёр уринларидан туриб, нидоли овоз чиқариб юборар, кўзларида ёш милтиллар — мен бунинг гувоҳи бўлганман.

— Онангиз — кампир соғ-саломатмилар? Келинпошша Ёдгорой яхши юрибдиларми, болалар ичида ўралашиб!

Юнус ака охиста лутф қилди:

— Қизиксиз-а, Зарифахон, болалар шоирининг хотини бўлгандан кейин ўралашади-да!

Ойбек ака яйраб кулиб қўйди-да, Қуддус акага ўғирилиб деди:

— Нешта, нешта?!

— Кўчқорвой, Тоживой, Тинчлик...

Устоз адашиб кетмаса эди, деб, хавотирда эдим, хайрият бармоқларини бирма-бир букиб, ҳамма ўғил-қизларини номма-ном айтиб чиқди.

Бир марта радиочиларга интервью бераман, деб адашиб кетганди-да! Ўшанда болалар учун эшиттиришлар тахририяти “Шоир уйдан репортаж” деган махсус дастур тайёрлашга киришган, биз икки-уч шоғирдлар ҳам устознинг уйига таклиф этилгандик.

Ўртага қўйилган ёғоч каравотда ўтирибмиз. Қуддус ака шеър ўқимокда. Ташқарида ичи турли аппаратларга тўла, икки ёнбошига “Радио” деб ёзилган машина турибди. Ундан икки уч микрофонли узун сим ҳовлига тортиб кирилган бўлиб, бошловчи қиз ўзи кўриб турган шоир истиқомат қилувчи хонадон манзарасини узоқ таърифлади, меҳмон бўлиб ўтирган биз шоғирдларни ҳам таништириб ўтди. Сўнг шоирга яқинроқ келиб:

— Қуддус ака, Сиз чинданам болалар шоирисиз. Болаларни яхши кўрасиз. Буни болаларингиз кўплигидан ҳам билса бўлади. Уларни таништирсангиз, — деди.

Қуддус ака стол устидаги ўзларига яқинроқ қилиб қўйилган микрофонга қараб бир томоқ қириб олди-да:

— Ҳа, фарзандларим кўн, мана, шоғирдларим билан ёнма-ён ўтиришибди, — деб жимиб қолди.

— Фарзандларингизни ҳурматли тингловчиларга таништирсангиз.

— Таништираман. Мана, Кўчқорвой, Тоживой каптарни яхши кўради, — деб ўғил-қизлари номини айтиб туриб, олтинчисига келганда “Отинг нимаиди, ўғлим?” деб қолса бўладими!..

Шундан кейин бошловчи кулиб юборган, микрофонни ўчирганди...

Бир неча йил аввал бўлиб ўтган бу воқеа Зарифа опа қулоғига ҳам чалинган шекилли:

— Қойил, бу сафар адашмадингиз, — деб қўйди.

Юнус ака ёнида ўтирган Қуддус акани саволга тутди:

— Жужуклар оламида нима гап?

— Уларга атаб шеърлар ёзиб турибмиз, Юнус ака.

Ойбек домла Қуддус аканинг елкасига қўлини қўйиб, гуруннга қўшимча қилди:

— Ха, яхши ёзади. Абдулла Қаҳҳор “Қуддусвойнинг қўзига қозондаги ковузоқ ҳам болаларнинг қалпоғи бўлиб қўринади” деб бекорга айтмаган.

Ойбек ака бу сўзларни қийналиб, бўлиб-бўлиб, лекин қандайдир ҳаяжон, энтиқиш билан айтди.

Худди шу пайт кўча эшик олдига гувиллаб машина келиб тўхтади, сўнг сигнал овози эшитилди.

Юнус ака:

— Ана, машинага ёғ қуйиб, бизнинг Ҳасанбой қайтди. Энди менга рухсат, — дея филофланган дуторни қўлга олиб, ўрнидан турди.

Зарифа опа нарироқдаги шинамгина қилиб қурилган ошхонадан чиқиб келаркан:

— Овқат тайёр бўляпти. Мен хали дастурхон ҳам тузатганим йўқ-ку! — деди.

— Бошқа вақт алоҳида келаман. Йўл-йўлакай бирров киргандим. Абдулла Қаҳҳор кутяпти, икки соатда етиб бораман, деганман. Биласизлар, у жуда пунктуал одам. Дарвоқе, дачасида экан, телефон қилиб: “Дуторингиз битди. Энди бу омонатни ўз қўлингизга топшираман” десам, “Ушлаб туриши биздан, чалиши сиздан бўладиган ўша асбобнинг баҳоси неча сўм?” деди. “Юз сўм атрофида” дедим. Кейин “Уста Усмон биланми?” дейди-я! — у киши қўлидаги соатига бир қўз ташлаб олди, — Ана, вақт ўтиб кетибди. Тезроқ борай, — деди-да, кўча эшик томон юрди.

Ташқарига чиқиб Юнус акани кузатиб қўйдик.

Ойбек аканинг айтиб беришича, ҳофиз қўлидаги дуторнинг ўзига яраша тарихи бор экан. Абдулла Қаҳҳор билан Юнус Ражабий шаҳардаги ховлида қўшни туришади. Улар бир-бирларини жуда хурмат қилишади. Ҳофиз Абдулла Қаҳҳорникига ҳар қадам ранжида қилганида шубҳасиз, бир-иккита қўшиқ айтишга тўғри келади. Бироқ ҳар қандай қўшиқни чолғусиз қиёмига етказиб, айтиб бўлмайди. Дутор қўлтиклаб чиқавериш жо-

нига теккан Юнус Ражабий бир куни шундай дейди: “Ҳар бир ўзбекнинг уйи тўрида битта чолғу асбоби осиглиқ туриши керак-да!” “Ўша оби-тобида чалинадиган асбобдан топиб беринг, пулини тўлай,” — дейди Абдулла Қаҳҳор. “Сизбоп зўрини уста Усмон ясайди. Эртагаёк у кишига буюртма бераман,” — деб ваъда қилади Юнус ака... Ниҳоят, ярим йиллар ичида қойилмақом дутор тайёр бўлиб, бугун эрталаб қўлга теккани экан...

Бор ва боғбон

“Дача”, яъни Ойбек аканинг дала-ҳовлиси ўн сотихлар атрофида бўлиб, киравериш узун ялангликнинг бор бўйича қалин ток сурхлари билан кўмилиб ётар, бир хилдаги ним пушти узум бошлари мўл-кўл, бироқ уларнинг аксарига “кул тушган”, ачиб, касалланганди. Ишком орқасидаги бор майдонни олмazor бор эгаллаган, ҳосилининг кўплигидан дарахт шохлари ерга қадар эгилиб тушган, айримлари синиб ётарди.

Бу манзара беихтиёр кўз олдимда доим белбоғида кинли пичоқ билан тоққайчи олиб юришни қанда қилмайдиган, қаерга борса дарахтнинг тарвақайлаб, шох боғлаб кетган ортиқча навалари борки, тарашлаб “қаддини расо қилиб” юрадиган, колхозда боғбон бўлиб ишловчи Ҳусанбой акамни гавдалантириб юборди. Қариндошларимиз орасида “дарахтларинг Мажнун бўлиб кетибди, кўпдан буён бу томонларга Ҳусанбой ораламаган, шекилли” деган гап юрар, қўни-қўшнилар эса ҳовлиларидаги мевали дарахтлар кам ҳосиллигини акамнинг қайчиси тегмаганлигидан деб билишарди. Мен кўп кузатганман: у киши “патак” бўлиб кетган шохларни аёвсиз кесар, энди бу йилги ҳосилни келаси йил бир қилиб оласизлар, деб кўярди.

Ток сурхларига қараб қўяётганимдан нимадир англаган Ойбек ака:

— Яхшимас, яхшимас, — деб қўйди.

Зарифа опа қатта елим идиш олиб келиб, қўлимга тутаркан, узум бошларига ишора қилиб:

— Сиз ёшсиз болам, узумларнинг касал тегмаганларидан танлаб узинг, — деди.

Ишкомнинг кунгайроқ жойидаги ҳосил бошларидан танлаб уздим. Нарирокдаги водопровод сувида чайдим.

Ойбек ака нимпушти бўлиб етилган узумдан бир гужумни кўлига олиб, бизга қарата деди:

— Яхши, яхши, — кейин ишком томонни кўрсатиб, — боғбон йўқ, қараш керак! — у киши ҳар бир сўзни тутилиб талаффуз этар, шунинг учунми, жумла-ларни қисқа гапиришга ҳаракат қиларди.

Шу он мен пайтдан фойдаланиб, хаёлимдан кечаётган гапни айтишга журъат этдим:

— Узумнинг ортиқча сурхлари жуда кўпайиб кетибди. Кун нури тушмай ҳосилни “шира” босган. Яхшилаб бир хомток қилиш керак!

Гапга Зарифа опа аралашди:

— Шу ишларни қиладиган битта мутахассис — боғбон керак-да!

Мен ҳозиржавоблик билан:

— Ундай одам бор. Чақиртирамиз. Намангандан, — дедим.

Ойбек ака менинг гапимни тасдиқлаган маънода:

— Водий... Яхши, яхши! — деди.

Эртасигаёқ Хусанбой акамга телефон қилдим.

— Бу йил куз чўзилади. Токларни ноябр охирларида кесса ҳам бўлади. Бир кунни мўлжаллаб бориб қоламан, — деган жавоб келди.

Боғ иши деса акамнинг эринмасдан Хитойга боришга тайёрлигини яхши билардим. Айниқса, Ойбек аканинг номини эшитгач, жуда хурсанд бўлиб кетди.

Шу ўринда бундан ўн йилча бурун рўй берган бир воқеани эслатиб ўтишга тўғри келади. Акам боғбонлик касбининг ҳақиқий фидойиси эди. Саксон уч ёшида шунинг “қурбони” бўлган... Велосипедини минволиб, шаҳар марказидан четроқ маҳалла кўчалари бўйлаб кетаётиб, бир ҳовлидаги ток сўрисига ва “патак” бўлиб ётган узум шохларига кўзи тушиб қолади. Тўхтаб, дарвозани қоқади.

Эшикни очган ёшгина йигитча салом-алиқдан сўнг “опоқдада”ни ичкарига таклиф этади. Ялангликдаги супага дастурхон ёзади.

Шу орада хонадон соҳиби ҳам келиб қолади.

— Ўғлим, — дейди акам томдан ошириб “осмон-ўпар” қилиб қурилган сўритокка қараб, — бунга хўп ҳафсала қипсиз. Лекин жониворнинг ҳосилига жавр бўпти-да! Кун тафти билан шабода керак!

— Шундайку-я, хомток қилайлик десак, шоти — “эшагимиз” калталиқ қилиб турибди, — дейди уй эгаси.

— Бунинг йўли осон — тўрт оёғига ёғоч боғлаймизда!..

Ўн қулочча баландликдаги сўритокка мўлжаллаб ясалган “эшак” оёқларидан бири кашакланган жойидан чиқиб кетиб, Хусанбой акам юз тубан ерга қулаб тушади. Шиfoxонада уч кун ётиб, вафот этади... Синган суякларининг оғриғидан у қанчалиқ азоб чекаётган бўлмасин, ўша ишқомли ховли эгаси ҳол-аҳвол сўраб касалхона палатасига кириб келганида уни жилмайиб кутиб олганини ва “мени кўяверинг, ёшни ҳам армонсиз яшаб кўйгандик. Токингизнинг навалари бақувват — серҳосил, нави ҳам яхши, хомток қилдириб кўйинг!” деганини ўз қулоғим билан эшитганман...

Кузнинг ўрталарига бориб биринчи қиров тушди. Тоқлар барги лов-лов ёнаётган тандирдаги олов мисол алвон тусга кирди. Худди ўша кунлар Хусанбой акам поездда Тошкентга етиб келди. “Ётоқ”дан нари тўғри “дача”га чиқдик.

Акам бемалолроқ ишлаши учун энг аввало ёғоч тахтадан пишиққина қилиб “эшак” — сўри ясади. Унга чиқиб олиб, ўтқазилгандан бери қайчи кўрмаган тоқ сурхларини бир четдан қиртишлай кетди. Худди сочини елкасига тушириб ўстирган шаҳарли “стиляга” кишлоқ сартароши кўлига тушиб қолгандай...

Кечга яқин ишдан қайтган Зарифа опа доим ним қоронғиликка чўкиб ётадиган яланглик юзи кеч кузнинг офтоб селига бурканиб ётганига, тепада қизларнинг қирқ қокил сочидай қилиб тараб кўйилган тоқ наваларига кўзи тушиб қувониб кетди.

Беихтиёр:

— Танимай қолдим-ку! Бу ўзимизнинг ўша дала-ховлими! Э, барака топинглар, — деб юборди.

Ойбек ака опани қарши оларкан:

— Яхши, яхши, — дея бир акамга, бир ишқом томонга қўллари билан ишора қилди.

Акам кечки дастурхонга фотиҳа ўқилгач, соат тўққизда жўнайдиған поездда қайтиб кетиши кераклигини айтиб, хонадон эгаларидан рухсат сўради.

Ойбек домла миннатдорчилик билдириб акамга пул бермоқчи бўлганди, у киши олмади.

Шунда Зарифа опа:

— Ойбек қўлини қайтарманг, хафа бўлади, — деганларидан сўнг акам битта беш сўмликни олиб:

— Мана шу табаррук пулни эсдалик қилиб доим ёнимда сақлаб юраман, — деди-да, Ойбек ака қўлини сиқиб хайрлашди.

Акам перронда вагонга чиқаркан, ёнидан чарм филофли янги ток қайчи олиб, қўлимга тутди:

— Манави доим сумкангнинг бир четида юрсин. Домланинг боғларидаги дов-дарахтларига қараб тур. Олмалар анча тарвақайлаб кетибди. У кишининг дуосини ол!

Шундай қилиб, шаҳардан четроқда жойлашган буюк адибнинг дала-боғидан ҳар ҳафта хабар олиб турадиган “боғбон” бўлиб қолдим.

Бу ерга кўп таниқли ижодкор, адабиётшунос олимлар келиб туришар, Ойбек акани толиқтириб қўймаслик ёки қимматли вақтларини олмаслик учунми, гурунглари қисқа бўларди. Шу билан бирга, домланинг савлати босса керак, келганларнинг кўпи ниҳоятда сипо тортиб ўтирар, улар деярли овозларини қаттиқроқ чиқаришга ҳам журъат этолмаётгандай туюларди менга.

Лекин баъзида сирли бидонда сут кўтариб, дарвозадан тўғри кириб келганича Ойбек аканинг рўпарасига ўтириб оладиган Маматчол ўзини жуда эркин тутар, шундан кейин ярим соатлар чамаси дала-ҳовли гулдураб турарди. Қария қулоғи оғирроқ бўлганиданми, шанғиллаган овози билан раис томорқа бермаётгани, қўшнисининг “харом ўлгур” сигири савзи эккан эгатларни пайҳонлаб кетганигача қолдирмай арз-дод қилар, охири “сал вақтингизни олиб қўйдим-а, энди узр, сиз катта одам...” дея қўлини кўксига қўйганича таъзим қилиб чиқиб кетар, Ойбек ака унинг орқасидан чехраси ёришиб қараб қоларди.

Комил Яшинни биринчи бор кўрганимда ўз кўзларимга ишонмаганман. Жуда ҳокисор, содда одамларга хос сиполик билан эшиқдан кириб Ойбек акадан ҳолаҳвол сўраб, бир пиёла чой ичар, турли нашриётларда янги босилиб чиққан китоблардан ташлаб кетарди.

Зарифа опанинг шу кишига муқояса қилиб айтган гапи ҳамон эсимда: “Маматсутчининг бир кунлик шовқини Яшин домла учун бир умрга етиб ортади”.

Бу ўхшатишни эшитиб, Ойбек ака қотиб-қотиб кулганди.

Маматчол

Бир кун келсам “дача” дарвозасига тақалгудай кўндаланг бўлиб ёнвериди хас-хашаклар осилиб ётган икки ғилдиракли четан арава турибди. Унинг шотиси орасига қоринбоғ билан маҳкам танғиб боғлаб қўйилган қаримсиқ эшак ҳорғинликданми, қулоқларини шалпайтириб, калласини ерга қадар эгиб олган, бўйни, жағи аралаш солинган юганнинг қайиш нўхтаси ўртадаги дарвоза қаноти қабзасига омонат боғлаб қўйилганди. Ўнг томондаги алоҳида эшикчадан бир амаллаб ичкарига кириб олдим-у ошхона рўясида Ойбек ака билан ўтирган Маматчолга кўзим тушди. Бориб сўрашдим.

Зарифа опа “Маматсутчи” деб атайдиган бу одамга шу пайтгача дурустроқ назар солмаган эканман: жуссаси ихчамгина, чўққисоқол, қарашлари ёш болалардай беғубор, юзларида нимтабассум балқиб турадиган манаман деган дехқон, даланинг далли кишиси эди. Рассом Абдулҳақ Абдуллаевнинг машхур “Яхшибой ота портрети”даги ёрқин тароват мана шу одамда мужассамга ўхшаб кўринди, менга. Ёқавайрон оқ яктаги, эскигина тўрт гулли дўпписини бир томонга қийшайтириб, чап қулоғига бир тутам райхон шохчасини кистириб олгани ҳам ўзига ярашиб турарди.

У кафтига солинган носвойни ярим очилган оғзи томон яқинлаштирганди, ток сўрасида осиглик турган симқафасдаги какликлар кетма-кет сайраб қолди.

Маматчол носни ҳам унутди. Кафти даҳанига яқинлашган жойда қотди. Кўзлари катта-катта очилди. Мошгурунч калта қошларини чимириб, бошини сайроқи какликлар томон ўгирди. Гўё чолнинг бутун вужуди қулоққа айлангану, сеҳрли куйдан завқ олаётгандай эди.

Бир пайт у тилини ликиллатиб, қийкириб юборди:

— Ох-ох, ох-ох! Булбул бўп кетларинг-е! Модасини қақиряпти, модасини!

Ойбек ака ҳам суҳбатдошининг кутилмаган бу шавқли ҳатти-ҳаракатдан руҳлангандай тасдиқ маъносиди:

— Ҳа, ҳа! — дея унинг шодон юзларига қараб қўйди.

Бироқ Маматчолнинг ғайритабиийроқ оҳангда чиқувчи ингичка товуши какликлар шаштини қайтарди шеклли, улар бирдан сайрашдан тўхтади.

Қария чала қолган гапининг давомини бошлади. Энди

унинг сўзлари чучукроқ эшитилар, бу тили остига ташлаб олган бир кап носвойнинг таъсири эди.

— С-шу десайгиз, сиз жуда катта одам, ҳукуматдан тотиб ҳамма бияди. Қимматти вақтийиз омай деман-у, бўмайди-да! Буни келинга атсамам бўлайдию, у киши ишли одом... Майли, сизга айтақолай — говмуш ўли-иб қо-оди!

Ойбек аканинг кўзлари қинидан чикиб кетаёзди:

— Қачон?

— Кеча. Энди сут йўқ. Шуни учун қуруқ келдим.

— Қандай қилиб ўлди? Нега?

Чол бошини сарак-сарак қилди:

— Э, қўшни, сиз сўяманг, мен атмай! — у оғзидаги носвойни бир четга тупуриб, елкасига ташлаб олган лунгида лаб-лунжларини артди, — бир пақирни қулоғидан қилиб сут берарди, жонивор! Хали ёш, бақувват эди. Бир ойлик боласи қолди. Агар шундай бўлишини билганимизда оғилга опкириб, маҳкам қип боғлаб қўярдик. Чол-кампири гафлатда қолдик... Ҳа, қандай қип ўлганини сўраяпсиз-а! Мен сизга бир бошдан айтсам, анаву катта даҳанага сув келадиған Заҳарикнинг юқорисида томорқамиз бор. Олдинги раис яхши одам эди. Қамишлар ўсиб ётадиған ботқоқликни қуришиб, экин-тикин экаверинг, деб бериб қўйганди. Ҳозир жа бошқача бўлиб кетган. Экинлар ҳосилга кира бошлаганда эчки, сигир кириб кетмасин деб мол-хол, кўрпа-тўшакни ўша ёкка олиб чикиб кетамиз. Кичкина уйча ҳам тиклаб қўйганимиз, ўша ерда турамыз. Бу йил қовоқ билан мош-лўвия роса бўлган. Хирмонни кўтарганда сизларга ҳам олиб келаман... Олдинги кун кечаси денг, говмушимиз арқони ечилганми, ёки қозикни ўзи суғурганми, калхўзнинг янги барралаб турган бедазорига кириб кетган. Кўзи очлик қилиб, хом бедани еяверган... Эрталаб даланинг қок ўртасида қорни шишиб, дўмбира бўлиб, ағанаб ётган ҳолда кўриб қолдик. Кампирим якка-ю ёлғиз ўғлимиздан “қора хат” келганда ҳам бундай дийдиёлаб йиғламаганди. Қўй, худонинг хоҳиши экан, олгандан кейин бериб ҳам қолар деб, аранг юпатдим. Бир амаллаб зовур этагидан хандак кавлаб кўмдик, говмушни. Эҳ, говмушмисан, говмуш эди. Сут эмас, қаймоқ берарди.

Чол сўзларини диққат билан тинглаб ўтирган Ойбек ака унинг елкасига қўлини қўйиб, юпатган бўлди:

— Кампирга бориб айтинг, йиғламасин. Сигир топилади...

— Мен энди борай. Сиз ҳукуматнинг каттакон одомисиз. Анча вақтингизни олиб қўйдим! — у ўрнидан турмоқчи бўлганди, Ойбек ака бир пиёла чой қуйиб узатди-да, ҳозир дегандай ошхона ёнидаги уй томон кетди. Кўп ўтмай қоғозга ўроғлиқ нимадир кўтариб чикди, чолга яқинроқ келиб, яктаги чўнтагига солиб қўйди.

— Ие-ие, нима қияпсиз? — Маматчол сакраб ўрнидан туриб кетди ва бир кафти билан чўнтаги устидан пайпаслаб, — Бу нима? — деб сўради.

Ойбек ака сирли гап айтаётгандай оҳиста шипшиди:

— Говмуш сигир! Кампирга олиб беринг!

— Йўк, йўк, дехқончилик яхши бўлган. Ўзимиз бир амаллаймиз, қарздан кўра...

Ойбек ака:

— Қарз? — деди-да, чолнинг юзларига бир лаҳза тикилиб қолди, сўнг “йўк” деган маънода бошини қимирлатди, — Кампирга, кампирга, — деди.

Қария юзига фотиҳа тортиб, ўрнидан кўзгалган чок қафасдаги какликлар яна сайрай бошлади. Чол ўша томон қизиксиниб қаради ва Ойбек акага яқинроқ келиб деди:

— Беозор, бир-бирига вафоли жониворлар. Илгари менда ҳам бўларди. Ишқивозликка боқардим. Булар тоғдан-а? Ўша ёқдан тутиб келинганми?

— Йўк, — бош чайқади Ойбек ака, — паркентлик дўстлардан, сизга ўхшаган қария бир отахондан совға.

— Сайраши зўр... — Маматчол ўзича яна бир нималардир дея дарвоза томон кетди.

Паркентлик дўстлар

Анча “қурук”, жазирамали келган саратон кунларининг бири эди. Сочини устарада шип-шийдам қилиб олдириб юрадиган, шунинг учунми афт-ангоридан кўра откалла бошидаги тўрт гулли дўпписи аниқроқ кўзга ташланиб турадиган Маҳкам ака деган ўрта яшар киши эрталабдан лоҳасланиб, қўлидаги рўмол билан елпиниб ўтирибди. У Ойбек аканинг ҳайдовчиси бўлиб, назаримда жуда кўпол, димоғдор одам эди. (Ахир, кимсан, Ойбекнинг шофёри!)

Бир пайт шу одам мени чорлаб қолди:

— Ҳой, ука, жуда куйди-пишди йигит экансан. Ишингни тўхтат, кел, чойни бирга ичамиз.

Ошхона томондан Зарифа опанинг товуши эшитилди:

— Ҳа, келақолинг, овқатни сузяпман.

Тушлик қиларканмиз, гурунг орасида опа:

— Ойбек кўп ишляпти. Толиқиб қолиши мумкин. Бир оз чалғитиш учун қир-далали баҳаво жойларни айлантириб келиш керак! — дея Маҳкам акага ўғирилди.

Шофёр:

— Ҳўп бўлади, — деди-да, бир оз андаргумон сўз айтди. — Қаерга борсак экан. Бўстонлиққами, Оҳангарон қирлари томонгами?..

— Лекин, — дея мен беихтиёр гапга аралашдим, — баҳаволикда Паркентга етадигани йўқ. Қир-адирлар орасидаги боғларни бир айланиб келгач, мириқиб хордиқ чиқарса бўладиган сарҳовузли оромгоҳ ҳам бор.

— Фақат одамларни ортиқча ташвишга қўймаслик керак, — деди Зарифа опа, сўнг таъкидлагандек қўшиб қўйди, — Ойбек бир ўзини деб бошқаларни ташвишга қўйишни хоҳламайди, дам олганчалик ҳам бўлмайди.

— Ўша мен айтаётган жой тинч, ғала-ғовурсиз катта боғ ичида!

— У томонларни кўп айланганмиз, яхши жойлар! — фикримга қўшилган бўлди Маҳкам ака ва таъкид оҳангида деди, — демак эртага эрталаб Паркент томонларга жўнаймиз. Ҳамроҳ қилиб, бу укамни ҳам олакетамиз...

Дарвоқе, Ойбек ака қафасдаги какликларга ишора қилиб, Маматсутчига “дўстлардан” деб қўйганида шубҳасиз, содда ва танти боғ қоровули Раҳматбувани, паркентли шифокор Бўрибой-у унинг кадрдон дўсти Афандинамо Шоюнус “тақачи”ни назарда тутганди. Чиндана улар қайсидир фазилатлари билан қисқагина мулоқот асносида зийрак адиб кўнглига яқин бўлиб қолгандилар. Яна Ойбек домла “дўстлар” деганда “Китобга арзирли раис Эгамберди, “агитатсия-пропоганда” ишларининг фидойи дастёри Маъмур акаларни, туякаш сарбон Айтбой оғаларни ҳам назарда тутган бўлиши мумкин.

Буларнинг барчаси менинг эски кадрдонларим. Ҳар бири билан танишувнинг қизиқарли ўз тарихи бор...

Мана, ниҳоят, эрталабдан Паркент сафарига отланиб, йўлга тушдик.

— Бу томоннинг йигитига ўхшамайсан, ука! Паркентликларнинг аксарияти Бўстонликдаги хумсонликларга ўхшаб сарғишдан келган бўлади. Буни Искандар Зулқарнайнга боғловчилар ҳам йўқ эмас! — Шофёрнинг бу сўzlари мен учун кутилмаган янгилик эди.

Унга қараб:

— Буни Сиздан биринчи эшитишим, — дедим-да, беихтиёр кўз ўнгимда ранги рўйидан тортиб, патила-патила сочлари ўсиқ калин қошларигача сарғишдан келган истараси иссиқ Бўрибой, сўнг хаяжонланиб гапирганда юзлари таранглашиб, қизғиш тортиб кетадиган Шоюнус акалар гавдаланди. Ҳатто чехраси доим “бўғриқиб” турадиган Эгамберди раис ҳам...

Орқадан хаёлга чўмиб, жимгина келаётган Ойбек аканинг шодон овози эшитилди:

— Ҳа, ҳа, Маҳкам кўп нарсани билади!

— Ойбек ака, — дарров у кишининг гапига қўшимча қилди шофёримиз, — бу укам ҳам анойилардан эмасга ўхшайди. Паркентни биздан яхшироқ билади-ёв...

Аслида Маҳкам ака икковимиз Зарифа опа тайинлаганидек гап-гаштак билан Ойбек акани бир оз “чалғитиб” кўнглини ёзиш пайида сафарга отлангандик. Шундан фойдаланиб ҳозир биз мўлжални олиб кетаётган томонларга илк бор қачон келганим-у у ердан орттирган таниш-билишлар ҳақида мухтасаргина қилиб гапира бошладим.

Бўрибой дўхтир

Бўрибой — тиббиёт олийгоҳига кириш илинжида бўлган бу йигит билан катта шаҳарда кеча бошлаган мусофиротнинг дастлабки кунлари танишиб қолганман. Тошкентнинг Қоратош даҳасидаги ёлғиз кекса онахонникида ижарада туриб, кириш имтиҳонларига бирга тайёргарлик кўрганмиз.

Талабалик “унвони”ни Паркентда, Бўрибойларникида нишонладик. Ушанда бу маскан кўзимга худди адабиёт дарсликларида тасвири босилган Навоий бобомиз таваллуд топган юрт — Хирот шаҳрининг айнан ўзига ўхшаб кўринган.

“Қишлоқ” (бу сўзимдан ошнам бир оз ранжигандай бўлиб, Бобур Мирзо ўз даврида Паркентни “шаҳар” деб атаганини таъкидлаб, менга танбеҳ берганди)нинг кун-

чиқар томони баланд кўрғон деворига ўхшаш тепалиқ ўраган бўлиб, унинг этакларида шаҳар ястаниб ётибди./

Бўрибой ҳовлимиздаги баланд айвондан туриб қарасангиз, худди Ҳиротни кўргандай бўласиз, дерди. Гадида жон бор экан.

Биринчи сафарим чоғидаёқ Паркент ва унинг хушчакчак кишилари билан танишиб, анча-мунча дўстлар орттирдим.

Ошнам шифокорлик дипломини олгач, шу ердаги марказий касалхонада ишлай бошлади.

Паркент ўзи дўппидаккина бўлиб кўрингани билан атрофини ўраган тоғ-тошлар орасида ўнлаб катта-кичик қишлоқ-овуллар яшириниб ётади. Байрам, дам олиш кунлари ҳар томондан одамлар чумолидай ёпирилиб келади, бу ерга! Ҳаммаёқни гавжумлик, ғала-ғовур босади.

Бўрибой азалдан қувноқ, лутфу карам билан “гапни қаймоққа қориб” (Шоюнуснинг ибораси) гапирадиган, шунингдек, ўз касбининг фидойиси эди. Тез орада мухлислари, ихлосмандлари кўпайди. Яқин атроф, тоғлар ичкарасида “Қўли энгил дўхтир” бўлиб танилди.

Бўрибойнинг ўзи ҳам бирон одам ҳаста бўлиб ётгани дарагини эшитса, қор-ёмғир демай, яёв ёки от-уловда дори-дармон жомадончасини кўтариб унинг хузурига етиб борар, илҳақ нигоҳларни қувончга тўлдириб, дардга малҳам бўларди. Ўзим кўп марта уловим (“Ява” русумли мотоциклим бўларди)га мингаштириб қир-адирлар оша Санганга-у Қумушкон, Заркент-у Намданак томонларга “тез ёрдам” кўрсатишга олиб борганман. Бундай пайтлар латифанамо хангомалар ҳам бўлиб турарди: бир куни Қумушкон тоғлари ичкарасидаги ўн-ўн беш ўтовдан иборат овулга келганимизда ёши бир жойга бориб қолган отахон бемор ётган кампири қолиб “дохтур болам, дорингни анаву ёшроқ женгенга ишир” деб туриб олгани, дуркун “женге” чолнинг иккинчи хотини бўлганлигини оғайним билан тез-тез эслашиб турамиз.

Эгамберди оқсоқол

Бўрибойлар хонадони жойлашган тепаликка қараб ҳар куни эрта тонгда баргранг “Газик” биғиллаганича овоз чиқариб кўтарилиб келади-да, идора рўясидаги ялангликда тўхтади. Машинанинг орқа эшиги очилиб, бақбақалари аралаш икки юзида даканг хўроз тожидай қон

кўпчиб турадиган эллик ёшлар чамасидаги киши эринчоқлик билан хиром этикли оёқларини осилтириб ерга тушади. Кўпчилик негадир “оқсоқол” деб ҳам атайди.

“Оқсоқол” дастлаб учрашган одамда ҳафсаласиз, боқибегамроқ киши сифатида таассурот қолдириши турган гап. Мен биринчи кўрганимда шундай хаёлга борганман.

Бироқ раис билан яқинроқ мулоқотда бўлиб, гурунгини олсангиз, ишнинг кўзини биладиган мулоҳазали одам эканлигига амин бўласиз.

Бўрибой оғайним: “Эгамберди ака кўмирга ўхшаб “сингиб” ёнадиган раҳбар, уни сал қўзғаб қўйсангиз, ичидан лаҳжа чўғи чиқади” деб бежиз айтмасди.

Бу гапда жон бор: Паркентга киравериш катта асфальт йўлнинг икки томонига қаторасига экилган баланд дарахтларга “қайроқи” ток сурхлари чирмаштириб юборилган. Шохма-шоҳ осилиб ётган узум бошлари ўтганкетган одамни лол қолдиради. Айниқса, куз офтобида қирмизи ранг олиб, то биринчи қор тушгунча ҳам товланиб туришининг ўзи бир мўъжиза!

Ёки бутун мамлакатда қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш сиёсати авж олдирилаётган, техникага қарши айрим “эскилик тарафдорлари” бўлган раҳбарлар “консерватор” тамғаси билан оқ калтак-қора калтак қилинаётган бир пайтда Паркент кўчаларидан бўйнига осилган қўнғироқчаларни жаранглатиб туялар қарвонининг ўтиши замон талабига мутлоқ зид бир ҳол! Сиёсий жиҳатдан “феодализм даври”ни кўмсашдан бошқа нарса эмас. Бироқ Эгамберди раис “йўлини топиб” шунга эришган. Албатта, осонлик билан эмас!

Аломат Шоюнус

Бозор томон яқинлашиб келаётган қарвон қўнғироқларининг овози темирчи уста Шоматнинг ажиб феъл-атвори, танти ўғли Шоюнус қулоғига чалиниши билан у қўлидаги босқонни бир четга қўяди, узун илгакли симда осиглик турган чит рўмолни олиб, шоша-пиша бўйин аралаш пешанасидаги реза терни артади. Сўнг “озгина дам олайлик, ада” дейди-да, ярим белча пастда жойлашган устахонадан бир сакраб, тинимсиз одамлар ўтиб турган йўлак беткайига ўзини отади. Мисгар оғайниси билан ишқивозликка ўн икки туяга етадиган қилиб

ясаб берган қўнғироқчалар садосига махлиё бўлиб, қараб қолади.

Нихоят, ҳорғин, қари хаचери устида мудраётгандай қилт этмай келаётган карвонбоши — Айтбой оғага тега-жоғлик қилади:

— Хей, оқсоқол! Тоғдаги ўроқчиларингиз туяларга сомонни эплаб босишолмабди... Мен саранжомлаб ҳар бирига ўттиз қанордан юклаган бўлардим.

Чол “жияклари” қизаринқираган кичкина кўзларини пирпиратиб:

— Сенга тенг кеб бўлами! Ҳеч ким қилмаган жумушдарди қиб журасан-ғўй! — дейди-да, эшагини тезроқ юришга ундайди.

“Кап-катта, бола-чақали” Шоюнус эса, отаси “Ҳо-ов, анқов!” деб чақирмагунча туялар карвони ортидан кўз узмай қараб тураверади.

Содда, очиккўнгил, юз-кўзларидан доим кулги ёғилиб турувчи, онаси фақат одамларга хурсандчилик улашиб юриш учун тукқандай полвонкелбат, шу билан бирга бир оз “девонавор”роқ бу йигитни Паркентда кўпчилик яхши билади. Ёши Бўрибойдан бир оз “улуғроқ” бўлса-да, унинг синфдош оғайниси. Шубҳасиз, оғайнимнинг оғайниси бўлгач, менга ҳам яқинлиги бор.

Чинданам Айтбой оға айтганидек, “ҳеч ким қилмаган ишларни қилиб юриш” бобида Шоюнусга тенг келадиган бу яқин атрофда топилмаса керак: бир куни окшом пайт Паркент бош кўчасининг у томони-ю бу томонини эгаллаб, хатто ён-вердаги дарахтлар шохини торткилаб маккажўхори поялари босилган улкан бир нарса силжиб кела бошлади. Уни на машина, на аравалигини билиб бўлар, худди бахайбат ғарам ўзича ҳаракат қилаётгандай эди... Йўловчилар тумтарақай бўлган, рўпара келиб қолганлар машина-уловини ён йўлакларга бурган, хуллас ярим ўткинчи сарсон, ярим ўткинчи ҳайрон эди.

Кўча қоидаси бузилган ҳар бир жойда ҳозир-у назир Эргаш милиса ҳарчанд хуштагини чуриллатмасин, ғарам силжишда давом этарди. Нихоят... йўлнинг бурилиш жойига келганда тўхтади. Бир-бирига “кашак” қилиб ортилган бўлиқ макка поялари орасидан дўриллаган овоз эшитилди:

— Эргаш, ўнг томонга қараб қўй, машина йўқми? Ҳовлига етиб олай!

Бу — Шоюнус эди.

Шундан кейин унинг кажавали “Урал” мотоциклига бир машина юк ортгани овоза бўлганди.

Хатто бир марта Эгамберди раис “енгил-елпи” юкли туяларни кўриб, Айтбой оғага:

— Битта туянинг мотоциклчалик ҳам кучи йўқми? — дея танбеҳ берган дейишади.

Айниқса, Шоюнус мохир тақачилиги билан атрофдаги қишлоқ-овулларда номи машҳур.

“Эшакдай шартаки хайвон зотини “дор”га боғлаб ўтирмасдан, отни эса ёлғиз ўзи (одатда уни тақалаётганда ёрдамчи орқа оёғини думи билан ўраб маҳкам ушлаб туради) тақалаб ташлайверадиган устаси фаранг” деб таъриф беради кўпчилик мижозлар.

Албатта, бу ҳамду саноларда муболаға йўқ эмас. Бироқ Шоюнус уч йил ичида (отаси бу ҳунарни энди сен давом эттир дея оқ фотиҳа бергандан кейин) тақа қоқишнинг “пири” бўлиб кетгани рост.

“Менинг йўриғим бошқаларникидан осон: овора бўлиб “темир улов” баллонини ечиб, ямаб, ел бериб ўтирмайман, михлаб қўяқоламан, холос” деб ҳазил гап қилиб юради.

Айтбой оға

Қаторлашган туялар карвони қиялама йўлдан юқорига ўрлаб, тепалиқдаги идора олдига яқинлашиб келган сари қўнғироқлар овози яқин-атрофда қаттиқроқ акс-садо бера бошлайди, Паркентни тўлдириб, эски замоннинг файтонлари ўтаётгандай бўлади.

Бундан қулоқлари динг бола-бақралар югур-югур қилиб қолишади. Кўчага ўзларини уриб, дарвозалар остонасига симёғочдаги қалдирғочдай тизилиб, ўтириб олишади. Туялар яқинлашишини кутишади. Хўп қизиқ томоша-да, худди кинодагидай!

Жуссаси ихчамгина, шунга яраша кафтдай юз-у чўзинчоқ даҳани остини бир тутамгина сийрак соқол қоплаган, милтиллаган кўзлари зехн солиб қараган кишига қарчиғайдек ўткир боқувчи, айни пайтда овози ҳам шаштли Айтбой оға етовидаги карвон идора майдончасига етиб келгач, бир оз тин олади. Қария “йўл бошловчи” — умрини яшаб ҳорғин ва бепарволикка кўника бошлаган

хачир уловининг тизгинини бир томонга тортади. Жонивор итоаткорона бошини қайириб, йўлга кўндаланг ҳолда туриб олади.

Қаторни бузмай тартиб билан келаётган карвон бўйлаб жонланиш сезилади. Шундан кейин туялар ниманинг-дир илинжида туртиниб-суртиниб олдинга интиладилар. Карвонбошидан бирон рўшнолик кутгандай кўпикли лаблари билан кавшаниб, бўйинларини осмонга чўзганча тек турадилар.

Қисқа муддатли шу норасмий “маросим”дан сўнг жониворлар бирдан узун бўйинларини пастга солинтиради. Қария эгар ёнбошидаги хуржун кўзидан эски чит рўмолни олиб, унинг тугунини бўшатади, биттадан бўлакланган “калла қанд” ола бошлайди. Туялар энчиллик билан лабларини чўзиб, ўз улушларини илиб олгач, яна кавшанганча саф бўлиб, пастга эниб йўлни давом эттиради.

(Айтбой оға циркдаги хайвон ўргатувчиларнинг бундай йўригини қандок йўллар билан ўзлаштириб олганини ҳеч ким билмайди. Бирок ҳар ойда туялар учун озуқа деб омборчидан қанд олиб туришига раис қарор чиқариб бергани кўпчиликка маълум. Лекин шу ҳам осонликча бўлмайди: Тошканбой хўп яхши йигит-у, “бошбух”-лигига боради-да! “Туяларингиз қачон қандга тўяди?” деб, баъзан зам-зама қилиб кўяди).

Карвон ярим чақиримча наридаги чорва учун кишки ем-хашак жамғариладиган саройга яқинлашиб келгач, унинг катта, сербар тахталардан ясалган икки қанотли дарвозаси ланг очилади. Туялар тўғри хас-хашак, пичанлар тоғтоғ бўлиб турган ғарамлар рўпарасига келишади. Уларга қамчи ўқталиб, бақир-чақир қилишнинг хожати йўқ, карвонбошининг хиёлгина имоси билан ўзлари чўк тушадилар-да, яқинда сийлов тариқасида берилган ширинлик мазасини қайта тотаётгандай бепарвогина кавшаниб ётаверадилар.

Қисқа муддат ичида юклар тушириб олинади.

Карвон яна кўзғалади. Сўқмоқ йўллар оралаб тоғ этагидаги қир-адирларга, ўрим-йиғим авжга минган буғдойзорлар пайкали томон йўлга тушади.

Мана, бир неча йилки, икки-уч ойлик қиш тинимини демаса, карвон ғимирлагани-ғимирлаган. Ғалладан кейин пичан мавсуми бошланади. Сўнг лойғарчиликдан машина-тракторлар юролмайдиган бўлиб қолган сўқмоқ-

лар бўйлаб олис манзилгоҳлардаги чўпонларга керакли озик-овқат ва бошқа анжомларни етказиб бериш... Хуллас, туяларнинг ҳам, унинг сарбони Айтбой оғанинг ҳам тиними йўқ. Лекин қария бундан нолимайди. Ўз кўнглидаги ишни топиб олганидан хурсанд... Туяларнинг бир маромда қадам ташлашларига монанд улар бўйнидаги кўнғироқчалардан чиқаётган овозларга маст бўлиб, қари эшагига ўтирганича кетаверади. Бу унинг учун бир оз оғир, машаққатли юмуш бўлса ҳам сурурли, ўтган ёшлик даврларини эслатиб юборади: уруш бошланган йили тенгдошлари қатори уни армияга олишмади — чап оёғини сал оқсоқлаб босарди. Туя кўшиладиган колхоздаги учта аравадан бирига бириктириб кўйишди. Тўрт йил мобайнида шу жонивор билан нимаики иш бўлса қилишди. Айниқса, ғалла ўрим пайти ўн беш чақиримча наридаги Янгибозорда жойлашган “Заготзерно”га буғдой ташишар, (э-ҳа, шунча масофага тоғ-тош оралаб ўйдим-чукур сўқмоқлардан ҳар кеча-кундузда икки-уч марта бориб келишнинг ўзи бўладими!) икковлари ҳам чарчоқдан холдан тойишар, баъзан Нортуя (уни эркалаб шундай деб чақирарди) почалари ости шишиб, оғзини кўпик босар, оёқларини кўтаролмай дармонсизликдан чўккалаб қолаётган пайтлари бўларди... “Айналайин Нортуям, озгина чидагин, мана, уруш ҳам охирлай деб қолди. Худонинг марҳамати кўп, ҳали ёруғ кунларга етишамиз. Бўйинтуруқдан шилиниб, яғир бўлиб кетган гарданларингни, яра-чақа тошган ўрқачларингни шифобахш дорилар билан ўзим даволайман, ундан кейин парваришингни жойига кўйиб, бир боқайки, ҳамманинг сенга ҳаваси келсин... Устингга сулув аёллар тиккан чиройли, жимжимадор сарпо ёпаман, бўйинларингга кумушдай ялтиловчи кўнғироқчалар осаман...” Қарангки, Айтбойнинг илтижолари ижобат бўлди: уруш тугаган кундан эътиборан Нортуюни аравага кўшмади. Асраб-авайлади. “Мол дўхтир” топиб келиб, яраларини даволаттирди, Яхши боқувга кўйиб, парваришлади. Шундан кейин унга эт битиб, баданлари таранглашди. Ҳатто сайл олди бир мусобақада ўзидан ёшроқ туяларни ортда қолдириб, соврин олди. У қайтадан ёшараётгандай эди... Кўшни овулнинг сулув қизи Айнурани бўйнига кўнғироқлар осиб ясатилган Нортуюда “олиб қочгани”ни ҳамон ширин бир тушдай эслаб юради... Афсус, кейинчалик колхоз иккига

бўлинди-ю, Нортуя қўшни “Коммуна”лилар кўлига ўтиб кетди.

Кейин, кейин... машина, тракторлар кўпайиб, туяларга одам қарамай кўйди. Улар унутилган эски буюмлардай кераксиз бўлиб қолди, гўё...

Дарвоқе, неча марта колхоз катталари ҳозир миниб кетаётган мана шу уловини “хачирингиз қариб, шарти кетиб, парти қопти, уни қирга ташлаб келинг, сизга зўр саман йўрға берайлик” дейишди. Кўнмади. Гижинглатиб той минадиган даври қоптими! Шу “Нортой”имнинг ўзи яхши, карвон етови ҳадисини олган, деди. Қолаверса, Айтбой оға шунча йил хизматини қилиб келган беозор бир жонзотни энди қариб куч-қувватдан қола бошлагани учун яйдоқлаб, ҳувиллаган дала-даштга ҳайдаб юборишга қандай журъат этсин! Шу инсофданми? Қаҳратон қиш кунлари тоғлардан “у-ув” тортиб, тушиб келадиган қашқир-у оч бўриларга тириклай ем бўлиш қандай даҳшат... Умуман ҳалол меҳнат билан оғирингни енгил этиб келган нимаики жонзот бўлса, вақт ўтиб ундан воз кечиб юборишни ақл бовар қилмас инсофсизлик дея тушунади, қария.

Мана, туялар йил сайин камайиб бормоқда. Яйловларда, яқин-атроф овул кўчаларида кўринмай қолди ҳисоб.

Бу ҳолни факат Эгамберди оқсоқол пайқади. Хушёр, мулоҳазали одам-да! Барака топсин.

У колхоз фаолларини йиғиб, мажлис ўтказди. Заҳматқаш, беозор ҳайвон бўлган туялар ҳақида айнан унинг юрагини ўртаб юрган гапларни айтди.

Сўзига якун ясаб:

— Нимага бирон дарахт ёки экин турини йўқ бўлиб кетиш хавфи туғилса, агроном-олимлар бонг уради-ю, биз шундоқ кўз олдимиздаги жониворлар тақдирига бепарқ қараб турамыз, — деди-да, Айтбой оғага қаради, — мана, бош чўпонимизнинг гапларига қараганда, бизда бор-йўғи ўн икки бош туя қолган холос. Буларнинг бари бир нечта машина ўрнини босиши мумкин. Оғанинг ўзи туя карвонини бошқариб, ўнта шофёрнинг юмушини бажараман деб, ўтирибди.

— Ҳай-я, туяларда нима айб! — раис сўзини маъқуллаган бўлди қария ва қўшиб кўйди, — болаларимиз туя нелигин билмай ўсмасин!

Хуллас, ўша кун чорвачиликнинг кичик бир тармоғи сифатида туячиликка ҳам эътибор қаратиш ҳақидаги

раис киритган таклифни ҳамма бир овоздан маъқуллади. Туяларга “карвонбоши”лик вазифаси Айтбой оғанинг розилиги билан унинг зиммасига юклатилди.

Мана энди ўн йилдан ошяптики туя карвонининг довуғи кўп жойларга ёйилган.

Бундан хабар топган ҳар нарсадан кўз-қулок “Ўзбекфильм” киносчилари ҳам ашқол-дашқолларини машиналарга юклаб, Тошкентдан чиқиб келадиган, туялардан бир нечтасини танлаб олиб, қачонлардир навқирон йигит Айтбой орзу қилганидек заррин сарполар “кийдириб”, устига сербежам кўшкли тахтиравонлар ўрнатиб, кинога туширадиган одат чиқаришди.

Хатто бир марта ўшаларнинг бошлиғи “хизмат ҳақи” ўрнида ҳар туяга бир қопдан-ўн икки қоп оқ қанд келтириб, қандайдир харажатлар қоғозига кўл қўйдириб олган, ўшанда жониворлар бир йилча мазза қилишганди...

Маъмур ака

Баъзан Бўрибойлар ҳовлисидан чиқаётиб, идора қаршисида Эгамберди акага рўпара келиб қолардик.

Раис аввал:

— Э, дўхтир, — деб Бўрибойдан ҳол-аҳвол сўрар, сўнг менинг қўлимни олиб, — қалай, зерикиб қолмаяпсизми? Колхоз дала-боғларини бир айлангириб келай, — дерди.

Мен миннатдорчилик билдирардим.

Бир куни “оқсоқол” аста юриб, қаршимга кела бошлади ва хурсанд кайфиятда гап қотди:

— Сизга қойил, қаламингиз ўткир экан. Азизахон довуғини бутун республикага ёйиб юбордингиз. Аввал радиода тинглагандик. Мана, энди матбуотда ҳам чиқибди, — у қўлидаги газетани ёзиб кўрсатди-да, елкамга қўлини қўйиб, тасдиқ маъносида деди, — жуда тўғри ёзгансиз, ҳақиқий, ҳаммага ўрнак, машъал жувон. Ёшлигида ҳам олов бўлган!

Мен раҳмат деб улгурмагандим, бир зумда қаердан-дир пайдо бўлиб қолган партком Маъмур ака раиснинг сўзларига қўшимча қилди:

— Ёзганингиз бизнинг агитация ва пропаганда ишларига жуда катта ҳисса бўлиб қўшилди. Раисимиз тўғри айтдилар. Колхозимиз обрўсини район, област, бутун

Ўзбекистон партия комитетлари олдида янада кўтариб юбордингиз. Раҳмат ука! — Маъмур ака кўлимни олиб, юмшоқ кафтлари билан қаттиқ кисиб қўйди.

Раис Эгамберди ака билан тенгдошга ўхшаса-да, хом-семиз, гавдаси бир оз пачоқ кўринувчи бу партия сардорининг баландпарвоз шиорнамо сўзларидан ҳам антикароқ, одам эсида қоладиган “хислатлари” анчагина эди: доим икки ёнбоши шишиб турадиган қалин тринка шим, ялтиловчи, кўнжи тиззадан юқорироқ қора “амиркон” этик кийиб юрар, бурни остига тангадай қилиб қўйган мўйлови, корачадан келганлиги, айвони жиягига қапишиб кетган шапкаси... яна қайсидир томонлари билан грузинларга, ҳатто Сталинга ўхшаб кетарди. Гапираётиб, жўшиб кетган чоғлари чаплаб ўсма суртгандай қуюқ қошларини учириб қўйиш одати бор эди. Лекин ҳар бир сўз, хатти-харакатида беғубор соддалик, кимларгадир мутелик аломатлари сезилиб турарди.

Бу одам “оқсокол” атрофида доим соядай эргашиб юрар, раис қаерда бўлса, уни ўша ерда кўрардингиз.

“Қизлар бригадаси” коровули

Машинамиз соя-салқин Янгибозор кўчаларини ортда қолдириб, тақир даштга кириб келди. Шу дашт қўйнига найзадай санчилган Паркентга элтувчи асфальт йўлнинг икки томонида чексиз яйдоқлик ястаниб ётар, истикболимизда эса баҳайбат тоғлар ҳамда улар этагида сузиб юргандай яшил нукталар кўзга ташланарди.

Ниҳоят, олисдан, йўлнинг чап томонини эгаллаган қуюқ дарахтзор кўринди. У ер менга таниш ва кадрдон бўлиб қолган сўлим гўша. Кўча бўйидаги дарвозадан озгина юриб, ичкариласангиз, олди равонли иморат ҳамда суви милмиллаб турувчи катта ҳовуз устига қурилган шийпон қаршисидан чиқасиз.

Атрофдаги дов-дарахтлар шохига илинган тўрқовоқлар дапқур-дапқур силкиниб, беданаларнинг хониши бир дақиқа ҳам тинмайди. Оқшом пайтлари эса уларга булбулларнинг жўровоз бўлиб сайраши қўшилиб кетади.

Бу ерни “Азизахоннинг боғи” ёки анъанавийроқ қилиб “Қизлар бригадаси” деб ҳам аташади.

Дарвоқе, таровати ўзгача бу даргоҳ шаддодгина Азиза қиз номи билан боғлиқ. Ёшлар орасида чўлқуварлик

урф бўлиб турган урушдан кейинги йиллар Янгибозор билан Паркент оралигидаги қақроқ чўл бағрига хашар йўли билан сув келтириб, боғ яратиш ташаббуси шу киздан чиқади. Хатто бу хашарда ўша пайтлар Паркентга йўли тушиб қолган Усмон ота Юсупов ҳам қатнашган, мевали илк ниҳолларни ўша киши ўтказган дейишди.

Мана, энди бу томонларга қадам ранжида қилган бирон мўътабар меҳмон ёки каттароқ лавозимли раҳбар зоти йўқки, бу бокқа кириб ўтмасин... Бу ерда турли йиғин, сайиллар ҳам ўтказиб турилади.

Паркент боғлари тароватини ўзида мужассам этган бу сўлим масканга ёзги таътил пайтлари Бўрибой иккимиз тез-тез келиб турар, баъзида икки-уч кунлаб қолиб кетардик. Чунки ошнам “Қизлар бригадаси” бошлиғи, тўғрироғи “онахони” Азиза опанинг жияни эди. Шунинг учунми бокқа ташриф буюрувчилар ичида биз бошқачароқ кутиб олинадиган меҳмонлар сирасига кирардик.

Аввал идорадан қилинадиган кўнғироқ, ундан кейин “табелчи” Зуфар ака-ю қоровул отанинг югур-югурларидан сўнг “нозик кишилар”нинг бу ерда пайдо бўлиши бригада аъзолари орасида анча “тартиб-интизом” сақланишига сабаб бўлар, овозлар меъёрида чиқарилар, ҳамма, хатто Азиза опа ҳам “қароргоҳ”ни холи қолдириб, боғнинг ичкари жойларида қўйманиб юришарди.

Меҳмонлар кетгач, шийпондаги ҳаёт тағин ўз ҳолига тушар, жонланиш бошланарди.

Бироқ бошқалардан фарқли ўлароқ Бўрибой иккимизнинг бу ерда бўлишимиз бунинг акси — эмин-эркинликни янада авж олдириб юборарди: бир тўп қиз-жувондан иборат “аъзолар” орасида қандайдир кўтаринки рух ҳукм сурар, саратоннинг иссиғида бетоқатланиб, улар бир-бирларини ҳовуз сувига пишиб, шалаббо қилишар, қувишмачоқ ўйнашар, хатто доим нимадандир норозидай хўмрайиб юрадиган, негадир “Бабар, Бабар” деб чақириладиган икки опа-сингил соқов қизларнинг чехрасида ҳам табассум пайдо бўлар, анча қаттиққўл, ўзини кўпкелинли қайнонадай тутувчи Азиза опа эса бир “бити тўкилсин” дебми, бу шўхликларга монелик қилмасди. (Дарвоқе, ўша “Бабар”лар кейинчалик “Бегона” қиссасини ёзишимга туртки бўлган, унинг дастлабки тўла нусхаси

“Суръат” деб аталувчи район газетасида босилиб чиққанди.)

“Қизлар бригадаси” боғининг доимий мезбони ҳамда қоровули Раҳматбува билан жуда иноқлашиб кетганман. Унинг ҳар бир ҳаракатини кузатиб, гапга солишни, қизиқ-қизиқ “кечинма”ларидан эшитишни яхши кўрадим. Ўзи ҳам бирон асарга бемалол киритса бўладиган тап-тайёр қаҳрамон: доим ёқавайрон яқтаги устидан юпқа қавиқли чопон кийиб, белбоғ боғлаб юради. Кетма-кет носвой каппалайверишидан тили усти кўкариб кетган, гапирганда ёки кулганида милклари орасидан бир жуфт тиши қандак ўрик данакчасидай баралла кўриниб туради.

Лекин кўнгли ҳам, кўли ҳам очиқ инсон. Одам ажратмайди. Бокқа ким кириб келса, “келинг, меҳмон”, деб дарров олдига дастурхон ёзади. Қариянинг оила, бола-чақаси борми-йўқми, қизиқиб кўрмаганман. Ўзини менга анча яқин тутса-да, бу хусусда гап очмаган. Қишин-ёзин шу ердалигини яхши биламан, боғ ўз уйидай бўлиб қолган.

Зуфар аканинг айтишича, бува аввалига фермадан товуқ келтириб, боқишга киришган, аммо ҳаммаёқни титиб-булғатиб, гулзор-томорқалардаги экинларни ҳам қийратиб юборганидан кейин ҳафсаласи пир бўлган. Беозор сайроқи парранда — бедана, какликларга қизиқиб қолган. Айниқса, какликларнинг тухумидан кўпайтириш ҳадини олган. Баъзан эътиборли меҳмонлар келиб қолганида, тўрт-бештасининг баҳридан кечиб юборади.

Беданалар ҳам анча-мунча. “Кўпайиб” кетиб, тўрқовқлар етишмай қолса, катта тўрқафасга қамайди.

Мен бу ажойиб овозли жониворларни ҳам ҳар ҳафтанинг якшанба кунлари келиб турадиган қаймоққа ўхшаб, қайсидир фермадан ташлаб кетишса керак, деб ўйлардим.

— Беданаларнинг йўриғи бошқа! — Раҳматбува ўсмоқчилаб берган сўровимга тушунтириш оҳангида жавоб бера бошлади, — Улар човли-чўмични бидонга солиб, тортиб олинадиган тайёр қаймоқ эмас, матраб билан тутилади. Ўзига хос гашти бор. Азонда уйғотаман.

Қаймоқ қандай “олиниши”ни биламан — бир марта кўрганман. Ёнбошига “Молоко” деб ёзилган колхознинг сут-товар фермасига қарашли машина саҳар калласидан

сигнал чалганича шийпон сахнига кириб келади. Раҳматбува кўзларини базўр очиб, бир кўлида чўмич, иккинчисида сирли тоғорача билан чошиб келади. Унгача ҳайдовчи йигит сарғиш рангга бўялган япалок катта темир бўчка ёнига занжир билан “кашаклаб” кўйилган узунчоқ алюмин бидон қопқоғини очади, чол узатган “човли” билан коптокка ўхшаб юмалоқланиб қолган қаймоқ бўлагини олиб, идишга солади... Сўнг машина бўғилиб, инқиллаётгандай овоз чиқариб орқасига тислана бошлайди, кенг асфальт йўлга чиқиб олгач, ўқдай учиб шаҳар томон кетади.

...Чинданам бедана тутишнинг гашти антиқа экан: худди бирон жинойт содир этишга чоғланган шубҳали кишилардай писиб-қимтиниб анжирзор оралаб юрдикда, унча катта бўлмаган полиз пайкали устидан чиқдик.

Беш-ўн қадам нарида бир томони узоқдаги қир этақларига бориб туташган катта бедазор ястаниб ётарди. Қунишиб, бошни хам қилиб олганча ўша ёкка кета бошладик.

Барра ўтлар япроғи шабнамга пишилиб ётарди, кийимларимиз тиззагача шалаббо бўлди.

Раҳматбува бир кўлида матраб ушлаб, иккинчи кўлидаги чанқовузга ўхшаш асбобни ўрта бармоғи билан “чалганича” эмаклаб борар, шунда субҳидам жимлигини бузиб калта-калта “бибиқ-бибиқ” овози янграр, “чолғу”дан чиқаётган бундай нозик сайроқиликка ҳамоҳанг бўлиб, чолнинг очиб-юмилаётган оғиз тубидан яна бир оҳанг чиқардики, худди бир жуфт бедана басма-басга жўр-овозлик қилаётганга ўхшарди.

Айни шу пайт бедазор ёнидаги ўқарик тарафдан кетма-кет “жавоб” садоари эшитила бошлади. Раҳматбува турган жойида бир лаҳза ҳайкалдай қотиб қолди... Кейин мен томон аста ўгирилиб, гавдангни ўт-ўланлар орасига яшир, деган ишорани қилди.

Хамроҳимнинг ярим эгилган узун гавдаси ғира-шира билан “чаплашиб” кетгандай бўлди. Шубҳасиз, у ўзини ўқарик ичига олганди.

Бир пайт матраб ишга тушди шекилли “шити-р-р” этган товуш эшитилди. “Жўровоз” сайрашлар тинди.

Бироқ жимлик узоққа чўзилмади.

Мен худди бошимни кўтаришим билан борлик олам жимлигини бузиб юборишдан чўчигандай бағримни ерга бериб жимгина ётар, қулоғимни динг қилганча бедазор

томондан эшитилаётган шарпалар ёрдамида ов “жараёни”ни кузатиб турардим.

Нихоят, “бибиқ-бибиқ” анча наридан эшитила бошлади. Демак, отахон эмаклаганича нариги ўқарикқа етиб борган. Ов авжида...

Бир пайт ичимда нимадир ўрмалаб юргандек бўлди. Баданимга шилимшиқ, одамни сескантирадиган симобдай суюқлик сачраб кетганини ҳис этдим. Вужудим қақшаб, ўрнимдан сакраб турдим. Шунда анча очилиб қолган кўйлагим ёқасидан жон ҳолатда типирчилаб бир қурбақа чикди-да, ўзини қалин ўт-ўланлар устига отди.

Шартта эгнимдаги намиқиб кетган кийимни ечиб, баданимни ишқалаб арта бошладим, нарироқдаги полиз пайкали бошида қаққайиб турган чайла томон кетдим.

Раҳматбува овоз бериб, мени чакирди. Шунда Паркент юқорисини ўраб турувчи тоғлар бағри шафақ ранга буркана бошлаганди.

Отахон бугунги ов баракали бўлганидан хурсанд:

— Қадамингиз қутлуғ бўлди. Энди буларнинг ярми-часини сихга тортиб, кавоб қилиб бераман, сизга. Маза-си жуда бошқача бўлади. Раис ҳам меҳмон кеб қолиши мумкин, деётганди. Қолгани ўшаларга...

— Сайраб турган нарсанинг гўштини ейиш қандок бўларкин, — дедим чолнинг сўзларига рўйхушлик бермай.

У ярқ этиб, мен томон қаради:

— И-е, қизиксиз-а, ўғлим, бу булбулмиди!

— Майли, бугунча тутилган беданаларни Эгамберди ака меҳмонларига илина қолайлик. Қаймоқ нонуштанинг таоми. Уни фақат эрталаб еса шифо бўлади, деганди дўхтир Бўрибой!

— Азизахоннинг жияни Тўлаевми! Ҳа, у бир нарса-ни билмаса, айтмайди! — сўзимни маъқуллаган бўлди Раҳматбува.

Ўша куни отахон халта-қопчиқ оғзидан потирлатиб ўттизга яқин беданани санаб, катта симтўр қафасга қамай бошлади.

— Қаранг, шунча бедана тутилди-я! — дедим азона-лаб мотоциклини патиллатиб келиб қолган Зуфар акага.

— Энди бу ёғига буванинг ови бароридан келаверади. Бедазор ўқариклари атрофига экилган тариклар пиша бошлади! — деди у Раҳматбувага зимдан кўз ташлаб кўяр-кан...

Маданий хордик

Раис Эгамберди ака айтган, партком Маъмур ака томонидан мафкуравий таҳсинга сазовор бўлган Азиза опа ҳақида ёзган очерким эълон қилинганидан икки ойча вақт ўтиб, тўкин-сочинли куз кунларидан бирида Бўрибой ошнам мени йўқлаб шаҳарга келиб қолди:

— Тезда юраркансан, Маъмур ака машинасига ўтқазди-да, “партиявий топширик” дея мени юборди. “Боғ”да катта тантанали йиғин чакирилган, Азиза опа орденли бўлди.

Биз дарвозадан кириб келганимизда мажлис охирлай деб қолган, маҳаллий шоир Ориф Одилхонов қахрамон аёлга бағишланган ҳамду саноли шеърини ўқиётган экан. Ҳамма шу ерда — област, район катталари-ю комсомол сардорлари ҳам... Ошхона ёнбошида Шоюнус “Раҳматбува боқавериб ҳўкиздай семиртириб юборган” шохдор кўчқорни икки оёғидан нок шохига илиб олганича терисини шилиш билан овора...

Кечга яқин раис хурсанд кайфиятда елкамга кўлини кўйди:

— Азизахоннинг “герой” бўлишида сизнинг хизматингиз бор. Мақолангиз билан “катта”нинг назарига туширдингиз, айтишларича, у киши ўқибдилар... Шунақа ҳар нарсага бир туртки сабаб бўлади!

Раис шундай деб тургандан кейин, партком ҳам бирон гап айтиши керак-да, ахир! Маъмур ака қалин қошларини бир чимириб олди-да, иккинчи елкамга кафтини кўйди:

— Район, обкомдаги ўртоқларни айтмайсиз, ҳаммалари хурсанд... Айниқса орденли бригадамиз аъзоларини Тошкентга “култпоход” қилганингиз зап иш бўлди. Ўртоқ Ладушкин (ўша пайтдаги эл оғзига тушган район раҳбари)нинг ҳам қулоқларига етиб борибди. Хотин-қизларнинг сиёсий савиясини ошириш учун мана шундай агитация-пропаганданинг “Култпоход” усулидан кенг фойдаланиш керак, дедилар... Бизам “Кинў энг зўр нарса” деган Владимир Ильич Лелин сўзларини клубга ёздириб қўйганмиз, катта-катта қилиб. Ҳақиқатан дохий айтганларидек кинў зўр нарса. Уни ҳар бир партия аъзоси тез-тез кўриб туриши керак. Ҳа, энди бизам... мана, раис Эгамберди икковимиз, ўша кинўни кўриб келайлик, бир “поход” уюштиринг, ука! “Индийска” экан,

ўзингиз уларга яқин одамсиз... (Гап ўша пайтлар маш-хур бўлиб кетган “Сангам” ҳинд фильми ҳақида кетар, сал олдинроқ Азиза опа бошчилигида унинг “қизлари” бир автобус бўлиб Тошкентга келишган, “култпоход”ни мен уюштирдим)

— Сизлар вақт топсангиз бўлди, “поход” уюштириш ҳеч гап эмас. Мана, эртага якшанба экан. Озгина дам олиб, ҳордиқ чиқариш ҳам керак-да! — дедим.

Маъмур ака кўз кири билан раисга қаради:

— Нима қилдик? Бизам бир одамларга ўхшаб “култ-поход”га бориб, дам олайликми?

— Майли, Маъмуржон. Фақат кечга яқин!

— Ана, келишдик. Майли! — партком масала ҳал дегандай бошини қимирлатиб менга ўгирилди ва сўради, — кинў кечкурун ҳам кўрсатадими?

— Ҳа. Охирги сеанс еттидан бошланади. Эртага ўзим келиб сизларни олиб кетаман.

Маъмур ака бу фикримга қўшилмади:

— Овора бўлманг, ўзимиз борамиз.

Раис унга қўшимча қилди:

— Шофёр Раҳимжонга бориладиган жойни тушунтириб қўйсангиз бўлгани. У шаҳар кўрган бола.

Пойтахтнинг қоқ марказида жойлашган “Хива” кино-театрида бош назоратчи — контролёр бўлиб ишловчи болалик оғайним Нуъмонжон Маҳаммаджоновнинг оталари Орифжон амакига навбатдаги “томоша”га Паркентдан колхоз катталари келишаётганини айтдим. Кечки сеансга икки жой ҳозирлаб қўйдик.

Улар бир оз кечикишди.

Маъмур ака узрини айтган бўлди:

— Райкомда мажлис чўзилиб кетди. Тўғри ўша ердан келяпмиз.

Раис икковларини қоронғида пайпасланиб, “ҳурматли меҳмонлар” жойига обориб ўтқаздик. Мен уларга ҳамроҳ бўлдим. Фильм бошланиб қолганди... Энг қизиғи орадан ярим соат ўтар-ўтмас юмшоқ креслолар “тафти” элитди, шекилли, раис билан партком бир-бирларига суняниб... хуррак ота бошладилар.

Ошиқлар муҳаббат алангасида куйиб-ёниб бақир-чақир қилишганда ҳам, қулокни коматга келтириб қўшиқлар айтишганда ҳам... уйғонишмади.

Ниҳоят “кинў” тугади.

Чарақлаб чироклар ёнғач, томошабинлар “гу-ур” этиб ўринларидан туришди, ўтирғич-ёғоч курсиларнинг тарақа-туруки авжга чиқди. Бундан хушёр тортиб кўзини очган Эгамберди ака:

— Сал кўз илиниб қоптими, Маъмурбой? — дея шеригини туртди.

Маъмур ака чўчиб тушгандай бошини кўтарди, қаддини ростлаб, кўзларини пирпираганча мен томон ўгирди:

— Лекин, зўр кинў экан-да! Мазза қилдик! — дея гўё сирни бой бермаган бўлди, қалин қошларини учириб...

Ҳикоянинг худди шу ерига келганда “Азиза опа боғи”ни ортда қолдириб, Паркентга кириб кела бошладик.

Орқада хаёлга чўмибми, айтаётган сўзларимга қулоқ тутибми жимгина келаётган Ойбек ака бирдан қаддини ростлаб хаяжонли овозда деди:

— Яхши. Яхши... Одамлар. Китобга арзийди. Ёзинг!

Маҳкам ака мен томон бир қараб олди-да, кулганича деди:

— Бизни бу томонларга бекорга бошламаган экансан, ука! Ажойиб дўстларинг бор экан, — сўнг овозини пастлатиб, алоҳида оҳангда қўшиб қўйди. — Бунақа кишиларни кўрсалар Ойбек акам эски кадрдонларини топиб олгандай яйраб кетадилар. Балки улардан биронтаси учраб қолар.

— Аввал айтганимдек, қайтишда боққа кириб Раҳматбуванинг бир пиёла чойини ичамиз. Ҳозир эса Шоюнусни учратишимиз мумкин. Бозор томон ҳайдайверинг...

Мароқли сафар

Бугун дам олиш кун — якшанба.

Паркентда қиёмат қопган. Ғала-ғовур авжида. Ҳаммаёқ дўкон-у расталар, чойхона-ю ошхоналар, кўча-ю катта-кичик майдонлар кир-дала оралаб, тоғ-тош ошиб келганлар билан лиқ тўла. Сартарош-у чархчи, қассоб-у кавобчининг қўли-қўлига тегмайди.

Машинамиз бозор рўпарасидаги катта кўчанинг четига келиб тўхтади. Ён-атрофдан эшитилаётган қийқириклар, ўз молини мақтаб “Кеп қолинг!” деб бакиришлардан қулоқ қоматга келарди.

Ойбек аканинг синчков назари чап оёғининг тиззаси кўзидан пасти “ёғочоёқ”, эски шапкасини пешанасининг ярмичасигача бостириб кийиб олган ўрта яшар кишига тушди. У қўлидаги тол хивичидай майда қилиб қирқилган узун қора резинка шодасини эпчиллик билан ҳаволатиб силкитар, ўтган-кетганнинг нақ оёғи остига отар, сўнг тортиб олар, айниқса хотин-халаж яқинлашганда дўриллаган овозини баралла қўйиб “хиргойи” бошларди:

*Ўзингизга иштонбоқ,
Эрингизга иштонбоқ,
Болангизга иштонбоқ,
Ечишингиз осонроқ,*

олаверинг бештасига бир танга!

Ойбек ака бошини чайқаганича кулиб қўйди, ёнидан пул чиқариб шофёрга олиб бориб беринг деган ишора қилди.

Маҳкам ака қўлида икки дона “иштонбок” билан қайтиб келди ва уларни бирма-бир чўзиб кўриб:

— Пишиқ! Велосипеднинг яп-янги камерасидан қайчиланганга ўхшайди, — деди.

— Нега буларни олдинг? — Ойбек сал норози оҳангда сўради.

— Ўзи қўймади-ку. Иримига деб олавердим. Аммо берган пулингизга бунақасидан мингтасини олиш мумкин эди.

— Ҳа, ҳа! Иштонбоғ қиласан!

Ойбек аканинг бу сўзидан Маҳкам ака ҳузурланиб кулди-да, менга ишора қилди:

— Шунинг учун иккита олдим. Манаву укамга ҳам...

Худди шу пайт гурра-гурра одам кириб-чиқиб турган шундоқ қаршимиздаги бозор дарвозаси томондан кулофимга жарангдор, таниш овоз эшитилиб қолди:

— Э, кеп қолинг! Арзончилик бўп кетди. Майдонтолнинг қайроқи буғдойидан, сўлқиллаган нон. Учтаси бир танга. Бунақаси ҳеч қачон бўлмаган!

Бундоқ қарасам, Шоюнус нон сотяпти. Хаёлимдан лип этиб, “темирчиликни ўзгартирибди-да” деган фикр ўтди-ю, ўша томон дурустроқ тикилгандим, беихтиёр кўзларимиз тўқнашди.

— Э, кадрдонгинам, — у нон тўла саватни йўл бўйида қолдирди-да, кучоғини очганича биз томон чопиб келди. Сўраша кетди:

— Кўринмайсиз. Дўхтир ошнамдан сўрагандим, икки бор кеб кегибсиз-у, беҳабар қопмиз. Кечагина анаву “рентгенчи” Умар “найнов” билан сиз ҳакингизда гап-лашгандик.

— Бир марта отангиздан сўрасак, козок оғайниларингиз олдиға қимизхўрликка кетганингизни айтдилар. Нечук, темирчилик, унга кўшиб тақачиликни ҳам ташлаб новвойчиликка ўтдингизми?

— Э, қайда, — Шоюнус дўпписини пешанаси устиға туширган кўйи бошини қашиган бўлди, — бундоқ қарасам, бозор ичида битта нон йигирма тийиндан бўп кетибди. Паркентда бир арзончилик қилиб юборай, дедиму новвойдан иккита саватини кўтарасиға олиб, арзонгаров сотяпман.

Шоюнуснинг охирги бу сўзлари Ойбек акани ҳайратлантирди, кўзларини катта-катта очиб, унга қаради. Шоюнус ҳам у кишиға ўгирилиб, ишонқирамайроқ сўради:

— Наҳот, Сиз Ойбек домласиз?

— Ҳа, ўзлари! — жавоб бердим мен.

Шоюнус шошиб, қўлларини яқтакнамо узун нимчаси барига артди, Ойбек акаға узатди:

— Ассалому алайкум, муҳтарам зот, Паркентимизға хуш келибсиз!

Ойбек ака унга жилмайиб қараб:

— Нон арзон — яхши, яхши! — деб кўйди.

— Ана, домла тўғри айтдилар, арзончилик — яхшида! — Шоюнус бошини қимирлатиб, — қуллук, Ойбек ака, қуллук, — дея камтарона жилмайди, одоб билан кафтини кўксига кўйди.

Ён-веримизда одам йиғила бошлаган, атрофдан “Ойбек, Ойбек!” деган ҳаяжонли сўзлар эшитилмоқда эди. Хатто “Шоюнуснинг таниши экан” деган гап ҳам қулоқка чалиниб қолди.

Шоюнус яқинроқ келиб, мenden сўради:

— Йўл бўлсин:

— Кумушкон, Заркент томонларни бир айланиб келишға кетяпмиз.

— Қайтиш қачон?

— Пешиндан кейин. Йўл-йўлақай “Бор”да бир оз тўхтаб ўтамыз!

— Яхши. Бўрибойни топаман. Ўша ерда кутамыз. Айтбой оға ҳам тоғдан бугун қимиз олиб тушмоқчи эди.

— Оганинг туя карвони тоғдан тушиб турибдими?
— Энди илгаригидай кўчаларни тўлдириб, “парад” бўлиб ўтишлар йўқ. Обком бюросида “эскилик тарафдори” деб Эгамберди акани яна қаттиқ танқид қилишган. “Виговор” ҳам беришибдиймиш...

Худди шу пайт кутилмаганда ёши бир жойга бориб қолган опшоқ соқолли қария одамлар даврасини ёриб кириб, Шоюнуснинг қулоғига ёпишди, бармоқлари билан омбирдай қисиб, жон-жаҳд билан гапира бошлади:

— Сен аҳмоққа ақл кирадимми-йўқми! Топган-тутганингни совуришни қачон бас қиласан?

Шоюнус бошини шартта пастга тортиб, бозор томон кочди. Отаси Шомурод бува унинг орқасидан қувалай кетди...

Қаердандир пайдо бўлиб қолган Эргаш милиса лўппи юзларини баттар шишириб, чўзиб-чўзиб ҳуштак чала бошлади.

Ойбек ака аввал нималар бўлаётганига тушунолмайдурди, кейин кўпчиликнинг шодон қийқирикларига ҳам оҳанг кулиб юборди. Ва... кутилмаганда бозор дарвозаси ёнбошидаги нон тўла сават томон кетди, оқ дастурхон ёпкични кўтариб, сават ичига бир даста пул ташлаб қўйди...

Катта йўлдан чапга қайрилиб, то унинг адоғи бўлмиш Кумушкон манзилгоҳигача бордик. Бир нечта қишлоқ, овулларни томошалаб ўтдик. Сўнгра яна Паркентга қайтиб, Сўқоқ йўлига тушиб олдик.

Гўзал Заркент қишлоғининг юқори қисмидаги тоғ ёнбағирлигида бир нечта қўй шаклини эслатувчи қояга ўхшаш харсанглар сочилиб ётади. Шунинг учун бу ерни “Қўйтош” деб атайдилар. Шу тошлар орасидан отилиб чикувчи шифобахш сувли булоқлар бўйида ўтириб, салқинламоқчи бўлдик... Аввал атрофимизда ҳар нарсага қизиқувчан бола-бақра, кейин катталар йиғила бошлашди.

Ойбек аканинг бир даста китобини кўтариб, ёшгина жувон келди — қишлоқ кутубхоначиси экан. Дастхат ёздириб олди.

Биз чашма атрофида худди тўрт бурчак курсидай бўлиб ердан чиқиб турган харсанг тошларга ўтириб олгандик. Тезда кўрпачалар пайдо бўлди. Қаердан-дир курси ҳам олиб келишди.

Мўътабар адиб ташриф буюрганлиги хақидаги хабар кишлоқ оқсоқоли, хўжалик бошлиқлари қулоғига етиб борганга ўхшарди.

Ойбек ака учрашув расмий тус олиб, кўпчиликка малол келмасин, деб ўйлади шекилли, узоқ ўтирмади, ўрнидан туриб чашма сувлари ўйноқлаб оқиб турган жилғалар атрофини айланиб чиқди. Катта харсанг тош устидан икки қулочча пастликка отилиб тушаётган шаршарачага қўлини тутиб, бир неча қултум сув ичди. Ҳар бир хатти-ҳаракатини қизиқиш билан кузатиб турган, жамалаксоч Фотима-Зухралардай бир-бирига ўхшаш икки қизалоқ бошларини силаб, эркалатган бўлди. Сўнг қўлни кўкракка қўйиб, йиғилганлар билан хайрлашди.

Бир жуфт каклик

Вакт кечга томон оққанди.

Паркентдан чиқиб, Азиза опанинг боғига яқинлашарканмиз, дарвоза қаршисида йўлга қўндаланг қилиб қўйилган “Урал” мотоциклига ҳамда унинг ёнбошида қаддини расо тутиб турган Эргаш милисага кўзимиз тушди.

У қондасини келтириб бизларга “честь” берди, кейин қўлидаги ола таёғини гир айлантириб “Дикқат!” маъносида кўкраги оша юқори кўтарди ва дарров тушириб, шашт билан дарвоза томон йўналтирди.

— Расмиятчилик зўр-ку! — деб қўйди Махкам ака.

— Бу Шоюнуснинг иши! — дедим.

Ойбек аканинг кулги аралаш шодон овоз билан гапимни маъқуллагани эшитилди:

— Ҳа, ҳа! Шоюнус, Шоюнус...

Соя-салқин шийпон яланглигига кириб келганимизда оғайнилар икковлашиб катта ховуз устидаги ёғоч каравотга кўрпачалар тўшаб, дастурхон тузатиш билан банд эдилар.

Дарахт шоҳларига илиб, устидан оқ лунги ташлаб қўйилган ўнлаб тўрқовоқлар дапкур-дапкур силкиниб, беданаларнинг “қа-қа-қа”си ҳам қулоққа чалиниб қоларди.

Шоюнус билан Бўрибой йўлимизга пешвоз чиқишди. Ошхона томондан ҳаллослаб Раҳматбува етиб келди.

Ойбек ака Бўрибойга кўзларини катта-катта очиб, маъноли қараш қилди: “Дўхтир! Сизни биламан, — бу одам айтган”, дегандай менга ишора қилиб қўйди.

Сўнгра худди қишдан янги чикқан ток зангидай қора-йиб кетган сертомир қўлларини ёқавайрон яктаги устига чалиштирганча бир четда хокисор қараб турган қоровул чолга қараб деди:

— Маматвой. Маматвой... Худди ўзи!

Бу гапни бува тушмагур бошқача англаб, меҳмонга якинроқ келди, узун бармоғини ўзига “бигиз” қилиб:

— Йўқ. Мен Раҳматвой, Раҳматвой! — деди.

Ўртага аниқлик киритишга тўғри келди:

— Ойбек аканинг дала ҳовлиларида Сизга ўхшаш Мамат бува деган қўшнилари бор. Худди ўша кишига ўхшайсиз, деяптилар!

— Ҳа-а!.. У қўшингиззи кампири борми? — савол назари билан меҳмонга қаради бува.

— Бор-бор! — деди Ойбек ака ҳам ҳозиржавоблик билан.

Раҳматбува беозоргина ўкинч оҳангида:

— Меники йўқ, — деб қўйди.

Ўртадаги мулоқот бунақа тус олиб кетишини кутмаган ҳар доим қулоғи динг, тили шай Шоюнус чапанича гап қилди:

— Бева қолганингизга йигирма йил бўлди. Бутун маҳалла санганакли суқсургина Ризвон кампирга никоҳ-лаб қўяйлик, деганда, елкага чопонни ташлаб бу ерга келиб олдингиз. Бутун бригаданинг қирқ қиз-у жувони сизнинг измингизда. Яна нима керак, бобой?!

Раҳматбува кўзларини жавдиратганича индаёлмай қолди.

Ойбек ака Шоюнусга жилмайганича қараб қўйди.

Бундан у руҳланиб кетди, шекилли, тилига яна эрк берди:

— Домла, индамайгина дунёга келдим, жимгина яшадим, яшаяпман. Энди шундоқ ўтиб кетавераманми, дейман-да, баъзан гапириб-гапириб оламан!

Ойбек ака гапга чечан бу йигитнинг беғубор баҳор осмонидай чарақлаб турувчи кулгичли юзларига тикилиб қолди. Алломанинг донишмандона салобат сеҳри эврилиб турувчи чехрасига бир лаҳзали маҳзун паришонхотирлик соя ташлаб ўтгандай бўлди... Билинар-билинмас титроқ тутган кўрсаткич бармоғини лаблари устига келтириб, бийрон-бийрон гапира олмаслигига ишора қилгандай бўлди. Сўнгра “анъанавий” “Яхши! Яхши!” лаҳжасини юракдан чиқариб айтди-да, ўзига хос яна бир

одати — яқинлик аломати сифатида Шоюнуснинг елкасига қўл ташлаб қўйди... Кейин нари юриб кетди...

Атрофда беданалар хониши авжга чиқа бошлаганди. Ойбек ака завқли нигоҳ билан тўрқовокларга кўз ташлар, қайси қатор, қайси шохдаги беданалар сайрашда фаоллик қилаётганини аниқламоқчи бўлар, биз Махкам ака икковимиз куйлаш дебочаси қаердан бошланиб, қаерда авжга чиқаётганини имо-ишора билан кўрсатиб турардик. Шу дақиқаларда устознинг бунчалик қизиқувчанлиги мени ҳайратлантирар, беихтиёр қайсидир Шарқ файласуфининг “Донишмандлар қанчалик буюк бўлмасинлар, шунчалик соддадирлар” деган ҳикматини эсимга соларди.

Ниҳоят, кузатишларимиздан шу нарса маълум бўлдики, сидқидилдан сайраб, бир-бирига ҳамовозлик қилувчи беданалар кўп экан. Лекин ора-чира номига “бибиқ-бибиқ” лаб, дами ичига тушиб кетадиган “дангаса”лари ҳам йўқ эмасди. Уларнинг шохда осиглик турган “ошиён” — тўрқовоклари қимир этмасди. Ойбек ака шулардан бириккитасига ишора қилиб “ғўдайган, ғўдайган” деб қўйдида, атрофи анвойи гулларга бурканган асфальт йўлак бўйлаб кета бошлади. Йўлак адоғида олдига симтўр тутилган узун катакча кўзга ташланарди. Бу қурилма айнан адиб дала ховлисидаги Толиб Йўлдош бунёд этган “иншоот”ни эслатар, унинг ичида бир тўп каклик кезиб юрарди.

Ойбек ака салобатли қаддини хиёл буккан ҳолда какликларга кўз тикиб қолди. Табиат бу беозор жониворларга бор-йўғи уч хил ранг билан бир олам гўзаллик бахш этган: кулранг жило устидан қизларнинг камон қошидай тарам-тарамлаб тортилган қоп-қора чизиқлар-у, бир парча лоларанг шафақдай қизиллик... Бу мукамаллик олдида лол қолган адиб ўзича ярим ботиний товушда шивирларди: Ё, қудратингдан! Ё, қудратингдан!

Раҳматбува ҳурматли меҳмоннинг какликларга бўлган қизиқишини кўриб, яна ўзича тушунди:

— Булар ҳали ёш — жўжа! Семиз етилганлари хов, анаву қафасда!..

Бўрибой мени имлаб ёнига чақириб хаёлимни бузди:

— Азиза опа бугун келмайдиган кун — хордиқ. Идорадагиларга кўнғироқ қилиб қўяйликми?

— Ҳожати йўқ, — дедим, — озгина дам оламиз-да, йўлга тушамиз.

— Эгамберди ака эшитиб қолса, хафа бўлади. Маъмур акани-ку, қўяверасиз: бундай агитация-пропаганда тадбирига алоқадор сиёсий ишдан бизни беҳабар қолдирибсан, деб қаттиқ ранжиши турган гап!

— Йўл-йўлакай бирров кириб ўтишди, дея қоласиз. Насиб этса, Ойбек акани “Қизлар бригадаси” аъзолари билан учрашувга алоҳида олиб келамиз.

— Бўлмаса эшитинг: ҳозирча амалга ошириладиган тадбир режаси шундай! — Бўрибой бармоқларини бикки кафтлари устига бирма-бир букиб санай кетди: — Биринчиси — ҳозир енгилгина чой ичилади; иккинчиси — буванинг айтишича, меваларнинг кўпчилиги, айниқса анжир фарқ пишган. Домлага боғни, анжирзорни айлантдириб, бир кўрсатамиз. Меваларни узиб ейишнинг завқи жуда бошқача бўлишлиги ўзингизга маълум... Хўш, учинчиси — боғ сайридан қайтгунимизча отахон ярим қосадан тансиқ таом — бедана шўрва тайёрлаб туради. Биласиз, бобой бундай ишларнинг пири бўлиб кетган! Тўртинчиси — дастурхонга икки сихдан каклик кавоб тортамиз. Тузган “мену”миз қалай, маъкулми?

— Маъкулку-я... Айтилган “бир пиёла чой” жуда “қуюқлашиб” кетмадимикан?

— Энди, бу саволни Шоюнусга берасиз! Қўй сўймоқчи бўлганди, аранг тўхтатиб қолдим.

— Нима, тақачиликнинг тушуми шунақа кўпми?

— Бутун Паркент ва унинг узоқ-яқинидаги от-хачир-эшак минганларга ягона уста — “вулканизатор” шунинг ўзи. Шоҳу гадо деганларидай, ҳамманинг иши тушади.

— Нега энди арзонгаровга нон сотиб юрибди, ҳали кўриб қолдик!

— Пули кўпайиб кетганда бир-бир шунақа “девоналиги” тутиб қолади. Ўзингиз яхши биласиз-ку!..

Танаси ер бағирлаб баравж ўсиб ётган анжир шохлари ғуж-ғуж ҳосилга бурканган, улар кечки офтоб нурида олтиндай товланиб, кўзни ўйнатарди. Анжирзор ора-лаб унинг қиём боғлаб ётган меваларидан тотиб кўрдик. Сўнгра кўчати Қувадан келтирилган анорзор пайкалини айландик. Унга ёндош бўлиб ўрик, нок, бодом, гилос, шафтоли, беҳи, ғайноли дарахтлари билан қопланган мевазор боғлар ястаниб ётарди.

Ойбек ака айрим мевалар тури ва хусусиятига қизиқиб Шоюнусни саволга тутар, “маълумотлар”ни мен доим

Маҳкам ака ўзи билан олиб юрадиган “Ён дафтар”га ёзиб борардим.

Ниҳоят, бир соатча боғ айланиб, шийпон томон қайдик. Яланглик четидаги тунука кўрада жиз-биз бўлиб кавоб пишар, ундан таралаётган иштаҳани қитиқловчи хушбўй хид атрофни тутиб кетганди.

Бирдан Ойбек аканинг кўзлари нарироқда чўнқайиб олиб, нимадир қилаётган Раҳматбувага тушди-да, “И-и-и” дея ҳаяжонли товуш билан тез юриб келиб, чолнинг елкасидан тутди.

Буни кутмаган қария нималигига тушунмай, шошиб елкаси оша меҳмонга қараб қолди. Унинг бир қўлида тиғи ўткир, ялтиллаган пичок, иккинчи қўлида бошини хам қилиб, титраб-қақшаётгандай семиз бир каклик турар, сал нарироқда эса типирчилаб, оёғи каноп билан боғланган иккинчи жонивор ётарди.

Ойбек аканинг:

— Йўқ-йўқ, сўйманг! — дея қилаётган нидосини Раҳматбува дарров тушунди. Пичокни енги барига артиб, белбоғида осилиб турган чарм қинга солди-да, ўрнидан турди.

— Куллуқ, куллуқ, меҳмон, — дея қўлларини кўкраги устига қўйиб, ўзини бир четга олди.

Бўйнига қадалган пичок тиғидан омон қолган жонивор жон ҳолатда ўзини одамлардан холироқ боғ томон уриб қочишга шайланмади, қанотларини қоқиб, учишга хам ҳаракат қилмади, балки нарироқдаги оёқлари банди қилинган шериги ёнига талпиниб, унинг пинжига тикилиб олди.

Бу жуда таъсирли ҳолат эди. Ойбек ака уларга узок тикилиб қолди. Сўнг Раҳматбувага ўгирилиб, майин жилмайди, қўллари билан жониворларга ишора қилди.

...Ойбек ака дастурхонга қўйилган бедана кавобдан икки-уч тишлам егандай бўлди, холос. Сўнг мезбонлардан туриш учун ижозат сўради.

Дарвоқе, куёш хам ёнбошлаб, ложувард нурларини сачратиб, борлиққа аста бостириб келаётган шом қоронғилигининг борлиққа қора парда ташлашга чоғланаётган кўринмас шарпаси билан азалий жангга киришганди.

Раҳматбува ичига бир жуфт бояги каклик солинган симтўр қафасни кўтариб келди-да, Ойбек ака қўлига тутди ва ҳеч ким кутмаган лутфли гап қилди:

— Бу жониворларнинг халоскори ўзингиз. Мен эса булар олдида гуноҳкор бандаман...

Ҳовузнинг муздай сувига ташлаб қўйилган бир чирпит қимизни машина томон олиб келаётган Шоюнус беихтиёр:

— Қойил, сизга отахон. Энди ўзим зўр бир кампир топиб бераман, — деб қўйди.

Тўрт азим чинор

Бир куни Маҳкам ака билан Эски Жўва бозоридан анча-мунча нарса харид қилдик.

Зарифа опа билан дастурхон тузаб, қайсидир йиғилишдан чиқиб, тўғри шу ерга келадиган нозик меҳмонларни кута бошладик.

Ниҳоят, кеч пешинга яқин Ойбек ака Фафур Фулом, Абдулла Қаҳҳор, Шайхзодаларни бошлаб, ҳовлига кириб келди.

Фафур Фулом оҳори тўкилмаган янги тўрт гулли дўппини бошининг бир чеккасига қийшайтириб кийиб олган ҳазилқаш, қувноқ киши экан. Зарифа опага кўзларини қисиб, чапаничасига нимадир гап айтди ва қаҳ-қаҳ отиб кулди. Бошқалар ҳам унга қўшилишди.

Абдулла Қаҳҳор бошқаларга нисбатан ёши анча улурокка ўхшаб кўринса-да, ниҳоятда кўркам, истараси иссиқ одам экан. Яна оғир, вазмин кишига ўхшаб кўринди. Сўзларни озу соз қилиб, чертиб-чертиб айтар, албатта, бу даврада кизиқиш уйғотарди. Шунинг учунми, Шайхзода дапкур-дапкур «қани, ўзларидан сўрасак» дея Абдулла Қаҳҳорни гуруннга чорлаб турарди.

«Ўзларидан сўрасак?». Ҳеч кимникига ўхшамас, бегубор оҳанг, кўтарингки руҳда айтиладиган бу сўз Шайхзоданинг ўзига хос ибораси экан. Бу одамни мана шу гапи орқали аввалдан билардим. Хушфёъл, ҳамма билан эл бўлиб кетиш хислати борлиги, айникса, қўли очиқ, танти инсонлигининг гувоҳи бўлиб, хайратга тушганман: ўшанда ҳамма газета-журналларнинг қалам ҳақи Алишер Навоий театри майдони қаршисида жойлашган бинонинг учинчи қаватидаги кассадан олинарди. Кичкина «туйнук» эшикча ҳали очилмаган, беш-олти киши навбатда турардик.

Ичимизда кийим ва қўлларидagi қора мой юқларига қараганда паст қаватдаги ҳарф териш цехидан чикқанли-

ги шундоқ билиниб турган йигирма беш ёшлардаги йигит ҳам бор бўлиб, у олдинроқда турарди.

Бир пайт узун коридордан таниш чехрали бир киши савлат билан қадам ташлаб келди-да, гулдурос овозда:

— Ассалому алайкум, яхшилар! — деди.

Ҳаммамиз навбатга келиб қўшилган кишига ўгирилиб, алик олдик.

Бу деярли кўпчилик танийдиган шоир Шайхзода эди.

Кўярда-қўймай олдинги қаторга ўтказмоқчи бўлгандик, «Йўқ, азизларим, тегирмон навбати билан», деб унча рўйхушлик бермади.

Шунда касса ёнидаги турган иш кийимидаги йигит:

— Шайх ака, барибир сиз биринчисиз, — деб туриб олди.

Шайх ака:

— Бир сўзликка ўхшайсан, майли, сазанг ўлмасин, — деди-да, бирдан овозни янада баландроқ қилиб, — ўзларидан сўрасак, болалар нечта? — деди.

— Иккита, Шайх ака.

— Кўринишингдан ҳисоб-китобликка ўхшайсан. Биринчиси ўгил, иккинчиси қиз бўлса керак!

— Худди шундай, домла! — тасдиқлаган бўлди йигит.

Шайх ака хурсанд кайфиятда бизларга қараб деди:

— Ана, кўрдингларми, бизам кўп нарсани биламиз!

Шарақлаб «эшикча» очилди. Шубҳасиз, Шайх ака навбатнинг бошида эди. Анчагина, бир даста пул олди. Унинг шартта ярмини ажратди-да:

— Энди укам, бундоқ қиламиз, — дея бояги йигитга қаради, — анови иккита жужуқларинг нималарни яхши кўришини мендан яхши биласан. Мана шу пулга ҳар хил ширинликлар, совға-саломлар олгин-да, уларга Шайх бобонг бериб юборди, дегин!

Йигит узун қора халати чўнтагига солинган минг сўмдан ошиқ (ойлик маош 100—120 сўмлик пайтлар) пулни кўриб, бирон сўз айтишга улгуролмай қолди. Шайхзода қўлида папиросини тутатганича зинадан пастга тушиб кетиб борарди.

Ўшанда мен кўрган ва билган Шайхзода яна папиросни бурқситганча чекиб ўтирибди. Бармоқларини “муштук” қилиб, орасига олиб чекиш одати бор экан, Шайхзода аканинг. Кўп чекаркан — келганидан бери бу учинчи чекиши бўлса керак!

Ғафур Ғулом эса оқ кителининг ён чўнтагидан чиройли носқовоқ чиқариб, тилининг остига бир кап нос ташлаб олди. Бу мен учун асло кутилмаган “янгилик” эди.

Абдулла Қаҳҳор носқовоқни кўлига олиб, унинг қорнидаги гулпарчин нақшларни, тиқинида силкиллаб турган майда чарм попукчаларни диққат билан кўздан кечираётгани, Ғафур ака у томон энгашиб оғизда нос билан нимадир деди.

Абдулла ака жилмайиб, парвосизгина “жавоб” қилди, Ғафур Ғулом мункиб кетгандай, қаддини ростлаб, қаҳ-қаҳ отиб кулди:

— Узиб олдинг, Абдулла! — деб қўйди.

Ўта зукко, мушоҳадаси кенг бу адибнинг “кам гапирishi, гапирганда ҳам “узиб” олиши” ҳақида талабалар ётоқхонасидаги филолог йигитлардан кўп эшитардим. Одатда “оғирқарвон” биз “шарқшунос”ларга нисбатан адабиётчилар эхтиросга тез берилувчи, арзимас нақлиётлар устида ҳам жикқа-мушт бўлиб баҳслашаверадиган бўлишди. Бирон йиғилиш ёки мажлисда сал шов-шувли гап чиқиш исини билишса-ку, дарров кўз-қулоқ бўлиб, етиб боришади.

Бир куни ҳамхонам, “тортишув” бобида ён-веримиздаги “қўшни”ларгача “ха-да, ха-да” деб “чўкиб” ташлай-верадиган, шу сабабдан “рақиблари” орасида “Жўжаҳўроз” деб ном орттириб олган Омон Мухтор гап топиб келди. Лазиз Қаюмов айтганмиш: эртага Ёзувчилар уюшмасида катта йиғилиш бўлармиш. Унда Абдулла Қаҳҳор ҳам қатнашиб, бирон “янги гап айтиб қолиши мумкин” эмиш.

Нихоят, ўша йиғилишда бўлиб қайтган филологлар бизнинг хонага тўпланиб олиб, Абдулла Қаҳҳор айтган “гап”ни ҳар томонлама таҳлил қилишди: қалам аҳли ҳар вақт, ҳар қачон ўз номига муносиб ҳалол бўлиши керак. Ҳалол, пок одам ҳеч кимнинг олдида тили қисик, ўзини бировга тобе ҳис этмайди, юз-хотирсиз бор ҳақиқатни баралла айта олади. Лаганбардорлик, “ялоқилик” ўз қаддини билувчи ижодкор учун уятдан бошқа нарса эмас... “Баҳсчи”ларнинг гапларига караганда, минбарга чиққан ҳар икки нотикдан биттаси президиумда савлат тўкиб ўтирган ҳукумат раҳбарига таъзим қилгандай “қимматли вақтингизни аямай бизнинг бу даргоҳга ташриф буюрганингиздан беҳад хурсандмиз ва бу ташриф ота-

ларча меҳрибонлик рамзидир” дея ҳамд-сано айтаверибди. Шунда олдинги қаторда ўтирган Абдулла Қаҳҳор сўз сўраб шундай дебди: “Баъзи ҳамкасбларимизга қўйиб берсангиз, энг нозик жойни ҳам ялаб, юнгини тескари қилиб юборишдан тўймайдиганга ўхшайди. Ижодкор бундай паст кетмаслиги, бир поғона юқори бўлиши керак...” Мана шундай гапларни айтиб, индамай залдан чиқиб кетган адиб шу дақиқаларда бир-бирдан забардаст ўз ҳамкалам дўстлари ичида савлат тўкиб ўтирар, унга Гафур Фуломнинг тан берганича бор эди.

Охирлаётган ёзнинг ҳузурбахш салқин оқшомларининг бирида Ойбекнинг дала-боғ ховлисида жамулжам бўлган тўрт забардаст аллома тасвирини ҳеч бўлмаса “қоралама” қилиб, қоғозга тушириб олмаганидан ҳамон афсусдаман.

Ул мухтарам зотлар сиймоси она замин бағридаги илдизлари бақувват, гуркираб кўкка бўй чўзган шохлари ям-яшил, ҳаётбахш ва паноҳгоҳ тўрт азамат чинор мисоли хотирамда абадий муҳрланиб қолган. Шу билан мени ҳамон аламли бир савол қийнаб келади: нега улар икки йилга етиб-етмас вақт мобайнида гурсиллаб қулаб, жон-дилдан севган, зирқироқли дард-аламларига балоғардонликни виждоний бурч деб билган Юртни жуда эрта, ҳатто пайғамбар ёшига етмай ташлаб кетдилар? Қайси ёвуз кучлар бу забардаст чинорлар илдизига пинҳона ўз болтасини урдийкин?..

Энг ширин бўтқа

Бир сафар Ойбек акани зиёрат қилиб келасан, деб Тошкент университети, Шарқ куллиётининг хиндий тили бўлими талабаси, яқин укам Амирхон Файзуллаевни “дача”га ўзим билан олиб чиқдим.

Қандил пиёлалардай етилиб пишган олмаларни териб яшиқларга жойладик, бўш пайтлари қисқа-қисқа бўлса ҳам Ойбек аканинг гурунгини олардик. Баъзан Амирхон у кишига зимдан қараб қолар, қорачадан келган юз-кўзлари ифодасидан худди хизир ҳузурига тавофга келган кишининг ботиний хайрат аломатларини сезиш мумкин эди...

Навбатдаги қиладиган ишимиз дарахтлар тагини юмшатиб, уларга шакл бериш эди. Чунки киш яқинлашиб,

ҳавода этни жунжиқтирувчи совуқ изғирин аломати уфуриб турарди.

Келаси якшанба Амирхон икковимиз “дача”га қараб анча барвақт йўлга тушдик.

Ойбек ака ялангликнинг нарироқ беткайидаги усти ёпиқ айвончада қалин, майин жунли қозоқи чакмонни (ўша, биринчи бор келганимизда Қуддус ака бу далабон кийим, дея мақтаб-мақтаб, кечки салқин туша бошлаган пайт Ойбек акага кийгазиб қўйганди) елкага ташлаб, хаёлга берилган ҳолда ўқлоққа ўхшаш узун таёқни бармоқлари орасида айлантириб, машқ¹ қилиб ўтирарди.

Биз устозга халақит бергимиз келмади, аста иш жойимиз — олмазор ёққа ўтиб кетдик.

Бир маҳал “и-е, и-е” деб дарахт шохлари оралаб Ойбек ака устимизга бостириб келиб қолди. Сўрашиб олгач, юринглар бу ёққа, дегандай қўллари билан яланглик томон ишора қилиб, кета бошлади. Биз у кишига эргашдик.

Жойиштининг ошхонага яқинроқ еридаги столга дастурхон ёзилган бўлиб, унинг устига катта оқ сочиқ ёпиб қўйилганди. Ойбек ака сочиқни кўтарди: нон, қанд-қурс, мураббо, қаймоқ ва тўнтариб қўйилган пахта гулли пиёлалар қўринди. Домла уларга кўрсаткич бармоқлари теккудай қилиб, ишора билан “нонушта... учовимизга” дея қулиб юборди.

У кишининг шу пайтдаги нуроний чехрасида балқиб турган беғубор табассумдан мен сизларни кутаётгандим, энди биргаликда чой ичамиз, деган маънони англадик.

Рўпарадаги ошхонада ялтироқ идишнинг қопқоғи зирллаб овоз чиқарар, унда ҳовур пуркаб, сув қайнарди.

Амирхон Ойбек ака қўлларидан чойнакни олмоқчи бўлди, бироқ:

— Зарифахон йўқ. Мезбон бугун, ўзим, — дея ҳарчанд илтимос қилса-да, кўнмади.

Устознинг райини қайтаролмадик. Айни шу ҳолат менга Миртемир аканинг “мезбонлик бурчи” ҳақидаги гапини эслатиб юборди.

Учовлон биргалашиб нонушта қилдик. Сўнг тезгина ишга тушиб кетдик. Ҳавонинг қовоғи солиқ эди.

Олма дарахтларининг ортиқча шохларини кесиб, шакл беришга шунчалик шўнғиб кетибмизки, “мезбон” туш-

¹ Хасталик асоратидан адибнинг бармоқлари яхши ҳаракатланмай қолган, докторлар шундай муолажани тавсия этишган эди.

ликка чакирганини ҳам эшитмабмиз. Бир пайт қўлларида чўмич билан тепамизда турибди:

— Юринглар, бўтқа еймиз, бўтқа. Тайёр бўлди.

Қачонлардир бу машҳур зот билан ёнма-ён ўтириб ҳамсухбат бўлишнинг ўзини тасаввурига сиғдиrolмаган биздай мухлисларга у кишининг ўз қўли билан таом пишириб келтириши ақл бовар қилмас ҳодисадай туюлиши мумкин. Бироқ, бу ҳақиқат эди. Бир умр эсда қоладиган Ойбекона соддалик, Ойбекона камтарлик, Ойбекона меҳр-мухаббат билан йўғрилган ҳақиқат эди!

Устоз “бўтқа” деб атаган ўша овқат мазаси жуда бошқача, биз бундай лаззатли таомни биринчи бор тотиб кўраётгандай эдик.

Нотаниш меҳмон

Тушдан кейин боғбончилик расамати бўйича олмазорни кондириб суғордик. Бунини дарахтлар “қиш уйқуси”га кетишдан олдин бериладиган “қавс суви” дейилди. Боғ этагидаги бўш ердан эрта баҳорда “кўмма” қовун кўчати ўтқазилган учун тайёрлаб қўйган хандақчаларни ҳам сувга тўлдирдик.

Энди кўчага чиқиб, даҳана бошидаги ариқча қулоғини беркитиш керак эди. Мен яланглиқдан ўтиб борарканман, Ойбек ака қаршисида бошини ҳам қилганича ўтирган, кўзлари ич-ичига ботиб кетган, эллик ёшлар чамасидаги озғиндан келган кишига кўзим тушди. Танишга ўхшади, қаердадир кўргандайман.

Доира столнинг бир четини турсанга семиз, боғичли папкага қараганда, бу одам омадсизроқ ёзувчи ёки илмий ходим, у қўлёмасини кўтариб келган бўлса керак, деган тахминга бориш мумкин эди.

Ажабки, Ойбек ака меҳмонга жуда такаллуф билан нималардир дер, муҳим бир гапни уқтираётгандай эди.

Катта ариқ бўйлаб кетган ажриқзор сўкмоқдан даҳанага яқинлашганимда, нарироқ йўл бўйидаги теракзор панасида ўтирган яна бир таниш одам қорасини кўриб қолдим. У мени кўрдими, йўқми, билмайман. Лекин азот ўрнидан туриб, ўзини дарахтлар ичига олди... Тарвақайлаган саватдай сочлари бошини хийла катта қилиб кўрсатувчи, доим думалоқ кўзойнак тақиб юрадиган бу кишини танидим — нашриёт ходимларидан эди. Илк

китобим босилиш арафасида у ерга қатнаб, кўп марта учратганман, салом-алигимиз бор эди. Эркин Сиддиқов дейишарди уни. Яна шуни билардимки, эшиги устига “Бўлим бошлиғи” деб ёзиб қўйилган хонасидан кулги аримасди. Хузурига кирган хоҳ аёл, хоҳ эркак борки, хандон отиб чиқарди.

Ҳа, эсладим: анаву ичкарида Ойбек ака қандайдир гап уқтираётган кишини шу “бўлим бошлиғи” хонасида кўрганман. Баъзан индамайгина бошини эгиб, қандайдир кўлёмани кўтариб олган ҳолда нашриётдан чиқиб кетаётганда дуч келиб қолардим. Демак, бу одам омади чопмайроқ юрган қаламкаш. Эркин Сиддиқов уни Ойбек ака хузурига етаклаб келгану энди бу ёғи нима бўлишлигини ҳов, дарахтлар ичида биқиниб олиб, кутиб ўтирибди... Қизик, нега яширинади...

Шундай хаёллар билан кичкина ариқчадан ҳовли томон оқиб келувчи сув қулоғини боғлаб, эшикдан кириб келдиму Ойбек акани ҳалиги одам билан тўғридаги ишком ёғочида осиглик турадиган паркентлик дўстлардан совға — қафасдаги бир жуфт каклик ёнида кўрдим.

Нотаниш одам ҳамон ҳокисор бир қиёфада мунғайиб турар, Ойбек ака ичкаридаги жониворларга ишора қилиб: — Қаранг. Ахил, ахил, — дерди.

Дарвоза олдида машина келиб тўхтади. Очилиб-ёпилган эшик овозлари эшитилди.

Орадан бир неча дақиқа вақт ўтар-ўтмас ҳовли томондан аёл кишининг қий-чуви эшитилиб, ҳаммаёқ қиёмат бўлиб кетди.

Нима кор-хол юз бердийкин, дея Амирхон икковимиз ялангликка томон чопдик.

Юзларидан доим меҳр тўла табассум ёғилиб турадиган, оқила, ширинсўз Зарифа опамизни ҳеч қачон бундай асабий ҳолатда кўрамиз, деб ўйламагандик...

Какликлар безовталаниб ўзини ҳар қаёққа урганида қафас қаттиқ-қаттиқ силкиниб кетар, Ойбек ака кўзларини катта-катта очиб асабийлашган ҳолда нималардир дея рафиқасини тинчитмоқчи бўлар, бироқ опа нима қилишини билмай, андаргумон бўлиб яланглик ўртасида туриб қолган одамга қараб “Яна уялмасдан бу даргоҳга қайси юз билан келдинг-а,” деб дашномли маломат тошлари ёғдиришда давом этарди.

Ниҳоят, тинимсиз айтилаётган ҳақоратларнинг зил-

замбил юкига ортикча дош беролмаган “меҳмон” аста кўча томон йўналиб, кўздан ғойиб бўлди...

Бизлар ювиниб-тараниб шаҳарга қайтишни мўлжаллаб тургандик, Ойбек ака бирга кетамиз, деб қолди. У киши қандайдир йиғилишга бирров бориб келиши керак экан.

Катта кўчага чикиб бурилишимиз билан домла шофёр-га “тўхтанг” ишорасини қилди ва кутилмаганда олд эшикни очиб, пастга тушди.

Бекатда туриб олиб, бояги одам — “шериги”га нимадир уқтираётган Эркин Сиддиқов тўсатдан рўпарада пайдо бўлган Ойбек акани кўргач, кўзойнак остидаги думалок кўзлари баттар катталашиб кетгандай бўлди.

Ойбек ака машинага ўтиринглар, дея унинг ярим очик турган эшиги томон ишора қилди.

Эркин ака:

— Раҳмат домлажон. Ҳозир автобус келиб қолади, — дея тавалло қилишга тушди.

Ойбек ака инкор маъносида бош қимирлатиб қўйди. Эркин ака у кишининг сўзини қайтаришга ортикча журъат этолмади.

Икки қўшимча йўловчи билан орқа ўриндиққа бир оз сикилишиб ўтирдик. Машина инграгандай силкиниб қўйди-да, юриб кетди.

Озгина юрганимиздан сўнг хикиллаган бўғиқ йиғи овози эшитилди. Ёнимда бир ҳовучгина бўлиб, бошини осилтириб олганича кетаётган киши юраги тўлиб нола чекарди.

Шунда Эркин аканинг бу одамга энгашиб паст овозда қилган “насихат”ини эшитиб қолдим:

— Бўлди, оқсоқол, қичик қилмай жим кетинг, домланинг кайфиятлари бузилади!

Қизик, бу бечора қай аҳволда-ю унга айтаётган гапини қаранг!..

Барибир ниманингдир хаёлига берилиб кетаётган Ойбек ака сергакланди, ҳушёр тортиб, ёнбоши билан орқага ўгирилди. Жабрдийданинг кўзларидаги ёшни кўрди, юзларида қандайдир ҳамдардлик аломатлари пайдо бўлди, ўзингни тут, дегандай анчагача елкасига кафтини қўйиб борди.

Орқада бизлар билан ёнма-ён ўтириб кетаётган бу одам ким-у унинг жумбоқ “тақдири” шубҳасиз, Амирхон иккимизни ўйлантириб қўйганди.

Машина шаҳар марказида жойлашган Ёзувчилар уюшмаси биноси олдидаги майдончага келиб тўхташи билан барваста қомат, қадамлари шаштли, сочлари жингалак, кўркамгина ўрта яшар киши биз томон илдам юриб кела бошлади. У Ойбек акани кутиб олишга чиққан экан, дарров машина эшигини очиб, куюк сўрашди ва рўпарадаги иморатга олиб чикувчи тош зиналар томон бошлади.

Эркин Сиддиқов ҳаммага эшиттириб:

— Билиб қўйинглар, шу одам шоир Рамз Бобожон бўлади, — деб қўйди.

Хайдовчи Маҳкам ака Ойбек ака тайинлаганидек бизларни “уй-уйларимиз”га элтиб қўйиш учун машинани жилдирди.

Хадра майдонига етай деганда ёнимда ўтирган киши тушиб қолди. Биз билан бошини қимирлатиб индамайгина хайрлашаётганди, Эркин ака унга қараб яна гап уқтирган бўлди:

— Хадеб шумшаявермай, энди қоматни сал тик тутинг. Шунақа бўлиши керак эди. Бу ёғи яхшилик!

— Раҳмат Эркинжон, барака топинг. Яхши ҳам сиз бор экансиз.

— Ростмана раҳматни Ойбек акага айтасиз... Анаву қўлёмаларни кўриб чиққан бўлсангиз, эртага редакцияга келтиринг-а!

— Албатта, албатта, — икки букилганича таъзим қилиб қолди биз учун ҳамон нотанишлигича қолаётган одам.

— Ёнларингда ўтириб келган кимса ким, биласизларми? — деб қолди Эркин ака машина юриб кетгач, худди кўнглимизда кечаётган қизиқишни сезиб тургандай. — Бир пайтлар талотўпда оломонга қўшилиб, Ойбек акага тош отиб қолганлардан!.. Нашриётда штатсиз ходим. Кимларнингдир қутқусига учган, қилғуликни қилган-у, мана энди ич-этини еб, ўзини-ўзи тамом қилиб юрибди. Бир куни гап устида “илмий ишим тайёр бўлиб турганда, ўша номаълум ишни қилиб қўйдим-у ҳамма мендан ўзини олиб қочадиган бўлди, ҳеч ким қайрилиб қарамайди” деб ёзилиб қолди. Домланинг олдига боришингиз керак, у киши кечиримли одам, деб кўп гапирдим. Илло, бундай қилолмайман, юзим шувут дерди. Мана бугун таваккал деб, арқонга боғлаб судрагандай олиб боргандим, айтганим бўпти. Илмий ишни домла ўзим

кўриб чиқаман, деб олиб қолибди. Ҳақиқатдан Ойбек ака кўнгли дарё одам! У кишини авлиё деганларича бор...

Биз Чорсу талабалар ётоқхонаси қаршисида тушиб қолдик.

Ўша кунни кечаси гупиллатиб қор ёғиб чиқди. Шу билан дала-боғнинг мавсумий кузги ишлари якун топиб, баҳор келишини кута бошладик.

Тиниб-тинчимас тажрибакорлар

Ҳусанбой акамнинг Тошкентда бўлиб, Ойбекдай ёзувчи қўлидан чой ичиб қайтгани ҳақидаги сўзларига ҳеч ким ишонмабди. Беш сўмликни кўрсатса, бунақа пул ҳар кимда ҳам бўлиши мумкин, дейишибди.

Қишки таътил қилиб, уйга борганимда:

— Суратга тушволсак бўларкан, — деди афсус оҳангида ва одатига кўра ярим жилмайиш билан кўзни қисиб, қўшиб қўйди, — кейин ўша суратни раис Соиббоевга кўрсатиб, попугини бир оз пасайтириб кўярдим.

Гап орасида акам қайчини йўқотмадингми, мен тайинлаган ишларни бажардингми, деб сўради.

У киши ўта синчков, шу билан ҳар бир ишни пухта қилиб бажарадиган, бошқалардан ҳам шундай бўлишини талаб қиладиган одам.

Қандай ишлар бажарганлигимиз ҳақида гапириб, баҳордан бошлаб яна нималар қилишимизни, Ойбек ака ҳозир шаҳар ҳовлида эканликларини айтиб бердим.

— Ҳа, мартнинг бошларида “Туятиш” анор навидан тўрт туп бериб юбораман. Боғ этагидаги товук катаги ёнида анчагина кунгай жой бекор ётибди. Ўша ерга қатор қилиб, ўтқазиб қўясан.

— Сиз айтаётган ер банд. Тўртта чуқур қавлаб, ўғитга тўлдириб қўйганмиз. Баҳорда “Кўмма” қовун эмокчимиз.

Акам “ҳо-о” деб овоз чиқариб, дурустсан-ку дегандай қошларини чимириб, синамоққа сўради:

— Қовунга у ернинг ҳавоси пастлик қилмасмикан?

— Ўзингиз ҳар нарсага роса иштиёқ билан қаралса, бизда анқонинг уруфини ҳам ўстириб, ҳосил олиш мумкин, дердингиз-ку!

Акам бундай жавоб эшитишни кутмаган эканми, бир оз жимиб қолди, сўнг қулиб юборди-да, тан бергандай:

— О-ба сен-ей, майли, анор кўчатлари кўкариб, амал олгунича қовунлар пишади. Энди “Кўмма”га жой тайёрлаган бўлсанг “Кампирчопон” уруғидан олиб кет, палаги бақувват, касалликка чидамли! Хунукроғу қовунмисан-қовун-да! — деди.

Акам колхознинг “Канал тепаси”даги токзориди боғ-бон бўлиб ишлар, ёғоч ишқомлар этагидаги бўш ётган калта-култа ерларга ўзи ўйлаб топган “Кўмма” усулида қовун экиб, икки-уч баробар ортикча ҳосил олиш бўйича оғизга тушган, ҳатто шаҳар истироҳат боғида ҳар йили кузда ўтказиладиган “Қовун сайли ширинаги”да бир неча бор ғолиб ҳам бўлган.

У ҳар йили ток сурхлари қирқилиб кўмиладиган пайт иккита мардикор ёллаб, узумзорнинг аввалдан мўлжаллаб қўйган ерларига бел баробар қилиб чуқур кавлатар, ичига икки-уч копдан чиринди гўнг тўкиб, сув бостириб кўярди.

Эрта баҳор келиши билан қиш бўйи қувват олиб “қутуриб” ётган чуқур атрофига олти тупдан қовун кўчати ўтказар, дастлабки кунлар кўздан панароқ турсин, дебми ёки бирдан тушиб қоладиган аёз совуғидан асраш учунми, устига алоҳида қоғоз ёпқич “кийдириб” кўярди.

Бу эринмаган, ҳар доим “Қаловини топиб қорни ёндириш мумкин” деган сўзни ўзига шиор қилиб олган акамнинг биронта мен дехқонман, деган одам ҳаёлига келмайдиган, фақат маълум кишиларгина биладиган мураккаб ва ўта содда “тажрибаси” эди. Яъни, қовун деганда ҳамма унинг уруғидан экиб ўстиришни тушунади. Хусанбой акам эса ойнаванд кичкина қазноқ-иссиқхонада, алоҳида қипиқли картон “тувакча”ларда кўчатни етиштириб олар, кўпчилик полизларга экилган қовун-тарвуз уруғи униб чиқиб, “отқулок” бўлмасдан “Кўмма-полиз” теварагидаги кўчатлар найчалаган, ернинг зўридан доира шаклига кириб, атрофга гуркираб палак отган бўларди. Ундан кейин қарабсизки, ҳар найча атрофида кўшалок нишона — хамакчалар пайдо бўлиб етилар, тезгина тўр тортиб, кетма-кет банд берарди.

Бундан бир неча йил бурун акам қайсидир журналда “Кампирчопон” қовун нави ҳақида мақола ўқиб қолиб, унинг муаллифига хат ёзган, бир амаллаб ўша қовун уруғидан топганди... Бу нав ўз номига яраша қорамтир, эски чопон каби бурушиқ, кўрган киши кўзига палаги қуриб, яхши пишмай қолган қовоқни эслатарди. Дастлаб

“Кампирчопон”нинг нишона ҳосилини кўрганлар “Тинчимагур Хусанбой қовокнинг иллизини ёриб, қовун кўкартирибди” деб гап тарқатишган. Бироқ, у етилиб, мазасини тотиган одам борки, тасанно деб юборади.

“Янги нав”нинг шухрати бутун колхозга ёйилади. Одамлар: “Ҳа, энди толга атиргул навдасини пайванд қилиб, ўстирган одам-да, унинг қўлидан ҳар иш келади. Фақат озгина ўқимаган-да, йўқса катта олим бўлиб кетарди,” деб ўз ҳайратларини билдиришарди.

Акам ана шу оғизга тушган қовун уруғидан бир ҳовуч бераркан, уни кўчатга тайёрлаш йўл-йўриқлари ҳақида батафсил тушунтириш берди.

Баҳор бошларида Намангандан тўрт туп “Туятиш” анор ниҳоли келди. Дала-ҳовли калитини Зарифа опадан олиб, Амирхон икковимиз кўчатларни “Кўмма” — хандақчалар орасига ўтказдик.

Ётоқхонамизнинг доим қуёш нури тушиб турадиган дераза раҳидаги тувакчаларда асраб-авайлаб ўстирилаётган қовун палакчалари ҳам қарич баробар бўй чўзиб қолганди.

Ниҳоят, ер бағрига илиқлик ўтиб, қуёш тафтидан кўпчий бошлаган кунларнинг бирида қовун тупларини авайлаб яшиқларга жойладик. Далага олиб бордик.

“Кўмма”дан анчагина кўчат ортиб қолди. Уларни ташлаб юборишга кўзимиз қиймай, бақувватроғидан тўрт донасини танлаб олиб, деворга ёнбошлатиб қурилган эски товуқ катаги (ўша Толиб ака айтган “қурилма”) ёнига ўтказдик, яна шунчасини яланглик рўясидаги ток сурхларидан холироқ ишқомнинг кунботар тарафига эдик.

Энди буларни алоҳида парваришлаб, том билан ишқомда қовун етиштириш тажрибасини синаб кўрмоқ учун шундай қилгандик.

Биз ҳар якшанба бокқа чиқишдан олдин Зарифа опага кўнғироқ қилардик. Опа бизни кутиб олар ёки ишлари кўпроқ бўлса, ҳовли калитини берар, холодильникда егуликлар борлигини айтиб, оч-наҳор қолманглар, деб таяинларди.

Кунлар исиб, энг аввал ҳовлига кираверишдаги бир туп ўрик, кейин олмалар ҳам қийғос гулга кириб бўлдики, Ойбек акадан дарак бўлавермади. У киши шаҳарда ижод билан банд ёки бирон жойга дам олишга кетган, деб тахмин қилардик, ўзимизча.

Биз Амирхон икковимиз дала-хавлининг бир пайт Ойбек ака айтганидек “миришкор боғбони” эдигу лекин бор диққат эътиборимиз “полизчилик”ка қаратилганди. Палакларнинг ҳам авжи бошқача, ҳафта сайин ҳосилга ҳосил қўшилиб борарди.

Пастаккина товук катаги тепасининг ўзида ўндан зиёд нишона бор, ҳатто уларнинг айримлари декчадай бўлиб, кўзга ташланиб қолганди.

Ишкомга ёнлама қилиб, чирмаштириб юборган қовунларимиз ҳам томошақовоққа ўхшаб осилиб турар, мўрт поясини қайириб тушиб кетадиган даражада йириклашиб борарди. Ўшаларнинг тагига ёғочдан чамбарак ясаб, каноп ипда сўриток ёғочларига тортиб кўярдик.

Ғаройиб бу “тажриба”миз ўзимизни қизиқтириб қўйган, ҳафта охирлаши билан унинг натижаларини билиш учун боққа етиб келардик.

Зарифа опа ҳам олима аёл эмасми, баъзан “агар шу ишларинг муваффақиятли чиқса, ишкомда қовун етиштириш деган янгилик ихтирочилари бўласизлар” деб кўярди.

Дала-боққа баъзида шаҳардан келиб қоладиган хонадон фарзандлари ўша замоннинг зайли эканми, ўрисча гаплашишар, газета-журналлар ўқишар, Хитойдаги “хунвейбинлар” амалга ошираётган мутаассибона хатти-ҳаракатлар ҳақида баҳсу тортишувлар қилишарди-ю, негадир “тажриба” қовунларга эътибор бермай, кечга томон апил-тапил йиғиштириниб, кетиб қолишарди.

Биз ҳайрон бўлардик...

Зарифа опани биринчи кўрган киши анча жиддий, ўз ишига пухта, “қаттиққўл” раҳбар аёллардан бўлса керак, деб ўйлаши турган гап. Менда ҳам дастлаб шундай таассурот қолдирган. Ҳатто бир оз димоғдорроқ, “зодагон” ҳам бўлиб туюлган. (Ахир Ойбекдай кишининг рафиқаси!)

Аслида ундай эмас. Опа дала-хавлига келган заҳоти саранжом-саришталикни яхши кўрадиган тиниб-тинчимас уй бекасига айланарди. Бирон дақиқа бўш турганини кўрмасдик. Аввал ошхонани тартибга келтиради. Ялангликни супуриб, шакароблатиб сув сепеди. Нонуштага дастурхон ёзади. Унда албатта Маматчол келтирган сутқаймоқ бўлади. Сўнгра зираворлар қўшилган масалликли “қайнатма”ни милтиллашиб ёқилган газ плитаси усти-

га қўяди, овқат тушликка тайёр бўлади, вақтида тамадди килиб олинглар, деб соатига бир қараб олади-да, кўчага келиб тўхтаган машинага ўтиради.

Опа пиширган таом ниҳоятда тогли бўларди. У кишининг пазандалигига қойил қолардик.

Ўта инжиқ бўладиган ижодкорлар учун ўчоқ бошида бажариладиган бундай масъул юмушнинг “пири” деб тан олинган Абдулла Қаххорнинг рафикаси Кибриё Қаххорова айниқса, пазандалик бобида унча-мунчага бўй бермайдиган аёл бўлган. Шу опа бир куни домла Озод Шарафиддинов томонидан ўз шаънига айтилган мактовга қўшилмайроқ: “Сиз Зарифахон опа пиширган таомлардан тотиб кўрмаган кўринасиз,” деган экан...

...Ўша куни дала-боғга одатдагидан кечикиброқ тушга яқин — соат ўн иккиларда етиб келдик. Чунки автобус бекатида фалсафа фани ўқитувчимиз Маҳмуджон Нурматов (мен-ку, бу одамдан “кутилганман”, бир ойлардан кейин ўз “касби”га хос анча инжиқ шу акахонга Амирхон давлат имтихони топшириши керак эди) мени учратиб қолиб саволга тутди:

— Китобинг ҳақида Ойбек домланинг журналида тақриз чиқардим. Ўқидингми?

Гарчи бу янгиликни энди эшитаётган, Ойбек домла бош муҳаррир бўлган “Ўзбек тили ва адабиёти” журнаlining янги сонини ҳали олмаган бўлсам-да, Маҳмуджон аканинг кўнгли учун:

— Ҳа, — дея жавоб қилдим.

— Ундай бўлса, — деди домла сўзимни шартга бўлиб, — Бешёғочдаги истироҳат боғи чойхонасида девзира гурунчдан ош бўляпти. Роппа-роса соат тўққиз яримда Чустий домла Толиб Йўлдош билан ўша ерга келишмоқчи. Кеча Союзда машрабхонлик бўлган.

— Ошни мен қилардим-ку, — дедим чайналиброқ, сўнг шеригим Амирхонга ишора қилдим, — биз шошиброқ тургандик.

Файласуф домла одати бўйича доим қизғиш тортиб турадиган ихчамгина бурни устига қўл чўзиб, бармоқ учи билан силаб қўйгандай бўлди-да, ўзига хос шанғи овозда чапани гап қилди:

— Қўйсанг-чи, баҳонангни. Ош ўша мақола муносабати билан бўляпти. Қолаверса, бугун якшанба — дам олиш куни. Борадиган жойларингга бир соат кечиксанг-

лар ҳеч нарса қилмайди... Керак бўлса, хат ёзиб бераман.

Ғап келганда отангни аяма қабилида ҳазилнамо луқма ташладим:

— Менга барибир, манаву укам ҳозир кутубхонага бориб, Гегель фалсафасини ўқиши керак. Сизга Давлат имтихони топширади. Хатдан кўра...

— Э, бу йигитми, ўзи яхши бола. Гегелни ўқимай кўяверсин.

Ўртада енгил кулги кўтарилди.

Учовлашиб унча узок бўлмаган Бешёғоч томон кетдик.

Чустий домланинг қандайдир иши чиқиб қолибди. Толиб аканинг ўзи келди-да, нигоҳи менга тушиб:

— Гувалапаз шогирд шу ерда экан-ку. Қани, лойкаш шеригинг? — деб сўраб қолди.

Мен Амирхонни кўрсатдим:

— Шерикнинг янгисини топиб олганман!

Шундан кейин ғап Толиб ака бошчилигида Қуддус Мухаммадий хонадониди қандай қилиб товук катаги курганимиз ҳақида бошланиб, мавзу Ойбек аканинг далаҳовлисидаги “қурилма”га келиб тақалди.

Мен катак яхши сақланганлигини, товукчиликка ярамагандан кейин полизчиликка хизмат қилсин, дея икки ёнбошига қовун экиб, палагини томига чиқариб юборганимизни айтдим.

Толиб ака қалин қошларини чимириб, менга бир қараб олди-да, шундай деди:

— Сенлар қовун экибсан. Ундан олдинроқ зўр овчман деб ҳаммага мактаниб юрадиган Мавлон Икром ўша ерда бошлаб қовун туширган...

Толиб аканинг айтишича, шифокорлар Ойбек акага махсус боқилган товукнинг парҳез гўштидан истеъмол қилишни тавсия этади. Толиб ака бу хабарни Зоҳиджон Обидовдан эшитиб, хайрли ишга бош-қош бўлишга киришади. Парҳез гўштли товуклар учун махсус катак қуради. Қайсидир мутахассис тузиб берган рўйхат бўйича Эски Жўва бозоридан: туйилган макка — бир қоп; арпа — бир қоп; тарик — бир қоп; кепак — бир қоп; майдаланган тош, қум, шиша синиқлари ҳаммаси — ярим қоп; оҳак — бир челак; зиғир ёғи — бир кило қилиб сотиб олинади. Жўжалар ҳам келтирилади. Бироқ ора-

дан бир ой ўтиб-ўтмай, яқин-атроф қир-дала эмасми, тулкилар пайдо бўлиб, кечаси бир нечта жўжани кийра-тиб кетади. Бу шумхабар Мавлон Икром қулоғига етиб бориб, ўша куниёқ қурол-аслаҳа билан дала-ҳовлига келади. Олмазор ичига палатка тикиб, пойлоқчилик қиладди. Биринчи кеча тинч ўтади... Эртаси ярим тунда эса... Минг машхур овчи бўлган билан омад чопмаса қийин экан: иккинчи жаҳон уруши йиллари Эроннинг Мозандарон тоғ сарҳадларида шерлар ортидан қувалаб ўтакасини ёриб юрган (буни кўплар эшитган, ўқиган ҳам) шикорнавис шоиримизнинг бу сафар ови бароридан келмайди. Снайперликни Матёкуб Қўшжонов мендан ўрганган, деб юрадиган акахонимиз қўшотарни елкага маҳкам тираб, роса мўлжалга тўғрилаб кўр ойдинда девор устидан юриб келаётган қўшнининг... мушугини тулки деб нақ оёғидан отиб қўяди. Биғиллаган овозу жўжаларнинг кийкириғи ҳамма ёқни тутиб кетади.

Бундан хабардор бўлган Ойбек аканинг юраги ғаш бўлиб юради. Бу ҳам етмагандек, орадан кўп ўтмай жўжаларга қандайдир касал тегиб, тутдай тўкади. Охир-оқибат “парҳез парранда гўшти” етиштиришга мўлжалланган Толиб аканинг кичкина “ферма”си барбод бўлади.

Бир оз латифага ўхшаб кетадиган бу ҳикоя тугаши билан дастурхонга девзира гурунчлари “ўйноқлаб” турган палов келди. Уни Маҳмуджон домланинг фарғоналик шогирди — ёш файласуф йигит Қодиржон қойилмақом қилиб пиширганди.

Ошдан кейин босиб-босиб аччиқ кўк чой ичилгач, Толиб ака шим почасини сал юқори тортиб, пайпоғи “қўнжи”дан бир неча буклоғлик уч сўмлик чиқарди. Улардан биттасини ажратди-да:

— Даврабоши Маҳмуджон ўзингсан, шекилли. Халфана неча сўмданга тушди? — деб сўради.

Маҳмуджон ака:

— Қўяверинг, — дея қўл силкиди, — пулни асраш йўлини яхши биларкансиз. Тўғри қиласиз — чўнтакда турса, кетиб қолади. Жойига солиб қўйинг. Лекин Ойбек домланинг дала-ҳовлиларида қилинган тулки ови ҳам Машраб ҳақидаги ривоятларингизга ўхшаш қизиқарли экан.

— Ривоят эмас! — бир оз жаҳли чиққан бўлди Толиб акамизнинг. — Ҳақиқат! Ўша жўжалар боқилган

катакхонани манавилар ҳам кўрибди, — бизга қўли билан ишора қилиб, сўнг қўшиб қўйди, — Мавлон Икромнинг ўзидан сўрашларинг ҳам мумкин!

— Овчилар қўшиб-чатиб гапираверадиган лофчи бўлади.

— Бу гапинг тўғри, — “даврабоши”ни маъкуллаган бўлди Толиб ака, — Мавлон Икром девор ошиб бир гала тулкилар туша бошлаганди, “сочма” билан ҳаммасини қаторасига ер тишлатдим. Уларнинг терисини ачавотлик Мўлтон мўйначига обориб, Ойбек акага зўр чакмон тиктириб берганман, деб анча вақт мақтаниб юрган, ўшандан кейин.

Ўртада яна кулги кўтарилди.

Дастурхон йиғиштирилиб, кўзғаларканмиз, Толиб ака бизга тайинлади:

— Ойбек ака билан Зарифа опага салом айтларинг. Катакни эҳтиёт қил, кейин керак бўлади.

Нурафшон ҳовли сурати

Дарвозанинг бир қаноти қия очиқ, қўча юзию ичкари жойиштигача супуриб, ҳалқоб сув сепилган, атроф саришта эди. Демак Зарифа опа шу ерда. Одатдагидай бугун ҳам анча барвақт келган кўринади.

Ҳовлига кириб, ошхона ёнига қўйилган курсига ўтириб олганича қилқалам билан ниманидир берилиб чизаётган опага кўзимиз тушди.

Биз ялангликни кесиб келиб, салом бердик, опа одатдагидек нимтабассум билан алик олди-ю, ўз ишини давом эттираверди. Бутун диққати рангларни танлашга қаратилган, фанердаги бигиз михча — “кнопка” босилган қоғоз юзида эса ёзнинг таровати — ишқом узра ёйилган ток сурхларидаги беғубор барглар, эндигина етила бошлаган узум бошлари, кенг ялангликка парча-парча ёғду бўлиб урилаётган куёш жилолари — ҳаммаси бир бўлиб акс этиб турарди. Манзара сурат мохирона берилаётган рангли сайқалдан янада тиниклашиб, кўзга яққолроқ ташланиб борарди. Ҳатто дарвозадан кираверишдаги ёнлама қилиб ўрнатилган ёғоч ўриндик ҳам кўриниб қолди. Унда баъзан ёзишдан, бармоқларини ҳаракатлантириш учун қиладиган машқлардан чарчаган пайтлар хаёл суриб ўтирган Ойбек акани кўриб қолардик.

Ниҳоят, расм сўнги “пардоз”дан ҳам чиқди. Биз унга маҳлиё бўлиб қараб қолдик.

Кўзимиз олдида яхшигина мусаввир сифатида гавдаланган опахонимиз қилқаламни сувбўёқ кутиси турган доира столнинг бир четига қўйди-да, суратни икки ёнидан ушлаб нигоҳидан нарироқ қилди, обдан тикилди, сўнг бизга қаратди:

— Ёмон чиқмади, чамамда. Қалай?

Биринчи баҳони мен бердим:

— Ҳақиқий санъат асари!

Сурат чизишдан унча-мунча хабари бор, ҳавас учун расмлар чизиб юрадиган Амирхон бир оз баландпарвоз таъриф билан сўзимга қўшимча қилди:

— Ранглар жилосида Ўрол Тансиқбоевнинг маҳорати шундоқ кўзга ташланиб турибди!

Зарифа опа кулди:

— Қайда. Шунчаки “қоралама”. Бир чизгим келиб қолди-да. Шунақа, бўш вақтлари кўлимга қилқалам оламан. Ҳаваскорлик!

— Бироқ, — дедим опанинг гапини бўлиб, — яхши мусаввир эканлигини ҳақида Чингиз акадан эшитганмиз.

— Чингиз Аҳмаровни танийсизми?

Жавобни Амирхон берди:

— У кишининг шогирдлари!

Зарифа опа менга дурустроқ ўгирилиб қаради:

— Китобчангизни ўқиб, сезгандай бўлувдим-а.

Шундан кейин гурунгимиз ўзидан-ўзи қизиқ кетди: опа бир пайтлар машҳур рус рассоми Репиннинг шогирди бўлган Николай Розиннинг Тошкентдаги устахонасига қатнаб тасвирий санъат сирларини ўрганган экан. Чингиз Аҳмаровни миниатюра жанрида янги мактаб яратган замонамизнинг Беҳзоди деб атади.

Бугун опа одатдагидек бирон ёққа шошилмас, вақти бемалолроқ эди. Тушликни бирга қилдик.

Гап орасида қаршимиздаги дераза раҳига тиклаб қўйилган, ҳали ранглари қуриб улгурмаган расмдаги “камчилик” ни айтишга журъат этдим:

— Назаримда ҳовли хувиллаб тургандай — ўриндик бўш. Ўша ерда Ойбек ака ўтирганларида янада файзли чикарди, дейман.

— Ўйлаб кўрдим, — дарров нима демокчилигимни

тушуниб етгандай жавоб қайтарди Зарифа опа, — Ойбекнинг суратини чизишга журъат этолмайман. У кишининг савлати босади. Бунинг учун Абдулҳақ Абдуллаев бўлиш керак...

Водопровод жўмрагига яқин намтоб жойда бир даста райхон, турли гул кўчатлари турарди. Яланглик атрофига кичик гулхоналар ясаб уларни ўтказдик. Ўғитлаб, суғордик.

Баравж қовун барглари сал сўлғин тортибди. Бу чанқаганлик белгиси. Демак палақдаги ҳосил ўзига керакли “шира”ни олиб, етилишга тайёр бўлиб турибди... Яна озгина вақт ўтказиб, бир сув берилса, қовун эт олади, тош босади, мазаси эса тилни ёрадиган бўлади. “Кўмма”нинг ўзига хос “нозик” томони мана шунда! Буларни Хусанбой акамдан эшитганман.

“Полиз”га сув қуйишни янаги якшанбага қолдирадиган бўлдик...

Ишқомга тараб юборилган сурхлардаги ортиқча шохшаббаларни бутаб, хомток қилдик. Амал олиш палласига кирган узум бошлари одам кўзига янада кўримлироқ бўлиб, ташланиб қолди.

Айниқса, “осма” қовунлар ёнида “Инв” (“инвентар”) ёзувли рақам қўйилган картон “ёрликлар”нинг туриши бошқача эди.

Уларга кўзи тушган Зарифа опа кулиб юборди:

— Вой, эринмаганлар-ей! Лекин ҳафсалаларингга қойил. Ака-ука чинакамига фантазёр экансизлар. Бу қилган ишларингни Ойбек ака кўрса роса қулади.

Кўпдан бери тилимиз учуда турган саволни бериш пайти келганди:

— Ойбек ака Тошкентдадилар? Нега бокқа чикмаяптилар?

Амирхон ҳам илҳақ бўлиб нима садо чиқаркин, дегандай опанинг оғзига қараб қолди. Чунки баъзида нега домла кўринмаяптилар, дея ҳикиллаб қолар, нияти ёнида олиб келадиган қайсидир хурилиқога бағишланган “Санобар” деган етти-саккиз варақли шеърини ўқиб бериб, бирон маслаҳат эшитиш эди.

Зарифа опа бир дақиқа сукут сақлаб турди-да, қисқагина шу гапни айтди:

— Ойбекнинг тоби бўлмади. Қўлларини ҳам қимирлатолмай қолганди. Хайрият, энди ўзини яхши ҳис эта-

япти. Яқинда бу ерга олиб келамиз. Боғни соғинган. Атрофни тартибга келтирганимиз шундан!

Биз билмаган Ойбек

Амирхон домланинг қўлларига нима бўлган, деган ишорага яқин яна бир гап айтганди, Зарифа опанинг ним табассум балқиб турган чеҳраси бирдан жиддий тус олди. Юзидаги ажинлар янада қуюқлашиб, ранги ўзгарди. Бутун мамлакат, эл ардоғидаги энг азиз одамнинг энг бахтли, армонсиз умр йўлдоши деб фаразлаб юрган бу аёлнинг шу дақиқалардаги фаромуш, андуҳли ҳолати бизни ҳайратга солди. Иккимизни кўпдан бери ўйлантириб келаётган, ўзимизча ҳар хил тахминларга бориб юрган шу савол Зарифа опамизнинг дил ярасини тирнаб юборгану энди унинг вужуди оғриқдан қақшаётгандай эди.

Бирдан у ярқ этиб бизга ўгирилди:

— Ойбекнинг мажолсиз ҳолга келтирилган қўллари, оғриқли юраги ва барча тазйиқларга чидаш берган метиндай иродаси ҳақида гапирадиган бўлсам катта бир китоб бўлади. Биласизларми, ёмон одамлардан ўлим ҳам ҳазар қилади, деган гап бор. Бу бекорга айтилмаганлигини чет эллик рухшунос олимлар исботлаб, илмий асарлар ёзишган. Уларнинг аниқлашларича, “Ёмон одам” худбин, ўзгаларга яхшилиқни раво кўрмайдиган, фақат “ўз” қобийига ўралиб яшайдиган кимсалардир. Бундайлар ўта эҳтиёткор, кўрқоқ ва маккор, ташқи таъсирлардан вужуди “химояланган” беписанд мавжудод саналади. Улар руҳиятига “Виждон азоби” тушунчаси сингмайди, шунинг учун яшовчандир... Ойбек эса ундайларнинг бутунлай тескариси: бировларнинг ташвишисиз яшай олмайдиган, муҳтожларга қўлидан келганча яхшилиқ қиладиган, тез таъсирланувчи, шунингдек, ҳаммага ишонувчи одам эди. Унинг бундай фазилатлари атрофидаги айрим “ёмон”ларга ёқмасди, энг қабиҳ усуллар билан Ойбек бошига маломат тошлари ёғдиришарди. Бироқ у нолимасди. Ўзини ҳам руҳан, ҳам жисмонан қийнаётган кимсалар устидан шикоят қилиб, ҳеч кимга дардини ошкор этмасди. Ҳатто “ички кечинмалари”ни мендан ҳам яширарди. Лекин у кишининг теварагида бўлаётган ғийбат-у тухматлардан яхши хабардор эдим. “Эътибор берма, буларнинг ҳаммаси ўткинчи” деб фақат ўзини ижод

билан овутарди. Ха, бир марта... ўша кун Ёзувчилар союзидаги мажлисдан (айтишларига қараганда, минбарда ўтириб олган сўзамол “қораловчи”лар уни ҳатто йиғлаш даражасига олиб келганлар) ниҳоятда тушкин, асабий холда қайтиб келиб, кечаси билан миужжа қокмай чиқди... Эрталаб ёзув столи устида бир нечта дардли шеърларга кўзим тушган, бу ниҳоят, жафокаш юракдан ситилиб чиққан нидога ўхшарди. Улардан айримларини ёдда сақлаб қолганман:

*Майли, нима деса десин одамлар,
Ит ҳуради, ўтади карвон.
Виждон билан қимматдир дамлар,
Ҳар вақт эшдир қалбимга виждон!*

* * *

*Дўстим, ёмонлардан зинҳор ҳазар қил,
Фирибгар ошнолар зимдан тўсар йўл.
Ҳақиқатни суймас виждонсиз, бахил,
Куйганмен, улардан: ёгдирган тош-дўл.*

* * *

*Тош экан бу бошим,
Ҳеч ёрилмади,
Ёгилди минг тош...*

— Ҳа, чиндан ҳам бу инсоннинг боши тошдан эди. Бироқ асаб ҳар нарсага кўникавермас экан. Ойбек акаларинг, — дея сўзида давом этди опа, — бийрон тилли, шеър ўқиса ёки минбарга чиқиб гапирса, ҳаммани ўзига махлиё қилиб қўядиган оташнафас одам эди. Йиғин-у давраларга ўзининг салобати, зукко хушмуомалалиги билан файз киритарди. Унга ҳамманинг хаваси келарди. Мана ўн тўрт йилки, Ойбек шу аҳволга тушиб қолган. Аслида уни шу кўйга солиб қўйишди. Ўшаларнинг қутқусига учиб Ойбекка “ташланиб” қолганлардан биттаси тавба-тазарру қилиб, бу ерга келганини кўргансизлар... Барибир Ойбек уни кечирди. Бошидан ошиб-тошиб ётган ишларини қолдириб, ўшанинг қораламасини ўқиб чиқди. “Яхши” деб тақриз ёзиб, илмий кенгашга тақдим этди. Бечоранинг шунча эзилгани етар, ортиқча “қийнаманглар” дея шогирдларига тайинлайди...

Биз замоннинг кўп алғов-далғовли кунларидан беҳа-

бар икки талаба худди тушга ўхшаб кетадиган, бироқ бор ҳақиқатдан иборат Зарифа опанинг ҳикоясини тинглардигу беихтиёр кўз олдимизда кутилмаган, тасаввур қилиб ҳам кўрмаган бошқа Ойбек гавдаланиб кетарди: мана, у танча ёнида кўнишиб ўтириб олиб, керосин чирок ёруғида давримизнинг буюк асари сифатида тан олинажак “Навоий” романини ёзмокда. Қаҳратон киш совуғи бир амаллаб тиклаб олинган очиқ айвон ёнидаги торгина хонани ҳам ўз домига тортган. Ёзувчининг қалам тутган қўллари совуқдан увушиб, ўзига итоат этмай қолади. Шунда у бармоқларини лабига тутиб, қалб ҳарорати билан илиқлик бахш этади. Яна ёзишга киришади... Озгинадан кейин қалам оппоқ қоғоз устида беихтиёр тўхтаб қолади. Навқирон, эндигина ўттиз етти ёшни қаршилайётган Ойбекда ортиқча мажол йўқ. У ниҳоятда чарчаган, очикқан ҳам. Доим ёнида ҳамдам, ҳамнафас умр йўлдошига бирон егулик борми, дея илтижоли қараш қилади. Уруш қаҳатчилиги бу хонадонга ҳам аллақачон ўз таъсирини кўрсатганди. Уй бекаси кўзларида пайдо бўлган ёшни яшириш учун ўрнидан туриб, тоқчаларга қўл югуртириб чиқади. Бирон бўлак қаттиқ нон ҳам қолмаган. Хайрият, ҳовончада озгина талкон ҳамда бўз халтада ун юки қолган экан. Хурмачадан ярим қошиқча ёғ чиқди... Улардан битта коса тўлар-тўлмас “иссиқ овқат” тайёрлади. Ойбек уч-тўрт қошиқ тотинади холос, қолганини эрталаб болалар ичар, деб четроққа олиб қўяди. Қўлларини бир-бирига ишқаб, бармоқларини уқалаб, яна ёзишга тушади.

Шу орада қўққисдан Ички ишлар вазирлигидан махсус ходим эшикни қоқиб келади. Келганда ҳам кечаси, ярим тунда келади. Мақсад, иддао нима, айтмайди. Ойбекни олдига солиб, олиб кетади. Жувон минг хаёллар билан таҳликали тунни бедор ўтказди. Ўзига таскин беради: қўлига кишан солишмади-ку!

Ниҳоят, тонгга яқин ҳорғинликдан силла-мадори қуриган Ойбек остонада пайдо бўлади. Алам ва хурсандчиликнинг аросатли кўз ёшлари юзини юва бошлаган жувон унга талпинади, ўзини бағрига отади.

Бир оғиз гапи билан одамни бор-йўқ қилиб юборишга қодир, ўша даврнинг ҳокими мутлақларидан кал, битқўз, сўпоқ бошининг икки чеккасида диккайиб турадиган қулоқлари ғайритабиий, негадир гезарган совуқ башараси Ойбекка сувдан янги чиқиб, титраб-қақшаёт-

ган ўлат теккан каламушнинг турқ-атворини эслатадиган шу маҳкама бошлиғи Кабулов (аслида Кабулидзе)нинг “назари” ёзувчига тушиб қолган. Негадир Ойбек билан шахсан ўзи “шуғулланади”... “Нима учун ораларингдаги “душман” ҳамкасбларинг ҳақида бизга маълумот бермайсан,” — деб сўроққа тутаверади... Соатлаб зах ертўлага тушириб қўяди. Шубҳасиз, бирон “маълумот” ололмайди.

Бир марта Кабулидзе ҳузурига келтиришганда министр худди Бухоро амирига ўхшаб, зарбоф либосларда ўтирганмиш. Кайфдан юмилаёзган кўзларини аранг очиб: “Ие, сен анову ёзувчи-шоирсан-да. Мунча уруғларинг кўп, хали ҳам тирикмисан?” — дейди-да, ғазаб билан югурдақларига ташқарига чиқариб ташлашни буюради.

Афсус, бу хўрлашлар бежиз эмас, ўша даврда Ойбек устидан беминнат хабар етказиб турувчи “ҳамкасблар” топилган. “Ҳамкасб”ларки, улар ёзувчи билан давраларда, мажлисларда гап-гаштак қилиб ўтириб, суҳбатини олган, дастурхонида чой ичган айрим “дўст, шогирдлар”-дан иборат бўлган.

Ойбек ҳар доим тунда олиб кетилиб, бошига солинган қийноқлар ҳақида рафиқасига бирон нолиш гап айтивмаган, уни аяган, руҳан тушкунликка берилмасин, деган.

Лекин вақт ўтиб, ўша “ўтмиш” бўлиб қолган воқеалар ҳақида оддийгина қилиб сўзлаб бергану охирида: “Зарифа, “ташқарига чиқариб ташланг” ўрнига “отиб ташланг” демаганига шукур қилсанг-чи,” — деб қўшиб қўйган...

Шу алфозда ўта қийинчиликлар билан буюк Алишер Навоий ҳақидаги забардаст асар дунёга келади. У 1944 йили китоб ҳолида босилиб чиққач, Ойбек номи янада машҳур бўлиб кетади.

Адабий жамоатчилик романи катта воқеа сифатида кутиб олади. Ойбекнинг мухлислари, кўпдан-кўп ҳамқалам дўстлари беҳад қувондилар.

Афсус, эзгуликнинг душмани — қабоҳат бўлгани каби кўролмаслик, ғийбатни касб-корга айлантириб олган баъзи кимсалар “чақув” услубини ўзгартириб, бошқача ҳужум йўлига ўтадилар.

Ойбек ижодининг чўққиси деб тан олинган, халқ қўлидан қўймай ўқиб турган “Навоий” романини ҳар томон-

дан “текшириб” сиёсий тус билан таҳлил қилувчилар чиқиб қолади. “Социалистик реализмдан чекиниш” айбига авж бериб, ижодкорларни “оқ калтак-қора калтак” қилиш русуми қайта бош кўтара бошлаган, қўлидаги мунаққидлик қаламини “қизил таёқ”қа айлантириб олганлар кўпайиб қолганди. “Навоий”га хужумни ана ўшалар бошлайди.

Бу хужумлар руҳан покиза, чумолига ҳам озор беришни ўзига раво кўрмайдиган Ойбекдай одам қалбини ўртаса-да, у матонат билан ўткинчи “тортишув”ларга эътибор бермасликка ҳаракат қилади. Ўзини доим офир-вазмин тутади. Ҳатто “хужумчи”ларни кўрганда ҳеч нарса билмагандай улар билан сўрашади, гурунг қилиб, бирга чой ичади. Баъзиларини меҳмон ҳам қилади.

Бироқ инсон вужуди темирдан эмас...

Айниқса, адибнинг иккинчи йирик асари “Олтин водийдан шабадалар”га қарши бошланган хужум, ҳатто биз ўзимизча энг мўътабар, ҳурматли инсонлар даргоҳи деб юрадиган Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасидаги айрим казо-казолар (Зарифа опа номма-ном айтганлар орасида биз устоз билиб, дарсликлардан шеърларини ёд олиб юрадиганлар ҳам бор эдики, хайратдан ёқа ушладик)нинг йиллар давомида ҳам ошқора, ҳам пинҳона ўтказиб келган руҳий тазйиқлари асоратсиз қолмайди.

Мана, ўн тўрт йилки...

Дала-ҳовлига қилган бу сафарги ташрифимиз Ойбек, қолаверса, у кишининг умр йўлдоши Зарифахон опа ҳақидаги тасаввуримизни бутунлай ўзгартириб юборди.

Биз Зарифа опани кимё фани бўйича катта олима эканлигини яхши билардик. Бироқ уни тасвирий санъат олаmidан яхши хабардор, нозик дидли шеъроят шайдоси, адабий мушоҳадаси кенг оқила аёл эканлигига бугун гувоҳ бўлдик. Дунёда заррача армони йўқ, бутун шодлигу рўшнолик, ҳурмату эътибор — барча-барча сийловлар соҳибаси, деб ўйлаб юрган бу муштипар опахоннинг юрагида уммондай ғам-андух қатланиб ётганини шу кун ҳис этдик.

Бу аёлни Толиб Йўлдош айтган “Лев Толстойдай одамни ҳам ажалидан бир неча йил аввал ўлимига зомин бўлган хотин зоти”га мутлақо қиёслаб бўлмасди. Меҳрмухаббат, садоқат, фидойилик тимсоли эди. Умр йўлдошига отилган ҳар бир маломат тошларига балоғардон

бўлган. Ҳаётнинг пасту баланд кунлари йўқчиликка сабр, тўқчиликка шукр қилиб, ҳамиша суянчиқ, ҳамнафас бўлиб, Ойбек домла ёнида турган.

Мана, бугун ҳам Ойбек акани дала-ҳовлига қадам ранжида қилишидан олдин, бу ерга келиб, кутиб олиш тараддудига тушган. Эрталабдан бери тиними йўқ.

Ҳаммаёқ ялаб-юлқигандай сарамжон қилинди.

Мевалари йириклашиб, кўзга тапланиб қолган олма-зорга ҳам файз кирди.

Хонам ва ҳамхонам

Илми нужумнинг турли йўналишлари бўйича сабоқ олувчи юзлаб талабаларнинг бошпанаси бўлмиш ўша шаҳар марказидаги кўп қаватли ётоқхонамиз биноси кечкурунлари, айникса шанба, якшанба оқшомлари поездлар пишқириб келиб-кетиб турадиган вокзалдай гувиллаб кетар, эшиклари аксар ланг очиб қўйиладиган ҳар бир “хонақоҳ”да баҳс-гурунг сурони, гиж бака-банг мусикалар шовқини авжга минарди.

Лекин мен истиқомат қилиб турадиган “кулба” ҳар хил талотўплардан истисно. Бунинг қатор сабаблари бор: биринчидан — бутун тўрт қаватли бинода ягона ҳисобланувчи икки кишига мўлжалланган хона узун коридорнинг энг охири — “овлоқ” ерига жойлашган.

Унинг устига бу хонамизни бошқа “кўни-қўшни”лардан аксар кулфлоғлик турадиган “Кирхона”, “Сантехник” хоналари ажратиб туради. Иккинчидан — шеригим Маҳмуд ака ўта камгап, ёши улуғ кишиларга хос бамаъни, босиқ одам. Аввалги йилги ҳамхонам “филолог”лардан фарқи шундаки, Маҳмуд ака журналист, битирувчи курс талабаси.

У ҳар шанба куни дарсдан сўнг Чиноздаги ҳовлисига бола-чакаси олдига кетарди. Ўзим ҳам дам олиш кунларининг оқшомги сокинликларига ўрганиб қолган, ундан вужудимдаги чарчокни фориф этувчи ҳаловат сокинлигини туярдим.

Бироқ бугун негадир илк бор ёлғизлик асоратини ҳис этаётгандайман...

Одатдагидек, хонада бир ўзим. Маҳмуд ака азонги электричкада етиб келади. Плиткага чой қўйиб, мени уйғотади. Нонушта қиламиз. Кейин Ойбек акадан гап

очади. У кишининг боғига қатнаб юрганимизга ҳаваси келади, “орада бўлган суҳбатни кундалик қилиб ёзиб боришни унутманг” деб тайинлашни канда қилмайди. Журналист-да!

Агар ҳозир шу одам хонада бўлганда, унга Зарифа опадан эшитганларимнинг барини оқизмай-томизмай сўзлаб берардим. Юрагим тўлиб турарди.

Каравотим ёнидаги жавончадан ўтган йил Ойбек ака дастхат ёзиб берган “Навоий” романини кўлимга олдим. Бу асарнинг дунёга келишининг ўзи катта бир тарих экан. Унинг ҳар бир саҳифасидан совуқ-изғиринли кунларнинг этни жунжиктирувчи нафаси уфуриб тургандай...

Беихтиёр марҳум домламиз Суннат Алиевичнинг сўзлари қулоғим остида жаранглаб кетгандай бўлди: “Бундай машҳур кишиларга яқинлашиб бўлмайди. Уларни ҳар хил шпионлардан ҳимоя қилинади, давлат кўриқлайди...” Демак, бир оғиз сўзи билан истаган одамини йўқ қилиб юборишга тайёр Кабулидзегга ўхшаганлар ва унинг атрофидагилар “шпион” эмас, давлат одамлари ҳисобланганлар...

Шу дақиқаларда талпина-талпина ҳаётбахш манзилгоҳга етдим, деб сароб устидан чиққан сарбон мисол, ҳафсалам пир бўлган, ёзиш-чизишдан ҳам кўнглим совиغانдай эди...

Қоронғи тун кўйнида

Кўзларим юмилиб, уйқу элитаётгандай бўларди-ю, бироқ қандайдир ҳаловатсизлик вужудим узра ўрмалаб юрганга ўхшарди.

Хонамизнинг шаҳардаги энг гавжум ҳисобланмиш катта кўчага қаратиб қурилган деразаси кўзларидан доим гувиллаб эшитилувчи машина-трамвайларнинг овози, кетма-кет жиринглашиб чалинувчи кўнғироғи аллақачон тинган. Бу қисқа муддат давом этадиган ҳол. Саҳармардондан яна шовқин-сурон бошланади. Чунки бозор шундок ёнбошимизда!

“Қизик, бу сукунатни биринчи бўлиб ким бузаркин?” — мен учун дунёда бундан бошқа ташвиш йўқдай айнан шу фикр мудроқ миямда чарх ураяптими, ёки хаёл сураяпманми, англаб етолмасдим. Лекин уйқу би-

лан бедорлик ўртасида талош эканлигимни сезаётгандай эдим.

Нихоят, уйқу устун келиб, борлигимни паға-паға момиқ булутлар ўрай бошлади. Кейин... осмонда худди театр сахнаси учун ишланган улкан манзара сурат устидан тортиб қўйилган ҳарир пардага ўхшаш баҳайбат мато пайдо бўлиб, оҳиста хилпирай бошлади. Олисдан мункиллаб қолган бир қариянинг гавдаси кўринди. Аниқ кўриб турибман: унинг ёнида ҳозир оташин шеърлари билан кўпчилик, айниқса ёшлар орасида таниқли Абдулла Орипов ҳам бор бўлиб, хокисоргина бош эгганича келарди. Отахон менга яқинлашиб, аста қўлимдан тутди, рўпарадаги зинадан юқорига етаклади. Тўрт тарафини китоб тўла жавонлар қоплаган ёп-ёруғ хонага кириб келдик. “Мана, ўша Толиб Йўлдош айтган асарнинг илк нусхаси. Асраб-авайлаб сақлаб келаман. Ҳар ким ҳам билавермайди” дея муқоваси устига “Ўткан кунлар” деб ёзилган китобни менга узатди нотаниш қария. Уни қўлимга олиб, кўкрагимга босдим-у, “Яшин ака, Сизмисиз?” демоқчи бўлдим, бироқ, негадир тилим гапга айланмади. Ўзимча ўйлармишман: “Бу кишини яқинда кўрган-дир, озгина вақт ичида шунчалик қариб қолганини қаранг”. Ички бир туйғудан кўнглим равшан эмиш: “Абдулла Қодирий китобининг нодир нусхаси ўзимизда бор экан, нега кўпчилик билмайди”. Бу янгиликни кимгадир етказишни истардим...

Катта, гавжум кўча бўйлаб кета бошладим. Қаршимдан ҳасса тутган, сочлари ошпоқ, қадди хиёл букилган мўйсафид киши чиқиб қолди. Дарров танидим: бултур... йўк-йўк, қачонлардир Ойбек акани кутиб олган шоир Рамз Бобожон эди, бу. Салом бердим. Лекин менинг овозимни яқин-атрофдан эшитилган қандайдир гала-ғовур босиб кетди. Бундоқ сергакланиб қарасам, шоирга эргашиб соч-соқоллари ўсик, бошларида кулоҳ, елкасида кашкул осиглик қаландарнамо бир тўда кишилар келмоқда. Улар орасида дўстим Баҳодир Жалолов ҳам бўлиб, кашкул ўрнига сурат чизиш дастгоҳини ёнбошига дўппайтириб илиб олганди. Энг қизиғи, мозийнинг мўътабар алломаларига хос кўрку салобат билан бир қўлида узун асо, иккинчи қўлида негадир жуда юпун либосдаги “чўкиб” бир ҳовучгина бўлиб қолган шоир Азиз Абдураззоқ елкасидан тутган ҳолда мусаввир Рўзи Чориев борар, у жуда қариб қолганига қарамай ўзини бардам

тутар, дамба-дам хассасини юкорига силкиб, Рамз Бобожонга ишора қилиб: “Бу Инсонни олқишланглар, соф муҳаббатга садоқат ҳайкалини қўйди, ўз “Тож Маҳал”ини яратди,” — дея ҳайқириб қўяр, бошқалар ундан рағбат олиб, шу сўзларни қайтаришарди. Шоир эса мухлислар олқишини эшитмаётгандай жим-жит, бепарво кетиб борарди...

Бирдан окшом тушиб, атроф нимқоронғилик пардасига ўралиб қолди-ю, кутилмаганда ҳаммаёкни қиёмат галаёвуур босди. Катта йўлни кесиб, бир-бирини қувалаб, бифиллаганича мушуклар подаси ўтди. Улар бирдан ёпилган қора қуюнга ўхшарди. Яна атрофга жимлик чўкиб қолди. Лекин узоққа чўзилмади. Бу сукунатни олис-олисдан кимнингдир: “Хаммаларингга қўйдим-хаммаларингга қўйдим!” — деб тинимсиз қайтарилаётган тўнғиллаган овози бузди. Овоз шартакирок, тажангфеъл адиб Зоҳир Аъламникига ўхшарди. Сўнгра... шундоқ рўпарада дарахт ва қуюқ ўт-ўлан шохлари орасидан қўланкага ўхшаш икки қиёфа чиқиб кела бошлади. Бирдан борликни гувиллаб бош кўтарган шамолу фингшиганнамо товушлар босиб, орага тушиб қолган сукутни бузиб юборди. Кейин улар ўрнини мастона ҳиргойи эгаллади:

*Хисларимни йўлларингга
Маржондай сочай, Лайло...*

Энди қўланкалардан бири — қаримсиқ, анча кексайиб қолган кимсанинг чехраси аниқроқ кўзга ташланди. У — шоир Рауф Парфи бўлиб, ёнидаги жонзот эса шаклшамоиلى бор-у қиёфаси мавҳум сояни эслатарди.

Кутилмаганда улар ўртасида баҳс бошланиб қолди:

— Эй, Инсон! Мурувват қилсанг-чи!

— Мен ўзим мурувватга муҳтожман. Хомтама бўлма.

— Қачон тўясан, битиб кетдинг-ку! Кўплар бошпанасиз юрган бир пайтда қўша-қўша олган уйларилинг, қурдираётган шоҳона қасрингни айтмай қўяқолай!

— Сен қаторилар шунга маҳқум этилган. Чунки замонга қараб яшашни билмайсанлар!

— Сенга ўхшаб яшамасам-яшамадим! Ўнг келганни ялайвериб, ялоқи деган ном орттириб олдинг-ку!

— Сен газанда азалдан мени кўролмайсан. Сенга яхшилик қилгандан кўра...

— Яхшилик! Аввало, сен учун бирон кимса “яхши” бўлганми? Ҳамма мени кўролмайдиган душман, деб ўйлай-

сан... Нолиганинг нолиган. Сен кўп ташвиш чекаверма, минг дардга мубтало бўлсанг ҳам, ҳали кўп яшайсан. Сендан ўлим ҳам ҳазар қилади. Тўғри, кейинги йилларда тилинг бийронлашиб, жуда сўзамол бўлиб кетдинг, Мактовлар, ҳамду саноли гапларингни юқори минбарлар қолиб “пастрок”да дўндириб айтадиган, ҳатто охират ҳақида ваъз ўқийдиган “аллома” бўлиб бормоқдасан. Афсус, мана шу сўзларинг фақат товут устида, мархумларга тепасида айтилмоқда. Шу “яхшилигинг”ни тирикларга қилсанг бўлмасмиди! Қилмайсан! Қилмагансан! Қилолмасдинг, ҳам! Чунки сенинг бор вужудингда эзгуликка қайишиш деган тушунчанинг ўзи йўқ. Сен шундай яралгансан. Ўлгудай кўрқоқсан ҳам. Фикру хаёлингни фисқу фужурлар балоси қуртдай кемириб ётади. Айниқса, маст-аласт бўлганингда бу иллат эшак емидай башарангга тошиб чиқади. Ҳеч кимни аяб ўтирмайсан. Ҳаммани сўкасан, устидан мағзава ёғдирасан. Ҳатто бошингни силаб турган валенеъматларни ҳам!

— Ҳаддингдан ошма!

— Ошаётганим йўқ, шунчайин гап-да! Дарвоқе, учрашиб қолганимиз яхши бўлди.

— Хў-ўш-ш...

— Қасида ёздим, сенинг ҳақингда.

— Э-ҳа, мадхиявозликка ўтибсан-да! Менинг номимни сотиб, бирон нарсалик бўлиб қолмоқчимисан!

— Бировларга нафим тегиб қолмасин, деб сен ўз номингни атрофингдаги яқин ҳайбаракаллачиларингдан ҳам кизғонасан-ку, менга йўл бўлсин! Қасида номи нима, биласанми?

— Хў-ўшш, бошимни қотирмай, айтақол.

— “Мальун!”

— Бутун халқ олдидаги обрўйимга доғ туширмоқчимисан!

— Сен ўз обрўйингни аллақачон қаро ерга қориштириб бўлгансан. Кўпчилик сендан юз ўгирган, маддох-суллоҳлигинг учун!

— Мен барибир ҳар қачон, ҳар доим ардоқда бўлганман, бўламан ҳам!

— Бу гапинг тўғри. Биласанми, мен сени кимга ўхшатиб юбордим: бир танишим бор. Тўғрироғи бор эди. Ҳозир номини эслашдан ҳам ижирғанаман. Агар замон кўтарса, биринчилардан бўлиб, ўшани шаҳарнинг бош хиёбони ўртасига судраб борардим-да, иштонини туши-

риб, пиримиз Абдулла Қаҳҳор ёзганидай, кўконча “чирокпоя” қилиб кўярдим. У бир пайтлар нуқул менга, сенинг шоирлигингдан одамларга нима наф. Уларга менинг фойдам кўпроқ тегади, чунки ҳақ-ҳуқуқини ҳимояловчи касб эгасиман, деб юрарди. Ўзбекнинг бошига бало бўлиб Масковдан Гдлян-Ивановлар келганда ўша икки жаллоднинг пинжига кириб, шундай “садоқат” кўрсатдики, ҳатто уларга жуфти ҳалолани кўшиб қўйишга ҳам тайёр эди... Кейин замон ўзгариб бир думаладию Масковли “жаллод”ларга қарши курашчига айланди. Атрофидаги хонимчаларига “мустақилчи”лардан палончи-писмадончиларни ўзим суд қилиб, асфаласофинга жўнатганман, деб мақтаниб юрди. Ҳозир ҳам ардоқда, қайсидир шаҳар судида масъул эмиш. Сен худди ўша иблиснинг ўзгинасисан! Фақат “касб”ларинг бошқа! Мабодо яна давр ўзгарадиган бўлса, ҳар кадамда суйканиб, осмону ҳафтинга чиқариб мақтаётган кишиларингга биринчилардан бўлиб сен тош отасан, қийналган эдим, жабрдийдаман, деб ҳаммаёққа жар соласан. Артистлик қилиб, кўз ёши тўкасан. Аслида сенга “артист” унвони бериш керак эди. Бу қилиқларингдан қачонлардир устозим деб макрух лабларинг билан қўлини ўпган ўз халқининг буюк фарзанди Абдулла Қаҳҳор гўрида тик турибди.

— Ўтганлар руҳини безовта қилма!

— Улар руҳини сен безовта қиляпсан, чиркиллаляпсан!

— Ҳой, менга қара, бундай ғаламисона гаплар айтишга қандай ҳаддинг сирмоқда, ялангоёк! Сенга устозлик қилганимни унутдингми?

— Тўғри. Мен қачонлардир шогирд эдим. Энди ундан жирканаман.

— Шунини яхши билиб қўй, мен ҳарқанча ардоқлар-у таҳсинларга лойиқ зукко, закий одамман!

— Куллуқ! Шоирлик гар қисмат бўлса ҳақ гапни айтмоқ жоиздир. — Шайтон ҳам зукко бўлган!”

Кутилмаганда жазавали чинқириқ эшитилди:

“— Энди ҳаддингдан ошдинг! Мени нимага қиёслаяпсан! Шу гапинг учун сен дайдини йўқ қилдириб юбораман!”

— Қилолмайсан. Мен бор одамман. Сен эса йўқ бўлиб бормоқдасан.”

Қарсиллаган милтиқникига ўхшаш овоз эшитилди. Худди шу пайт қоронғиликни ёриб, безовта ҳолатда,

карашлари дардчил бузрук виқор бир сиймо чиқиб келди: “Ёмон-ёмон!” — бу Ойбек аканинг ҳаяжонли титроқ овозига ўхшарди... Бахшлашаётган икки қиёфа кўздан ғойиб бўлди-да, борлиқ яна сукут қўйнига чулғаниб қолди... Бирон жонзотдан ном-нишон йўқ, хувиллаб ётган шаҳар кўчаларида ёлғиз ўзиммишман.

...Тавба, нималар бўлаяпти? Нега ҳаммаёқ ним қоронғи? Дарвоқе, ҳозир кеч кирди, албатта қоронғи бўлади-да! Шунга ҳам бош қотириб юрганимни қаранг!.. Деворлари тўкилай деб турган бўлса-да, унинг ичкарисига олиб кирувчи зиналари ялтироқ, узунасига қимматбаҳо гиламлар тўшалган кўхна бино қаршисидан чиқиб қолдим. Мени номаълум куч ўша ёққа етакларди, гўё. Қандайдир махфий хизмат маҳкамасининг ўта сир тутиладиган ертўлалари бўйлаб кетаётгандай эдим. Қоронғилик охирида милтиллаган чироқ ва бир қаноти хиёл очик катта, вазмин эшик кўринди. Унинг ёнбошида эса, муштдайгина бўлиб, қўнишганча... Толиб ака ўтирарди. Эғнида эски пальто. Бошида ўша-ўша яғири чиқиб кетган “грузинча” шапка. Ялангоёқ. Негадир пайпоғи ҳам йўқ. Юрагимни кўринмас бир дард эзфилаб ўтгандай бўлди. Лекин одамни кўрқувга соладиган хувиллаб ётган бу даргоҳда тирик зот борлигидан, қолаверса, менга анча кадрдон бўлиб қолган кўнгли дарё, ширинсухан шу одамни учратиб қолганлигимдан кўнглимда таскин туйдим. Дарвоқе, мен айнан шу кишини — Толиб акани қидириб юрган эдим-ку! “Қаранг, қаранг “Ўткан кунлар”нинг илк маротаба чоп этилган нусхаси ўзимизда бор экан” дердим у кишига қўлимдаги китобни кўрсатиб. Бироқ қариб-қартайиб қолган шоир мени эшитмас, қалин қошлари остидан хира тортган кўзларини пирпиратиб қарар, оддийгина ёғоч ҳассаси учи билан тахта полга уриб, нуқул бошқа гап айтармиш: “Ҳар ойнинг охирида шу ерга келаман, озгина мурувват қилишади, уч-тўрт кунлик овқатимга етади... Сен кириб чиқавер, мени шошаётган жойим йўқ. Кир, ичкарига кир!”. “Сиз Машрабни ёд билган устоз одамсиз. Нахот шу арзимас садақа учун келасиз!” дедим-да, тўғридаги қоп-қора зирхли эшик томон қарагандим, унинг устидаги зарҳал ёзувга кўзим тушди: “Дафн маросимлари бошқармаси”.

Юрагим шиф этиб кетди. Нега бу ерда ўтирибсиз Толиб ака, демокчи бўлиб, ён-веримда тим қоронғиликдан бошқа нарсани кўрмадим. Гўё оғир қора пардалар

тушиб, ҳаммаёқ беркилгандай эди. Фақат қия очик эшик тирқишидан қилич дамидай узун ёруғлик тушиб турибди, холос. Беихтиёр эшикка яқинлашиб, қабзасидан тортгандим, қаршимда ўрта аср тож-тахт ворислари қароргоҳига монанд қилиб безатилган улкан хона пайдо бўлди. Унинг тўридаги “тахт”да ўзига ярашмаган бир атворда ўтирган сўпоқ калла, ранги кесакнамо, елкасига эса хўн бежамкор зарбоф тўн ташлаб олган кимсага кўзим тушди. Унинг башараси дақиқа сайин ўзгариб турар, дам одам, дам қандайдир махлук қиёфасида кўзга ташланарди.

“Наҳот, бу ўша Кабулидзе?” дермишман ичимда.

Унинг қаршисидаги катта шоҳона стол усти турлитуман ичимликлар, ҳар хил ноз-неъматларга тўла эди. Ўртадаги улкан зарҳал лаганда эса қандайдир ҳайвоннинг пиширилган калласи турар, унинг косасидан отилиб чиқаёзган кўзлари худди оламни таъқиб этаётганга ўхшаб, юракда ваҳима уйғотарди...

Жимжимадор ҳарир либосли, негадир елкаларида кўш қаноти бор бир гуруҳ париваш қизлар “махлук” атрофида гир айланиб вазмин мусиқа садоларига монанд рақс ижро этар, айримлари ишва қарашлар билан тахтиворга “ўйинқароқлик” қилиб кўярди... Бир пайт у қийиқ кўзларини йириб-йиртгандай хиёл очиб, ҳикириб олди-да, шаҳвоний назарла раққосалардан бирининг биллагидан ушлаб ўзига тортди, тилло узуклар тақилган нозик бармоқларидан ўпмоқчи бўлди. Бироқ қиз рўйхушлик бермай, эпчил ҳаракат билан ўзини олиб қочди. Шунда “махлук” ёнбошидаги ҳар хил қийқим қоғозлар-у хазон уюмлари аралаш бўлиб, ивирсиб ётган бурчакка... (ажабо, у ерни танаси ўргимчакникига ўхшаш, боши эса одамсимон сон-саноксиз қурт-қумурскалар босган бўлиб, бир-бировига ўралиб, тинимсиз ғимирларди) кўл чўзганди, чангалида бир даста пул пайдо бўлди, уларни раққоса устидан сочди.

Бу ерда яна бир кўриниб-кўринмас “шарпа” ҳам липиллаб турарди. У кўр ойдинда ерга тушадиган букри одамнинг хира соясига ўхшаса-да, доим ўйнаб турувчи бакрайган (худди ўртадаги пиширилган калланикига ўхшаш) кўзлари, кўмир кукуни унникиб қолгандай қорамтир билаклари аниқ кўринарди. “Шарпа” “тахтивор”нинг чап ёнбошида соқчидай яшириниб турар, ахён-ахён-

да хуфёна хатти-ҳаракатлар билан раққосаларга хушомад қилиб қўярди.

Ойна табакалари заррин пардалар билан ўралган бу кенгина хилватгоҳда икки жонзоту бир “шарпа”дан бошқа ҳеч нарса йўққа ўхшаб кўринганди. Бироқ қандайдир ингрокдан сесканиб, шундоқ рўпарамда қатор териб қўйилган... тобутларга кўзим тушди. Улар ҳозир пайдо бўлдими, олдиндан бормиди, билолмадим. Учинчи тобут ёнида синиқ қўлтиктаёқ ётибди. Ингроқ ўшанинг ичидан чиқаётган экан. Майитнинг жони ҳали узилмаган чоғи, оппоқ сурп кафан кимдир торткилаётгандай қимирлаб қўярди. Яна дурустроқ кўз ташлаб билдимки, нимадир уни ютоқиб, ўз домига тортиб чайнарди. “Ахир бу ер ўша машъум “Қорамозор”-ку! Бу томонларда нима қилиб юрибман, қандай келиб қолдим, тезроқ чиқиб кетсам-чи” дермишман-у, оёқларим қандайдир ботқоққа ботиб қолган, унинг домидан тортиб олишга мажолим йўқдай эди...

Бир пайт мастона кўзларини пирпиратиб, ғингшиниб ўтирган тахтдаги жонзот хушёр тортиб, ўрнидан туриб кетди. Нимадандир огоҳ бўлгандай, ингичка қилтирик бўйинларини чўзиб, фармонбардорлик билан бақира бошлади:

— Ҳой, ким бор бу ерда?

Хонага соядай бир кимсанинг кўланкаси судралиб кирди ва садо чиқди:

— Лаббай, бузрукворим!

— Маъракаларда биз рўйхатдан ўчирган “номатлуб” кимсалар пайдо бўлиб қолаётганмиш!

— Уларнинг йўлини тўсиб бўлмайди. Айниқса, аза кўп.

— Сен бундай гапларни айтма. Бу “Америка овози”-дагиларнинг валдирашига ўхшайди. Тўй-томошалардан гапир! У ёғини сўрасанг, одам зоти аввал ҳам ўлган, яна ўлаверади. Бу табиат қонуни. Менга қўйиб берса — худонинг марҳамати, дердим... Лекин гап бошқа томонда: маҳкамамиз номини сотиб юрган гурухвозлардан эҳтиёт бўлиш!

— Маъкул, бузрукворим.

— Сенам “бузрукворим-бузрукворим” деб алдаш йўлига ўтиб олдинг. Анаву мен жинимданам ёқтирмайдиганлар билан салом-алигинг бормиш, бурчак-бурчакларда хириглашиб, гап-гаштак қилармишсан?

— Ундай эмас, устоз.

— Шуни яхшилаб билиб ол, сен менинг ишончли одамимсан. “Душман энг аввало посбонни қўлга олишга ҳаракат қилади”.

— Бу ҳаммага маълум ибора.

— “Ҳаммага маълум” лигини қўй, мендан биринчи марта эшитаяпсан!

Кўланка мулозим қўлидаги дафтарчага шошиб-пишиб бир нималар ёзиб олди-да, таъзим қилгандай бўлди. Беихтиёр лаблари орасидан шивирлашга ўхшаш зорла-ниш эшитилди: “Яна маломат, ахлоқона шубҳа-ю ҳадик-сираш бошланди. Энди эговлаб, жонимни халқумимга келтиради.”

— Нималар деяпсан, минғирлаб?

— Ўзимча, хаёлан...

— Йўқ, ундай эмас, — қув қараш билан бошини бир силкитиб қўйди “тахтивор”, — ёлғон гапирма, бола! — Кўрсаткич бармоғини осмонга нуқди, — ҳамма нарсдан хабардор этиб туришади. Менга ким сотқинлик қилса, мана шундай қиб!... — у ялтироқ тилла санчғични олиб, дастурхон ўртасидаги калланинг чақчайган кўзларидан бирига урди, кавлагандай тортиб чиқарди, — ўйиб оламан! — деди-да, оғзига солиб, чайнай бошлади. Сахро тимсоҳининг халқумига ўхшаш бадбуруш лаб-лунжлари атрофидан қандайдир қорамтир суюқлик оқиб тушиб, бақбақаларини юва бошлади.

Мулозимнинг беҳузурликдан афтлари буришди, лекин бу ҳолатни билдирмасликка ҳаракат қилди, дастурхон четидаги оппоқ сочиқлардан бирини олиб, “хўжа”-сига тутди. “Тахтивор” ингичка қорамтир бармоғини унга нуқиганича салмоқдор овоз билан насихатни давом эттирди:

— Билиб қўй, уларга яқин юрма. Гурухвозлар бизнинг биринчи душманамиз. Менга қўйиб берса, ҳаммасини ном-нишонсиз қилиб ташлардим... Барибир сезиб турибман, бу ерда қандайдир одамлар юрибди, ҳар бир хатти-ҳаракатимизни кузатиб! Мен уларни яхши билман. Қирқ йилдан бери аҳвол шу, турли йўллар билан асабимга тегишади. Тўхта, тўхта, дарвоқе, бу атрофда кимлардир бор.

— Ҳеч ким йўқ...

— Сезяпман, бор! — шартта унинг гапини кесди

“тахтивор”, — яхшилаб қара, қоровулни оёққа турғиз. Бу даргоҳга руҳсатсиз бирон кимсанинг қадам босиб киришга ҳаққи йўқ! Милиция бўлинмасини чақиринглар! Кимдир бор бу ерда!

Таҳликали шовқин-сурон бутун иморатни босиб кетди. Узун йўлақлардан безовта босилган қадам товушлари эшитила бошлади.

Нихоят, остонада кимдир пайдо бўлиб, хириллаган, бир оз ҳаяжонли овоз билан:

— Анаву, қари шоир ўтирибди. Бошқа ҳеч ким йўқ, — деди.

— Қари шоир? — ҳафсаласизгина қўл силтади “тахтивор”. — Ҳали ҳам тирикми? Бу ёзадиганлар итузумнинг уруғидай кўпайиб кетган экан-да! — у ҳикичоқ аралаш зап гапни айтдимми дегандай, қийиқ кўзларини сузиб, тиржайган бир алфозда ёнига қараганди, орқада ўралашиб юрган “Уккикўз” бирдан одам қиёфасига кириб, таъзим этди:

— Амирим, назмда-ю лутфи қарамда бебахосиз. Дурдай терилиб келувчи сўзларингизга жарангдор овозингиз билан сайқал бериб, баъзида кўнгилни эзиб юборувчи ҳокисор термулишларингиз ила ҳаммани маҳлиё қилиб қўйиш қудратига эга хийлакорлик соҳибисиз!

— Бас қил! — бақириб юборди “Амир”, — Мен ялаб-юлқайверадиган лаганбардорларни ёмон кўраман.

— Оҳ, оҳ, қандай камтарсиз-а! Ҳозир ҳамма онасини сотиб бўлса ҳам мақтовга маҳтал бўлиб турган бир пайтда сиздай ажойиб меҳрибон раҳбарга ҳамду сано ўқимай бўладими! Тўғри, сиз бор диккатни ўзингизга қаратиш, бошингизни силатиш учун инжу сўзлардан гулчамбарлар ясовчи мисоли фабрикасиз, кўзингизга ёмон кўринганлар учун аёвсиз ғазаб захрини сочадиган аждаҳосиз!

— Овозингни ўчир!!

“Уккикўз” турган жойида бир сакраб тушгандай бўлди-да, кутилмаганда қўрқинчли арвоҳ қиёфасига кирди. Жун босиб кетган орқа тарафида гажак думга ўхшаш бир нарса элас-элас кўзга ташланарди... Ҳайратдан қаерга келиб қолдим, бу шайтон-ку, тушда кўряпманми, ўнгимми деб ўзимга-ўзим савол берармишман.

“Тахт”даги кимса эса ўтирган жойида фижиниб, таптақир бошини чангаллаб, ўкраб, йиғи аралаш бақирармиш:

— Мени кўролмайдиганлар кўп! Арзу дод қиламан!

Хаммасини йўқ қилдираман, йўқ қилдираман! — бирдан унинг қандайдир махлуқниқига ўхшаш темир чангакдай қорамтир қўллари мен томон чўзилиб кела бошлади.

Жон ҳолатда ўзимни ташқарига урдим:

— Толиб ака, Толиб ака! — дея коридордан у кишини излай бошладим. Тезроқ кетайлик бу ердан демокчи бўлардим-у, ним коронғилиқдан бошқа ҳеч нарса кўзимга илинмасди...

— Ҳой, ҳой, тинчликми? — тепамда ҳайратдан бошларини сарак-сарак қилиб Махмуд ака турарди, — бунақа одатингиз йўқ эди, босиринқирадингиз шекилли...

Базўр бошимни кўтариб ўрнимдан турдим. Хамхонам юзига қараб-қарамай:

— Э, ака, босиринқираш ҳам гапми, етти ухлаб хаёлга келмайдиган воқеалар — қариб-қартайиб, ҳассага таяниб қолган ёзувчи-шоирлар тушимга киришибди, — дедим.

— Демак, бу — уларга якин юрганингиз аломати! Умрлари узоқ бўлади! — акахон ўртадаги столга кишлоқдан келтирган нон, чиллаки узум, шиша идишдаги қаймоқни қўйиб, нонушта дастурхони ёза бошлади...

Хаёлнинг учқур қанотлари

Апрел ойи охирларида рўй бериб, бутун Тошкентни алғов-далғов қилиб юборган қаттиқ зилзила ҳали тинчимаган, ўқтин-ўқтин ер силкиниб турарди. Бу силкинишлар унча кучли бўлмаса-да, одамлар юрагига нулу солиб қўйган, кўпчилик орасида “яна бир бор кучли зилзила бўлармиш” деган ваҳимали гаплар юрарди.

Ўша кундаги кетма-кет қайтарилган ернинг безовта тўлғонишлари ҳам анча кучли бўлди. Ҳамма ўқув хоналарини ташлаб ўзини кўчага отди.

Кечаси кўрган тушлар таъсириданми, эрталабдан кайфиятим йўқроқ, бошимда билинар-билинмас оғриқ асорати ғимирлаб турарди. Бундай пайтларда бирон йўловчи машина ёки автобусга ўтириб, Бўстонлик тоғлари томон кетвориш одатим бор. У ерларнинг ҳавоси мусаффо. Таниш-билишлар бисёр, гап-гаштак билан қўнғил чигилини ёзиб келардим. Бу сафар негадир юрагим тортмади. Унинг устига эртага яна дарс.

Ўқув биноси билан оралиғи бир қадам бўлган Чорсудаги ётоқхонамиз олди ғала-ғовур. Ҳамма кўчада. Ҳат-

то “товонхона”си биринчи қаватда жойлашган, биз талабаларни уззукун катта “дошқозон” — алюмин кастрюлкада қайнаб турадиган, баҳоси 21 тийинли қизил лавлаги аралаш карам шўрва билан боқадиган ошпаз Анна хола ҳам кўлида мис чўмичини тутганча йўлак бўйдаги дарахт остида мунғайиб турибди. Ширмой нондай бўртиб турувчи кип-қизил икки юзи оқаринқираган.

Мен индамай эшик зинаси томон йўналгандим, орқадан чийиллаган овоз эшитилди:

— Нуриддино-ов!

Бу ўта эҳтиёткор, шу ерда истиқомат қилувчи талабаларнинг деярли кўпчилиги исм-шарифини ёддан биладиган, шунингдек ўзи туриб, катта қилиб қўйгандек ҳаммани тежаб-тергайверадиган тиниб-тинчимас “комендант” онахонимиз Инна Моисеевна эди.

— Ичкарига қадамнингни босма, болам, ҳозир қайтиб келиши мумкин, деган гаплар юрибди!

Гап ниманинг “қайтиши” ҳақида кетаётганини тушундим:

— Зилзилани айтаётган бўлсангиз, аллақачон “қайтиб”, тоғлар остига ўзини урди.

Кампир елка қисганича орқадан қараб қолди.

Доим ғала-ғовур бўлиб турадиган ётоқхона коридорлари жим-жит, бирон инсон зоти кўринмасди.

Зилзила асоратини столдаги тарелкадан думалаб тушиб хонамиз полида сочилиб ётган олмалардан сезиш мумкин эди. Уларни бирма-бир териб оларканман, беихтиёр кўзим Маҳмуд аканинг қаравоти устидаги оқ сурп чойшабга тушди. Чойшаб дўппайиброк турар, ёстик томони эса худди қимирлаётганга ўхшарди. Бир сесканиб кетдим-у турган жойимда қотиб қолдим. Кейин хушёр тортиб, дурустроқ қарадим. Қаравотда ҳеч қандай ғайри-табиий ҳолат рўй бермаётганлиги маълум бўлди. Фақат сурп ёпқич бир оз ғижимланиб, тагида нимадир борга ўхшаб кўринган экан, кўзимга. Бу ҳам тунги биридан ғалати, айқаш-уйқаш тушларнинг асорати бўлса керак, деб ўйладим.

Бундай бош оғриғи, машмашанинг давоси душхонага бориб, муздай сувда бир чўмилиш-да, ҳеч нарсани ўйламасдан бир соатча мизғиб олиш!

Ётибман. Қани энди, кўзим сал илинса-ю, ором олсам! Ҳеч нарсани ўйламасликка ҳаракат қиламан, аммо хаёлимда кечаги тунда кўрганларим липиллаб, намоён

бўлаверади. Анави, ёнимдаги каравотдан эса, инқиллаган овоз эшитилмоқда. Оқ сурғини тортқилаб, чайналаётганини аниқ кўряпман. Бериқокда қўлтиқтаёқ ҳам ётибди... Шартта бошимни кўтариб, ўрнимдан туриб кетдим. Хонада жим-житлик. Ўша-ўша ғижимланган оқ ёпқичли Маҳмуд аканинг каравоти. Унинг ён-верида ҳеч вақо йўқ. Негадир акахон бу сафар армияда ўрганиб келган одати бўйича ётадиган жойини тахтакачдай қилиб қўймаганди. Мен чойшабни таранг тортиб, икки ёнини қалин кўрпанинг остига кистирдим. Кўнглим ўрнига тушгандай бўлди. Яна жойимга ётдим.

Бошимдаги ланжлик бир оз тарқади, кўнглим ёришиб борарди. Калаванинг учини йўқотиб, энди топиб олгандай, тунда кўрган тушларим тафсилотини бирмабир хаёл чиғиригидан ўтказиб бошладим: қизиқ, қўлтиқтаёғ-у кафан чайнаб ётган чала жон мурда... Бирдан хаёлнинг учқур қанотлари мени ўз оғушида олиб тоғлар ортидаги “Қорамозор”га айланган шахристон харобалари томон олиб кетди.

“Нанайя”лик афлотун

Аслида бу афсонами, тўқилган ривоятми, бир нарса дейиш қийин. Бироқ шамол бўлмаса, теракнинг учи қимирламайди, дейдилар. Демак, эшитганларим замирида маълум ҳақиқат борлигига ишонаман.

Бу — бир неча йил аввалги гап: ўшанда жойларнинг топономик атамалари пайдо бўлиш тарихига қизиқа бошлаган, болалар газетасининг “сайёр мухбири” (газета бош муҳаррири Фани Жаҳонгиров менга шундай хат қилиб берганди) сифатида тоғли Бўстонликдан бери келмай қолгандим. Айниқса, олиб Пском водийсининг энг юқори қисмида жойлашган қадимий Шоҳижаҳон харобалари; қарийб юз чақиримдан зиёд масофадан илон изи бўлиб оқиб келувчи дарё қирғоқларида, шунингдек, яқин-атроф азим тоғлар этагида “сочилиб” ётган ям-яшил манзилгоҳ гўшалар атамаси қачон, нима сабабдан пайдо бўлган, нимани англатади, менга тинчлик бермасди.

Полвонак қишлоғидаги мактабнинг тарих ўқитувчиси, янги танишим Мирзэмут Холмирзаев нанайли почта мудирига учрашсангиз ишингиз осон кечади, деб маслаҳат берди.

Нанай — муаззам Чотқол тоғлари оралиб қарийб бир

юз эллик чақирим ичкарилаб кетган Пском водийсига киравериш остонада жойлашган, хўп гўзал қишлоқ. Кунгай томондаги тоғ ёнбағридан қайнаб чиқувчи кўпдан-кўп булоқлар маскани. Уларнинг шарқирама суви теп-текис ўтлоқлар оша мевазор боғлар, серунум дала-ю томорқаларга ошиқади. Ҳар бир хонадондан ўйноқлаб, оқиб ўтади. Сўнг баланд қоя тошлардан хиромон этаётган раққосалардай эшилиб, пастга ўзини уради.

Мана шу манзаранинг узокдан кўринишиёқ одамни лол қолдиради.

Полвонакдан Нанайгача бир соатли йўл. Пиёда юриб чарчамайсиз. Чунки атрофни ўраб олган гўзал табиат оламига, чаҳ-чаҳ ураётган булбулларнинг хонишига махлиё бўлиб бораверасиз.

Гавжум гузар марказидаги почтахонани ҳам, унинг якка-ю ягона соҳибини ҳам осонгина топдим.

“Мудир” думалоқдан келган, “откалла” боши гавдасига нисбатан каттарок, дўнгпешана, этаклари узун, кенг қилиб тикилган ятакнамо либос кийиб олган эллик ёшлар чамасидаги одам эди. У билан дастлаб учрашган кишида ўзини юқори мартабали амалдорга хос ўта тақаббур тутувчи, ғашни келтирадиган ипириски, калондимоғ кимса сифатида таассурот қолдириши аниқ эди. Яна чақчайган кўзларини бигиздай тикиб қарашлари, калта қошларини чимириб туриши ҳам ёқимсиз эди.

Оқ яктагининг ўнг ёнбошида чақалоқнинг калласидайдир нарса дўппайиб турар, баъзан ўша ерга қўл юбориб, кафти билан силаб қўяр, шундай пайтларда оғриқдан бўлса керак, афти буришиб кетарди. Кейинроқ билсам, бу одамнинг чурраги чиқиб қолган, анчадан бери шунинг азобини чекаркан.

Хуллас, ўз маҳкамасининг ягона ходими бўлган почта мудирини (номини эслаб қололмаганман) Мирзомут ака номини эшитгач, сал жилмайиш билан илик қарши олган, айниқса, болалар газетасининг “сайёр мухбири” эканлигим ҳақидаги бир парча қоғоз — “Гувоҳнома”ни кўргач, таширифимдан, муддао нималигига астойдил қизиқиб қолганди.

— Укамулло, мен сенга айтсам, Мирзомут сени менга йўллаб тўғри қипти. Кўпдан буён овлоқ, ҳар кимнинг ҳам назари тушавермайдиган бу жойларимиз тарихи билан қизиқувчи одам топилиб қолар, деб юрардим. Э, укамулло! — бирдан у қўлидаги соатига қаради-да, гап

тамом дегандай жасадини хиёл кийинчилик билан ўтирган жойидан узиб, ўрнидан турди, — Тушлик пайти бўп копти. Аввал иқтисод, кейин сиёсат! Уйга кетдик.

Ҳар қандай жойда ҳар бир гўшанинг ўз жонкуяри бўлади, киндик қони тўкилган юрт довруғини ҳамма ёкка ёйғуси келади. Шубҳасиз, Нанай почтахонаси нозири ҳам шундай жонкуярлар тоифасидан эди.

Оддий тоғлилардан фарқ қилмовчи, бироқ анчагина билимдон, ўтмишдан яхши хабардор, ғайри-табiiйроқ нақлларга содиқ бу одам ўз кишлоғи ва яқин атрофларда “Афлотун” деган ном чиқарган экан. Яна Мирзомут аканинг гапларига қараганда, “Шоҳижаҳонда қадимшунос олимлар билан икки йил ёнма-ён юриб, ер қазиган, кўп нарсаларни ўрганган, ёнбошидаги дарди бедавони ҳам ўшанда орттирган. Қадим тарихга оид кўп китобларни олиб туради. Почта ўз қўлида-да!”

Сухбатдошим курраи замин юзига қўниб турган кичик бир заррачадан ҳам миттироқ Пскомнинг “оламшумул” ўтмиши ҳақида турфа ҳикоялар сўзлар, уларга сал аниқлик киритмоқчи бўлиб, саволга тутсангиз, кўнглингизга шубҳа оралаганини дарров фаҳмлар, укамулло, ҳузуримга келдингми, айтганларимни эшитаверсанг-чи, дея жеркиб берарди.

У жуда жўшиб кетиб, тез-тез гапириб юборар, шунда баъзан айтганларини қоғозга туширишга улгуролмай колардим.

— ...Масалан, Пскомга киравериш дарвоза вазифасини ўтовчи мана шу сен қўриб турган Нанай ҳақида гапирадиган бўлсам, бу кишлоғимиз номи қадимги месопотамияликларнинг миллий қаҳрамони, буюк саркарда Нанайя номи билан боғлиқ деб биламан. Демак, биз кимларнинг авлоди эканлигимизни билиб қўйишинг ва буни кенг халқ оммасига етказишинг керак, ука мулло! Бизнинг Нанайга қўшни ҳов ана, кўриниб турган кичкина Богистон кишлоғида мусулмон оламининг машхур уламоларидан бири деб саналувчи, лекин бундан кишлоқ аҳлининг ўзи беҳабар Насириддин Убайдуллоҳ бинни Махмуд аш Шоший, яъни диний адабиётда Хўжа Аҳрор Валеъ деб аталувчи машхур зот 1404 йилда таваллуд топганини ҳам ёзиб олишинг лозим. Тўғри, бундай оммани “ақидапарастлик”ка чорловчи “ўтмишни идеаллаштириш илллати” ҳукуматимиз сиёсатига мос эмас. Шундай бўлса-да, билиб қўйганинг яхши. Пскомнинг энг

юқоридан бошланиш қисми — Қоронғитўқай этакларида жойлашган Шохихаҳон бир пайтлар гуллаб-яшнаган шаҳар бўлган. Ҳозир ўт-ўланлар босиб ётган хароба иморатлар деворлари шундоқ кўзга ташланиб турибди. Шахристонга элтувчи сўқмоқ ёқасида Шайх Булғорий ҳазратларининг қабри бор. Ўз замонасининг дину диёнат пешволаридан бўлмиш бу мўътабар зот олис Булғористондан келиб, шу ерда қўним топган. Кўпчилик “Булғор ота қабри” деб ҳам юритади, ўша жойни... Дарёнинг нариги қирғоғида жойлашган Пском қишлоғи ёнида кўҳна қабристон бор. У ерда Шайх Абдулло Ансорий мангу уйқуда ётибдилар У киши асли Эдил (Волга) бўйларидаги шаҳарлардан бири Ансорда таваллуд топган. Ҳазрат ўта билимдон, зукко шоир ҳамда жаҳонгашта бўлган. VIII аср охирларида бир даста муридлари билан Самарқанд, Жалолобод орқали мана шу сокин тоғлар орасидаги манзилгоҳга келиб, муқим яшаб қолган. Яқин атроф аҳоли ўзларини у кишининг авлоди деб ҳам билишади. Қишлоқ бузруғларининг гапларига қараганда, Шайх Ансорий қабри устидаги IX асрнинг иккинчи ярмига тааллуқли ёзув битилган мрамор лавҳа уруш йилларигача сақланиб келган. Кейин уни “эскилик сарқити” деб олиб ташланган... Водийнинг қоқ белига жойлашган Тепар қишлоғининг ҳам қизиқ ўз тарихи бор: Мен сенга айтсам, укамулло, Шош давлатига қарашли Фарғона, Еттисув музофотларини бир-бири билан боғловчи қарвон йўлининг гавжум манзилгоҳи ҳисобланмиш бу гўшада Ислом дунёсининг яна бир машҳур намоёндаси етишиб чиққан. Яъни у ерда истиқомат қилувчи эл оғзига тушган фозил-у уламо бир зотнинг фарзанди, кўп масалалар ташбеҳи бобида ўз падари бузрукворидан устунлик қила бошлайди. Ниҳоят, ота саратоннинг чилласида тўсатдан совуқ тушиб, дарё сувини муз қоплаган кун, бизнинг масъала таллашиб, муттасил давом этадиган баҳсларимиз оллоҳга ҳам хуш келмади, иккимизга бу ер торлик қилиб қолди, Сизнинг билим қамровингиз йирик кентларга муносибдир, деб ўғлини қишлоқ адоғидаги тепаликка олиб келиб, олис-олисларга ишора қилади. Бундан кўнглида бир оз ранж пайдо бўлган йигит, отажон, бизни тепар қилдингиз-да, деб отини пастга томон йўртиб кетади. Бу Тошкентдай шаҳри азимга келиб, қатта мартабалар соҳиби даражасига кўтарилган Шайх Хованди Тохур ҳазратлари эди. Те-

пар қишлоғининг номи ана ўшандан келиб чиққан... Энди сени менинг хузуримга юборган Мирзомут муаллим хақида гапирадиган бўлсам, ҳозир у яшаб турган Полвонак қишлоғи аҳолиси қадимда асли бешбулоқли бўлишган. Эҳ, бунинг достони бошқача!

Шайтонлар ҳийласи

Сухбатдошим кутилмаганда “Шоҳнома”дан байт ўқий бошлади. Мен Шарқ шеърятининг назокат тили бўлган улуғвор форсийни яхши билмасдим. Бироқ шеърый жумлалар аро баён этилаётган воқеаларни тўла-тўқис англаб борардим: одил ва доно Заҳҳоб подшо бошқараётган мамлакатда фаровон турмуш, шод-хуррамлик йилдан-йилга баравж бўлиб бораверади. Бундан шайтонлар Салтана-тида безовталиқ бошланиб, улар саросимага тушиб қолади. “Ҳаддан ошиб кетган” бу юрт фуқаролари орасига нифоқ солиш режаси тузилади. Подшоҳ хузурига ошпаз қиёфасида маккор жосусни юборадилар. У пазандалиқ маҳоратини намоён этиб, ширин-шакар таомлар тайёрлаб, шоҳ Заҳҳоб таҳсинига сазовор бўлади.

Ниҳоят, жосус пазанда: “Шоҳим, мен ўз вазифамни адо этдим. энди рухсат бергайсиз”, — деб Заҳҳоб хузурига киради. Хукмдор тотли таомларинг билан мени беҳад хурсанд этдинг, тила тилагингни, деб фармон қилади. Бир қошиқ қонимдан ўтинг, шоҳим, шу забардаст елкаларингиздан ўпсам, бас, дейди пазанда. Подшоҳ йўқ деёлмайди, кўнади. Бироқ орадан кўп ўтмай ўша ошпазнинг лаблари теккан жойдан икки шоҳдор захарли илон бош кўтариб чиқади. Шоҳ Заҳҳоб ожиз, улар нима буюрса, адо этишга мажбур. Агар итоат этмаса, илонлар вишиллаб бўйнидан бўға бошлайди...

Псқомнинг юқори қисмини ўраб турувчи азим тоғлар орасидаги Ихнож кўли бўйларида жойлашган гўзал Бешбулоқ ва унинг аҳолиси бошига тушган кулфат ҳам шунга ўхшаш. Бироқ инсон зотини ёлғон мақтовлар билан осонгина йўлдан оздириш мумкинлигини билган шайтонлар бошқача макр йўлини тутадилар.

— Одамлар қадим-қадимдан шоирларга топиниб, ақлаковатнинг гултожи ўшалар, деб келишган. Шундай экан, Бешбулоқ юртига ўз маддохимизни юборамиз, — дейди машваратга яқун ясаган Ота шайтон.

— Албатта, унинг назари паст, сўқир, дийдаси қат-

тик бадавийлар зотидан бўлиши керак. Йўқса кўнгли бўшлик қилиб, одамлар томон оғиб кетиши мумкин, — дея лукма ташлайди ҳар машваратга аралашиб, ўз хукмини ўтказиб турадиган Она шайтон.

Шундай қилиб, Бешбулоқнинг ҳурмат-эътиборга сазовор, одил, элпарвар подшоҳи бўлмиш Элтутмишнинг икки гарданидан шохдор илонлар бош кўтариб чиқмади, балки ёнида инсон қиёфасидаги шайтон-маддох пайдо бўлди. У ҳамду саноли тилёғламаликлари билан элбоши юрагини маҳв этиб борар, мақтовли ашъорларининг чегараси йўқ эди. Бора-бора Элтутмиш шухратпарастлик бандасига айланди. Атрофига жамулжам бўлган аҳли донишларни менсимайдиган, фақат менинг айтганим-айтган, деб туриб оладиган одат чиқарди. Юрагида инсон зотини энг тубанлик ботқоғига бошлайдиган шубҳа пайдо бўлди. Кимки жўялироқ бирон маслаҳат берса, мен сендан ақллироқман, дея амалга интилаётгандай бўлиб кўринди, назарида. Уларни саройдан узоклаштириб, бошқа юртларга бадарға қила бошлади. Юртнинг беш музофотини аҳилликда бошқариб турган беш фарзандларидан ҳам тахтга даъвогар чикиб қолиши мумкин, деб хавфсирашга тушди. Уларни одатдаги муҳим йиғин-мулоқотларга яқинлаштирмай қўйди. Кайф-сафога берилди. Авомнинг ахволи кун сайин оғирлашиб бораётганига қарамай, дабдабали мажлис-у ақл бовар қилмас зиёфатлар авжга чиқди. Дала-боғлардан баракот кетди. Юрт харобага айланиб, кўчаларда ҳеч қутилмаган ҳол — тиланчи-гадолар пайдо бўлди. Отанинг зулмкорлиги, панду насихат бобида ўз бурчини унутгани фарзандлар аҳиллигига раҳна солди. Улар орасида ер-сув талош бўлди. Булоқлар қуриди. Юртда алғов-далғовли кунлар бошланди. Бироқ маддох мулозим ҳамон тиниб-тинчимас, мамлакат “озоду обод”, халқ “фаровону шод” дея ҳаммаёққа жар солишда давом этарди. Ниҳоят, пичоқ суягига бориб етган халқ кўзғолди. Бир пайтлар ардоқда бўлган, кейин кўпчилик ишончини йўқотган элбошидан юз ўгириб, шайтоний васваса қулига айланиб, бутун мамлакатни пароканда этгани учун тахтдан ағдарди. Юртнинг энг фозил, эътиборли кишиси мавлоно Ҳазрат Аъламни зиндонбандликдан озод этиб, ўзларига бошқонликка сайладилар... Шундан кейин шайтонлар вакили — маддох шоир ич-этини еб, кўп ўтмай ўлим топди.

Ими-жимиди қабристоннинг бир овлоқ четига кўмиб келишди.

Бу хабарни эшитган янги Элбоши афсус билдирди:

— Нима бўлганда ҳам мархумнинг ҳурматини жойига қўймоқ лозим эди. Чунки унинг шоир деган номи бор...

Бу сўзлар оғиздан-оғизга ўтиб, оломонни оёққа турғизди. Ҳамма қабристон томон йўл олди. Майитни иззат-икром билан мақбаранамо сағана куриб, янги жойга қайта дафн этдилар. Бироқ шу билан юрт тинчимади. Элнинг боши мотамдан чиқмай қолди. Ўлат теккандай бир кечада қанча-қанча одамлар ҳаётдан кўз юмар, бунинг сабабини билолмай ҳамма ҳайрон эди. Ўлим бутун-бутун маҳаллаларни ўз домига торта бошлади.

Бундан ваҳимага тушиб қолган халқ бу фожиалар сабаби нимада эканлигини билмоқ мақсадида кўпни кўрган, зукко мавлоно Ҳазрат Аълам хузурига вакил юборади. У киши бунинг сири эртага аён бўлур, дейди.

Мавлоно ярим тунда оқ отни етаклаб қабристонга йўл олади. Янги кўтарилган қабрлар оралаб юради. Шоир “ётган жой” — сағанага яқинлашганида от безовталаниб, тисарилади-да, қаттиқ пишқиради, ўзини шиддат билан четга олади.

Эртасига бутун Бешбулоқ аҳли орасида овоза тарқалади: қабрга қўйилган шоир эмас, малъун экан. Кафан чайнаётганмиш, энди ямлаб-ямлаб барчамизни ўз домига тортиб кетармиш. Ундан қутулишнинг яғона бир йўли бормиш, холос...

Бешбулоқнинг энг моҳир темирчи усталари бешта кескир чопқи ясадилар. Бешта довюрак, забардаст йигит танланиб, биттадан эгар-жабдуқли от ажратилди. Уларга махсус ниқобли кийим тикилди. Шарт: ярим тунда қабристонга бориб, халқ орасида яшин тезлигида “Шоир малъун” номини олиб кетган қабрни бузиб, кафан чайнаётган майитни қиймалаб, чошиб, “гинчителиш!” Шундагина юртга осойишталик қайтади. Агар йигитлар шуни уддасидан чиқолмасалар, майит уларни ҳам “ямлаб” ўз ёнига тортади, бола-чақаларига-да омонлик бўлмайди.

Тоат-ибодат билан барча маросимларни адо этиб, покланган йигитлар отларини йўрттириб қабристон томон кетадилар. Бироқ малъун қабрига яқинлашиб, ўз кўзларига ишонмай қоладилар: у ердаги омонат сағана ўрнида баҳайбат қоп-қора харсанг пайдо бўлиб қолган, бу тош

яқин-атрофдаги қабрларни ҳам босиб-янчиб ётарди. Гўё уни қандайдир қудратли самовий куч осмондан улоқ-тиргандай эди.

Аслида бу шайтонлар “каромати” эди: ўз “элчи”лари вафотидан сўнг уни дарров унутиб юборишган бўлса-да, марҳумга қарши қўлланаётган чора ҳақидаги хабар яшин тезлигида уларга етиб келган. Инсонлар бизга қарши тош отганда қараб турамузми, дея шу ишни амалга оширишганди...

Бешовлон йигитнинг боши қотди. Улар қўлларидан ҳеч нарса келмаслигини англаб етишди. Халқ уларни ранжу ҳасрат билан кутиб олди.

Ўша кун тонг отди, қуёш терак бўйи кўтарилиб қолди ҳамки, беш пахлавон йигит ғафлат уйқусидан уйғонишмади... Бешбулоқ мотамсаро юртга айланди. Одамлар орасида тушқунлик, ваҳима авжга чиқди.

Узоқ йиллик умри давомида кўпни кўрган, ҳаётнинг аччиқ-чучугини тотиб, яхши-ёмонликларнинг гувоҳи бўлган, ҳар қандай вазиятда ҳам ўз маслаҳати, йўл-йўриқлари билан халқ мушқулини осон қилиб келган мавлоно Аълам кунма-кун авомни ўз гирдобига тортаётган бедодликнинг асл илдизи қаерда эканлигини яхши биларди. Бироқ ўз вақтида унинг пайини қирқолмади. Элгутмишда пайдо бўла бошлаган шухратпарастлик иллатини ўз вақтида таг-томири билан юлиб ташлай билмади. Занжирбанд қилишга ҳукм этилганда ҳам тақдирга тан бергандай жим турди... Мана, энди қандайдир шайтоний куч ўзини ҳам ямлаб-ютаётгандай, оёқларидан тортаётгандай...

Бешбулоқнинг обрў-эътиборли бузрук кишиларини ўз ҳузурига чорлади.

— Юртдошларим, — деди у ниҳоятда ўксик оҳангда, — мана шу узукнинг кўзидай кичкина жаннатмакон мулкимиз ишига шайтон аралашди, орамизга иблис алайҳи лаъна кириб олган экан, ич-ичимиздан емирди. Афсус, ғафлатда қолдик. Энди бу ёнига омонлик йўқ... Мени олисроқ бир жойга, ҳов анаву Ихнож кўлининг кунчиқар қирғоқларига этаклари туташ тоғ ёнбағрига дафн қилинглар... Бизни ўраб турган атрофимиздаги тоғларнинг бағри кенг манзилгоҳни ўзгартиринглар. Бу ер Қорамозор бўлди, энди яшаш мушкул!

Мавлоно Аълам васияти бажо келтирилиб, аҳоли ғам-

андух билан қадрдон киндик қони томган ўз гўшасини ташлаб, чиқиб кетади. Ҳозир у ерда хароба иморатлар қолдиғи-ю қадим қабристон сақланиб қолган. Ўша ба-хайбат қора харсанг ҳамон узокдан кўзга ташланиб туради. Анчагина қисми ерга чўкиб кетган. Тоғ яйловлари-га чорва ҳайдаб чикувчи чўпон-чўлиқлар у ерга яқин-лашмасликка, айникса Қорамозор теварагида ётиб қол-масликка ҳаракат қилишади... Кафан чайнаётган малъун одам тугул, ҳатто яқин-атрофдаги жамийки хайвонларни ҳам “ямлаб” ўз домига тортармиш. Унинг теварагида бирон дарахт тугул, ҳатто гиёҳ ҳам ўсмасмиш...

Кутилмаганда қандайдир бўғик, гулдурос овоз эши-тилди. Бутун иморат зириллаб кетгандай бўлди. Хона-миз поллари вижирлади. Тепадан нимадир кўчиб туш-ди. Олис афсоналар қанотида чарх уриб юрган хаёлла-рим чил-парчин бўлди. Сакраб ўрнимдан турдим-да, хонамизнинг бозор томонга қараган дераза қанотларини очиб юбордим. Шундоқ кўзга ташланиб турувчи катта майдонда қайнаб ётган оломон орасида ҳам безовталиқ бошланиб, гала-ғовур кучайганди.

Нихоят, силкиниш тинчиди. Бундай ҳолатда ором олиб, оёқни бемалол узатганча ётиб бўлмасди албатта, аста йўлакка чиқдим.

— Сенга ҳеч нима бўлмади? Қўрқмадингми, бо-лам? — дея ташқарига чиқишим билан ёнимга чопиб келди “комендант” онахонимиз.

Устоз фатвоси

Ҳарорат бирдан кўтарилиб, ёзнинг жазирамаси бутун борлиқни ўз заптига олди. Чилла бошлангандай эди. Шуб-ҳасиз “Боғ” томонларда ҳам кун қизиб кетган. Бундай пайтда ердан намлик тез кўтарилиб, ҳар қандай экин сувсаб қолади. Бизнинг қовунларни ҳам ташналиқ қий-наётган бўлса керак. Ҳафтанинг ўрталарида дарсдан чи-кибоқ улардан хабар олгани йўлга тушдик.

Кеч пешин пайт дала-ховлига етиб келганимизда... дарвозадан кираверишдаги яланглиқда Ойбек акага, яна у киши билан гурунглашиб ўтирган қорамағиз, ўттиз ёшлар чамасида кўзойнакли одамга кўзимиз тушди.

Ойбек ака бизни кўрган заҳоти, гап айнан Амирхон икковимиз ҳақимизда кетаётган эканми:

— Ана, ана, миришкор боғбон, мана шулар! — дея

қизларнинг “Қирққокил” сочидай таралган ток сурхларидоги узум бошларига ишора килди ва мендан, — акангиз, катта боғбон яхшими? — дея сўради.

— Хар борганимда Сизга салом айтиб юборадилар, Ойбек ака, — дедим-да, қўшиб қўйдим. — Анор кўчатлари ҳам кўкариб, ҳатто икки-уч нишона кўрсатди!

— Кўрдим. Яхши, яхши. Боғбони зўр! — бирдан домла завқ билан кулиб юбордилар, — Қовун, қовун. Толибнинг катаги устида ҳам... Яхши, яхши! — дедилар-да ўринларидан туриб Амирхон икковимизнинг қўлимиздан олдилар. Меҳмон, сизам юринг, дегандай ялангликнинг кунботаридаги ишқомда осилиб турган қовунлар томон бошладилар.

Ойбек аканинг юзларида бизга таниш бўлган содда кишиларга хос беғубор жилмайиш акс этар, чакноқ кўзларида ҳайрат аломатлари бор эди.

— Диня?! — деб сўради меҳмон негадир ўрискчалаб. Сўнг бирон жавоб кутиб ўтирмай, ўзича қўшиб қўйди, — мен кабачка деб ўйлабман.

— Янгилик. Яхши, яхши! — дедилар Ойбек ака ва қўллари билан олмазор этагини кўрсатдилар, — у ерда Толибнинг томида қовун, бу ерда ҳовлининг ишқомида қовун! — кейин менга ишора қилиб, — бу тажрибон, — Амирхоннинг елкасига қўлни қўйиб, — бу йигит таржимон! — деб қўшиб қўйдилар.

— Барибир булар қовунлигига ишонмайман. Афтини қаранг, бужмайиб ётибди. Кабачка ё “кавак”ни ўзи! — деб туриб олди меҳмон киши чўрткесарлик билан.

— Амирхон, — дедим укамга ўгирилиб, — шу акахонимизга “кабачка”дан бир едирмаймизми!

— Пишдимикан?

— Пишмаган “қовоқ” бўлса ҳам узамиз. Анаву “инвентар”ланган “8” рақамлиси етилганга ўхшайди!

Нарирокда ўтган йили Хусанбой акам пишиқ-мустаҳкам қилиб ясаган ёғоч “эшак” турарди. Ўшани олиб келдик. Амирхон лип этиб устига чикди. Кўримсиз, пўстлари ғадир-будир, бужмайган, қорамтир, шакли ҳам бўз халтадаги моғор босган сузмадай бўлиб осилиб тушган “кампирчопон”ни узди.

“Инв. 8” ёзилган каноп бойлагичли “ёрлик”ни меҳмон қўлига тутгандик, у ҳайратдан “О-го” деб қўйди.

“Полизчилик”даги биринчи тажрибамиз бизни уялтирмади. Ўзи чакмоқ қантдай оппоқ, мазаси ҳам шунга

яраша хуштаъм қовунимизни назарга илмай “кабачка”га киёслаган киши кичкина карчни қўлига олиб, бир тиш-лади-ю кўзойнаги остидан юмалоқ кўзларини ўйнатиб яна бир бор “О-го” деб юборди. Бу “қойил, тан бердим” дегани бўлса керак.

— Яхши! Яхши. Беғубор, — таърифлади Ойбек ака.

Меҳмоннинг ҳам юзи очилиб:

— Мен бунақа қовунни биринчи ейшим. Чет элники бўлса керак. Молодец! — деб қўйди-да, биздан астойдил сўради:

— Шу атрофли дехқон болалари бўлсангиз керак?

— Йўқ, шаҳарданмиз, — дедим.

— Қайси шаҳардан?

— Тошкентдан! — дедик шеригим икковимиз тенги-га.

— Дехқончиликларинг дуруст. Қаерда ишлайсизлар? — яна қизиқсиниб сўради меҳмон.

— Ҳозирча талабамиз. Мен дехқончиликда “тажрибон”. Бу укам ҳиндий тили бўйича мутахассис. Мана, бугун Ойбек домланинг “Таржимон” деган оқ потиҳаларини олди.

Ойбек ака чой қуйиб узатаётган Амирхонга қўллари билан ишора қилиб, гапимни тасдиқлаган бўлди:

— Ҳинди, ҳинди... Таржимон.

Худди шу пайт эшикдан Зарифа опа кириб келиб қолди-да, меҳмон билан қалин сўраша кетди:

— Э, Шухратжон, қайси шамол учирди! Кино оламидаги ижодий ишларингиз яхши кетаётганига шубҳамиз йўқ. Масковдан қачон келдингиз? Янги фильм битай деб қолгандир?

Сухбат асносида шу нарса маълум бўлдики, бизлар бирини томда, бирини ишқомда қилиб етиштираётган “Кампирчопон” қовунимизга ишқивоз бўлиб “роса пишиб етилганда иккита-учтасини берасизлар, Москвага юбораман, қанча десаларингиз пули нақд” деб илтимос қилган бу одам машҳур кинорежиссёр Шухрат Аббосов экан...

Қуёш ерни қиздириб турганда экинга сув қуйиб бўлмайди. Шунинг учун бир оз кеч тушиб, ҳавонинг шашти пасайишини кутдик.

Унгача дарахтлар остини юмшатдик, сўридаги ортиқча узум шохларини бутаб, бир сидра хомток қилиб чиқдик.

Нихоят Амирхон кўлига кетмонни олиб, ташқаридаги катта ариқдан сув қулогини очиб келишга кетди-ю, анча вақт ундан дарак бўлмади. Олмазор оралаб ариқчани тўлдириб келган сувни полиз чуқурчалари томон йўналтирдим.

Бир пайт Амирхон келиб қолди. Ойбек ака эшик йўлагидаги скамейкада дам олиб ўтирган экан, уни гапга солиб, бирон нарса ёзиб турасизми деб сўрабди.

— Шеър машқ қиламан деб, ёнимдагини чиқариб ўқиб берай дедим, тортиндим, — деди.

Мен унинг гапини маъқуллаган бўлдим:

— Яхши қибсан. Мана, мен у кишига китобчамни берганимга анча вақт бўлди. Хали бирон фикр билдирганлари йўқ. Демак, ёзганим хомроқ ёки ўртамиёна. Сенинг “Санобар” “қасиданг” ҳам шунга яқинроқ, домлабоп эмас. Бугун буюк алломадан шоир эмас, “таржимон” деган унвон олдинг. У киши бу гапни бекорга айтгани йўқ. Шуни оқлашинг керак...

Энди укам Ойбек ака билан учрашган қутлуғ дамларни, у кишининг фотиҳасини олган ўша кунни фахр ва қувонч билан эслаб юради.

Хозир мохир таржимон, Амир Файзулла деган номи бор...

Қутлуғ даргоҳга йўл

Баъзан шундай тасодифий ҳолатлар бўладики, ҳаётинг-да бутунлай бурилиш ясаб юборади ёки кўпдан буён дилингда тугиб юрган эзгу-ниятингга эришганингни билмай қоласан.

Бир куни Ойбек ака ҳузурига мен аввалдан танийдиган, лекин салом-алик қилишга ҳаддим сиғолмаган (Қуддус устознинг ён кўшнисини) ёзувчи Иброҳим Раҳим келиб, анча вақт гурунглашиб ўтиришди.

Меҳмон кетар чоғида мени ҳузурига чақирди, кўришишга узатилган қўлимдан тутганича Ойбек акага:

— Бу йигит Қуддус Муҳаммадийнинг шоғирдларидан. Яхши биламан, — деди-да, сўнг менга деди, — эртага ҳузуримга боринг! “Гулистон” таҳририяти шундоқ “Сквер”нинг ёнида!

Ойбек ака шундай қилинг, дегандай елкамга қўлини қўйиб, бошини қимирлатиб қўйди.

Кечга томон “дача”дан қайтарканман:

— Иброҳимжон олдига ўтинг! — дея яна бир эслатди.

— Албатта, ўтаман! — дедим.

Бирон китоб ёки журналнинг янги сонидан олиб келсам керак, деб ўйладим, ўзимча.

Аммо гап бошқача бўлиб чиқди:

— Ишлар қалай, мактабда?! — дея энг аввало ҳолаҳвол сўраган бўлди Иброҳим ака.

— Ёмон эмас, домла!

— Хабарингиз бор, журналимиз қайта нашр этилиб, яқиндан чиқа бошлади. — Мен авваллари жуда жиддий, унча-бунчани назар-писанд қилмайдиган одам деб ўйлаган бу киши худди ўз тенгдоши билан гурунг қилаётгандек, юмшоқ ва беозор оҳангда сўзларди. — Бизга ишга келасизми?

Бу асло кутилмаган савол эди. Бир оз эсанкираб қолдим. Чунки тахририят конун-қоидаларидан бутунлай беҳабар, мактабда бир-бирини қайтарувчи осонгина сабоқ бериш йўриғига ўрганиб қолган мендек оддий бир ўқитувчининг бундай обрўли журналга ишга таклиф этилиши етти ухлаб тушимга кирмаганди.

Бош муҳаррирнинг синчков қарашлари мени баттар ҳаяжонга солди. Иброҳим ака бу ҳолатни сезди, шекилли, майин жилмайди:

— Бу ерга келсангиз зиён қилмайсиз. Ҳар қалай, болалар ичида ўралашиб қолгандан кўра адабиётга якинроқ бўлган яхши. Ойбек ака бир нарсани билмаса, бундай демайди.

Гапнинг индаллосига қараганда, бу фикр Ойбек акадан чиққан экан-да! Шундай бўлгач, йўқ дейишга тил борармиди.

— Қўлингизда ишлашни эплай олармикинман?

— Эплайсиз. Эполмасангиз, ўргатишади, тажрибали ёзувчи, адиблар устозлик қилишади. Адабий сабоқ оласиз!

Шундай қилиб, дастлабки жиддий сабоқни “Гулистон” журнали тахририятида ола бошладим.

Устозларим асосан икки киши. Бўлим мудиримиз Сайёр ака ҳисобланса-да, нима учундир тахририятда жуда кам кўринади. Баъзи-баъзида келиб қолади-да, хона тўридаги ўз иш столига ўтириб олиб қандайдир қоғозларни кўздан кечирган бўлади, кейин шавқ-завқ билан “рўмон”

ёзиш билан жуда банд эканлигини айтади, ихчам бармоқларини лўппи кафтлари орасига олиб, эзади. Қирсиллаган овоз эшитилади... Яна бир пайт, бош муҳаррир билан ижодий таътилда юрган ёки москвалик биродарлари янги ёзаётган “рўмон”ни тезроқ поёнига етказиш учун шарт-шароит яратиб қўйилган Переделкино ижод уйига олиб кетган, ҳатто “Юность” журналининг бош муҳаррири Дементьевнинг шахсан ўзи асарнинг сўзма-сўз русча матнини сўраб, қўнғироқ устига қўнғироқ қилаётган бўлади. Безор бўлиб кетган Сайёр ака жингибейрони чиқиб, уларни койиб бергани ҳақида гапирди: ҳой, менга қараларинг, гуноҳим “рўмон” ёзишга киришганимми! Ошна-оғайнигарчилик ҳам эви билан-да! Бундоқ сабр қилсаларингчи...

Мудиримиз айниқса “рўмон” сўзини ўзига хос завқшавқ билан анча баланд пардаларда айтар, унинг баъзи бобларини ёзиш жараёнида бошдан кечираётган ҳис-туйғуларни жиловлаб улгуролмаётганлиги, (негадир) қабристонларга чиқиб кетаётганлиги тўғрисида сўзлар, назаримизда ўзбек адабиёти йирик бир шоҳ асар яратилиш арафасида тургандай эди... Бироқ бу асар “Бошсиз хайкал”дай ажойиб достони билан кўпчилик оғзига тушган шоир Сайёрга шуҳрат келтирмади.

Шубҳасиз, “Хулқар” деб номланган етти қиссадан иборат “рўмон”ни биз “Гулистон”чилар ўқиб чиқдик. Муҳокама ҳам одатдагидек Ёзувчилар уюшмасида эмас, журнал таҳририятида, кичик доирада бўлди. Ўта расмиёна тус бериб, йиғилишни партком ва бош муҳаррир ўринбосари Ҳамид Нурий очди ва бошқарди. “Ҳозирги пайтда энг долзарб мавзу — партиявий интернационалик руҳида ёзилган” янги йирик асар билан ҳамкасб ижодкорни чин юракдан табриклади. Рустам Раҳмон Водийда ижодий сафарда юрган бош муҳаррир Иброҳим Раҳимнинг “рўмон” ҳақидаги таҳсинли “хат”ини ўқиб эшиттирди. Навбатдаги сўзни олган отахон Йўлдош Шамшаров “Иброҳимжоннинг ёзиб юборганларини” маъқуллаган бўлса-да, асар ҳали анча “қиёмига етмаган, хом”лигини айтди. Сайёр аканинг ранги сал оқариб “Сиз бекорга бу чолнинг додини бермайсиз” дегандай ер остидан Шукур Холмирзаевга қараб қўйди... Бошқалар ҳам “яхши, лекин йўл-йўлакай тўғрилаб кетса бўладиган жузъий камчиликлар” ҳақида гапиришди. Назаримда “бўли-

мимиз” номидан сўнги ва асосий гапни Шукур ака гапириши керак эди. Лекин у киши тахририятда ишлар кўпайиб кетганлигини айтиб, асарни ҳали тўла ўқиб улгуролмадим деди-да, менга ишора қилди,

— Уч кун вақт бердик. Хижжалаб ўқиди. Фикрлари бор. Айтсин.

Менинг сўзим қисқа бўлди:

— Ё, бу “рўмон” деб аталган китоб жуда буюк асар — ўқиб тушуниб етолмадим, ёки ҳеч нарса эмас!

Ҳамма мен томонга анграйиб қараб қолди.

Сайёр ака шашт билан ўрнидан туриб кетди:

— Тушунмасанг адабиёт ичида ўралашиб, нима қилиб юрибсан?!

Бу гаплар “бизнинг “Адабиёт бўлими”да нима қилиб юрибсан” дегандай туюлиб кетди, менга.

Ловуллаб турган оловга Йўлдош ота сув сепиб, сал пасайтирмакчи бўлди:

— Ҳали ёш, лоп этиб хаёлига келган гапни ўйламай айтиб юборди. Ўзи, баъзи машҳур асарларни яхши тушуниб, мазмунини чақиш учун икки-уч бор ўқишга тўғри келади. Масалан: Тургенев асарлари...

Сайёр ака қўлини бигиз қилиб, менга қаратди:

— Бу тушунмаса, “Хулкар” қандай “рўмон”лигини келажак авлод тушунади!

Русум бўйича янги асар муҳокамаси катнашчиларини қайсидир чойхонада ёзиб қўйилган дастурхонга таклиф қилинарди. Шукур ака кистади, мен бормадим.

Афсуслангандай:

— Шу гапни айтмасам бўларди, энди Сиз билан “бўлим” да ишлашим амри-маҳол, — дедим.

Шукур ака менга чимирилиб қаради. Жаҳли чиққанлиги шандоқ билиниб турарди:

— Нега ундай дейсиз. Бор гапни айтдингиз. Қойил! Ҳеч қаяққа кетмайсиз. Бирга ишлашамиз. Сайёр аканинг сўзларига парво қилманг. Кўпиртириб айтадиган гаплари каби, жаҳли чиқиши ҳам ҳавойи...

Бари бир мен анча вақт бўлим бошлиғимиздан ўзимни олиб қочиб юрдим.

Шу орада Сайёр ака Фафур Фулом номидаги нашриётга бош муҳаррир ўринбосари бўлиб, ишга кўтарилиб кетди.

“Рўмон”даги етти қиссанинг деярли ҳаммаси газета-журналларда кетма-кет давомли бўлиб, босилиб чиқа бош-

лади. Хатто “Бир кеча хаёли” китобча ҳолида босилди... Мен уларни тушуниб етиш учун “мағзини чақиб” ўқишга ҳаракат қилардим... Қисса-китобчани эринмасдан уч марта ўқидим-у, охир ҳафсалам пир бўлиб, асар муқовасидаги сарлавҳа юқорисига “Кўкнорининг” деган сўзни худди босмаҳонада босилгандай қилиб ёзиб қўйдим... Сўнг бу китмирликдан ўзим ҳам ноқулай аҳволга тушиб, уни кўздан панароқ жойга яшириб қўйдим.

“Хулкар” романи яхлит китоб ҳолида босилиб чиқди. Мен уни Фафур Фулом номидаги нашриёт жойлашган бино этагидаги дўкондан сотиб олдим-да, шу нашриётда босилиш арафасида турган янги киссамдан хабар олгани учинчи қаватга кўтарила бошладим.

Кутилмаганда Хусниддин Шарипов билан пастга тушиб келаётган Сайёр акага тўқнаш келиб қолдим. У қўлга тушдингми, дегандай менга қалати қараш қилди. Салом бердим. Алик ўрнига қўлимдаги китобга кўзи тушиб, хиёл жилмайди:

— “Ҳеч нарса эмас” деб менсимаган китобни сотиб олибсан-да!

— Энди диққат билан ўқиб чиқмоқчиман, Сайёр ака!

— Қани, менга бер-чи! — деди-да, “Хулкар”ни қўлига олиб, тик турган жойида дастхат ёзди, қайтариб узатаркан, — бизда чиқаётган қиссанг зўр экан. Ўқидим. Корректураси келган. Синчиклаб қараб чиқ. Хатоси бўлса, тўғрила! — дея таъкидлади.

Шундан кейин Сайёр аканинг феълига яраша хафгарчилик, гина-кудуратни тез унутадиган, бағри кенг одамлигини тушуниб етдим. У киши билан яқин бўлиб кетдик. Кўпдан-кўп адабий учрашувларга бирга борардик.

Бироқ “Хулкар” тақдир аянчли бўлди. Китобхон уни “тушуниб” етмади. Айниқса, Матёкуб Қўшжоновнинг “Ҳаёт бошқа, хаёл бошқа” танқидий мақоласи асарни чилпарчин қилиб ташлади.

Сайёр ака эса бундай танқидларни матонат билан кўтарар, тан ҳам оларди. Шунга қарамай насрий асарлар ёзишга кўпроқ вақт сарфлади, шеърятда орттирган обрўсини бу жанрда тополмай ўтди...

Хуллас, бу “лирик чекиниш”дан сўнг менинг “Гулистон” таҳририятида бошлаган иш фаолиятимга қайтадиган бўлсак, “Адабиёт бўлими”нинг барча юмушлари шўринг қурғур биз икки ходим, яъни камина-ю устоз Шукур Холмирзаевнинг елкасида эди. Лекин бир амал-

лаб, машинкадан чиқариб “туширган” қўлёмаларининг айримлари иккинчи устоз томонидан қайтариларди. Иккинчи устоз деганим, чўян декчадек ялтиллаган бошини қўллари орасига олиб, ҳафсала билан силаб қўйиш ода-ти бор Йўлдош ота Шамшаров эди. У ўша пайтлар кенг адабий жамоатчилик орасида номи жаранглаб турган, Абдулла Қаҳҳор назар қилган бўлимимизнинг етакчи ходими Шукур ака Холмираевга сўзимни ўтказаман деб бобок хўроздай “пат”ларини хурпайтириб олар, шундан сўнг албатта икковлон сан-манга боришарди.

Айниқса, Саъдулла Сиёевнинг “Кампиршунос” ҳажвий хикояси катта жанжалга сабаб бўлган. Ҳатто ўртага бош муҳарриримизнинг ўзи аралашиб, уларни келишти-ролмаганди. Йўлдош ота “Ўтказмайман. Бунда суюкоёқ деган Совет кампирлари шаънига ҳақорат бор” деб туриб олган... Ҳар қалай бу одамнинг журнал микёсида тутган ўрни бизга қоронғироқ, ўзимизча отахон адабий эмакдош бўлса керак деб тахмин қилардик. Яна тахририят ходимлари ичида “Мафкуравий раҳбар” дегувчилар ҳам бор эди. Чунки Иброҳим ака у кишига кўп ҳақ-хуқуқларни бериб қўйган, бадий, танқидий ёки ижтимоий-сиёсий мавзу бўладими, барчасини синчиклаб ўқиб чиқар, кўп жойларига қизил қалам тортиб, инжиқлик қилар, бу шубҳасиз Шукур акадай “майдакашлик”ни ёқтирмайдиган ёш, ўта жиддий ижодкор жонини чиқарар, шундай пайтларда у қошларини чимириб, мингиллаб нималардир дея сўкинар, баъзан “мафкуравий раҳбар” бўлим остонасидан оёғини узиб улгурмай баралла овоз билан “сассиқ чол” деб аламдан чиқарди.

Аммо Йўлдош отада ҳам ўзига хос фазилат — кенглик бор эди. У “талабчан” бўлгани билан анча босиқ, унча-мунча гапга эътибор беравермасди. Яна, сўконғич, шарттаки бу “эркатой” ёзувчига қарши оғиз очиб, бирон-бир обрў топиб бўлмаслигини билади, шекилли, хонага қандай зипиллаб кириб келган бўлса, шундай чакқонлик билан кўздан ғойиб бўларди.

Яна унинг ғалатиروқ фазилатидан бири — Ойбек акадан бошқа барча ёзувчи зоти номини тоқ айтиб, “сен”-лаб гапириш эди.

“Яшинга, ҳадеб шаҳарда димиқиб юраверасанми, юр, Водийни бир айлантириб келай, дедим. Эртага Фурумсаройга кетяпмиз!” “Қаҳҳордан “вой-бўй, сочларинг мунча оқариб кетибди” деб кўнгил сўрасам, “борлигига шукур,

совун суртилган ҳеббимдай ялтиллаб турганда, нима қилардингиз” деса бўладими! Жилмайиб туриб “узиб” олади. Ёмо-он!”

Шу одам бир куни бош муҳаррир хонаси ёнбошидаги кичкина хосхонасига мени чорлаб, кўрсаткич бармоғи билан стол четига бир урди, расмиёна оҳангда деди:

— Қаҳҳор қисса ёзаяпти. Нима қилиб бўлса ҳам, шундан бир парча олиб келасан, Бу редакциянинг, яъни бош муҳаррир Иброҳимжоннинг топшириғи! — шундан кейин Дўрмонга қандай бориб, Қаҳҳорни қандай топиш мумкинлигини тушунтирди-да, — у одамни ҳеч кўрганмисан, ўзинг? — деб сўради.

— Бир марта Ойбек аканикида кўрганман, — дедим.

— Гаплашганмисан?

— Йўқ. Фафур Фулом, Шайхзодалар билан бирга меҳмон бўлиб келишганда, чой ташиб турганман.

— Ў-ў, зўр-ку!

Ҳа, дала-боғда адабиётимизнинг Азим Чинорлари жамулжам бўлган ўша қутлуғ кун Абдулла Қаҳҳорнинг қандайдир сеҳрли нур ёғилиб турувчи чехрасига кўз ташлаб, ул зотнинг назарига тушгандай бўлгандим...

Мана, энди масъулиятли вазифа баҳона буюк адиб билан юзма-юз учрашиш олдида турибман...

“Ойбек тўрт юз йилга тенг келадиган қирқ йиллик ижодий фаолиятининг бир лаҳзасини ҳам самарасиз ўтказгани йўқ. Ойбек бу жиҳатдан ҳам ҳозирги ва келажак адабий авлод қаршисида устод бўлиб гавдаланаверади”, — мана шундай сўзлар билан буюк адиб даҳосига муносиб ўз баҳосини берган Абдулла Қаҳҳор даргоҳига мени элтувчи Катта Йўл бошида Ойбекдай Инсоннинг ўзи турганини сезгир муштарий англаган бўлса керак.

Яна олдиндан қўшимча қилиб шуни айтмоқчиманки, шу қутлуғ Даргоҳнинг ёши бир жойга бориб қолган бўлса-да, қаддини расо тутган, ўзи букилмаган ва бировлар буқолмаган ПОСБОНИ — Абдулла Қаҳҳор учун ҳам кўплик, ҳам озлик қилувчи ташвиш-у қувончли кунларининг қисман гувоҳи бўлганим; устознинг ҳар хил ҳолатдаги қатор суратлари (айримлари ҳозир адиб, уй-музейига қўйилган)ни чизиб олганим; икки йилдан зиёд вақт мобайнида ёзиб борган “Кундалик”ларим саҳифасидаги шукухли бир хотиралар дебочаси бўлиб қолган.

...Дарвоқе, Йўлдош ота обдон тушунтириб берган адрес бўйича Дўрмонни топиб бордим.

Май ойи охирларига хос иссиқ кунлар бошланган. Худди саратон чилласига ўхшаш атрофда қилт этган шабада йўқ. Лекин қалин дарахтларга кўмилиб ётган боғ ичи хийла салқин. Ўртада мевазорни иккига ажратиб, хайқирганича анҳор тўла сув оқмоқда. Узун йўлакнинг ишком билан ўралган, ток сўриларида бўлиқ хусайни бошлари кўзга ташланади. Яқинлашиб келаётган саховатли тўкин ёз тароватидан одам кўнгли яйрайди.

Узоқда кўриниб турган ховли яланглиги қадар анҳор бўйлатиб ўтқазилган анвойи гуллар акси Мариглон атласи мисол мавжли сув юзида ранго-ранг бўлиб жилоланади.

Ишком адоғидаги икки туп сада орасига кўйилган ёғоч каравотда сувда тўлқинланаётган гуллар аксига ҳамоҳанг атлас кўрпачалар ёзуғлиқ. Ўртада хонтахта. Унинг бир четида турган кўкиш “Спидола” радиосидан ёкимли куй таралиб турибди — Юнус Ражабий “Ушшоқ”-ни куйламоқда.

Мен ховли рўясига яқинроқ бориб, қаршидаги айвон тарафга кўз ташладим-у четан ўриндикда ручка бандини иягига босганича хаёлга чўмиб ўтирган Абдулла Қаҳҳорни кўрдим. Адибга халакит бергим келмади, оркага қайтдим.

Ихчам темир дарвоза ёнбошидаги бетон супачага ўтириб улгурмагандим, йўлак томондан салмоқли овоз эшитилди:

— Нега қайтдингиз, келавермайсизми? У ер жуда иссиқ-ку!

Бошимни кўтариб, шундоқ рўпарада турган Абдулла акага кўзим тушди. Бир оз ҳаяжонландим.

У киши барваста қаддига ярашган одмигина, энги калта кўйлак кийиб, оёғига ихчам шиппак илиб олган, оппоқ сочлари хийла тароқ измига тушмаган бўлса-да, ўзига жуда ярашиб турар, қарашларида донишмандона нигоҳ, босиқ синчковлик бор эди.

Муддаомни эшитгач:

— Қани, юринг-чи, — деди у киши сўрашишга узатган қўлимни ҳамон кўйиб юбормай, ховли тарафга бошларкан.

Гапнинг очиги, ниҳоятда “қаттиққўл” деб таърифи кетган бу одамнинг қўллари ғоят хароратли, меҳрибон эканлигини мана шу дақиқалардаёқ ҳис этдим. Аввалроқ

хаёлан Абдулла Қаҳхорнинг муомаласи ҳам феълига яраша бўлса керак, шунинг учун менга топширилган вазифани расмиёна адо этаман-да, дарвозадан нари қайтақоламан деб тузиб қўйган режаларим ўзидан-ўзи барҳам топди.

Айвонга чиқдик. Абдулла ака стол устидаги қўлёзмаларни четга йиғиштириб, қия очиқ турган эшик томон ўгирилди:

— Меҳмон келди. Кибриёхон, бизга қаранг.

Хижолат тортдим:

— Овора қилиб, Сизни ишдан қолдирмоқчи эмасман, домла.

— Овораси борми, — адиб стол устидаги қоғозларга ишора қилиб қўйди, — бу сизнинг ҳам ишингиз, энди биргаликда ҳал қиламиз. Ахир харидор сиз. Танлаб ёққанини олишингиз мумкин.

Абдулла аканинг жиддий ҳамда бир оз жилмайиб айтган бу сўзларига нима деб жавоб қайтаришни билмай қолдим. Аммо менга шу нарса маълум эдики, шундоқ қаршимда адибнинг яқинда ёзиб тугатилган “Муҳаббат” қиссаси турар, ундан икки-уч боб алоҳида-алоҳида қилиб ажратиб қўйилганди.

Чой устида қиссанинг “Етим” деган қисмига “харидор” бўлдим. Тўғрироғи “эгаси”нинг ўзи “шу ерини олсангиз зиён қилмайсиз, раҳбарларингиз ҳам шунга рози бўлишган”, деди.

Бироқ ўша куни “Етим” қўлимга тегмади.

— Лаби-лунжини сал тўғрилағандим, энди шу аҳволда сизга бериб юборсам бўлмас. Машинкадан чиқартириб қўяман. Яхшиси эртагамас, индинга келиб, олиб кетинг, — деб қолди Абдулла ака.

Бежиримгина қилиб кўчирилган ўн бетлар ҳажмидаги қўлёзманинг тўрт-беш жойига қалам урилгани боис суҳбатдошимнинг кўнгли тўлмаётгани сезилиб турарди.

Кейинчалик нозиктаъб қалам соҳибининг бу хислати таҳририят ходимларига нисбатан ўта ҳурмат белгиси эканлигини сезиб қолдим. Устоз “бепардоз” тақдим этилган асарни жуда “қийналиб” ўқирди. Бир куни саҳифаларини нуқул “сўгал” босиб кетган ўртамиёна адибнинг қўлёзмасини кўздан кечириб ўтириб “мол эгасига ўхшабди” дегани қулоғим остида қолган...

Ниҳоят, гап айланиб Абдулла ака мендан:

— Хизматингиз адабиёт бўлимида бўлса, ёзиб тур-

сангиз керак? Қоралаган нарсаларингиз борми? — деб сўраб қолди.

— Ҳа, битта қиссам бор! — бу сўзларни қандай журъат қилиб айтиб юбордим, ўзим ҳам сезмай қолибман.

— Олиб келинг, кўрайлик-чи!

“Ана холос, бир оғиз “Ҳа” билан қўлга тушдим, шекилли!”. Минг хаёллар оғушида таҳририятга келсам, иш вақти тугаб, ҳамма уй-уйига кетиб бўлибди. Йўлдош аканинг эшиги ҳам берк эди.

Демак, эртага шанба. Индинга Дўрмонга борсам, журналнинг топширигини бажарган бўламан. Энди ўзимнинг ишим-чи... Яхшиси, обрўнинг борида баланд дорга осилмай кўяқолай!

Бироқ эрталаб бу фикрдан қайтдим. Таваккал деб кун бўйи ўтириб, асаримни ўқишли бўлсин деб унинг қизиқарли жойларига мос тўрт-беш “лирик” расмлар ишлаб янги папкага жойладим. Бир нусха “Оқшом кўшиқлари” китобимдан ҳам кўшиб қўйдим. Яна кўзни чирт юмиб, папка ёнига янги ёзиб тугатган “роман” қўлёзмасини кўшиб юбордим...

Абдулла ака икки йилча муқаддам босилиб чиққан қисса китобчамни қўлга олиб, у ёқ-бу ёғини ўгириб кўрди. Кейин қўлбола муқовасига киноафишаларига ўхшатиб сурат ишлаб, “Бегона” ёзуви битилган папкани кўздан кечираркан:

— Ҳафсалангиз зўр-ку! — деб қўйди.

Мен унғача адиб тасвирини бир варақ қоғозга “қоралама” қилиб олишга улгурган, яна иккинчисини чиза бошлаган эдим.

Абдулла ака четан креслога ёнбошлаб ўтирган жойидан қадини тикроқ тутиб, мен томонга қизиқсиниб қаради. Суратга кўзи тушгач:

— Ҳа, — деди жилмайиб, — ҳунарингиз чакки эмасга ўхшайди!

Салмоқдор қилиб айтилган бу сўзларда “энди шу ҳунардан қолма, орқасидан туш” деган маънони англаб, адабий иқтидорим тақдири узил-кесил ҳал бўлди, деб тургандим, адиб қўлёзмалар солинган папка устига кафти билан уриб:

— Қани, кўрамиз, ҳунарингизнинг қай бири зўрлик қилиб, сизни тортиб кетаркин! — деди.

Мен “Гулистон” учун бекаму кўст қилиб тайёрлаб қўйилган “парча”ни олдим-да, яқин дақиқалар ичида

устимдан ҳукм чиқиб қоладигандай, тезроқ бу ердан жўнаб қолиш тараддудига тушдим.

Лекин мен учун бугунги куннинг энг қувончли воқеаси шу эдики, ёнимда Абдулла Қаҳҳорнинг ўзига қараб туриб чизган сурати бор. Унинг кўнгилдагидай чиққанидан хурсанд эдим.

Сабоқ соатлари

Орадан икки ҳафталар чамаси вақт ўтди. Ёзувчилар уюшмаси биноси олдида биринчи қиссамнинг босилиб чиқишида кўп хизматлари сингган ношир ҳам ёзувчи Носир ака Фозиловни учратиб қолдим:

— Қаерларда юрибсан?

— Сурхондарёга командировкага кетгандим. Кеча қайтдим.

— Абдулла Қаҳҳорнинг суратини ишлабсан!

— Ҳа, ишладим. Мана кўринг! — папкамдан авайлаб икки варақ қоғозни олиб, ундаги расмларни кўрсатдим.

Носир ака кўча ўртасида туриб олганича кўзларини қисиб, суратларга узоқ тикилиб қаради. Кейин:

— Биттасини эсдалик учун менга совға қилсанг, бир янгилик айтаман, — деди.

— Майли, икковини олақолинг! — у кишининг илтимосига жон деб рози бўлдим.

Носир ака суратлардан бирини танлади-да:

— Бунисини эҳтиётлаб сақлаб қўй. Ўзингга кейинроқ керак бўлади, — деди.

— Энди айтақолинг, нима янгилик? — безовталаниб сўрадим у кишидан.

— Ҳа, дарвоқе, сени Абдулла ака излаб юрибди. Гаплашмоқчи шекилли. Дўрмонга бор.

Тушдан кейин иккинчи қаватда жойлашган эшиги устига “Адабиёт бўлими” ёзуғлик хонамизга яқинлашиб келарканман, ичкаридан шашт билан чиқиб келаётган Йўлдош акага кўзим тушди. Яна Шукур Холмирзаевдан бирон “гап” эшитган шекилли, кўзойнаги устидан чиқиб турувчи қошлари чимирилганди. Берган саломимга “алик” ўрнига:

— Қаҳҳор сени қидириб келди. Бир нарса ёзган эмишсан. Иброҳимжондан рухсат ол-у, Дўрмонга бор. Биласан-а, қандай боришни? — деди.

Бош муҳарриримиз Иброҳим Раҳим икки кундан бери

йўқ. Рухсат сўрашга на хожат! Шунинг учун кечга томон ишдан кейин бир оз ҳайиқиш, бир оз дадиллик билан ёзувчи ҳузурига йўлга тушдим.

Мана, у киши олдида худди кечирилмас гуноҳ қилиб қўйган мактаб ўқувчисидай шумшайиб ўтирибман. Жазога мунтазир одам каби тик қарашга ҳайикаман, лекин қулоқлар динг.

Бирок, ёзувчидан бирон садо чиқса-чи! Жим, бепарво.

— Биласизми, — ниҳоят варақлаб ўтирган қўлёмалардан аста бошини кўтариб мен томон қаради Абдулла ака, — “Оқпадар”ингиз қинғир-қийшиқ қилиб, чала чизилган суратга ўхшайди. Яъни, хом! Яхши дам едирилмаган палов одамни бўктиради, ўлдириши ҳам мумкин!

“Роман”им қиличдай урилган мана шу сўзларнинг қурбони бўлди.

Навбат қўлбола муқовали “Бегона”га келгач, гап бунданам жиддийроқ қилиб айтилса керак деб тургандим, хайрият, Абдулла аканинг чехраси сал ёришди, папкани баландроқ кўтарди:

— Бу ёзганингиз дуруст. Бирон нарсани англаса бўлади. Рассомлик дардини билиб, кўриб туриб ёзгансиз. Камчилигини биргаликда кўриб чиқамиз, қиртишлаймиз...

Шундан кейин адабиётимизда ўзига хос мактаб яратгани тан олинган, ўнлаб қаламқашларни атрофига чорлаб, уларга талабчанлик билан устозлик қилган адибнинг, баъзан хусумат тоши босиб, ҳақиқатнинг залварли палласи ердан узилиб қолган дамларда ҳам матонат билан расо қаддини букмаган, кадр-қиммат, ростгўйликнинг барқарорлиги ҳар қандай тубан фиску фасодлардан устун эканлигини ўзининг покиза эътиқоди, маънавий теранлиги билан кўз-кўз этолган Инсоннинг қутлуф даргоҳига кенжа шогирд сифатида аъзо бўлиб қолдим...

Ҳар ҳафтанинг жума куни янги қиссани биргаликда “қиртишлаб” чиқадиغان бўлдик.

Албатта, айтилган вақт-соатда етиб келардим. Абдулла ака шовуллаб икки тегирмонча сув оқиб турувчи ариқ устига қурилган ёғоч каравотда ёнбошлаб, қўлида қалам билан бир нималарни ўқиб ўтирган бўларди.

Ташрифимнинг биринчи куни оппоқ дастурхон ёзилган хонтахтанинг бир четидаги “Бегона” қўлёмасига кўзим тушиб, ҳаяжонланиб кетганимдан анча вақт яланглик рўясида унсиз туриб қолганман.

Адиб қиссанинг дастлабки саҳифаларини кўздан кечирарди...

Ўшанда кўлёманинг ўн бетчасини кўриб чиқдик. Тўғрироғи, Абдулла ака ўзи ўзгартирган баъзи жумлаларни ўқиб, асл нусхаси билан таққослар, шундай бўлса, дурустроқ чиқади дея мендан изн сўраётгандай бўлар, шубҳасиз адибнинг ниҳоятда содда, кўнгилдан чиқариб айтаётган бу сўзлари мени эсанкиратиб кўярди. Сиз нима десангиз — шу-да, домла, дейишдан нарига ўтмасдим.

“Бегона” ҳафта сайин ярқираб, юз очиб борарди. Мен қиссанинг баъзи ташбеҳли жумлалари устида соатлаб ўтириб “кўриб чиқилган” варақларини ўзим билан олиб кетиб, аввалгисига солиштириб кўрар, шунда “Абдулла ака сабоқлари” дейилгувчи атама замирида қанчалик сўз сеҳрининг қудратли жозибаси яшириниб ётганини англагандай бўлардим.

Ҳар келганимда устознинг икки-уч соат вақтини олардим. Бир куни хижолат чеккандай:

— Абдулла ака, бу ёзганим анча бўш экан, кўп вақтингизни оляпти, — десам, жиддийроқ тус олиб турган юзлари бирдан ёришиб:

— Янги чақалоқ дунёга келган экан, уни йўрғаклаб кўпчиликка кўз-кўз қилиш бурчимиз-да, — дедилар. Мен индаёлмай қолдим.

Икки ой деганда асарнинг сўнгги саҳифалари “киртишланиб” таҳрирни яқунлайдиган кун ҳам етиб келди.

Кибриё опа шу муносабат билан девзира гурунчдан палов тайёрлаш ҳаракатига тушганди.

Абдулла ака кўлёмза солинган папка устига кафт билан уриб:

— Мана, ниҳоят чақалоқ ҳам тетапоя бўлди. Энди у туртиниб-суртиниб ўз йўлини топиб олади, — деб қўйди.

— Раҳмат Абдулла ака, анча овора бўлдингиз.

— Сиз ғалати одам экансиз, — бирдан у киши менга ўгирилиб, жиддий қараш қилди-да, сўнг паст овоз билан қўшиб қўйди, — “чақалоғ” ингизнинг ҳамма ёғини “чўзғилаб” ташладим-у, раҳмат, “сиз нима десангиз — шу-да!” деб туравердингиз. Одамнинг ўз фикри ҳам бўлиши керак. Наҳот, ҳамма айтганларим сиз учун “тўғри”?

Мен ғалати бир ҳолатга тушиб қолдим. Қандай жавоб қайтаришни билмай тургандим, у кишининг ўзи тилим учудаги сўзни айтишга ундовчи гап қилди:

— Асар муаллифи сифатида ўз фикрингиз йўқми?

– Битта фикрим бор, айтишга ийманиб юрувдим. Қандоқ бўларкин, Сизга шак келтирсам?

– Ҳеч нарса бўлмайди. Айтинг-чи, қани!

Шундоқ олдимизда турган папкага ишора қилдим. У ерда “Бегона” устидан қалам билан чизиб, тепасига “Дилпора” деб ёзиб қўйилганди.

– Қиссанинг аввалги номи дурустроқмиди!

– Ҳа, жарангдорроқ демокчисиз-да! Мана, бор экансиз-ку! Нега шунча кундан бери индамадингиз!

Нарироқдаги айвон рўясида овқатга уннаётган Кибриё опанинг овози эшитилди:

– Сизга индаб бўладими? Унинг устига бу укам жўжабирдай йигитча бўлса!

Адиб “Дилпора” ёзуви устидан қалам тортиб қўйди-да (Устозга ҳурмат юзасидан асар “Шарқ юлдузи” журналида “Дилпора” номи билан эълон қилинган) менга жилмайиб қаради:

– Шунақа кўрқинчли одамманми?

Абдулла Қаҳҳор ким?

Қарангки, Абдулла ака ва унинг теварагида айланиб юрадиган “ўта инжиқ”, “тили заҳар” деган ваҳимали гапларга мутлоқ зид, ғоят бамаъни, бағри кенг, камсуқум, ҳар бир сўзни саралаб, шунга яраша “оҳори” тўкилиб қолишидан ҳадиксирагандай беозор нафис оҳангда гапирадиган одам эди.

Яна шуни билдимки, у кишининг муаллиф билан “ишлаш” услуби айрим ўз айтганларида қатъий туриб оладиган, қўлидаги қаламни қайчига айлантириб юборадиган ҳамкасблардан мутлақо фарқ қилар, катта-кичик бўлсин ижодкорга ҳурмат кўзи билан қарарди.

Абдулла Қаҳҳор кимлигини тўла англаб етиш адиб асарларини ўқиш билан чегараланмайди, балки ул зотни тинглаш, яқиндан мулоқотда бўлиш ҳам зарур.

Дастлабки учрашувлардаёқ бу одам ҳақида менда аввалдан пайдо бўлиб, тасаввуримга қаттиқ ўрнашиб қолган ўй-хаёллар қанчалик бемаъни эканлигини англаб етдим.

Тўғри, Абдулла ака лаганбардорлик, бировлар олдида тилёғламалик қилиб, хаддан зиёд паст кетиш, фискалфужурга ўчлик қобилиятсиз ижодкоргагина хос иллат деб билар, уларга аёвсиз ўз баҳосини берарди.

Бир куни таниқли, отдан тушса ҳам эгардан тушмайдиган калондимоғ, шу билан ўта жиззаки бир “ҳамкасб” ҳақида гап кетганда “Унга яқинлашиб бўлмайди, ҳол-ахвол сўраб ҳам балога қоласан. Сассик кўнғизнинг ўзи — оёқлари осмонда бўлиб ётган жойидан тўғрилаб, йўлга солиб юборсанг орқасидан ел чиқариб кўлингни ифлос, кўнғилгини беҳузур қилади” деганди.

Бундай “теша тегмаган” гапни фақат Абдулла Қаҳҳордан эшитиш мумкин эди.

Ҳа, у ёмонларга ёмон эди. Аяб ўтирмасди. Айниқса бировларга қайишмайдиган бахил феълли нусхаларни кўришга тоқати йўқ эди. “Кўлидан келадиган яхшиликни ўзгаларга раво кўришдан оғринадиган одамда инсоф на қилсин” дерди, бошқалар ташвиши билан яшаш ҳаётининг бош мезони деб биларди.

Ҳукумат икки марта унга уй беради. Биринчисини, эрхотин келишиб, биз-ку бир амаллаб яшаб турибмиз, палончи қийналиб қолди дея серфарзанд бир ёзувчига ҳадя қилишади. Иккинчисини “бошпанасиз” ёш ёзувчига тўёна ўрнида топширишади... Абдулла ака арзимас баҳона билан “назар”дан қолган иктидорли ёш қаламкашларга кўкрагини тутиб, балоғардонлик қилганлигини кўпчилик гувоҳи бўлган. Айниқса ўша даврлар учун табиий деб қаралувчи номи яширин “қора рўйхат”га тушиб қолганлар асло кечирилмасди. Матбуот, радио-телевидение, нашриёт эшиклари унинг учун тақа-тақ беркилар, бу “қатағон” қачонгача давом этади, билиб бўлмасди. Шу “эшик”ни очишга ҳеч ким журъат қилолмай турган бир пайтда бирон газета ёки журнал саҳифаларида Абдулла Қаҳҳорнинг янги асари чиқиб қолар, унга пешлавҳа қилиб, ўша тушқунликда юрган шоир асаридан парча келтирилган бўларди. Бу унинг номи “окланди” дегани эди.

Абдулла ака бир сўзли одам, унинг айтганига шак келтириб бўлмасди. Бу баъзан тор доирадаги оилавий муносабатларда ҳам ўз аксини топарди. Бир куни Кибриё опа:

— Пардозчилар олдига бориб, “муқова”ни (юзни демокчилар) сал оролатиб келай, — дедилар.

— Ҳали ҳам кўринишингиз шафтоли қоқидай эмас! — беозоргина қилиб айтилган бу сўз, бориб нима қиласиз деганга ишора эди.

Орадан озгина вақт ўтиб, опахон яна аввалги иддаога

яқинроқ гап қилганди, Абдулла ака овозни сал баландла-тиб деди:

— Қассобнинг мушугидай мунча суйканавердингиз. Ҳозирча бизга бўлаверасиз, дедим-ку!

Кибриё опа индаёлмай қолди...

Буюқ мураббий, меҳрибон ва мушфиқ Инсон Абдулла Қаҳҳор шундай одам эди.

“Кострюлкаранг” машина

Кеч кузнинг изғиринли окшоми эди. “Газ –21” русумли оч хаворанг “Волга” устини бир сидра эланиб ўтган қор қоплаганди. Абдулла ака билан Кибриё опа Ҳамза номидаги академик драма театрида қўйилаётган “Тобутдан товуш”нинг навбатдаги намоишини кўриш учун мени ҳам бирга олиб кетмокчи бўлишди.

Абдулла аканинг енгил, оч кулранг жерси пальтоси бўларди. Уни айвон рўясидаги илгичдан олдим-у кийдирмокчи бўлдим. Бироқ устоз ҳарчанд ҳаракат қилмасин, қўллари енгни тополмай бошқа ёққа кетиб қолаверди. Бундоқ қарасам... у кишининг савлати босганиданми, ўнг енгни юқори кўтариб, пальтонинг чап енгини тутаётган эканман...

Зийрак адиб буни дарров пайқаб, нарироқда турган Кибриё опага қаради-да, ҳазил-мутойиба билан деди:

— Яна Сиз буни уйлантираман деб юрибсиз, енгини тополмайди-ю...

Гап келганда отасини аямайдиган опа лутфли жавоб қилди:

— Ҳали ёш. Ўрганиб кетади.

Саҳни унча катта бўлмаган ховлига чиқдик.

Абдулла ака яланглик четроғидаги хурмо дарахтининг икки шохи орасига қистириб қўйилган юмшоқ камиш попукли супургини олиб, машина “томи”ни қордан тозалай бошлади.

— Шу ишни мен бажарай, Абдулла ака, — дея ҳарчанд ялинмай, у киши қўяверинг, ўзим қиялпман-ку, деб изн бермади. Лекин томошабин бўлиб туриш мен учун ноқулай эди. Ҳадеб тихирлик қилаверганимдан кейин яхшигина “дакки” эшитдим:

— Машина ҳам хотиндай нарса. Фақат уни бир киши сийлаб-сийпалаши керак!

Бир галати бўлиб кетдим.

Айвон орқали ҳовлига чиқиб келган Кибриё опанинг сўзлари мени ўзимга келтирди:

— Жуда ялтиллашиб юбордингиз-ку!

— Ха, энди пардоз машинага ярашади. Бунақа ишни аёл киши хаддан ошириб юборса, бошқаларнинг суки кириши мумкин. Қолаверса, сизга бир хушомад ҳам қилмоқчиман... “Шу ҳам машина бўптими, келиб-келиб па-чок тоғорага ўтираманми!” деб Озоднинг “Волга”сига чиқавермай ноз қилганингизни эслайсизми?..

Бу ўтган йилги воқеага ишора эди. Ўшанда саратоннинг энг авжга минган иссиқ кунлари бошланиб, Дўрмон томонлар ҳам тандирдай қизий бошлаган, шунинг учун Абдулла акалар бир неча кунга Бўстонликдаги соя-салқин Хумсон кишлоғига чиқиб кетиш тараддудини кўриб қўйишганди. Бироқ негадир машинанинг мотори ишламай қолди. Сим қоқиб, қўшни “Қизил Ўзбекистон” колхозидан чақиртирилган уста тузатиш учун икки-уч кун вақт кетишини айтди. Устозга Озод ака менинг уловимни миниб кетақолинг, деган экан, мана энди у кишининг келишини кутиб ўтирибмиз.

Мен тепага, яқин-атрофдаги боғу далалар кафтдагидек кўриниб турувчи, тўрт томони очиқ, баланд айвонга чиқиб олганман. Нигоҳим узоқда ястаниб ётган поезд йўлидан кесиб ўтувчи йўлга тикилган.

Ана, ниҳоят темир йўлнинг шундок чап ёнбошидаги немислар “крематорий”сининг қаққайиб, осмонга бўй чўзган мўриларида бурқсаб қора тутун чиқа бошлади. Бир неча ғайри-табiiйроқ вагонларни судраб келаётган паравознинг қичқириғи эшитилди. У “концлагер” рўпарасига келиб тўхтаса керак. Кейин ундан подадай ур-сур қилиб, чалажон “маҳбуслар”ни туширишади... Бугун эрталабдан, иссиқ заптига олмасдан туриб, маҳбуслар майитини печкаларга қалашади, шекилли... Дарвоқе, уруш ҳақидаги қандайдир кинони суратга олаётган “Ўзбекфильм” ижодий гуруҳи ўша томондаги поезд йўлига яқин колхоз даласининг бир қисмига мана шу “ажал фабрикаси”ни қуришган, анчадан бери вагон-вагон “маҳбуслар”ни келтириб, минг азобга солиб қийнашар, отиб, “қуйдиришарди.”

Ўша томонда юкорига ўрлаётган тутун билан ҳам оҳанг бўлиб, ёзувчилар қароргоҳига келувчи кўча юзи-

дан чанг-тўзон кўтарилди. Сўнг икки машинанинг қораси кўринди.

— Ана, келишяпти, — дедим айвон равоғига яқинлашиб, пастда суянчиқли курсида мутолагага берилган Абдулла акага.

— Кострюлка рангидами? — деб сўради у киши китобдан нигоҳини узмай.

— Ҳа, кўк ранг “Волга”, — дедим.

— Демак, Озоднинг машинаси...

Кўриниши битирувчи талабаларга ўхшаб кетадиган, бироқ университет микёсида обрўйи ман-ман деган домлалар даражасида юрадиган, номи кўп кулоғимга чалинган Озод Шарафиддиновни бугун иккинчи марта кўришим эди.

Илк маротаба ўтган йил қишда Абдулла аканинг шаҳар ҳовлисида учрашганмиз. Навқирон йигитлардек қаддини расо тутиб, ўзига ярашган шаштли қадам ташлаб юриши ҳавасимни келтирганди. Бироқ сочини кичкина қилиб, шипаналарникига ўхшатиб қўйгани менга ёқмаган, ўшанда.

— Анча ушланиб қолдим. “Немисларингиз” поезд йўлидан ўтказмай, ушлаб туришди. Жуда ишлари авжида! — деди Озод ака бир оз кечикканлиги учун узр сўрагандай, ярим ҳазил оҳангида, машина эшигини даранглатиб ёпганича Абдулла акага яқинлашаркан.

— Сизни мен кутаётганимни айтмадингизми?

— Айтгандим. Майда-чуйда амалдорлари қолган экан, биронтаси кулоқ солмади, китоб ўқимаслар! “Дўстингиз” фон фельдмаршал Шилтсбергер жаноблари ёқилғи излаб Тошкентга кетган, шекилли, нукул машиналарнинг эски-туски баллонини ёқиб ётишибди...

Ҳозир номи эсда қолмаган фильмда “концлагер комеданти” ролини ижро этаётган кекса машхур артист Абдулла аканинг яқин дўстларидан бири эди. У “сёмка”лар орасида эълон қилинадиган танаффус пайтида баъзан бир-икки “адъютанти” етовиди ёзувчи ҳузурига келар, гап-гаштак билан бир оз чарчоғини ёзиб кетарди.

Бир куни шу одам Абдуллажон, Сизнинг сеҳрингиз бор, суҳбатингизни тингласам, яхши бир китоб ўқигандай ҳузур қиламан, чарчоқларим босилади, деган, адиб унга жавобан: “Гапингизга қараганда бу, немислар ҳам ўзимизга ўхшаган халқ бўларкан-да”, дея лутф қилиб,

елкасига қўл қўйган, айни шу дақиқаларни ҳозирда номи таниқли фотомухбир Нуъмонжон Муҳаммаджонов суратга тушириб олганди. Абдулла ака унга қараб “ишқилиб, аппаратингизда плёнка бормиди?” дея ҳазиллашиб қўйгани ҳам эсимда.

Хуллас, гап мавзуси “коменданте фон фельдмаршал”-дан “кострюлкаранг” машинага кўчди. Тўғриси уни машина дегулик рафтори йўқ эди — худди калтак еявериб бурун-дахани-ю лаб-лунжлари қийшайиб қолган омадсиз боксчининг афт-башарасига ўхшар, лат емаган жойи қолмаганди.

— Бо, худо, келиб-келиб шунга ўтираманми? — деди нозиктабиатроқ Кибриё опа Абдулла акага қараб.

У киши жавоб қилди:

— Ўтирасиз-да! Кимнинг аравасига тушсанг—ўшанинг қўшиғини айтасан дейдилар. Кўриниши сал бундайроқ бўлгани билан...

— Ҳа, ҳа, тўғри айтдингиз, Абдулла ака, — гапни дарров илиб кетди Озод ака, — ўзи зўр машина. Сизга ишониб топшираётганимдан билиб олаверинг. Лекин мусулмончиликда бераётган “мол”нинг айрим қусурларидан вокиф қилиб қўйиш фарз дейилган. Яъни, машинанинг манаву рул томонидаги чап орқа эшикни очмаган маъқул. Кейин ёпилмайди. Ўнг томондагисининг бандидан сал кўтариб, тиззанинг кўзи билан бир ниқталса, чишпа ушлаб қолади. Ҳайдаётганда қаттиқ суянманг — ўтирғич орқага кетиб қолиши мумкин. Тормоз яхши ишлайди. Сигнал лўкидонини қаттикроқ боссангиз чалинади... Орқа юкхона эшигининг қулфи бузилган. Шунинг учун уни очиш-ёпиш йўли антика — мана бундай! — Озод ака бир-икки энликча бўлиб “оғзи” очилиб турган юкхона эшигини куч билан кўтарганди, жигарранг қайиш билан “бўйни”дан танғиб қўйилган нақ беш килолик торози тоши кўринди. Эшик қайта ёпилиб кетмаслиги учун унга тираб қўйиладиган кетмондаста йўғонлигидаги ёғоч мослама ҳам ўзи билан бирга экан.

— Мана энди жомадонларни бемалол жойлаштираве-риш мумкин, — деди антика “арава” эгаси нарироқда “Бо худо-бо худо” деб хайратдан бошини сарак-сарак қилиб турган Кибриё опага қараб.

— Озод! — деди ниҳоят Абдулла ака. — Бу машинанинг айтилмаган яна қайси қусури қолди?

— Қусури шуки, “муковаси” кўримсиз, чатокрок.

Аmmo ичи бакувват, мотори кучли. Бориб келгунларингизча уялтириб қўймаслигига кафолат бераман. Ана, шундай бўлгач, мунча “Бо худо” лайверасиз, Кибриё опа!

Абдулла ака машинага ўтирганди, у хиёл лопиллаб, гижирлаган овоз чиқарди. Ўзича:

— Худди Собир Абдулланинг ўзи-я! — деб қўйди-да, рул ёнидаги радио кулоғини бураганди, ашула янграб кетди.

— Шу туришига радиоси ҳам бор экан-да!

Озод ака ҳозиржавоблик қилди:

— Соатини айтинг, соатини!

Ўшанда Абдулла Қаҳҳордай нозиктаъб ҳайдовчининг дидига мос топ-тоза, доим ялтиллаб турадиган машинада юришга ўрганиб қолган Кибриё опа “Кострюлкаранг” “Волга”га бир амаллаб жойлашиб олганди.

Бошпана

Устознинг доим эшиги очик, келди-кетди билан гавжум, нурафшон хонадонининг соҳибаси, ҳамманинг ҳавасини келтирадиган, олқишга сазовор пазанда, меҳмондўст, бағри кенг, ширинсухан фозила аёл Кибриёхон опанинг ўт пуфагида дапқур-дапқур санчикли оғриқ кўзғалиб, безовта қилиб турарди. Шифокорлар касалхонада ётиб даволанишни бир неча бор маслаҳат бердилар. Бироқ Абдулла акани ташлаб қаёққа кетардим дея улар таклифига рўйхушлик беравермасди.

Бир куни Дўрмонга борсам, устоз ранглари анча синиккан, хомуш кайфиятда ўтирган экан.

— Опангизни операция қилишди, — дея дастурхон четида турган ялтироқ ош қошиқни кўлга олиб, кўрсатди, — шуни тўлдирса бўладиган тош чиқибди-я! Одам жони ҳар нарсага чидаш бераркан, — бошни сараксарак қилиб, — Сергей (Дўрмондаги ижод уйи директори) янги сўйилган жўжа гўшти топмоқчи. Кампир (хизматкор аёл) қайнатиб берса, кечга томон хабар олиб келамиз, — деди.

Ёғоч каравот қўйилган анҳорнинг нариги томони Ёзувчилар уюшмасига қарашли ер бўлиб, у ерда бир нечта туп ўрик дарахти ўсар, шохларда ранг олиб пиша бошлаган мевалар кўзга ташланарди.

Мен қўлимга кичкина идиш олдим-да, ариқдан сак-

раб боғча томон ўтдим. Ҳали навнихол ўрик тупларини бир-бир силкитдим. Икки-уч дона мева тушди холос. Қўлимга кесак олдим.

Шунда Абдулла ака:

— Овора бўлманг, у “Литфонд”га қарашли ўрик, унча-мунчага тушавермайди, — деб турганди, ҳовли рўясида Чуст дўпписининг зўрини киядиган ва ўзига хўп ярашадиган Сергей ака пайдо бўлиб, соф ўзбекча гап қилди:

— Униси тушмаса, буниси-да! Мана, меванинг сиз-боплари, — у қўлидаги лаган тўла олтиндай сап-сарға-йиб пишган ўрик, олма, шафтолиларни кўрсатди.

Кечқурун Кибриё опани кўргани бордик.

Катта йўлга чиқиб, мен автобус бекатида тушиб қолмоқчи бўлгандим, Абдулла ака:

— Ижара уйингиз ўша, сиз айтган Кўкча томонда-ми? — деб сўради

— Ҳа.

— Элтиб қўяман.

— Овора қиламанми, у ерга тўғри трамвай боради.

— Сизни елкамда кўтариб кетаётганим йўқ-ку!..

Ўзимни жуда ноқулай ҳис этдим. Унинг устига Абдулла ака мени катта кўчанинг оғзига ташлаб кетмади. Машинани ҳали асфальт ётқизилмаган Оқсой кўчасининг адоғигача ҳайдаб бориб, мен ижара турадиган ҳовлининг оддийгина бир қанотли эшиги рўпарасида тўхтатди ва пастга тушди. Шундан кейин билдимки, устоз яшаш жойимни ўз кўзи билан кўрмоқчи.

Ёши анча ўтиб қолган қизи билан яшовчи қария онахоннинг чолидан қолган ҳовлиси унча катта эмас, олди узун айвонли бир даҳлиз, бир уйдан иборат эди. Яланглик тўрига нимадир мақсадда ихчамгина қилиб қурилган уйча университет ётоқхонасидан “учирма” бўлгандан кейин икки йил давомида камина учун бошпана вазифасини ўтаб келаётганди.

Абдулла ака торгина, бир кўзли деразаси бор, ҳатто кишда онда-сонда ёкиладиган пастак фиштин печка устига ҳам газета тўшаб, китоблар тахлаб қўйилган “кулба”-да узоқ ўтирмади. Атрофни бир сидра кўздан кечириб чиқди. Кампир дамлаб киритган чойдан хўпларкан:

— Биз ҳам бундай ижара уйлардан кўпини кўрганмиз. Лекин ҳозир замон бошқа, ижод учун энг аввало

яхши шарт-шароит керак. Яшин ёзувчиларга янги уй қурилмоқчи дегандай бўлудди. Аввал “Литфонд”га, кейин у кишининг ўзига “кесак отиб” кўрамыз... — деди.

Абдулла Қахҳордай одам Жонон бувининг уйига келиб, бир пиёла чой ичиб кетганлиги ҳақида яқин-атроф қўшни хонадонларда дув-дув гап бўлди. Айниқса, кампирнинг қизи адиб китобларидан бирига дастхат ёзириб ололмаганидан афсусда эди...

Мен ёзувчилар учун янги қурилаётган кўпқаватли уйдан умидвор бўлишга ҳаққим йўқлигини яхши билардим. Буни “Литфонд”га олиб борган аризамни аввал қабул қилмай, Абдулла аканинг қўнғироғидан кейингина олиб қолишгани, уй берамиз деб ваъда қилолмаймиз, дейишгани кўрсатиб турарди. Ахир уюшмага аъзо бўлатуриб уйсиз, ижарада юрганлар қанча... Камина аъзо бўлиши учун камида яна иккита китоб чиқазиши керак...

Абдулла ака бир куни гап орасида уйланиш ҳақида гапириб қолди.

— Ижара жойга ҳам хотин олиб бўладими! Ҳозир ҳар қандоқ қизнинг ота-онаси энг аввало куёвнинг бошпанаси борми, деб сўрайди, — деди Кибриё опа.

Абдулла ака жилмайиб опага қаради:

— Тўғри айтасиз. Муаммонинг бу томони ҳам бор. Дарвоқе, мен Яшинга айтгандим, хатни тезроқ элтиб бериш керак...

Шу куни менга иккита вазифа топширилди. Биринчиси, вилоятдан келган қайсидир ижодкорнинг қўлтиққа аранг сиғадиган салмоқдор драма асарини почта орқали эгасига жўнатиб юбориш; иккинчиси, Яшин ака номига ёзилган, бошқачароқ қилиб айтганда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раисига “отилган тош” — хатни шахсан у кишининг ўзига элтиб бериш.

— Эртага якшанба. Эрталаб уйига борганинигиз маъқул! Идорасида бошқа хатлар орасида аралашиб кетади, — дея маслаҳат берди Абдулла ака.

Почтадаги ходима аёл нақ икки килоча келадиган жўнатмани қабул қилишдан аввал “бахоси қанча” деб сўради. Шу томонини аниқлаб олмаган эканман. Абдулла аканикига қайтиб бордим. Эр-хотин маслаҳатни бир жойга қўйиб, жўнатмани бир сўмга баҳолашди...

Ёзувчилар раҳбари истикомат қиладиган каттагина

ҳовли шаҳарнинг қоқ марказида жойлашган бўлиб, у ерни осонгина топдим. Вақт ҳали эрта бўлишига қарамай, икки қанотли дарвозанинг бир табақаси хиёл очик турарди.

Турли-туман гулларга бурканган кенг саҳнли ҳовли осуда жимжитликка чўкиб ётар, олди равонли уйдан сал бериюқда пашшахона тутилган сербежам ёғоч каравот кўзга ташланарди.

Дарвоза ёнбошидан чиқиб турган йўғон симнинг ялтирок лўкидонидан ушлаб торгандим, ичкарида нимадир тарақлагандай бўлди.

Бир оз дақиқа ўтгач, остонада ўрта яшар ўрис аёл пайдо бўлиб, “Комил Нугмонович уйда йўқ”лигини айтди.

Яна “Ариза”ни кўтариб, Абдулла ака олдига бордим.

— Ўша аёлнинг гапига ишониб, қайтиб келавердингизми? — деди у киши ўзи берган конвертни қайтариб оларкан, жиддий киёфада.

— Ҳа. Энди...

— Ҳовли ўртасида пашшахона тутилган катта каравот турибдими?

— Турибди! — дедим-у албатта бу гап қизикроқ бир мавзуга боғланишини кута бошладим.

Дарров у кишининг “жиддий” чехрасини ўзига ярашадиган майин табассум эгаллади... Ниҳоят мен кутган... йўқ-йўқ, асло хаёлимга келмаган қочиримли сўз айтилди:

— Ҳа, энди турган бўлса, пашшахонанинг бир четини аста кўтариб кўрмадингизми, кўрпанинг қаеридадир ғужанак бўлиб ётган бўлармиди... Майли, Яшинни ўзим қидириб, топаман. Айтадиган гапларим ҳам бор...

Шундай қилиб, Абдулла ака сабаб, Уюшма аъзоси бўлмасам-да, унинг ҳар кимга ҳам насиб этавермайдиган имтиёздан фойдаланиб, бошпанали бўлганман.

Абдулла Қаҳҳорнинг фақат ўзига хос, ўзига ярашадиган, зимдан қараганда унинг салоҳиятию ўлчамига тўғри келавермайдиган хислатлари ҳам бор эди. Буларнинг кўпига ўзим гувоҳ бўлганман.

Бир куни устоз ташқаридан оташкуракни олиб келинг, деб қолди. Келтириб бердим. Унинг қисқичи билан столда турган бир даста пулни олиб, ойнаванд шкаф ичига солиб қўяркан, менга тайинлаган бўлди: зинҳор

ёдингизда тутинг, хотиннинг пулига кўл текиза кўрманг. Улар битта миҳ келтириб қоқса ҳам, бутун иморатни ўзим қурганман, деб ўйлайди. Эракнинг топгани бошқа...

Оташкурак билан шкафга қўйилган пул бир соатча олдин почтачи ташлаб кетган ҳар ойнинг ўрталарида келадиган Кибриё опанинг нафақаси эди.

Бу хил мисоллар ўта жиддий адиб рухиятига ноҳос бачканаликдай бўлиб туюлиши, ҳатто айримларни ажаблантириши мумкин. Бироқ шуни унутмаслик керакки, Абдулла Қаҳҳор ҳам сатирик, ҳам аёвсиз фош этувчи “ўткир тилли” асарларнинг беназир устаси бўлган. Зеро, аччиқ кесатикларию тағдор ҳазиллари бир-бирини тўлдириб турган.

Ўнга тўсиннинг пули

“Адабиёт муқаддас даргоҳдир, ўнг келган одам кунини кўриб кетаверадиган улгуржи моллар бозори эмас” деган эди устоз гурунглاردан бирида. Бу даргоҳга “ўғри мушукдай эшик қолиб, девор ошиб тушадиганлар”ни жуда ёмон кўрар, ҳашаки асарларни қаттиқ танқид остига оларди. Бирон адабий анжуман ёки мажлисда айтган нишонга тегувчи гаплари кўпчилик орасида дарров овоза бўлиб кетарди. “Бу китобни не машаққатлар билан дўппимни ҳидлаб-хидлаб ўқиб чиқдим”. “Ундан куйган латганинг хиди келади” — бу фақат Абдулла Қаҳҳорга хос сўзлар. Шунинг учун унга ўзини яқин тутувчи ҳамиятли ижодкорлар Абдулла Қаҳҳордан ҳайиқиб туришар, ёзилдими — босилиши шарт деган тushунчадан нари турар эдилар. Чунончи, устознинг “Ёзувчининг сандиғида мерос асарлари ҳам қолиши керак” деган гапи бўларди.

Бир куни Абдулла ака шогирдлари ичида “эркарок”, устозга унча-мунча ҳазил-мутойиба гап айтишга ҳам ҳадди сиғадиган, номи анча танилиб қолган ижодкорлардан бири янги ёзган ҳикоясини келтириб деди:

— Энди буни чиқармасам бўлмайди. “Маданият” газетаси келаётган жума сонидида босмоқчи. Тахминан бешта тўсинга етадиган гонорарини ҳам олдиндан берамиз дейишди... Биласиз, Абдулла ака, янги уй қуряпмиз.

Томини ёпиб олиш керак. Ҳавонинг авзойи бузук — янаги ҳафтадан ёмғир ёғармиш.

— Қани, ёзганингизни ўқинг, эшитайлиқ-чи! — деди устоз унинг арз-ҳолини обдан тинглагач.

Шогирд иккиланиб қолди. Етти саҳифача ҳажмдаги ҳикояни ўқиб, ёқтиролмаслиги аввалдан ўзига маълум шекилли, ялинганнамо гап қилди:

— Эшитмай, газетада чикқанда ўқимай ҳам кўяқолинг, демокчи бўлиб олдингизга келгандим. Анжонли усталар қараб туришибди.

Абдулла ака ҳикояни унинг муаллифи қўлидан олиб, кўздан кечира бошлади. У кишида тез ўқиш хусусияти бор эди.

Бир пайт:

— Ҳм-м, қахрамонингиз — аёл эрига хиёнат қилиб, охири пушаймон бўлади. Ўзимниқидан қўймасин, деб унинг олдига қайтади. Ҳеч нарсадан беҳабар бечора эркак хотинининг кўзи очилганидан хурсанд... Ахир, бу ўқувчини сичқоннинг икки қулоғидан ушлаб, сувга бир чайиб олиб, мана энди луқмаи ҳалол бўлди деб алдаш билан баробар-ку!.. Асарингиз чикмабди... Ҳозир бозорда битта тўсиннинг баҳоси қанча? — деб сўраб қолди.

Шогирд ҳам дангалига жавоб қилди:

— Айтишларича, йигирма-йигирма беш сўм.

Абдулла ака нариги хонадан Кибриё опани чақирди:

— Анаву театрдан юборишган пулдан ўнта тўсинга етарли қилиб, икки юз эллик сўм ажратинг...

— Бу қарз ўрнида, бошқа зўр ҳикоя ёзиб, қайтараман! — деди шогирд пулни киссага соларкан.

— Энди пул сизники, “қоралама” бизники бўлди. Олди-берди қилиб ўтиришнинг хожати йўқ! — Абдулла ака ҳикоя қўлёзмасини ўзидан нарироққа, стол чеккасига тап этиб ташлаб қўйди.

Орадан йиллар ўтиб, ўнта тўсинга “баҳоланган” ҳикоя тақдири билан қизиққандим, Кибриё опа:

— Абдулла акангиз бўш ёзилган нарсаларни тип-тиник сув устида сузиб юрадиган хас-хашакка қиёсларди. У бир кунмас бир кун қалқиб чиқиб, муаллиф об-рўйини тушириб қўйиши мумкин, дерди. Ўзларининг қанчадан-қанча “қораламалари” ҳам сақланиб қолмаган. Кўпи Дўрмондаги анҳорда оқиб кетган. Баъзиларини тутиб қоламан деб, чўқиб кетай деганман.

Заррин қатралар

Абдулла Қаххор теран фикрли, ўта зукко, бамаъни, аллома Инсон сифатида уни кўрган ва билганлар ёдида яхши сақланиб қолган. Устознинг мулоқотлари, давра суҳбатлари, дўстлар билан ўзаро гурунглари ҳеч қачон шунчаки кечмас, адабиёт олами, сиёсат ва халқнинг турмуши муаммоларига дахлдор бўлиб, олий сабоқ дарсини эслатарди. Устоз Озод Шарафиддинов ҳеч бўлмаса ўша пайтлардаги ўзаро қилинган мулоқотлар тафсилотини ёзиб бормаганлигидан афсусланиб, яқинда матбуотда чиқиш қилди. Бунда жон бор, албатта.

Лекин мен устоз Озод акага бир оз таскин берадиган ишлар қилганман. Шулардан бири 1967 йилнинг ёмғирли куз оқшомларида қурилган суҳбатнинг қисқа “тафсилотлари” дир. Устоз “шунчаки” гап орасида айтиб ўтган бу сўзлар чин маънода “заррин қатралар” деса арзигулик:

1. Ўз касбини хом-хатала асарларни мақташ билан лаганбардорликка йўналтириб олган хомтама мунаққиднинг эшак бозоридаги даллолдан фарқи йўқ.

2. Ёзилган китобнинг ҳажмига қараб эмас, айтилмоқчи бўлган иддаонинг вазнига қараб баҳолаш керак. “Вазн”ни белгилашда торози палласига кесак эмас, тош қўйган маъкулрок.

3. Ёзувчи ўқувчини эмас, ўқувчи ёзувчини излаб топсин.

4. У ҳар куни йигирма саҳифадан кам ёзмаслигини айтиб, мақтанди. Эсиз қоғоз!

5. Ёзганим қолади деб ёзаверди. Ниятига етди — энди ёзганлари ўзидан бошқа ҳеч кимга керак бўлмай қолди.

6. Бу раҳбар оғзининг ели билан кўпчиликка яхшилик қилиши мумкин эди. Лекин қилмасди. Оғринарди. Шунинг учун ҳам бири икки бўлмади. Тобутини тўрттагина ўтқинчи кўтарди.

7. Илҳом ҳар доим жўшиб келавермайди. Шунинг учун ёзолмасликдан ўқинмаслик керак. Ёзиб қўйиб ўқитолмаслик бу — катта фожиа!

8. Бир китобда ўқидим, олимлар тадқиқот ўтказиб шу тўхтама келишибди: яшил рангни севувчилар — қалби нозик, покиза; сариқ рангни севувчилар — рав-

шан фикрли; кизил ранг ишқивозлари эса ҳовлиқма, ҳар бир ишга аралашиб, жанжал чиқаришни истовчи кишилар бўларкан. Охиргиси — худди ўзимиз-а...

9. Ёзган ҳар ким ҳам ёзувчи бўлавермайди.

10. Баъзи китобларда оддийгина қилиб айтиб қўйса бўладиган воқеалар тафсилоти аччиқ ичакдек шунчалик чувалаштириб тасвирланадики, муаллиф худди қўлини чатаноғи остидан айлантриб, қулоғини қашиётганга ўхшайди.

11. Жуда хокисор, камтар, яхши одам. Негадир ўзини ёзувчи деб билади. Ҳар кўрганда унга ачинаман — қани энди ёзганлари ҳам ўзига ўхшаса!

12. Карнайчи ҳақида ёзиш учун томга чиқиб, карнай чалиш шарт эмас.

13. Хонадонда чирок бўлмаслиги мумкин. Лекин китоб бўлмаса, бу гўшанинг кундузлари ҳам зимистондир.

14. Хушомадгўйликни ҳаддан ошириб ялтоқланиш — инсонни қўл-оёғидан тубанликка тортувчи чоҳдир.

Бу хилдаги ҳикматомуз ибораларни Абдулла Қаҳҳор айтиб қўяқолмас, уларга ўзи амал қилар, бошқаларни ҳам шундай қилишга ундарди.

Шунинг учунми, “юқори” дагилар, хатто сафдошлари орасида уни зимдан ёқтирмовчилар анча-мунча эди. Айниқса, мафкуравий раҳбарият хушёр, хамиша адибдан ҳадиксираб турарди.

Кимга — тўй, кимга — аза

“Душман қалъани олишдан олдин энг аввало турли макр-ҳийла билан посбонни тузоққа илинтириш пайида бўлади. Бизнинг посбонимиз шарм-хаё, уят эди. Биз буларни ичкиликка бой бериб бўлдик. Қалъа қўлдан кетди. Ор-номуссизликдан уялмайдиган бўлиб қолдик. Айниқса, Сиз ёшлар мана шу ҳамятсизлик балосидан эҳтиёт бўлинг!”

Ўша давр қолипига асло тўғри келмайдиган, тарғибот ва ташвиқот яловбардорларини анча доводиратиб қўядиган бу сўзлар адибнинг олтмиш йиллиги олтидан университет ўқитувчи ва талабалари билан бўлган учрашув кечасида янгради, радио овоза қилди, кўп ўтмай “Уят” бўлиб, матбуотда чиқди.

Бир томондан маст-аластликка ружу қўйиш урф бўлиб

бораётган, “Қизил тўй” деб аталмиш “никоҳ кечалари” (никоҳ ўқитишнинг ўзи “эскилик сарқити” сифатида унутилиб борарди) “пири бадавлат” қариялар қадах кўтариб, келин-куёвни “дуо” қилиш авжга минаётган паллада ичкилик иллатини бу қадар шармисор қилиш “социалистик тараққиёт анъаналари”га қаршиликка ўхшаб кўринса-да, айнан жамоатчиликни ташвишга солиб келаятган, кимдир бор овоз билан айтиши лозим бўлган ҳақиқат эди, бу!

“Уят” бутун бир миллатни ахлоқий таназзулга тортиб бораётган офатдан огоҳ этувчи, хушёрликка чорловчи бонг бўлиб янгради. Унда кўтарилган мавзу ханжар тигидай икки томонлама кесувчи, юқори раҳбариятни бир оз ноқулай аҳволга солиб қўядиган даражада кескин эди. Умуман, “муомалага қўнмас” бу одам қачон “силлик” гап айтган?!

“Бизда ҳамма халқлар тенг ҳуқуқли” дея дунёга норовра чалиб, миллий тилларни сиқиб чиқариш очикдан-очик сиёсат даражасига кўтарилган бир пайтда, ўзбек тилини ҳимоя қилиб бонг уриш авж олиб бораётган порахўрлик иллатини бош мавзу даражасига кўтариш, кул-луквозлик-лаганбардорлик — миллатнинг кушандаси деб баралла овоз билан айтиш эшитган қайси қулоққа ёқарди!

Абдулла аканинг дунё юзини кўрган куниёқ кишанлаб, катта дарахтга боғлаб қўйилган, узоқ йиллар ўтиб, занжир чириб-узилиб тушса ҳам ўша дарахт теварагида айланаверган, ҳайдашса ҳам нари кетмаган фил ҳақидаги ҳикоясини кўпчилик тинглаган. Қиссадан хисса деб “вақт келиб, бизнинг аҳволимиз ҳам шундай кечади-ёв” деб қўйишини эшитиб-эшитмаганга солганлар бўлган. Аммо келажакдан умидвор ҳар бир киши адиб узоқни кўзлаб, армонли гап қилаётганини сезмай қолмасди.

Албатта, бу хилдаги “машварат”лар сергак қулоқларга дарров етиб борар, кимларнидир ғазаб отига миндирар, бироқ Абдулла Қаҳҳордай букилмас одам билан юзма-юз тўқнашишга ҳар ким ҳам журъат этавермасди. Устига устак адибнинг 60 йиллигини нишонлашга катта тайёргарлик кетар, “Тўйбоши”нинг кўнглини ранжитиш одобдан эмасди.

Юбилей куни ҳам етиб келди. Пойтахтнинг анъанавий тантаналар ўтказиладиган энг катта театр зали одам-

лар билан лик тўлган. Саҳнада юқори лавозимли арбоблар, узоқ-яқиндан келган адибнинг ҳамқалам дўстлари ўтиришибди. Тантанали кеча тафсилотлари тўғридан-тўғри эфирга, телевидение экранига узатилмоқда.

Абдулла Қаҳҳорнинг ўзбек адабиётида тутган ўрни, ҳалоллик ва ҳақиқат куйчиси, айниқса ёшларнинг меҳрибон мураббийси эканлиги ҳақида нутқ ва оташин таъриқ сўзлари янгради. Ва ниҳоят “яқунловчи сўз” юбилярга берилди. Бу қатъий одат тусига кириб қолган “кўрсатилган ғамхўрлик учун партия-ҳукуматга, раҳбарият номига миннатдорчилик” билдириб, қуллуқ қилиш мажбурияти дегани эди.

Абдулла Қаҳҳор гапни айтилавериб сийқаси чиқиб кетган эҳтиросли ҳамду санодан бошламади. Аввалдан тузиб кўйилган “юбилей мажлиси”нинг расмий режасини бутунлай бузиб юборди: “Модомики мен ўзбек адиби эканман, шу тантана менга аталган бўлса, “тўйбола” сифатида бир эркалик қилай — ўз она тилимда гапиришга ижозат этинглар! Тўғри, нима деётганимни тушуниш манаву, олдинги қаторда ўтирган айрим “ҳамкасб”ларимга қийин бўлар. Мен улар билан қирқ йилчадан бери дўстман. Шунча вақт давомида йилига икки-учтадан сўз ўрганишганда, ҳозир бу даражада бир-биримиздан бегонасираб ўтирмаган бўлардик...”

“Интернационалликка нифоқ солувчи” бундай сўз қандайдир “унсурлар”нинг тор доирасида эмас, юқори минбардан бутун Ўзбекистон бўйлаб янграганлиги учунми, кечада иштирок этаётган Катта раҳбар ўрнидан туриб, саҳнани ташлаб чиқиб кетишига оз қолди. Раислик қилувчининг ранги ўзгариб, қарахт бўлиб қолган, яқин-атрофдагилар кўзларини жовдиратиб, бошларини бир-бирига тираб, нималардир дейишарди.

Катта залда эса юракларда пинҳоний ҳайрат уйғотувчи жонланиш пайдо бўлган, у безовта чайқала бошлаган денгиз тўлқинларидай эврилиб, ҳаммаёқни босиб борарди, гўё.

Ёзувчининг кўпчилик маслақдошлари орасида ҳам қандайдир тушунарсиз вазият ҳукмрон эди. “Ҳеч бўлмаса, бугун жимроқ турса бўларди. Бу одамга нима етишмаяпти, ўзи?” дегувчилар топилиб қолди.

— Қаҳҳор тил ҳақидаги бу гапларини радио орқали айтганди. Энди ўзига бағишланган шундай қутлуғ танта-

на куни айтмаса бўларди. Ҳозир бу масала билан ўйнашиш хатарли! Яқинда тирмизак бир ходимимиз шуни деб ўз бошини ўзи еди!

Бу сўзлар бирон муҳимроқ гап айтмоқчи бўлса, аввал тўртта одамни атрофига чорлаб олиш одати бор Йўлдош акадан чиқаётганди. У киши ҳар доимдагидек давранинг қоқ ўртасида шекилли, думалоқдан келган миқти гавдаси кўринмас, лекин дашномлироқ оҳангда чиқувчи овози баралла эшитилиб турар, “ўз бошини ўзи еган тирмизак” ҳақидаги гап эса, каминага тегишли эди.

Қарийб чорак асрдан сўнг янгитдан нашр этила бошлаган “Гулистон”нинг дастлабки сонлариданок қаҳҳорона журъат билан иш юритган Иброҳим Раҳимга осон эмасди. Журналнинг ҳар сонисида “қалтисроқ” бир нарса чиқиб қолар, шундан кейин “юқори”дан қўнғироқвозлик бошланар, бош муҳаррир (“Муҳаррир” деб ёзилишининг ўзи ҳам кўп тортишувларга сабаб бўлганди.) “Қатта маҳкама”га, у кишининг ўринбосари, таҳририят фирка ташкилотининг котиби Ҳамид Нурий “Торком”га чақиртирилди.

Айниқса, Эркин Воҳидов таржимасида Расул Ҳамзатовнинг “Доғистоним” достони билан Алихонтўра Соғуний томонидан тақдим этилган “Темур тузуклари”нинг боса бошланиши мафкурачи ўртоқларнинг ғоят ғазабини кўзғотди. Ойномани тўғридан-тўғри сиёсатга тўғри келмайдиган “миллатчилик” ҳамда “ўтмишни идеаллаштириш”да айбладилар.

— Айтгандим-а, айтгандим! Шу нарсаларинг бошга битган бало бўлади, Иброҳимжонни “ейди” деб! — Йўлдош ака пилдирабми, гурсиллабми хонамизга кириб келди-да, юпқа лабларини буриштириб, кафтларини бири-бирига қарсиллатиб урди. Сўнг ялтироқ бошини чангаллаганича оғир мусибатга дучор бўлган одамдай қаршимиздаги курсига ўтириб олди.

Ўта қув адабий ходим Шукур ака Холмирзаев отахоннинг мана шундан кейин бошланадиган “анъанавий” силтовли панд-насиҳатларини эшитишга чоғлангандай, хунук тиржайиш билан унга безрайиб қараб турарди.

Аммо хонага қаддини расо тутиб, аскарчасига қадам ташлаганича бош муҳарриримиз кириб келдию, Йўлдош аканинг одатдаги дийдиёси барҳам топди. У Иброҳим акани “юқори”дагилар “еб” қўйишмаганидан хайратга

тушгандай унга кўзларини жовдиратиб каради ва хавотирли овозда сўради:

— Тинчликми?

— Тинчлик, — деди бошлигимиз. Сўнг ҳаммамизга бир сидра кўз ташлаб олди-да, босиқлик билан таъкидлади. — Ҳа, энди иш бор жойда камчилик топилади. Демак ишлаётган эканмиз! Руҳан тушманглар!

Катта хўжайиндан кўра югурдаklarининг запти ёмон бўлади дейишади. Ҳамид акани “Горком”да роса пуйпа-ловлашса керак, жикқа тер босган лўппи юзлари аралаш бакбақаларини дастрўмол билан арганича ҳаллослаб иккинчи қаватга кўтарилиб келаётганини кўриб қолардик. У киши ҳеч биримизга индамас, хонасига масъул котиб Султон Акбарийни чақириб олиб, қайсидир масалада тортишиб, сан-манга боришар, овозларини баралла қўйиб, бақир-чақир қилишарди.

Йўлдош ота эса қадамларини эҳтиётлаб босиб, хонаси эшигини аста кулфларди-да, каёққадир жўнаб қоларди.

Бу хилдаги машмашаларнинг гувоҳи бўлатуриб, жанжалли мавзуларга қўл уришга ҳам юрак бетламай қолади, ҳамма нарсадан ҳафсаланг пир бўлиб, барчасига қўл силтагинг келади.

Шундай ҳориқли кунларнинг бирида бош муҳаррири-миз мени ўз ҳузурига чақириб қолди:

— Бир пайтлар пойтахт марказида жойлашган идора эшиклари ёнбошида пайдо бўлиб қолаётган бир тилли пешлавҳалар ҳақида танқидий материал тайёрлаяпман дегандингиз. Ўшани тезлатинг. Журналнинг келаётган ой сонига режалаштирдик. Ёнида уч-тўртта фактли суратлари ҳам бўлиши керак! — деди-да, Иброҳим ака котиба Азиза опа орқали фотомухбиримиз Графкинни йўқлатди.

Пойтахтнинг қоқ марказидаги кўчаларни айланиб, бир нечта далил-ашёвий суратлар олдик. Улар ичида шаҳар ижрокомига киравериш эшик ёнбошидаги пешлавҳа ҳам бор эди... Ва худди мана шу сурат менинг “бошимни еди”...

Аввало, ижроком раиси журнал ходими сифатида бизни илиқ қарши олди. Хатто ҳурилико котиба қизга чой дамлаб киришни ҳам буюрди.

Хўш хизмат, деганди, муҳрланган пешлавҳалардан

беш-олтитасини олдига қўйдик. Шахар маркази пешлав-халарида миллий тил ўрни йўқолиб бораётгани ҳақида мақола ёзилаётганини айтиб, шу хусусда ўз фикрингизни билмоқчимиз дейишимни биламан, раис Асомовнинг бирдан ранги ўзгарди. Бундай савол билан мурожаат қилишга қандай ҳаддинг сизди дегандай кўзлари косасидан чиқди. Кейин важоҳатли овоз билан:

— Хужжатинг қани?! — деди.

Гувоҳномамни олиб, столнинг бир четига “тап” этиб ташлади-да, нарироқда туриб олиб, аппарати “кўзи”ни тўғрилаётган фотомухбиримизга бақирди:

— Ўзбошимчалик бас қилинсин! Ҳозир милиция чакираман!

Эшик қаноти шитоб билан очилиб, ҳуриликнинг ярим гавдаси кўринди. Раис унга “тинчлик” дегандай ишора қилиб қўйди-да, менга ўғирилди. Тугилган мушти билан столга аста уриб:

— Буржуа миллатчилигига хос саволларингга жавоб билан хужжатингни керакли идоралардан оласан! — деди.

Шу баҳона “эски архаик сўзларни қўмсаётган”, “миллатчилик кайфиятига берилиб кетган” “Гулистон” журналадидаги “айрим ходимлар” ҳақида катта-кичик йиғилишларда энди очикдан-очик гаплар айтила бошлади. Ҳамид аканинг кайфиятига қараганда ижрокомда, яна қандайдир идораларда уни роса эзфилаб, додини беришар, мен билан умуман салом-аликни йиғиштириб қўйганди.

Журнал гувоҳномаси энди қайтиб қўлимга тегмаслигига кўзим етганди. Шунинг учун обрўнинг борида Иброҳим ака ҳузурига кириб, аввалги иш жойим — мактабга чакиришаётганини айтиб, ижозат сўрадим. У киши меҳрибон раҳбар эди. “Жанг майдонида бизни ёлғиз қолдириш экан-да” дея ҳазил қилди, сўнг қўшиб қўйди, “Барибир биз ҳақмиз, ўткинчи одамларнинг машмашасига эътибор бермаслик керак”.

Шундай қилиб, мен ўз бошимни ўзим “еб”, “Гулистон”ни тарк этдим. Тинчгина аввалги кадрдон жойим — жонажон мактабга қайтиб, Абдулла ака таъбири билан айтганда “Ҳинди болалар” сабоғини чиқараётган кунларим эди.

Амирхон билан театрдан чиқаверишда Зарифа опани учратиб қолдик. (Ойбек ака бир оз бетоблиги сабаб Абдулла Қаҳҳорнинг юбилей кечасига келолмаганди.)

— Қовун қани? Нима қилдиларингиз? — бирдан қизиқсиниб саволга тутди опа.

— Эрталаб юбилярнинг ўзларига “кичик доира” да топширганмиз, — дедик.

— Оба-а, Сизларе-й, қойил!

Биз Абдулла аканинг таваллуд кунига атаб алоҳида парвариш қилиб “юбилей” қовуни етиштиргандик. Бу қовуннинг яна бир қизиқарли томони шунда эдики, йигирма кунча аввал унинг қорнига тарашланган ёғоч зирҳи билан “А. Қ. — 60” деб ўйиб, ёзиб қўйгандик. Вақт ўтиб, чизиклар ўрни битиб, яққолроқ из қолдирган, худди табиатнинг ўзи яратган мўъжизага ўхшарди.

Бундан Ойбек ака хабардор, Зарифа опа эса “ҳақиқий фантазёр” лигимизга яна бир бор тан берганди.

Кундага қўйилган бош

“Сен ҳақиқатни айтишдан қўрқсанг, ширингина жоним бор десанг, тесқари қараб тур, мен айтмай, менинг йўқотадиган ҳеч нарсам йўқ”. Аслида устоз сўзларига шак келтириб бўлмайди дейишади-ю, бироқ бу сўзларга қўшилиш қийин. Абдулла ака кўп йўқотишларга дучор бўлган. Майли, кимларнидир “ялаб-юлқамай” жимгина юрса ҳам ардоғу мурувватларга сазовор бўлишини яхши биларди. Лекин ундай қилолмасди. Виждоний бурч, ҳаққонийликни ҳамма нарсадан юқори қўярди. Ўз ороми, ҳаловатини деб “йўқотишлар”дан чўчимасди.

“Байналмилалчилик байроғи фақат катта оғалар устида ҳилпирайдиган бўлиб қолди”. “Бичилган буқадай юввош тортиб, ҳамма нарсага бефарқлик қонимизга сингиб бораётганга ўхшайди”. Дастлаб бу сўзларни эшитганимда замирига дурустроқ диққат қилмаган, нега бундай деяптилар, деб ўйлаб ҳам кўрмаган эканман.

Энди билсам, биз шу қадар бефарқ, гурурсиз қилиб қўйилган эканмизки, ўзбек адабиётига, унинг жонкуяр адибига бағишлаб ўтказилаётган бутун тантана давомида бирон оғиз калом бизнинг она тилимизда янграмабди. Шу ўзига бағишланган шодумон тантананага бир оз нифоқ ташлаб бўлса-да, ўша тесқари байналмилал бедодликдан кўпчиликни Абдулла Қаҳҳор вокиф этди, кўр кўзларни очди. Ёши бир жойга бориб қолганда ўз бошига тушадиган кўп йўқотишлару таъкибларни кўра-била туриб шундай қилди.

Бир куни жуда тўйиб кетган Кибриё опа:

— Абдуллажон, шу гапларни айтиш зарурмиди. Озгина муросаю мадора ҳам қилиш керак-да! — деганини эшитганман.

Анча толиққан, қаттиқ бетоб устоз узок жимиб қолди.

Назаримда, ҳа, Кибриёхон, бекор қилган эканман, деб афсусли сўз айтадигандек туюлди. Бирок ундок бўлмади:

— Нима қилай, отамнинг оти Қаҳҳор бўлса. Мен унинг ўғлиман. Ахир кимдир кундага бош қўйиши керак-ку!..

1968 йилнинг бошлари устоз учун анча офир келди. Бетоблик, унинг устига ёлғизлик...

Абдулла акалар одатда қишни шаҳар ховлида ўтказишарди. Мактабдан нари тўғри шу ерга келардим. Баъзан биринчи қаватни эгаллаган катта меҳмонхонадаги каравотда Абдулла ака ётган бўлади, баъзан Кибриё опа.

Бир куни устоз кулиб шундай деди:

— Касал бўлиш муддатини қирқ саккиз соатдан оширмасликка опангиз билан келишиб олдик. Мана, эрталабдан навбатни у кишига топшириб, хизматдаман! — Абдулла ака қоғоз қутидан дори олиб, пиёлада чой билан Кибриё опага узатди.

Индинига келсам, Кибриё опа у кишининг “хизматида” экан.

Юқорида “ёлғизлик” сўзини эслатиб ўтганимнинг босиси бор. Аввало, ҳеч кимнинг боши ёстиққа етмасин экан. Аммо, еткандан кейин у ёлғизланиб қолса... Мен шу ерда қачонлардир кўнглимни ўқситган, ҳалигача юрагимда тошдай ботиб ётадиган армонли бир гапни холисанилло айтиб ўтишни виждоним бурчи деб биламан: ҳар қачон гавжум, одам аримайдиган, шогирдлару ёрдўстлар гурунги қизиб турадиган устоз хонадони кейинги пайтларда хувиллаб қолгандай эди. Дарвоза олдида қаторлашиб турадиган машиналар қораси, ҳазилхузул гаплардан сўнг ичкари меҳмонхонада янграйдиган кулгилар саси ўчган... Номи анча танилиб қолган содиқ шогирдлар ҳам писиб, жимжитлик қаърига сингиб кетгандай...

Дарвоқе, мен бир кун устознинг энг яқин шогирдла-

ридан бири, хикоясини “устун пули”га алмаштирган ўша адибни учратиб:

— Абдулла аканинг анча мазалари йўқ. Кибриё опа ҳам касалхонадалар, — дедим.

— Биламан, — деди у киши сал норози оҳангда шуни айтмасанг ҳам бўларди дегандай ва қўшиб қўйди, — сен ҳали ёшсан. Кўп нарсаларга ақлинг етавермайди. У томонларда кўп ўралашаверма. Одам қўйилган. Кейинчалик бир умрга косанг оқармайди...

“У томонларда” — бу нима дегани! Абдулла аканикига борма, демоқчимиз? Қанақа “одам қўйилган” бўлиши мумкин?

Абдулла ака қаердан келаётганимни дарров сезарди ва:

— Қалай, хинди болаларингиз саводини чиқаряпсизми? — дея қарши оларди. Шундан сўнг Ҳиндистон адабиёти, у мамлакатда икки маротаба бўлиб қўрган-кечирганлари, Туркия хотираларидан сўзлар, киш тезроқ ўтиб баҳор кела қолишию Дўрмонга чикиб кетиш орзуси ҳақида гапирарди...

Сезардимки, Абдулла ака зерикапти, кимлар биландир мириқиб суҳбат қилгиси келяпти.

Бир куни ёшлар ҳақида гапириб қолди:

— Хў, бирда боққа бошлаб келган йигитларингиз кўринмай қолишдими! Гаплари пухта, пишик, фикрлари теран. Улардан яхши ёзувчилар чиқади!

Абдулла ака эслаётган йигитлар менинг катта-кичик тенгдошларим эди.

Ўтган йили ёзда, суҳбатлардан бирида устоз “Эндиги эстафета кимларнинг қўлида бўлади, қалами чархланган ёшлардан борми?” деб сўраган, ўшанда мен ҳали олий ўқув юртларининг бошланғич босқич талабалари бўлган Ҳожиакбар Шайхов, Амир Файзулла, Эркин Аъзамов, Усмон Азимов, Муҳаммаджон Раҳмоновларни у киши ҳузурига бошлаб келгандим. Ўртада узоқ давом этган кизғин адабий мулоқот бўлганди.

Мен ўшаларни яна устоз ҳузурига бошлаб келиш учун излаб кетдим. Бироқ талабалар учун қишки таътил бошланганлиги сабаб Ҳожиакбардан бошқа биронтасини тополмадим.

Сукут ичра қажқаж

Устоз бутунлай ёлғизланиб қолмагани. Ундан болалик қадрдонлари, номи мамлакатга таниқли ёр-биродарлари тез-тез хабар олиб туришарди.

Машхур миришқор, ўта камтар, йирик олим, “Боғ-бонлар пири” (А. Қажқор) Махмуд ака Мирзаев, академик Муҳаммаджон Ўрозбоевларни бир неча марта бемор Абдулла аканинг кўнглини кўтариб, хонадонида дўстона гурунг куриб ўтиришганини кўрганман.

Абдулла ака ҳам бўш келмасди, баъзида “Хўрозқанд билан ёш болани алдагандай мени овутяпсизларми” деб уларга “қарши” хужумга ўтиб қоларди.

Бир куни Муҳаммаджон ака билан ўрталарида бўлиб ўтган гап ҳеч эсимдан чиқмайди.

Янглишмасам якшанба куни эди.

— Абдулла, — деб барвақт эшикдан кириб келди Муҳаммаджон ака, — сен билан хайрлашгани келдим. Даволанишга кетяпман.

— Хотинни яқинда олдинг-у, даволанишга бало борми!

— Ҳа, энди шунақа бўлиб қолди.

— Лаб-даханинг жойида-ку, ёки панд беряптими? — бу Муҳаммаджон аканинг баъзида сал очилиб қоладиган пастки лунжига ишора эди. — Қаерда даволанмоқчисан?

— Қримда. Ахвол чатоқ. Эссендукига бормасам бўлмасмиш.

— Ким шундай дейди? — астойдил қизикқан бўлиб сўради Абдулла ака.

— Дўхтирлар! Қара, текшириб-текшириб шунча касал топишди, — у киши ёнидан бир варақ қоғоз чиқарди ва кўзига яқинроқ келтириб тутди-да, қўли билан тиззасига шаппатилаб деди, — э-хе, сон-саноғи йўқ. Уларнинг ёзганини ўқиб ҳам бўлмайди.

Абдулла ака қоғозни олиб, менга узатди.

— Сиз ўқинг-чи.

Ҳар бирига алоҳида рақам кўйиб, лотинчада ёзилган 12 тур касаллик номини хижжалаб ўқий бошладим: гипергликемия, нерациреон яшчурная дистания, анемия, гиперпладия, аллергия...

— Вой-бўй, — деб юборди Абдулла ака рўйхатни охиригача етказишимга сабри чидамай, — Муҳаммад-

жон, шунча касалинг бор экан, яна ўз оёғинг билан кимираб юрганингга қойил! Хайрлашгани келдим, деганинг ростга ўхшайди. Бутунлайгами!

— Э, нафасингни иссиқ қилсанг-чи, Абдулла. Ўзинг айтардинг-ку, ҳали ўладиган номард йўқ, деб.

— Сени бир синаб кўрмоқчи бўлдим-да!

Ўртада кўтарилган кулгидан деворлар дарз кетаёзди.

Эшик кўнғироғи жиринглади. Почтальон келди шекилли, деб қўйди Абдулла ака менга қараб.

Ҳа, ундан бошқа ким бўлиши мумкин!

Бироқ остонада ўзи сал букчайганроқ, нурсиз кичкина кўзлари ўта совуқ боқувчан, даҳани ичига тортиб кетган, юзлари буришиқ, бошидаги оддийгина эски қалпоғи четидан чиқиб турган кулоқлари ҳаддан зиёд кипқизил (совуқдан бўлса керак) эллик ёшлардаги кишига кўзим тушди. У кийиб олган шим почалари ниҳоятда узунлигидан оёқ кийими борми-йўқми билиб бўлмасди. Хуллас, бу одам устоз Абдулла ака ҳажвий асарларидаги “карикатура” образларнинг қойилмақом намунасидай қаршимда сερрайиб турарди.

Кутилмаганда у лабларини буриштириб, оғзини ангишвона шаклига келтирди-да, чўзиб ҳуштак чалиб юборди. Кейин турқи-тароватига ярашмаган шаштли охангда:

— Ҳа, йигит! Маймунни умрингда биринчи бор кўраётгандай мунча анграйиб колдинг! Абдулла ака уйдамила? — деди.

Беихтиёр:

— Ҳа, уйдалар, — дедим.

— Қани, бўлмаса остонадан нарироқ тур-чи! — у кўлидаги буклоғлик газетани мен томон нуқди.

— Э, Адҳамжон, келинг, келинг! — Абдулла ака ётган жойида бир оз қаддини ростлаб, меҳмонга қўл узатди. Ёнидаги курсидан жой кўрсатди.

— Олтин водийдан шабадаларни олиб келдим. Бугун Сизлардай улуғларни зиёрат қиладиган кун экан... Йўл-йўлакай Ойбек домлани кўрдим. Сизга салом айтдилар.

— Соғлиғи яхшими?

— Кўринишлари дуруст, Абдулла ака. Қўл бир оз кийнаяпти, дейдилар.

— Водий қалай?

— Одатдагидек. Юбилейингизни ҳам кенг нишонлаганмиз. Алоҳида саҳифа бағишлагандик, — меҳмон

кўлидаги “Коммуна” газетаси варағини ёйиб кўрсата бошлади ва деди, — буни почта орқали юборгандан кўра, ўз кўлим билан элтиб бераман, деб юрардим. Кечроқ бўлса ҳам шу бугунга насиб қилган экан.

— Эзгуликнинг кечи йўқ дейдилар, Адхамжон.

Гап-сўздан маълум бўлдики, бу киши фарғоналик Адхам Хамдам экан. Довруғини кўпдан эшитиб юрардим. Ёзган асарларидан кўра унинг хақида тўқилган латифалар машҳурроқ эди, назаримда. Латифаларни Фарғона томонларга тез-тез бориб-келиб турадиган ҳазил-мутойибалар устаси Азиз Абдураззоқ тўқирди, айтиб берарди. “Адхам Хамдам Фарғонанинг штатсиз Афандиси” деган гап ҳам шу кишидан чиққан.

Қаранг, шундай одамни танимай, хаёлан кимларгадир қиёслаб юрибман.

Адхам Хамдам билан бирга устоз хонадонига қандайдир файз кириб келгандай бўлди.

Абдулла ака ўзини анча бардам ҳис этар, мехмоннинг “беозоргина” қилиб айтадиган ҳазил-мутойба гапларидан таъсирланиб, юзлари ёришиб кетарди.

— Энди бунданам қизиғи бўлиб ўтган, — дея суҳбатни янги мавзуга буриб, сўзини давом эттирди Адхам ака, — эсласангиз керак, беш-олти йиллар муқаддам юқори идоралар бирдан ўғил болаларнинг липпасидан пастроқ — ҳалиги жойига сиёсий тус бериб, диққат-эътиборни ўша ёққа қарата бошлагандилар. Бу “йўл-йўрик”нинг акс-садоси Водийда жуда бошқача бўлиб жаранглади: боқчаларни, мактабларни комиссия босди. Папка қўлтиқлаган, шляпа кийган салобатли ўртоқлар бирма-бир болаларни “текширув”дан ўтказдилар. “Ўтқизилган” бола борки, унинг отаси ёки онаси каттароқ лавозимли ишда бўлса, “эскилик сарқитига берилиб” суннат тўйи ўтказган”, деб жазоланаверди — ишдан бўшатилди, ҳайфсан берилди. Ҳатто наманганлик бир мактаб директори илло, ҳеч қандай тўй қилмаганман, ўғлимнинг оти Суннат, туғилганда шундоқ эди, деса ҳам унинг арз-додини инобатга олишмабди... Энди мендан эшитинг: Пўлат деган ўғлим бор. Фирт ўрис! Боқчага бориб, кейин ўрисча мактабда ўқиб, шундай тарбияланиб қолган. Ота-бола “твоя-моя” қилиб гаплашамиз. Кимдир “юқори”га шунинг “устидан” ёзибди. Гўё мен катта бир област газетасининг бош редактори, тушунган-билган одам бўла

туриб, ўғлимни “суннат” қилдирган эмишман. Обкомдан кўнғироқ бўлди: комиссия келяпти, хонангизда бўлиб туринг, деб. Нимани “текшириш”ларини дарров сездим. Шофёрни мактабга физиллатиб, биринчи синфда ўқийдиган Пўлатни олдириб келдим. Қулоғига яхшилаб қўйдим: “Сени анавуийингни текширгани “доктор” комиссия келяпти. Стол устига чиқариб, шимчангни туширишим билан чоптириб юборасан. Шундай қилмасанг, улар сени “обрезание” қилишади!” Ўрислар бир сўзли, мард бўлишади-да! Пўлат айтганимни қойиллатиб бажарди: унинг пешоби икки кишидан иборат “текширувчи”ларнинг бўйин-юзи аралаш шляпасигача бориб етди... Шундан кейин мен “йўли учун” “тарбиясиз” ўғлимни ўзбекчасига роса сўқдим. Орқасига бир шаппати ҳам тушириб қўйдим. Сўнг кўрдингларми, “чилпилган” нарса бу даражада чоптирмаган бўларди, деб “меҳмон”ларни сал ховридан туширдим.

Энди бу ёғи, Абдулла ака, бунданам қизиқ. Орадан йиллар ўтиб, Пўлатнинг соқол-мўйлови ниш уриб, овози дўриллай бошлади. Мен ўша-ўша “тушунган” раҳбар одамман. Суннат тўйи қилиш “эскилик саркити” эканлигини яхши биламан. Бунинг сал “иси” чиқиб қолса, ҳаммаёқда даранг-дурунг гап бўлиб кетади. Ўғилнинг бўйи эса меникига яқинлашиб қолган... Шу орада магазинда қоровул бўлиб ишловчи, партиясиз икки ховли наридаги қўшним тўй бошлаб юборди-ю, худо мушкилимизни осон қилди. “Э, бормисиз ҳамсоя, ўғилчангиз ёнига анаву бизнинг “хўкиз”ни ҳам тиркаб, “ҳалоллаб” юборинглар”, дедим-да, қўлига анча-мунча “тўёна” кистириб, ўзимиз эр-хотин Сочига “дам олиш”га жўнавордик... Тўй оқшоми маҳалланинг беш-олти йигитлари қувди-қувди қилиб, Пўлатни тутиб, кўрпага босишибди, уста уни “ҳалоллабди”. Сочидан қайтсак, ўғил оёқларини Қўқон араванинг шотисидай кўтарганча осмонга қараб ётибди. Менга кўзи тушди-ю вижиниб гапира бошлади: “Пап, ти не коммунист, Бай-феодал. Басмач...” Сўнг “мат-мат”лаб сўкина кетди. “Хрушчёвга ёзаман, партияний виговор бердиртираман” деб кекиртагини чўзаверди... Айниқса, охириги сўзлари жуда “ўтиб” тушди. Чидаб туrolмадим: “Хэ, сениям... ёз, ўша Хрушчёвингга! Энди аралашмаган сенинг шу матохинг қолувди!” дедим-у хонадан чиқиб кетдим.

Адхам ака бир лаҳза жимиб қолди.

Бу жимликни Абдулла аканинг босиқ овози бузди:

— Қойил. Тайёр замонавий ҳикоя! — Кейин гурунгдашига ўгирилиб деди, — буларни жамлаб, бир китобча қилсангиз-чи!

— Босишмайди-да!

— Бугун бўлмаса, эртага босишади.

Бирдан Адхам аканинг кўзи девордаги соатга тушиб қолди-да, поездга билети борлигини айтиб, хонадон эгасидан рухсат сўради...

Устоз кейинги пайтлар бу хил дилкаш суҳбатларни қўмсар, лекин ҳар доим ҳам унинг кўнглига яқин кишилар эшик қоқиб келишавермасди.

Таъқиб

...Айниқса, ўша кунги устоз қиёфаси ҳали-ҳали кўз ўнгимдан нари кетмайди: эшик ёнидаги тугмачани икки-уч босдим. Анчагача ҳеч кимдан дарак бўлмади. Бир пайт коридорда оёқ шарпаси эшитилиб, аста занжир шикирлади. Эшик қаноти қия очилди: рўпарамда ранги бир ҳолатда, оппоқ сочлари тўзғиган, ўнг қўл билан деворга тиралиб Абдулла ака турарди. Унинг адл қомаги ҳам хийла чўкиб қолгандай эди.

— Хайрият-е, Сиз экансиз, мен бўлсам...

Устоз бу сўз билан нима демоқчи бўлди, англолмадим. Бироқ унинг бедорлик ёки толиқишданми киртайиб қолган кўзларидаги ҳорғинликни кўриб, эзилиб кетдим. Бу кўзлар доим ҳар тоифадаги одамларга тик қарашга одатланган, ҳеч қачон саросималик нималигини билмасди-ку, ахир!

Биргалашиб ичкарига кирдик. Шунда у кишининг ўнг оёғига ўраб олган қалин жигарранг жун рўмолга кўзим тушди. Авваллари ҳам кўргандим. Аммо ҳозир бир оз қийналиб қадам босаётганлигидан кўнглим ғаш тортди. Негадир шу дақиқаларда кузда Дўрмондан қайтатуриб, машина газини оёқлари билан қаттиқ босиб, Кибриё опага ҳазил аралаш: “Қаранг, бинойидек! Ҳали хизмат қилади, шекилли” дегани эсимга тушиб кетди...

— Яхши келдингиз, — деди Абдулла ака устига оппоқ жилдли кўрпа тўшалган диван-каравотга омонатгина ўтираркан, — опангиз касалхонага тушиб қолди. Кам-

пирнинг ҳам мазаси қочган шекилли, дараги йўқ. Тушликни бирга қиламиз.

Чойнақда чой дамлаб келдим. Каравотга яқинроқ қилиб қўйилган кенг гардишли столга дастурхон ёзарканман, бир даста газета-журналлар орасида турган қора муқовали адиб “Танланган асарлар”нинг биринчи жилдига кўзим тушди. Аста кўлимга олдим.

Одатда бундай тўёна мажмуалар юбилейдан сал аввалроқ босиларди. Аммо Абдулла аканинг 60 йиллиги аллақачон нишонланиб ўтиб кетган бўлса-да, хали “Асарлар”дан дарак йўқ эди.

Бир куни қачон чиқади, деб сўраганимда “ҳозир маъмурий маҳкамалар китоб бир четда қолиб, дурбинни ҳар ёққа айлангириб, ўзимни текширишяпти, чоғи! — Абдулла ака диван ёнбошида турган альбомдан “фон фельдмаршал Шилтсбергер” билан қўлтиқлашиб тушган фотосуратни олди, — ишқилиб, немислар билан алоқаси бўлган, деб қолишмасин-да! Энди артист оғайним ҳам гувоҳликка ярамайди — яқинда қазо қилди.

Абдулла Қаҳҳор кейинги пайтларда гоҳ ошқора, гоҳ пинҳона сиқикқа олинаётгани кўпчиликка маълум эди. “Бу ишга наҳот “КГБ” аралашган бўлса! Ахир ўта маҳфий иш олиб борувчи бу ташкилотнинг бир пайтлар ижодкорларга ўтказган зулмлари ҳақида тинимсиз матбуотда ёзилмоқда-ку” деб ўйлардим хаёлан.

Бироқ кўп ўтмай ўшаларнинг таъқибига ўзим учрадим: катта кўчага чиқавериш муюлишда шляпасини бостириброк кийиб олган турки совук, ўрта яшар бир киши мени кутиб турган экан, йўлни кесиб чиқди-да, қўлидаги ҳужжатни кўрсатди, орқамдан юришингизга тўғри келади, деди. Туркман бозори ёнидаги темир панжарали дарвозасини ҳарбий соқчилар қўриқловчи ҳовлига бошлади. Узунасига қилиб қурилган деворлари оппоқ бир қаватли иморат коридорининг охиридаги хонага кирдик. Ходим негадир дераза пардаларини тушириб, ичкарини қоронғилашиб қўйди. Кўм-кўк кўзларини қаттиқ тикиб қаради. Мендан давлат аҳамиятига молик ўта муҳим маълумотни олмоққа чоғлангани, гўё.

Бир пайт:

— Мана бундан сенда борми?! — дея менга яхши таниш асарни нақ пешанамга теккудай қилиб кўрсатди. Бу оч сарғиш муқоваси устида “Абдулла Қаҳҳор. Ёш-

лар билан суҳбат” ёзуви бор китобча бўлиб, шу захоти унинг қўлида қайдан келиб, қандай пайдо бўлиб қолди, билолмай қолдим.

“Ёшлар билан суҳбат” адиб юбилеи арафасида ўсмирлар нашриёти томонидан босиб чиқарилган, орадан кўп ўтмай қандайдир хатолик бор, деб сотувдан йиғиштириб олинганлигидан яхши хабардор эдим.

Гарчи бу китобдан бир нусхаси ижара уйимда стол тортмасида турган бўлса-да:

— Бундан менда йўқ, — дедим.

— Так, ҳозир қаердан чиқиб келяпсиз? — яна саволга тутди у кўзларини лўқ қилиб тикканича. Негадир қарашлари худди мушукка ўхшаб кетди.

— Абдулла Қаххор ҳузуридан. У кишидан хабар олиб тураман, — дедим-да, суҳбатдошимни сал инсофга келтирмоқчи бўлдим. — Устоз бетоблар, унинг устига ёлғиз!

Аmmo у бу сўзларга парво қилмади. Гўё ҳеч нарса эшитмагандай:

— Нималар ҳақида гап бўлди? — сўроқни давом эттирди.

— Адабиёт ҳақида.

— Яна?

— У кишининг ҳикояси ҳақида.

— Қанақа ҳикоя?

— “Қўр кўзнинг очилиши”. Чет тилида босилиб чиққан экан.

— Қаерда босилган?

— Москвада. “Прогресс” нашриётида.

— Китоб қилиб босишибдими?

— Босишибди.

— У ҳақда нима гап бўлди?

— Мен ҳиндий тилида ўқидим, ўзбекча матни билан солиштирдик. Баъзи жойлари ғализ чиққанлигини муаллиф гапирди.

Гурундошим “так”ни яна бир қайтарди-да, сиз билан яна учрашамиз дея кутилмаган, мақсади мавҳумроқ “мулоқот”га якун ясади.

Шундан кейин унинг қорасини бошқа кўрмадим.

Мана, ниҳоят, олти китобдан иборат адиб асарларининг биринчи жилди босилиб чиқибди. Бундан “камчилик” топишолмаса керак. Лекин жилднинг салмоғидан

хафсалам пир бўлди. Кўтарганда кафт тўлиб турадиган “семиз” бўлиб чиқишини кутгандим.

— Текшира-текшира босишибди ҳам, — деди Абдулла ака менга мамнун жилмайиб. — Энди бу қолганларининг қулоғидан тортиб чиқарса ажаб эмас. Қалай, рафтори дурустми?

— Ха, яхшику-я, — дедим, сўнгра норозироқ оҳангда кўшиб қўйдим, — формати кичрайиб кетибди. Мен эса қалин бўлиб чиқади, деб ўйлагандим!

— Қозонда бори шу-да! Семизликни қўй кўтаради. Ўқувчига китобнинг “ориғи” маъқул.

Ўша куни алламаҳалгача Абдулла ака олдида қолиб кетдим. Тагор ижоди, айниқса исёнкор публицистик асарлари ҳақида гурунглашиб ўтирдик.

Абдулла ака:

— Ёзувчининг баъзи ҳикояларида чинданам бир романнинг салмоғи бор, пачоқ қилиб ташланган халқ дардини ундан ортиқ тушуниб етган адиб чикмаган бўлса керак, — деб қўйди-да, деворда осиглик турган Рабиндранат Тагор суратига тикилиб, қараб қолди. (“Сажда” деб номланган бу сурат асаримни устоз юбилейи муносабати билан у кишига тақдим этгандим.)

— Айниқса, — дея ўртага чўкиб қолган бир муддатли жимликни буздим, — “Ташна тошлар” адибнинг барча асарларининг гултожи бўлса керак. Менга ёд бўлиб кетган. Биз мусиқа билим юртида ўқиётган пайтлар машхур композиторлар ёзган этюд — машқни қайта-қайта чалиб, мусиқий саводимизни чиқарардик, кўлимиз ўрганарди. Шунини адабиётда ҳам синаб кўрмоқчи бўлиб, ўша “Ташна тошлар”га қиёслаб этюдлар қоралаганман.

— Қизик янгилик!

— Ўзингиз ҳам “Адабий ўйлар” мақолангизда “Олим қандай бўлмасин, илмий тажриба устида бош қотиргани каби ёзувчи ҳам адабий тажриба устида ишлайди” деб ёзгансиз.

Абдулла ака ҳайрон бўлгандай ер остидан менга қаради:

— Қачон ёзган эканман?

— Урушдан олдинроқ.

— Хотирамдан кўтарилибди. Эслолмаяпман. “Адабий ўйлар” — бу мақола ҳақида кимдан эшитдингиз?

— Озод ака Шарафиддиновдан.

— Ҳа, Озод шунақаларни топиб-тутиб юради. Майли, “тажриба”нгизни тўхтатманг. Яхши ижро этилган кўшиқни маромига етказиб куйлашнинг ўзи ҳам катта маҳорат талаб қиладиган санъат!

Мен устоздан изн сўрагандай “камтарона” лутф қилдим:

— Лекин ҳали ҳеч ким “Қаро кўзим”ни Юнус ака Ражабийга, “Сарви гулрў келмади”ни Берта опага етказиб ижро этолмаган бўлса-да, мен “Пора” номли ҳикоянгизга “назира” ёзишни мўлжаллаб юрибман.

— Яхши ният — ярим мол. Қани, уриниб кўринг-чи, кандоқ чиқаркин!

Устоз розилигини олгач, сўзларни ўта санжоблаб ёзилган ўша машҳур ҳикояга ўхшатма қилиб, бир нечта “қоралама”лар битганман. Ниҳоят, улардан “Тахтдаги маймун” дегани ўзимга маъкул бўлди. Қайта-қайта ёзиб, машинкадан чиқарганимда, Абдулла аканинг аҳволи анча оғирлашиб қолган, даволовчи шифокорлар зўр бериб, Москвага кетиш зарурлигини айтишарди.

Устознинг охириги шу сўзлари қулоғим остида қолган:

— Менинг бетоблигим ҳам буларга оғирлик қияпти, шекилли! Барибир бир оёғим Ўзбекистонда қолади.

Шундай қилиб, Абдулла Қаҳҳорга ўхшатма қилиб ёзган “эюдим” у кишининг ё дуруст, ёки чиқмабди, деган баҳосини ололмай қолиб кетганидан ҳамон ўксинаман. Мана, ўша “назира”м.

Ривоят

(Абдулла Қаҳҳорга ўхшатма)

Қадим замонларда ҳам подшоҳлар ўзаро алоқалар ривожига алоҳида эътибор беришган. Борди-келди, совға-саломлар тортиқ қилиш удуми ривожланган.

Туронзаминда жойлашган мамлакат ҳукмдорларидан бири Ҳинд элига сафарга отланди. Меҳмонларни катта тантанаю хашаматли саройларда кутиб олиб, тўкин-сочин зиёфатлар билан хўп сийлашди.

Ниҳоят, мезбон подшоҳ мухтарам меҳмон билан хайрлашув чоғида кўплаб инъомлар қатори ўзининг энг яхши кўрган маймунини ҳам совға этди.

Маймун чинданам ақлли, зийрак эди. Янги хўжаси

билан тезда эл бўлиб олди. Хукмдор атрофида гирди-капалак бўлар, сарой мулозимларининг ҳаммасидан ўтказиб, хушомадни жойига қўярди. Сарой мирзосининг пинжига кириб, саводини ҳам чиқариб олди. Шоирларнинг “ким ошди” ҳамду саноли мушоираларига зимдан қулок тутди.

Бир куни мирзо кўрка-писа хукмдор хузурига кириб келиб, унинг шон-шавкатини кўкларга кўтариб мактаб ёзилган қасидани кўрсатди.

— Ким ёзди буни?

— Яхши кўрган маймунингиз, Олампаноҳ!

— Ўзи келиб, ўкиб берсин.

— Ўқиёлмайди. Тил-забонсиз жонивор-ку!

— Ўзинг ўки!

Мирзо ўкиди.

Қасида шунақанги таърифунга мақтовлар гулчамбарига буркаб ёзилгандики, хукмдорнинг ўзи “доною фозиллиги”, “элпарварлиги”, ҳатто “ақл бовар қилмас салоҳият — куч-қудратга эга эканлиги”, “буюк саркардалиги”-гача чиппа-чин ишониб қолди. Ҳали ҳеч кимдан бу қадар садоқат билан битилган ашъорни эшитмаганди. Кўнгли тоғдай кўтарилди. Дарров хазинабонни чақирди. Қасидагўй меҳнатини муносиб тақдирлашга фармон берди.

Хукмдорнинг амри вожиб. Элга овоза қилиниб, қарнай-сурнайлар чалинди, ногоралар даранг-дурунги ҳаммаёқни тутди. Саройга юртнинг казо-казолари чорланди. Маймуннинг елкасига зарбоф тўн ташлаб, бошига олтин жиғали тож кийдирдилар.

Хукмдор уни бағрига босиб табрикларкан, барчага қарата:

— Бугундан бошлаб маликушшуаро мана шу зот бўлади, деб эълон қилди.

Шунда маймун хурсандчилигини яширолмай олампаноҳ кўкрагига бошини ишқаб, хўнграб юборди ва... унинг шоҳона либоси барини хўллаб қўйди...

Кутилмаган бу расвогарчиликдан подшоҳнинг ғазаби қайнаб, ёнидаги кўпни кўрган, зийрак ва доно кекса мулозимлардан бирига қаради.

Мулозим унга оҳиста деди:

— Сирни бой берманг — ўзингизни босинг, шоҳим, эл оғзига элак тутиб бўлмас! Ахир, бу бизнинг қавмдан эмаску!

Олампадох ғазабдан тушди.

Маймун “Маликушшуаро”лик мартабасини ўта садоқат билан адо этар, шоҳи олийларини кўкларга кўтариб мақтовномалар ёзишдан чарчамасди.

Ҳамду санолар олампадохни баттар бошини айлантириб кўйди. У бепарзанд эди. Тахтга ворислик ҳуқуқини “Маликушшуаро”га бериш керак деб туриб олди.

Донишманд мулозим эътирознома гап қилди:

— Тақсирим, қандай бўларкин? Зоти маймун аталса...

Ҳукмдор тутган ерини кесадиған, ақл-идроқда тенгим йўқ, дея ўзига бино кўйған бир сўзли, қаҳри қаттиқлар тоифасидан эди.

— Менинг айтганим-айтган! — деб донишмандни жеркиб ташлади...

Ҳукмдорликка ворис “маликушшуаро” маймун тахт бўш қолди дегунча унга чопиб бориб ўтириб олар, баъзан кўнглига сиққан номаъқулчиликларни қиларди... Ҳеч ким унинг устидан шикоятли бирон сўз айтолмас, айтган тақдирда ҳам Ҳукмдорнинг ғазабига дучор бўларди.

Бора-бора сарой ивирсиб, сассиқ қўлансахонага айланиб кетди. Мулозимлар қимматбаҳо гиламу барча анжомларни янгисига алмаштириб улгуролмасдилар.

Ҳаддан ошиб бораётган “маликушшуаро” вориснинг курақда турмас қилиқлари Ҳукмдорнинг ҳам жонига тегди, ғазабини кўзғай бошлади.

Айниқса, бир куни у ўзи ўтирадиған ҳашамдор тахтада пайдо бўлған нажасни кўргандан кейин чидаб туролмади. Донишмандни ҳузурига чақиртирди.

— Бу қандай бедодлик! Маслаҳатингни бер, нима қилмоқ керак? — деди.

— Эй, Ҳукмдор! — жавоб берди донишманд чехрасида нимтабассум билан, — муқаддас тахт ҳаром бўлди. Ундан воз кечишдан ўзга илож йўқ!

Шундан бери халқ орасида таги-тахти билан зотни сўраш одат тусига кирған, дейишади...

Устознинг сўнги сурати

Ўша куни устозни ниҳоятда хомуш, нуроний чехрасига ярашмаған тунд қиёфада кўрдим. Бир ойча аввал қаламни иягига тираб, ботиний табассум қилиб турған пайтини қоғозга тушириб олғандим. (У расм ҳам адиб-

нинг уй-музейида турибди.) Ҳозир эса мағрур ва букилмас иродали Абдулла Қаҳҳорга бутунлай ярашмаган тушқун ҳолат... Шу билан юзида доим балкиб турадиган одатий хотиржамлик ўрнини ички бир шиддат, андак ташвиш аломати эгаллаганди.

Бейхтиёр папкани очиб, қилқаламни қўлга олдим...

Устоз шу алпозда ўзини қанча дақиқа ушлаб турди, аниқ билмайман. Лекин унинг қиёфасидаги “чизги”ларни имкониятим даражасида тасвирга тушириб улгургандим.

— Расмчиликни бошлабсиз-ку! — Абдулла ака чиройли жилмайиб мен томон ўгирилди.. Ҳали ранги селгиб улгурмаган “қоралама”ни кўрсатдим. У киши аввал суратни кўзига яқинроқ олиб кўрди, сўнг нарироқдаги пахта гулли чойнак қорнига тираб, узоқ тикилди.

Шу дақиқаларда портрет асарлар устаси Абдулҳак аканинг қачонлардир “Абдулла Қаҳҳор тасвирий санъатни жуда яхши тушунади. Унинг портретини “шунчаки” ишлаш амри-маҳол. Расмини чизиб тугатгунимча роса қийналдим” дегани қулоғим остида қайта жаранглаб кетгандай бўлди.

“Мана, шу Сиз бўласиз!” дегандек ҳилвираган қоғоздаги қора-кура суратни пеш қилганимдан ичимда афсусланиб тургандим, Абдулла ака нигоҳини менга қадади:

— Бу суратга Чингиз Аҳмаров қандай баҳо қўяди, билмайман-у, менга қолса, дуруст. Бироқ қиёфамдаги қора бўёқлар кўпайиб кетмаганмикан?

Бу гапларни эшитиб, “асарим”га хайрихоҳлик аломатини сезгач, ўзимни бардамроқ тутдим. Ундаги “маъни”-ни устозга хос лутф билан баён этдим:

— Йўқ, кўпайиб кетмаган. Юзингиз ёруғ, Абдулла ака!

У кишидан садо чиқмади.

Оёқлари толиқди чоғи, қалин одеял орасига узатиб, баланд ёстикқа ёнбошлади. Билинар-билинемас қилиб:

— Бу бизнинг охирги сурат бўлади, шекилли, — деб қўйди.

Шундан уч кун ўтгач, Абдулла Қаҳҳорни даволаш учун Москвага олиб кетишди. Бироқ даволатиша олмади (даволашларини хоҳлашмади, деган гаплар ҳам юради). Бутун Ўзбекистон гулларга бурканган, устоз орзиқиб-орзиқиб кутган айни баҳор окшомларининг бирида уни

абадий уйкуга кетган ҳолда темир тобутда қайтариб келишди.

Ўша куни бирдан осмонни паға-паға қора булут қоплади. Момоқалдирик гулдираб, ҳамма ёққа айюханнос солди. Чакмоқ ўтли шамширларини ўйнатди. Шаррос жала куйди.

Эртаси шаҳар марказидаги Свердлов номли концерт зали (?)да жамоатчиликнинг адиб билан видолашув маросими бўлди. Адашмасам, ҳаммадан аввал Ойбек ака етиб келди. Мен у кишининг истикболига чиққандим, индамай қўлимни қаттиқ қисиб қўйди.

Ўша пайтда урф бўла бошлаган эканми, мақомчилар ансамбли одам юрак-бағрини эзувчи куй ва қўшиқларни дам-бадам ижро этиб туришди.

Қарашлари ниҳоятда дардчил Ойбек аканинг кўзларида бир неча бор ёш кўрдим. У биринчилардан бўлиб титроқ қўллари билан марҳум тобутини кўтариб, елкасига қўйди.

Видолашувга келганлар ичида яна бир кимса лип-лип этиб кўзга ташланиб қолар, бу ўша, мени сўроққа тутган, ҳали сен билан яна учрашамиз деб кўринмай кетган мушуккўз киши эди. Афтидан улар адибнинг ўлигидан ҳам кўркишарди, чоғи...

Сўнгги изох ва қўшимчалар

Ушбу бадианинг устоз Абдулла Қаҳхор ҳаётига таллуқли қисмини иложи борица эркин тарзда, хотирамда мухрланиб қолган лаҳзаларни бадиийлик восита асосида тасвирлашга ҳаракат қилгандим.

Аммо «факт»лар ўжар бўлади деганлари рост экан: яқинда адиб билан бўлган мулоқотлар, учрашувлар тафсилли қисқача баён қилиб борилган қўлёмаларни кўздан кечираётиб, шуни яққол ҳис этдим. Кўнглимда асарнинг баъзи бобларига қўшимчалар, «Сўнгги сурат»га эса аниқлик киритиш: айниқса устознинг Тошкентда кечган охириги кунлари ҳақида китобхонни батафсилроқ хабардор қилиб қўйиш истаги туғилди.

Авалло сал кам қирқ йил муқаддам қоғозга туширилган эсдалик ёзувлардан маълум бўлдики, Абдулла Қаҳхордай одамнинг илк бор суратини чизишга жазм этганим осонликча кечмаган экан.

Гапни шундан бошлаб кўяколай: буюк мусаввир ҳамда фидойи мураббий Чингиз Ахмаров Абдулла Қаххор олдига бориб юрганимдан хабар топиб, шундай деди:

— Мен бир пайтлар «Сароб» романига суратлар ишлаш жараёнида ёзувчи хузурига кўп марта борганман. Қахрамонлар образини яратишда кимлардан «андоза» олишни маслаҳат берарди, у киши. Афсус, ўша пайтлар асар муаллифи суратини «қоралама» қилиб бўлса-да қоғозга тушириб олмаган эканман. Энди мендан ўтган бу хатоликни сен қайтармаслигинг керак. Манаву, қоғоз тўла папка, манаву қалам. Абдулла Қаххор олдига борганингда доим ёнингда бўлсин!

Чингиз домланинг зиммамга юклаган вазифаси мен учун аввалига мутоқ амалга ошириб бўлмайдиган мушкул ишдай туюлиб юрди. Тўғри-да, адабиётга шўнғиб кетиб, эрмак учун онда-сонда суратлар чизиб кўядиган мендай «чалашогирд» қаерда-ю, Абдулла Қаххордай одамга қараб туриб суратини ишлашга журъат қаерда!

Бирок Шарқ донишмандларидан бирининг ҳикматли сўзи бор: «Буюклар бошқалар назарида қанчалик улғувор бўлиб кўринишмасин, барибир улар ўта содда ҳамдирлар».

Абдулла акага ҳам хос бўлиб, йилт этган мана соддалик мени у кишига яқинлаштириб қўйди. Яъни бир куни «Любительский» деган фотоаппарат «кўзи»ни менга тўғри-лаб:

— Шундоқ, кимирламай турингчи! — деб қолдилар. «Чик» этган овоз эшитилди.

— Ҳаваскорлик-да! Қани кўрамиз, чикадими, йўкми!

Мен устоз хузурига ҳар келганимда шу аппаратга кўзим тушар, у баъзан узун тасмада олди очиқ айвон устунида осиблик турар, ёки адиб ишлаб ўтирадиган хонтахта четида бўларди.

Абдулла аканинг фотоафликка ҳаваскорлиги шубҳасиз камина учун янгилик эди. Яна денг, у кишининг ўзи мени суратга туширса-я...

Бу ҳунардан оз-моз хабардор кимса сифатида менам ўзимни кўрсатиб қўймоқчи бўлиб:

— Сизнинг ҳам суратингизни туширсам майлими? — дея изн сўрашга журъат этдим.

— Қани, кўрайликчи! — дея у киши аппаратни менга узатди ва енги калта оқ кўйлак ёқасини сал тўғри-ла-

ган, қордай оппок сочларини кафт билан тараб текислаб қўйган бўлди.

Шундан кейин адибнинг креслода ўтирган, асфальт йўлак бўйлаб келаётган ҳолатдаги бир нечта тасвирини туширдим.

Аёлларга хос ҳар нарсага қизиқувчанлик хислати хонадон бекаси Кибриё опа учун ҳам бегона эмасди. Ошхонадан чиқиб, ёнимизга келди. Аппарат объективи тутқичини у ёқ-бу ёққа суриб, узок «созлаган» бўлди, кейин кетма-кет тугмачани босди.

— Э-ха, хакикий фотомухбирнинг ўзи бўп кетдингиз-ку! — деб қўйди Абдулла ака.

Кибриё опа ўз шаънига айтилган мақтовга бошқачароқ жавоб қайтарди:

— Ҳали булар чиқадини-йўқми, худо билади! Ўтган сафаргига ўхшаб «ишқор» сувига солишингиз билан олабула бўлиб қуйиб кетмаса эди!

— Ниятни яхши қилинг! Барибир қўлингиз тегди, энди куйса ўзингиздан! — деб қўйди Абдулла ака аппаратни чарм филофга жойларкан... (Ўшанда олинган суратлардан беш донаси ҳозир менда сақланади).

Хуллас шу кунги «фотомашгулот» қўлимга калам олиб Абдулла аканинг «қоралама» суратларини илк маротаба чизиб олишимга туртки бўлди.

Адиб шу чизмалардан бирига кўз қирини ташлаб:

— Бошланиши чакки эмас, — деб қўйди.

Айтилган бу сўз ҳам кўнглимни кўтарди. Устоз олдида ўзимни бемалолроқ тутадиган бўлдим.

Шундан кейин у кишининг ҳаваскорлик мақомидаги анчагина суратларини чизиб олганман. Аввалроқ эслагиб қўйилганидек улардан айримлари ёзувчи уй-музейида, айримлари ўзимда турибди. Яна, турли даврларда яқин кишиларга эсдаликка бериб юборганларим анчагина. Матбуот саҳифаларида кўчириб босилгач, таҳририятдан қайтмаганлари ҳам бор...

Бир куни Абдулла ака:

— Табиатни тасвирлашда сўз «бўёқ»ларингиз яхши. Чизишдачи? — деб колди.

— Манзара суратлар ишлаганим бор, — дедим.

Эргасига ман-ман деган мўйқалам сохиби орзу қиладиган «этюдник» (бу рассомлик дастгоҳини уч йилча аввал Чингиз ака «тоғларда қўп юрасан, пейзажлар иш-

лашинг учун» дея Ленинграддан келтириб, менга совға қилганди)ка бири «Кўча бўйидаги азим дарахт» деган, иккинчисига хали ном қўйилмаган суратларни жойладимда, устозга кўрсатгани олиб келдим.

Абдулла акага ҳар икки пейзаж ҳам маъкул бўлди чоғи, узоқ қараб қолди ва иккинчи манзара сурат остидаги ёзувга ишора қилиб:

— Нанай. Бу Бўстонликдаги қишлоқлардан бирининг номи-ку! Нега қишлоқнинг ўзи кўринмайди? — деди.

— Аслида бу, қишлоқдан анча олис Чотқол тоғлари ичкарасидаги Ахсарсойнинг Пском дарёсига қуйилиш жойи. Манаву биринчи планда турган, танасидан тортиб, тепа шохларигача қорайиб кетган дарахтни бир неча бор яшин урган, ёндирган. Қуриб-қовжираб қолган пайтлари ҳам бўлган. Барибир янги навдалар чиқариб, кўкариб кетаверган. Бу «Бардош дарахти» ҳақида менга нанайли кекса отахон Тиллахон бува сўзлаб берган. «Нанай» деб шунчаки ёзиб қўйганим сабаби шундан! Энди, Абдулла ака, шу манзарага яраша ўзингиз ном қўйиб берсангиз. Аслида-ку, мен ушбу дарахтни Сизга киёслагим келади.

Адиб индамади. Юзларида ҳам бирон ўзгариш сезилмади.

Бир пайт менга ўгирилди:

— Айтиб турибсизку «Бардош дарахти» деб. Унга сохилни қўшайлик — суратга ярашғулик ном чиқади.

— «Сохилдаги бардош дарахти»!

— Ана. Олам гулистон, — у кишининг чехраси ёришгандай бўлди...

«Абдулла Қаҳҳор замондошлари хотирасида» номли китобда «Устознинг сўнги сурати» деган мақола билан қатнашганман. Унда 1968 йилнинг қиш оқшомларидан бирида қора туш билан чизилган сурат ҳақида гап кетди.

Аслида бу сурат ўша йилнинг айни баҳор, ҳаммаёк гуллар тароватига бурканган кунлардан бирида чизиб олингани аён бўлди. Тепасига «Гулхан» деб ёзилган (аввалроқ шу болалар журналида ишлаганман) конверт ичидан чиққан Абдулла аканинг бир нечта «қоралама» суратлари, улар остига қўйилган имзо ҳамда «5—IV—68» санаси шунини исботлаб турибди.

Энди ўша кунлар қандай кечгани ҳақида тўхталиб

ўтмоқчиман: Абдулла ака эрталаб Озод ака Шарафиддиновни йўқлаб қўнғироқ қилганди, гўшакни келинойи кўтарди чоғи «Шарофатхон, Озод келиб кетсин» дедилар.

Орадан кўп ўтмай ташқаридан гувиллаган овоз эшитилиб, машина келиб тўхтади. Эшикни очдим. Шундоқ рўпарада анчагина уришиб қолган, Абдулла ака таъбири билан айтганда «Кострюлқаранг» машина турарди.

Бир пиёла чой устида айтилган гап қисқа бўлди:

— Озод, бу кунлар ҳам фаниматга ўхшаб қолди. «Ако Бухор» (Абдулла ака истиқомат қиладиган ҳовлига яқин жойда дўкончаси бор жухуд сартарош)га юзбошни бир кўрсатиб, сўнг шаҳар айланиб келсак.

Анчадан бери хонишин бўлиб, ташқарига чиқмай қўйган Абдулла аканинг кутилмаганда бундай қарорга келиб қолиши Кибриё опани қувонтириб юборди:

— Менам сизлар билан бирга бораман.

Абдулла ака босиқ оҳангда деди:

— Аёл киши кашанда носқовоғидан доим унинг ёнида осилиб юравериши шарт эмас. Яъни биз айланиб келгунимизча пазандалик санъатингизни намойиш қилиб турсангиз улуг иш бўларди.

Опахон индамай қолди. Лекин ўзини бир гапдан тиёлмади:

— Шу баҳорий кунларни фаниматга чиқармай, иккимиз бошқа пайт алоҳида айланиб келамиз, десангиз бўларди!

— Насиб этса айланамиз. Озод, энди Сизнинг заҳматкаш уловингизга бир оз дам берайликда, менинг машинамни ҳайдаб кўчага олиб чиқинг. Уни минишга-ку, оёқ ярамай қолди. Ҳеч бўлмаса уч-тўрт кун хизмат қилсин.

Озод ака қошларини чимириб устозга қаради.

— Нега, энди уч-тўрт кун? Яп-янги машина бўлса! Ҳали кўп хизматингизни қилади, Абдулла ака. Даволаниб келганингиздан кейин Фарғона водийсини ўзингиз бошчилигингизда яна бир бор айланамиз.

— Улар мени тузатиб юборишига кўзингиз етяптими?

— Нега етмасин, Кремл шифохонаси бўлса!

— Мени эса «Қамчиқ» довони томонларга кетиб қолгум келаяпти. Ҳозир ўша ердаги тоғлар этаги кўм-кўк

ўтларга бурканиб ётгандир. Лолалар ҳам очилган бўлса керак.

— Хўп десангиз кетаверамиз, — деди Озод ака қаддини тиклаб, овозини баланд қўйиб, хозирок йўлга тушишга шай кишидек.

— Қайда. Дўхтирлар ҳеч қаерга чиқармай қўйишдику! Мени мунча аяшмаса!

— Бугун биринчи апрел, ўша дўхтирларни бемалол алдайвериш мумкин! — гапни хазилга бурди Озод ака.

Устознинг 60 йиллиги муносабати билан олинган «Волга» кичкина яланглик тўридаги гаражда чанг босиб ётарди. Уни ташқарига олиб чиқиб ювиб-тарадик.

Кейин бир оёқлари тўпифигача қалин жигарранг жун рўмол билан ўралган Абдулла акани машинага ўтказдик.

Улар «Ако Бухор» сартарошхонасига, сўнг шаҳар айланишга кетишди.

Абдулла ака кеч пешингача чўзилган сайрдан анча толиққан ҳолда қайтди. Катта меҳмонхона — залга киириладиган эшикнинг шундок ўнг томонига деворга ёндоштириб қўйилган дивандаги пар ёстикқа оҳиста суянаркан:

— Ҳар ҳолда кўриб келганим яхши бўлди, — дея ярим жилмайиш билан Озод акага қараб, қўшиб қўйди.

— Қаранг, ҳаммаёқда баҳор нафаси. Яшагинг келди...

Эртасига жажжи бутуқчалари гулга бурканган бир шохчани кўтариб Шухрат ака кириб келди.

— Қаранг, Абдулла ака, ҳовлимиздаги ўрик гуллабди. Увол қилиб узмай дедим-у Сизга кўрсатгим келди.

Абдулла ака шохчани қўлга олиб, ундаги гардиши нозик пуштиранг гулларга тикилиб бокди, ҳидлаган бўлди, сўнг Шухрат акага ўгирилиб деди:

— Кеча бир шаҳар айланиб келдик.

— Эшитдим, жуда яхши иш бўпти.

— Ғофур Ғуломнинг болалиги ўтган Қоратош маҳалласидаги ноклар ҳам оппоқ бўлиб, очилай деб турибди. Шухрат, табиатнинг ҳукми қизиқ-а, мана шу гуллар озгина вақт ўтгач, қуриб-қовжирайди, ўрнига мевалар пайдо бўлади. Улар ҳам пишиб тўкилади. Бу тўкилиш дегани умрнинг поёни бўлса керак...

Абдулла аканинг қочирмали ҳамда тагдор гаплари маъносини дарров англаб олиб, жавобига шай турадиган

Шухрат ака нима дейишини билмай, бир лаҳза тарад-
дудланиб қолди.

Орага чўккан сукунатни яна Абдулла аканинг ўзи
бузди:

— Дўрмон томонлар ҳам яшнаб кетгандир. Бир бо-
риб кўриш керак. Энди у ерларни кўриш насиб этадими-
йўқми...

Шухрат ака кулиб юборди:

— Нега насиб этмасин, Абдулла ака! Мана, ҳамма
ёқда Наврўзи олам. Яқинда Шаботхон (Хўжаев) бир гап
айтиб қолди: қишдан эсон-омон чиқиб олган беморлар-
нинг етмиш фоиздан кўпроғига табиатнинг ўзи шифо
бериб, тузалиб кетармиш. Кайфиятни яхши тутишда гап
кўп экан.

— Тўғрику-я, мени яна қиш-қировли жойларга жўна-
тишаётган бўлсачи!

Шухрат ака:

— Ўзбекистоннинг баҳорий хавосидан ўзим обориб
тураман, — деди.

Устознинг кейинги кунлардаги ҳар бир гапидан она
тупроқдан оёқ узиб кетгиси йўқлигини англаш мумкин
эди. Бироқ кимлардир у киши Москвага бориб даволан-
маса бўлмаслигини, Кремл шифохонасида алоҳида пала-
та тайёрлаб қўйилганлигини айтарди. Саккизинчи апрел
кунига самолёт чиптаси ҳам тайёрлаб қўйилган.

Шухрат ака устознинг Дўрмонга чиқиб келиш ҳақида-
ги фикрини қўллаган бўлди:

— Сергей боғингизни янги тушган келинчакнинг ҳов-
лисидай сарамжон-саришта қилиб, кутиб ўтирибди.

Бешинчи апрел куни эрталаб Дўрмонга чиқиб кел-
дик. У ердаги Ёзувчилар ижод уйи директори «Ўзбек
дўпписини энг яхшисини танлаб киядиган, кийганда ҳам
хўп ўзига ярашадиган» (А. Қаҳҳор) эллик ёшлардаги
кўркем ҳамда дехқонсифат Сергей ака чинданам дала-
боғни ёғ тушса ялагудай қилиб қўйган экан. Ер чопил-
ган, дарахтларга шакл бериб, таги оқланган, ток сурхла-
ри ҳам ишқомга қизларнинг қирқ кокил сочидан тараб
қўйилганди.

Абдулла ака атрофга завқ билан кўз ташлаб олди-да
ёнида қўлларини қовуштириб турган директорга деди:

— Сергей, Шрейдерга — Маҳмуд Мирзаевга ўринбо-
сар қилиб юборайликми?

— Раҳмат Абдулла ака! Шундоғам мана шу кичкина хўжаликнинг ишлари етиб-ортаяпти.

Одамохунлиги, тиниб-тинчимаслиги, айниқса ўзбекчани қойиллатиб гапириши билан бу армани йигит адиб хурматини қозонганди.

Кибриё опа ўз «касб-кори» пазандачиликка уннаб кетди. Бизлар ижод уйининг 2—3 боғбони кўмагида уй орқасидаги анор тупларига тирговуч қўйиб, ердан кўтардик, атрофни хазонрезгилардан тозаладик. Ҳайдовчилик вазифасини адо этиб келган Учқун ака Назаров устоз билан нималардир ҳақида гурунглашарди.

Лиммо-лим сув оқиб турган катта ариқ устига қўйилган ёғоч каравотга кўрпачалар тўшаб, ўртадаги хонтахтага дастурхон ёзилганди.

Бир пайт Сергей ака ижод уйи ошхонаси томондан баҳорнинг тансиқ таоми — кўкат сомса кўтариб келиб, хаммани каравотга чорлади.

— Абдулла ака, — деди директор ўртага қўйилган лаганга ишора қиларкан, — инсоф билан ўзингиз тақсимламасангиз, кимгадир етиб, кимларгадир етмай қолиши мумкин.

Абдулла ака жиддий қилиб:

— Ишқилиб сомсалар «Литфонд» ҳисобидан эмасми! — деб қўйдида, тарелкаларга икки донадан қилиб, сола бошлади. Учқун акага эса тўртта!

Учқун ака хайрон бўлиб:

— Абдулла ака, инсоф бузилмадими! Эртага «Литфонд»да дув-дув гап бўлади-ку! — деб қолди.

— Хавотирланманг, бузилмади. Ўзингизга тегишлисини еяверинг. Қолгани-келиннинг насибаси, хали олиб кетасиз!

Учқун аканинг рафиқаси Дилбар келинойини Абдулла ака худди ўз қизидай кўрарди. Устоз оғир ётган, баъзан Кибриё опанинг ҳам касали хуруж қилиб қолган пайтлар улар бошида парвона бўлиб юрган Дилбар опани кўп кўрганман.

Абдулла акага сувнинг салкини таъсир этди шекилли, енгил кулранг жени пальтони елкаларига тортиб, дурустроқ ўраниб олдилар. Шундан кейин биз у кишини офтобрўй жой-яланглик четдаги шафтоли дарахти остига қўйилган оромкурсига ўтказдик. Адиб чарчоқданми, оғир нафас олиб, бошни орқа суянчиққа қўйди. Тип-

тиник осмон юзига тикилиб турган нигоҳлари беихтиёр кўкда чарх уриб юрган қалдирғочларга тушди. Бирдан ўша баҳор элчилари пастга томон шўнғиди-да, зум ўтмай йўлакнинг нариги бошида пайдо бўлди. Кейин чуғур-чуғур қилганча Абдулла ака ўтирган яланглик узра пайдо бўлди, гир айланди-ю яна кўкка қараб парвоз қилди.

Бу ҳолат шубҳасиз адибни хайратга солганди. «Нахот, шу жажжи жониворлар ҳам мен билан хайрлашган бўлса» дегандек улар орқасидан қараб қолди.

Мен Абдулла аканинг мана шу дақиқалардаги ҳолатини қоғозга туширмақ учун қўлимга қалам олдим ва бир нечта (ўша «5—IV—68» рақами қўйилган) «қоралама»лар чизишга улгурдим.

Учкун ака Назаров эса Абдулла аканинг «Любительский» фотоаппаратини ишга солиб, суратлар оларди.

Ўша кунни кечгача Дўрмонда бўлдик. Оқшом туша бошлади ҳамки, Абдулла ака кетайлик демасди.

Ниҳоят Кибриё опа:

— Жўнайлик энди. Кунлар исиганда бемалолроқ келармиз, — деди.

Абдулла ака сал жунжигандай бўлди, сўнг ўзига хос тагдор гап қилди:

— Қишга қараб кетаяпмиз-у, қанақасига бемалолроқ бўлсин! Майли, кетдик, ўша томонларга!..

Шаҳарга йўлга тушишдан олдин Абдулла ака олди айвон, бир дахлиз, бир хонали уй ёнига кўтарма қилиб қурилган, қадрдон шийпонга, қийғос гулга бурканган дарахтларга узоқ тикилиб боқди. Ҳатто машина катта йўлга чиқиб, қайрилгунга қадар ўз боғидан кўз узолмади...

1968 йилнинг 8 апрелида устозни Москвага жўнатишди. Унинг ёнида доимий ҳамдам-ҳамроҳи Кибриё Қаҳҳорова, кузатувчи бир ҳамшира қиз бор эди.

Самолёт қўнғач, шу нарса маълум бўладики, беморни олий тоифадаги врачлар тугал, оддий шифохонанинг оддий ходимлари ҳам кутмаётган экан. Кибриё опанинг зир югуриб, кўплаб идоралар эшигини қоқиши, анчамунча сарсон-саргардонликлардан сўнг ўз юртида суюкли ва ардоқли бўлган Ўзбекнинг буюк Ёзувчиси ўртамиёна шифохонанинг оғир касаллар билан тўла умумий палатасига ётқизилади.

Кибриё Қаҳҳорованинг айтишларига қараганда Аб-

дулла ака у ердаги шарт-шароитни кўриб «Бу ер «Олтинчи палата» (А. Чеховнинг шу номли хикоясига ишора)ни ўзи-ку, бошқа жой топишолмабди-да» деган экан, ўкинч билан.

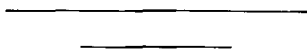
Адиб кирк етти кун давомида бир марта ҳам «ох» демай, нолафигон чекмай ўлим билан мардона олишади.

Ниҳоят умр поёнига кўзи етгач энг содиқ, вафодор кишиси Шухратни чакиринглар деб илтимос қилади.

Тошкентдан зудлик билан етиб келган шогирдини кўради-да:

— Яқинроқ келинг, юртимизнинг баҳорий ҳавосидан бир тўйиб нафас олай, — дейди.

Бу халқимизнинг фидойи, буюк фарзанди Абдулла Қаххорнинг сўнги сўзлари эди.

ШАҲАР ТЕГИРМОНИ

Архитекторлар уйдан дўстим телефон қилиб қолди. Ниҳоят, янги лойиҳалар кўрғазмаси очилибди. Мен бу хушxabарни кўпдан бери кутардим. Дарров йўлга тушдим.

Намойиш залининг марказий қисмига қўйилган «Ўзбекистон» («Эзгулик») деб аталувчи улкан шаҳар боғи лойиҳаси мени ҳаяжонга солди. Ширин хаёллар болаликнинг нурафшон, беғубор сўқмоқлари томон етаклаб, кун бўйи тинчлик бермади, қўлимга қалам тутди...

Мен у одамни биринчи бор кўрганымда ҳаётнинг паст-баландидан беҳабар ўйинқароқ бола эдим. Балки аввалроқ ҳам кўргандирман, лекин ўша кунги учрашув менда унутилмас таассурот қолдирган.

— Ҳой, ўғлим, қани яқинроқ кел-чи! — Бобомникига ўхшаш беозор, салобатли овоз эшитилган томонга ўғирилдим-у қалин патила соқолидан тортиб эгнидаги кийимларигача қордай оппоқ, жуссаси баланд кишига кўзим тушди. Унинг қорачадан келган хиёл чўзинчоқ юзларида, босиқ жилмайишида одамни тез ўзига жалб қилиб оладиган сеҳр аломати бор эди.

Бошидаги хийла уринган дўппи ҳам, олди очиқ яктагини сириб, устидан боғлаб олган белбоғи ҳам ўзига ярашган. Чамаси бобом тенги эди. Бироқ қаддини бардам тутиб, қиров қўнган қалин қошларини хиёл чимириб туриши ҳали бардам-тетиклигидан далолат берарди.

Қария кулимсираб, орадаги жимликни бузди:

— Ҳа, мунча тикилиб қолдинг, болам! Бу маҳаллаликка ўхшамайсан шекилли! Кимнинг ўғлисан?

— Азимбой буванинг набирасиман, — дея нарироқдаги бобомларнинг кўкиш дарвозасига ишора қилиб қўйдим.

— Ие, ўзимнинг оғайнимни-я! Катта йигит бўлиб қопсан-ку! — Чол яқинроқ келиб пешонамдан ўпди. — Отинг нима?

— Шарофиддин, — дедим-у, қаердандир пайдо бўлиб қолган кучукчага кўзим тушди. У эркаланиб чолнинг

оёқларига суйкана бошлади. Миржалолнинг ҳам шундай лайчаси бор. Жуда ҳавасим келди:

- Буважон, кучугингизнинг оти нима?
- Оқтош, болам.
- Менга беринг!

Чол сукут сақлаб қолди. Кейин:

— Жон деб берардим-у, менга жуда ўрганиб қолганда! — деди Оқтошдан кўз узмай, — яхшиси, сенга бошқасини топиб бераман... Ҳа, айтганча, мана сенинг тегишинг! — У киши гижимлаб тутган яктагининг узун бари ичидан икки дона қирмизи олма чиқариб менга узатди, сўнг, — ўртоқларинг кўринмайди! — дея атрофга бир назар ташлаб қўйди.

Олмалар бир томони садафдай оппоқ, иккинчи томони шафақдай нимқизғиш эди. Худди кечки қуёш нурида жилоланаётгандек. Уларга маҳлиё бўлиб, раҳмат дейиш ҳам хаёлимга келмабди.

Худди шу пайт осмондан тушгандай болаларнинг ғала-ғовури бутун кўчани босиб кетди:

- Дехқон бува, менгаям, менгаям!
- Мана, бунисининг қизили йўқ экан-ку!

Чол ҳузур қилаётгандай болаларга жилмайиб қарар, босиқлик билан уларни тинчитмоқчи бўларди:

- Ҳозир, ҳозир, ўғилларим, ҳаммангизга етади!

Кейин билсам, бу киши ҳар куни азонлаб елкасида кетмони билан маҳалла кўчасидан Қичкирик анҳори томон ўтар, гира-ширада эса яна орқасига қайтар экан. Ҳатто маҳалла кишилари орасида: «Дехқон бува кўчадан ўтадиган маҳал», «ишдан қайтадиган маҳал» деган гап юрар, бу сахармардон ёки кеч оқшом маъносини англатаркан.

Бобомникидан икки ҳовли нарида турадиган таниқли шоирнинг ўғли Миржалол яна шундай деб таъкидлади:

— Бува салом берган болани жуда яхши кўрадилар. Шунинг учун у кишини кўришинг билан ассалому алайкум дейишни унутма! Анаву Тарзан бор-ку, ҳар куни азонда кўчага чиқиб, бувани кутиб туради, салом-алиқни қилиб, яна ухлайверади. Ҳатто буванинг боғига ҳам тез-тез бориб туради.

- У кишининг боғи борми?

— Ҳа, Қичкирикнинг бўйида мевазори бор. Тарзаннинг гапига қараганда у ерда пишиб ётган олмаю анжир,

шафтолию нокларни кўриб одамнинг оғзи очилиб колармиш.

Мен ҳам Миржалолни қойил қолдирмоқчи бўлдим:

— Бизнинг қишлоқдаги ҳовлимизда ҳам катта боғимиз бор.

Аслида ҳовлимиз бу ердан унча олисда эмас. Пиёда, далама-дала юрса, сал ортиғи билан ярим соатли йўл.

Мен бу ердаги маҳалланинг ўзимга тенгқур болалари билан унча-мунча танишлигим бор. Чунки олдинлари ҳам тез-тез келиб турардим.

Айниқса, бобомнинг бел суяклари орасида қолиб кетган «осколька» оғрини кўзгаб, ётиб қолганларидан бери бир оёғим шу ерда бўлиб қолган. Чунки оилада тўнғич фарзандман. Сал бўш қолдим дегунча ойим, Толарикқа чоп, ўғлим, эр-хотин қўлтиқлаши-иб ишга кетган бўлса, хайхотдай ҳовлида бобомнинг ўзи қолгандир, дея мени бу томонга зинғиллатади. («Эр-хотин» дегани тоғам билан Умида келинойим бўлади. Иккови ҳам ўқитувчи. Келинойим олдимиздаги, тоғам қўшни маҳалладаги мактабда дарс беради. Негадир тоғам хотини атрофида «пойпатак» бўлавериши ойимга ёқмайди. «Эркак эркакдай бўлса!» дейди-ю, лекин ўзи... Кўйинг, бу ёғини айтмай қўяқолай.)

Врачлар бобомнинг дардини енгил қиламиз деб уч маротаба операция столига ётқизишган. Аммо иложини қилишолмагач, у киши тақдирга тан бериб, майли, азоб тортсам ҳам энди касалхонага бормайман, деб айтган.

Қиш ўрталарида «осколька» яна азоб бера бошлади. Ойим югурмаган жой қолмади. Аллақандай табибларни олиб келиб кўрсатди, улар берган, кимлардандир топиб-тутиб келган ҳар хил ўт-ўланларни ховончада туйиб, нималар биландир аралаштириб, бобомнинг белига боғлади, исирикни чой ўрнида дамлаб ичирди, фойдаси тегмади. Қўшни маҳаллалик «Оқотин» деган афсунгар кампир олдига бориб фол очирди...

Шахар ҳовлида бобом, тоғам, келинойим — уч киши яшашади. Бувимни яхши эслолмайман. Баъзан ойим ачиниш билан айтиб қўядиган ушбу гаплар қулоғимга чалиниб қолади: «Биз қизларни ювиб-тараб, уйли-жойли қиламан деб адои тамом бўлди, тилаб-тилаб олган ёлғиз ўғлининг орзу-ҳавасини кўролмай кетди бечора онагинам».

Бобом мени жуда яхши кўрар, баъзан «сиз»лаб гапи-

рарди: «Келганингиз жуда яхши бўпти-да! Умидахон келинойингиз ишдан қайтгунларича отамлашиб чой ичайлик. Самоварни қўйиб юборинг!»

У айниқса кейинги пайтларда жуда ғалати бўлиб қолган. Мен билан худди чойхонадаги чоллардай чойни майдалаб гурунглашиб ўтиришни яхши кўради. Ҳозир шаҳарга қўшилиб кетган мана шу маҳалла ўрнида бир пайтлар иккита колхоз бўлганини, ҳўкиз-омоч билан ер хайдаб буғдой экишларини, у пайтлар Қичкириқ худди дарёдай ёйилиб оқиши-ю, унинг атрофидаги чексиз ноқзор, ёнқозор боғларни, яна урушда бошларидан кечирган ғаройиб воқеаларни эринмасдан сўйлайверади. Қўйиб берса, кечгача олдидан жилмасам...

Аммо баъзан зерикиб кетаман. Чой дамлаб келмоқчи бўламан-у, кўча томон ўзимни ураман. Орқамдан бобомнинг ҳай-ҳайлаган овози эшитилади... Тўғри, у кишига ҳам қийин! Қимирламай, бир жойда ёнбошлаб ётавериш осонми! Ачиниб кетаман. Дарвоза остонасига етганда оёғим тортмай орқага қайтган пайтларим ҳам бўлади.

Масалан, кеча шундай қилдим. Бобом «мунча ўйинқароқ бўлмасанг, сендай пайтимизда мол боқардик, отамиз ёнига кириб, теппа-тенгига кетмон чопардик» деган одатдаги насиҳатомуз гапларини бошлаб юбормасидан олдин индамайгина қаравот ёнбошига келиб ўтирдим ва яна «Кукушка»ни айтиб беринг, дея ялиндим.

Айниқса мана шу ҳикоя жуда қизиқ. Уни бобом шундоқ қойилмақом қилиб сўзлардики, тинглаб, худди кино кўраётгандай мазза қиласиз. Ўрмондаги баланд дарахтлар устига «ин» қўйиб олиб, пойлоқчилик қиладиган душман «Кукушка» деб аталаркан. Бобом ана ўшаларнинг овозини «ўчириш» учун кўплаб операцияларда қатнашган.

Лекин ҳовлига темир илмоқни елкасига осиб олган маҳалла монтёри кириб келди-ю, бобомнинг гапи оғзида қолди. Кечаси қаттиқ шамол туриб, ҳовлимиз чироғи ўчганди.

Монтёр бобом билан салом-алик қилгач, дарвоза ёнбошидаги ёнқоққа ишора қилди:

— Анов шохлар симни кўтариб қўйибди, энди сал шамол турса чайқалади-да, симни узаверади. Ўша тепа шохни кесиш керак.

— Маҳкамбой! — бобомнинг вазмин овози эшитилди, — хунарингиз савобли-ю, қиладиган ишингиз унинг

тескариси-я! Баҳорда қўшним Тошпўлатнинг шундоқ кўчага соя ташлаб ётган катта субҳон ўригини чўлтоқ қилиб кетибсиз. Энди навбат бизга келдими!

Маҳкам ака ҳам бўш келмади:

– Ўрикни горсетнинг спецбригадаси кесиб кетган... Энди, мен хадеб чироқ ўчиб қийналаверманглар деяпман-да!

Бобом сал шаштидан тушди:

– Симни ҳов наридан тортиб берсангиз бўларди. Биласиз, бу дарахт биздан болаларга ёдгорлик!

– Таърифини эшитганман. Лекин қурғур у симёғоч ораси узокроқ-да! Майли, сиз учун йўлини қиламиз, Азимбой ака.

Маҳкам монтер аллақаердан бир ўрам сим кўтариб келиб, бобом айтганидай қилиб тортди. Тушликни бирга қилдик.

Гап орасида монтер бобомдан сўради:

– Бу ёнғоқ кўчатидан кўпайтиряпсизми?

– Энди ҳафсала қайда дейсиз! Одамнинг бир жойи оғриб турса, кўнглига ҳеч нарса сиғмас экан, Маҳкамбой. Лекин Дехқонбой анчагина кўпайтирди, барака топкур!

– Ҳа, ўтган йили икки тупини менга ҳам бергандилар. Кўча эшик олдига ўтказганман. Ҳозир анча бўй чўзиб қолди...

Бобомлар ҳовлисидаги улкан ёнғоқ яқин-атрофдаги бошқаларидан фарқ қилади: барглари ихчам, меваси думдумалок, мағзи оқиш, ширин. Кеч пишади. Қишлоқдаги томорқамиз этагида ҳам уч тупи ўсиб турибди. Бобомнинг ўзлари ўтказган эканлар. Уларни бекорга «Мозорбосди» деб айтилмайди, қизиқ тарихи бор. Тахминан у шундай бошланарди: «Ўшанда Фарбий Украинанинг Закарпатье атрофларидаги шаҳарлар асосан немис қўшинларидан тозаланган бўлса-да, ҳали душман бутунлай таслим бўлгани йўқ эди. Қалин ўрмонларга яшириниб олиб, қаттиқ қаршилик қиларди. Баъзи аҳоли пунктлари қўлдан-қўлга ўтиб турарди.

Бизнинг бўлинма зиммасига унча катта бўлмаган шаҳарчага гуташ ўрмондаги душмanning жазо отрядини тутатиш вазифаси юклатилганди. Лекин операция плани шошқалоқлик билан пухта ўрганмай тузилган эканми, қаттиқ зарбага учраб чекинишга мажбур бўлдик. Қуролдош шеригим иккимиз туни билан йўл юриб, бу ердан

унча узок бўлмаган тош йўлга чиқиб олишга, ўрмон ичкарисида душманнинг катта кучи яшириниб ётгани хақида шаҳардаги штабга хабар етказишга ошиқардик. Аммо йўлдан адашиб, қалин ўрмоннинг ичкарисига кетиб қолганимизни сездик... Эҳ, у ерда шундай ўрмонлар бўладики, мабодо адашиб қолсанг, умр бўйи айланиб юраверишинг мумкин.

Икки кун деганда егулик бирон нарсамиз қолмади. Уч кечаю уч кундуз оч-наҳор кездик. Устига-устак, кузнинг аёзли кунлари бошланиб, шивалаб ёмғир ёғарди. Ўчақишгандай бошпана бўладиган биронта ертўла ёки ёғоч кулбага йўлиқмасдик. Ҳаммаёк, кийимларимизгача шалаббо... Шундай силламиз куриб, умидсизликка учраганмизки, майли, бирон иссиқроқ жой топиб, ўша ерда ўлсак розимиз, дейишгача бориб етганмиз.

Тўртинчи кун тушга яқин катта сайхонлик қаршисидан чиқиб қолдик. Унинг ўртасида одатда ўрмончи ёки овчилар учун ясаб қўйиладиган қароргоҳ борга ўхшади. Кувониб кетдик. Бироқ қанча машаққатлар билан лой кечиб у ерга етиб келгач, бомба ўпириб юборган, ичи ҳалқоб сувга тўлиб қолган катта чуқурликни кўрдик. Ҳафсаламиз пир бўлди, орқага қайта бошладик. Худди шу пайт осмон гумбазини зириллатиб самолёт овози эшитилиб қолса бўладими. Зум ўтмай тепамиздан «Юнкерс» учиб ўтди. Ўзимизни ўт-ўлан панасига олдик. Хайрият, сезмади, йўқса патиллатиб ўқ отган бўларди. Самолёт кўп ўтмай яна пайдо бўлди, жуда пастлаб ўтди. «Ниманидир сизди, бу баччағар», деб қўйдик ва шитоб билан яна ўрмон ичига чопдик.

Кечга яқин бир кичкина сўқмоқ, ундан кейин тош йўл қаршисидан чиқиб қолдик. Оёқларимизга қайтадан куч-қувват кирди, баданларимизга иссиқ югургандай бўлди. Атроф жимжит. Қатнов деярли йўқ. Йўлнинг чап томони кета-кетгунча қалин ўрмон, ўнг тарафи эса паст-баланд қир-адир эди. Бу ерларни дарров танидик: икки ҳафтача олдин шаҳарга олиб борувчи мана шу йўл учун шиддатли жанглар қилиб, қўлга киритгандик.

Бир пайт узокдан окшом сукунатини бузиб, гувиллаган овоз эшитила бошлади. Ўзимизни панага олдик — йўл четига қаторасига экилган дарахтлар орасига яшириндик.

Шундоқ қаршимиздан қандайдир машина катта тезлик билан ўтиб кетди. Унинг ичида уч-тўртта фашист қораси кўринди.

«Нахотки бу ерларни яна қўлдан чиқарган бўлсак!»
Хаёлимиздан яшиндай бўлиб шу фикр ўтди-ю, ҳафсала-
сизгина ерга чўккаладик. Шу пайт тиззаларимиз кўзига
ғадир-будур нарсалар урилгандай бўлди, оёқларимиз ост-
тидан «қирс» этган овоз эшитилди. Шеригим кафтлари
билан хазон ораларини пайпаслаб, қўлига нималарни-
дир олди.

— Ие, манавуни қара, ёнғоқ!

Бу атрофдаги катта йўллар бўйида мевали дарахт-
лар борлиги, баъзан уларнинг ҳосили солдатларимизга
асқотаётганлиги ҳақидаги гаплар аҳён-аҳён қулоққа ча-
линиб турарди. Демак, ёнғоқзор устидан чиққанмиз.

Хамроҳим кўлидаги ёнғоқлардан бирини олиб кафти
билан чақди. Мағзи намиққан, таъми тахирроқ эди, аммо
биз учун шу топда бундан лаззатли егулик йўқ эди.
Шеригим ҳали баргларини тўкиб улгурмаган катта ёнғоқ
танасини кучоқлаб олди:

— Қара-я! Шуларни экканларнинг отасига минг раҳ-
мат!

Жонивор бошини еб ҳосил қилган чоғи, меваси ер
билан битта бўлиб тўкилиб ётарди. Роса ёнғоққа тўйдик.
Чўнтақларимизни ҳам тўлдириб олдик.

Бу ерда узоқ ушланиб туриш хавфли эди. Тош йўли-
ни «қоралаб» кета бошладик.

Кузнинг зимистон изғиринли кечаси. Қоп-қора ос-
монда юлдузлар бодрокдай сочилиб ётибди. Баъзан со-
вуқ шамол туриб, атрофдаги дов-дарахт баргларини ши-
тирлатиб тортқилайди, шох-шаббалар тебраниб, инграёт-
гандай бўлади. Чўнтагимиздаги ёнғоқ шалдираб тизза-
мизга урилади...

Бир пайт орқадан «пак» этган овоз эшитилиб, осмон-
га мушак кўтарилди. Ўша томон чарақлаб кетди. У биз-
дан бир чақиримча нари, тахминан сўкмоқ йўл атрофи-
да отилганди. Демак, ортимизда одам бор!

Ўрмон оралаб яна ичкарироқ кириб кетдик...

Ниҳоят бешинчи кун сахарга яқин, култепага айла-
ниб ётган қишлоқ харобаси қаршисидан чикиб қолдик.
У ердаги ярим вайрона қулба ичидан бошпана топдик.
Икки кун қолиб кетдик.

Назаримизда шаҳар шу яқин атрофда жойлашгандай
эди. Бироқ унга етиб олгунча узоқ вақт тентираб юрдик.
Егулик ёнғоқларимиз ҳам санокли қолганди. Охиргиси-
ни тўрттадан бўлишиб олдик. Очлик яна силламизни

курита бошлади. Бир кун ўтди, икки кун ўтди... ниҳоят тонгга яқин шаҳарча харобалари кўзга ташланди... Бизни очлик — ўлимдан сақлаб қолган охирги икки жуфт ёнғоқни эҳтиётлаб сақлашга, эсон-омон юртга қайтсак, Қичқириқ бўйларига экамиз деб ният қилдик...»

Бобом ҳикоясини қайта тинглагандай бўлиб, баҳайбат ёнғоқ шохларига тикилганча хаёл суриб ўтирдим, бир даста дафтар кўтариб Умида келинойим келиб қолди. Негадир йиғлаганми, кўзларида ёш. Буни бобом дарров пайқади:

— Ҳа, қизим, ким хафа қилди?

— Анов, Равшан амаки! Синфимдаги болаларнинг коптоғи бокқа кириб кетган экан, пичоқ билан ёриб берибди. Шундай қилмасангиз бўларди деб балогоа қолдим. Аввал бирон туп дарахт экиб кўкартир, кейин гапир, олифта, деб сўкса бўладими!

— Айтмадингизми, ўзингиз бирон туп кўчат ўтказганмисиз, боғни боғ қилиб қўйган Дехқон бува бўлади деб!.. Ҳа, энди унинг феълени биласиз-ку, оти Равшан бўлгани билан ичи зимистон. Хафа бўлмаг!

Бобом менинг бетоқат бўлаётганимни ниҳоят сезди:

— Бор, ўйнаб келақол, сенга жавоб. Равшан қоровул кўзини тўрт қилиб кутиб турибди.

Мен зинғиллаганимча ўзимни кўчага урдим.

Айниқса бу йилги ёзги таътил жуда кўнгилдагидай бошланди. Кундаги «сигирга қара, ўт юлиб кел, укангни кўтар» деган гаплар йўқ. Таътилни мазза қилиб Толариқда ўтказадиган бўлдим.

Бу ер ростданам зўр-да! Болалар дурустрок жон куйдириб ишлашни билишмайди. Умуман, ҳадеб ишга буюраверадиганнинг ўзи йўқ. Уларни тежаб-тергайдиган Тарзан! Маҳалланинг тўрт-беш боласи кўчага чиқиб, тўпланди дегунча у пайдо бўлади, ҳамманинг инон-ихтиёри ўшанинг қўлига ўтади!

«Тарзан». Ғалати ном. Унинг асли исмини ҳеч ким аниқ билмайди. Баъзи болаларнинг гапига қараганда, бир вақтлар қайсидир хорижий кинодан таъсирланиб юрган отаси уни шундай деб атаган эмиш.

Тарзан қоп-қора, чайир, ҳабашга ўхшаган жингалак соч, юзлари чўтир бола. Ёши бошқаларникига нисбатан улғувроқ бўлса ҳам салобати йўқ. Лекин қачон қарасанг гердайиб юради. Гапига кирмагани «ўйин бузуқи»га чиқариб, уриб қолиши ҳам мумкин.

Бир куни нимадандир гап қочиб ўзига бир ярим баробар келадиган Миржалолнинг кулоқ-чаккасига шاپалоқ туширди. Мен энди Миржалол уни бошлаб адабини берса керак, деб тургандим, негадир рақибига қарши қўл кўтармади. Ўкраб йиғлаганича алам билан «Ачавот! Лўли!» деди-да, уйига қочди.

Шундан кейин даврада унинг қораси кўринмай қолди.

Бир ҳафтача ўтгач, Тарзаннинг ўзи Миржалолни уйдан чақириб чиқди, худди ҳеч қандай гап-сўз ўтмагандек, яна иноқ бўлиб кетишди.

Мен гап орасида Миржалолдан ўшанда Тарзанни нега ундай деб сўқдинг, дея сўрагандим, у бепарвогина қўл силтаб, бизнинг маҳаллага келиб қолган-да, ўшатдан, деганди.

Нима бўлганда ҳам Тарзан ҳаммани ўз атрофига тўплаб, йўл-йўриқ кўрсатишга, улар ўртасида ҳамжихатлик ўрнатишга уста эди. Маҳалладаги болалар айниқса узун ёз кунларини Тарзансиз тасаввур қилишолмасди. Шунинг учун унинг «темир интизоми»га ўрганиб ҳам кўникиб қолишганди.

Тарзаннинг кундалик ўз тартиби бор эди: у худди мактабдаги физкультура ўқитувчисидек, болаларни қатор турғизиб қўйиб, икки қўлини белига тираганича уларга рўбарў туриб олади, худди машҳур саркардадай буйруқ билан «бугун амалга ошириладиган» режаларни эълон қилади. Бу режалар ҳар куни бир хилда қайтарилаверади. Яъни коптоқ тепиш, тунука банка қўйиб чиллак ўйнаш, қоқ пешинда эса Қичкирикнинг юқорисидаги Тегирмонбошига бориб чўмилиш ва ҳоказо...

Айниқса, терлаб-пишиб, тупроқ чангитиб ҳолдан тойганингдан кейин, бир чақиримча наридаги эски тегирмон шаршарасида мириқиб чўмлишга не етсин!

Тарзаннинг яна бир қилиғи бор: у кўпчилик болаларни лақаб билан чақирарди. Жумладан, кўчанинг нариги бетидаги жинкўча ичидан чиқувчи Собир — «Чапақай», гузардан келадиган озғин, дароз, бўй-бастига ҳос ингичка овозли Умар — «Чилтон», Миржалол эса — «Шоирча», хўппасемиз, баданлари билқиллаб турадиган Зуфар — «Луччак»...

Тарзан менга ҳам аллақачон қойилмақом биронта лақабни нишон қилиб ёпиштирган бўларди-ю, бироқ боксёр акаси билан тоғамнинг яқин оғайнилиги ҳурмати юзасиданми, исмимни айтарди.

Мен бобомникига Қичкирикнинг нариги томон дала-лари шаҳарга туташ колхоз марказидан келардим...

Бир куни кўтилмаганда Тарзан беш-олти чоғли бола-ни йиғиб:

— Эртага ҳеч қандай ўйин бўлмайди. Ҳашарга — Деҳқон буванинг боғига, мева теришга борамиз, — деб эълон қилди.

Жуда хурсанд бўлиб кетдим. Чунки бува кун бўйи тер тўкиб ишлаб келадиган ўша ширин-шарбат мевазор боғ афсонавий маскан бўлиб кўз ўнгимда гавдаланарди, у ерни бориб кўришга жуда иштиёқманд эдим. Ҳатто мавриди келганда Тарзанни четга тортиб, йўлинг тушса мени ҳам олакет, демоқчи бўлиб юргандим. Мана энди ўзи таклиф қилиб қолди.

Бироқ ниятим амалга ошмади: эртаси азонлаб, киш-локдан ойим келиб қолди. «Бир парча ерни ҳам эплаб қаролмаган» тоғамни роса койиган бўлди. Кейин, сен зумраша шунча кундан бери нима қилиб юргандинг, дея барча маломатни менинг бошимга ёғдирди. Қўлимга дас-таси чўлтоқ кетмонни тутқазиб, қани чоп, помидор экиб кўямиз, деди.

Ишни то бир ёқлик қилгунимизча вақт алламаҳал бўлди. Буванинг боғига бориш қайда дейсиз!

Кеч пешинга яқин гўшт олиб келиш учун гузарга чиқсам, Дамир қассобнинг дўкони олдида нариги маҳал-лада жойлашган болалар уйининг аравакаши Мустафо амаки турибди. Бу одамни маҳалла болалари қатори мен ҳам яхши танийман. У паст кўчадаги нон заводи томон-дан отни «ҳайт-ҳайт»лаб чиқиб келганда, арава ўртасига қаққайтириб ўрнатилган, тўрт томонига «Хлеб» сўзи ёзи-лиқ катта кўкиш сандиқ ичидан чиқадиган буханка нон-ларнинг ёқимли ҳиди атрофни тутиб кетар, биз болалар қувониб, арава орқасидан эргашар, дам-бадам кичкири-шиб: «Мустафо амаки, иссиқ нондан ташлаб кетинг!» деб қий-чув кўтарардик.

Шунда қишин-ёзин ялтироқ айвонли шапкасини ўсиқ қошлари устигача бостириб кийиб юрадиган аравакаш тизгинни тортиб, баданлари тўқ жигарранг баркутдай саман отга «ди-ир-р» дерди-да, кўкиш брезент чакмон-нинг ички чўнтагидан қоғоз чиқариб, тахлоғини ёзар, сўнгра бизга қарата силкитарди:

— Э, жужуқларим, бирон буханка-да бермейим. Ҳам-маси мана бу фактурага ёзилган. Мен законни бузал-

мейм! — Шу аснодаги жон куйдириб тушунтиришдан сўнг биз индамай колардик. Бироқ эртасигами, индини-гами аравада кийшайиб ўтириб олган амаки кўринди дегунча унга нон ташлаб ўтинг, дея ялинишни канда қилмасдик.

Чунки Мустафо аравакашнинг иссиқ нонидан кўра бизларни одам ўрнида билиб, атайин отни тўхтатиб, сидкидилдан айтадиган гаплари ҳаммамиз учун хузурлироқ эди, уни қанча эшитсак, шунча завқланардик.

Мен дўконга яқинлашиб келганимда Мустафо амаки жиғибийрони чикиб қассобга гап уқдираётган экан:

— Англашолмадим! Қўшнингга ўзинг сўйла! Хали бала-бақшаға, хали детдомға эпсини улуро берса-ю, законний документ алмаса унинг патриотлигина ким ишонажах. Бу вақтда эпсини қағаз документ ҳал қила. Ана, бир араба алма олиб китейим. Документи йўқ! Эҳ, мен айта-айта чарчадим! — Мустафо амаки қўл силтади, йўлак чеккасидаги қалин толлар соясига тортиб қўйилган арава томон кетди. Аравада одатдаги фанер сандиқ ўрнида бир хирмон бўлиб йирик-йирик сархил олмалар уюлиб ётарди. Яна икки-уч яшиқда бошқа мевалар ҳам бор.

Шубҳасиз, Мустафо амакининг гапи Дехқон бува хусусида кетаётган эди. Мевалар унинг боғидан. Ҳашарчилар роса ғайрат қилишгани шундоқ кўриниб турибди. Улар билан мева теришга боролмаганлигимдан ачиндим.

Гузардан қайтатуриб катта альбом қўлтиқлаб олган Миржалолга дуч келдим. Бугун пионерлар уйига борадиган куни бўлганлиги учун у ҳам ҳашарда қатнашолмабди. Миржалол рассомликка кизикади, сураткашлик тўғарагига боришни канда қилмайди.

Эртаси кун одатдаги йиғиладиган жойимиз — мактаб боғининг кўчага ёндош этагида ўнтача бола тўпландик.

Кеча ҳашарда қатнашмаган Миржалол билан яна икки-уч бола қатори Тарзан мени ҳам ачитиб ўтса керак деб ўйлагандим, йўқ, умуман бу тўғрида гап бўлмади. Даккини Зуфар эшитди, холос.

Бир пайт «Луччак»ни кидираман, ҳеч каерда йўқ! — Тарзаннинг узун бўйни чўзилиб, олдинга чикиб турган кичкина боши «ҳиқ» этгандай орқага силтаниб кетди. Андак сукутдан сўнг, қўлларини ҳавода ўйнатиб, сўзида давом этди. — Атрофга разм солдим: нарироқдаги макка поялари чайқалиб шалдир-шулдир қилади. Бориб қарасам, энасини эмган бузоқчадай, лаб-лунжидан сут оқизиб

бу акам чиқиб келяпти! Кўлида чала-чулпа ғажилган уч-тўрт думбул сўта. Нима қилиб юрибсан, десам, қорним очиб кетди, дейди. Иннайкейин донолик билан сафсата ўкиди. «Дони қотиб улгурмаган сўтанинг «сути» фойдали бўлармиш, адалари айтганмиш! Вой сени кароматингдан ўргилдим, пишириб есанг ҳам алам қилмасди деб тургандим, шунинг устига бува келиб қолдилар. Бу акамнинг кўлидаги сўталарни кўриб, аттанг, дони сал қотган бўлганда, шўрвага солардик, кўрга кўмиб пиширардик дедилар. Ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмадим. Ахир, бу ўғрилиқ! Эгасидан бесўроқ бир нарсани олиш, албатта шунга киради! Хуллас, ёрдамга борганимиз ҳам бир бўлди, бу мечкай оғайнимизнинг сўтахўрлиги ҳам... Ўша ерда бу воқеани ҳеч кимга ошқор қилмагандим. Мана энди эшитиб қўйинглар демоқчиман. Қани ўзи нима деркин!

У ер-бу ердан Тарзани қўлловчи «қани-қани» деган овозлар эшитилди.

Зуфар чайналиб, нимадир дегандай тўнғиллади.

Жўрабоши чимирилиб ўрнидан туриб кетди:

— Бу ерда қизлар йўқ, уялмасдан, қаттиқроқ гапирар.

— Иккинчи қайтарилмайди.

Тарзан:

— Қани кўрамиз, — дея суви куриб қолган арик бўйидаги қалин ажрик босган дўнгликка энди чўккалаганди, шу захоти орқадан олата сир шовқин эшитилиб қолди:

— Баччағарлар, кўясанларми, йўқми... — Олмазор оралаб бедапояни босиб-янчиб мактаб қоровули Равшан ака чолиб келарди. Унинг Чингизхонникига ўхшаш япалок, қоп-қора башарасидан ҳар қандай одам ҳам кўрқарди. Ҳаммамиз тумтарақай бўлиб қочдик. Қоровул шу билан иккинчи маротаба қувлаши эди. Чунки кунлар исиган сари каттагина мактаб боғидаги «семеренка» навли олмаларга маза кириб, баъзилар боғ оралайдиган бўлиб қолганди.

Дехқон бува деярли ҳар куни қайрилган оппоқ яктаги барида олиб келиб, маҳалла болаларига улашиб ўтадиган мева-чевалардан мен ҳам қуруқ қолмасдим.

Бир куни Миржамол расм дафтарини очиб менга ўғирди:

— Топ-чи, бу ким?

Бир бетни тўлдириб қора қаламда ишланган Дехкон буванинг сурати. У гўё кўлидаги меваларни мана сизларга, олинг, болаларим, дея узатаётгандай эди.

— Буванинг худди ўзлари! Ўхшатибсан! — Мен расмга узоқ тикилиб қолдим...

Ўша куни негадир Тарзан кўринмади. Шунинг учун бўлса керак, футбол ўйини ҳам унча қизимади. Хали куёш тиккага келмаёқ уй-уйга тарқалдик.

Бобом зерикиб ўтирган экан, почтальон ташлаб кетган янги газеталарни ўқиб бердим.

«Ташқарида нима гаплар?» Баъзан бобом қутилмаганда шундай савол бериб қолар, мен кўчада кўрганларимдан сўзлардим: «Миржалолнинг адаси сизга салом айтиб юборди. Гузар ўртасидан катта ариқ қазишяпти — газ келармиш. Анову Гурунчарикдаги сопол буюмлари заводининг омбори ёниб кетибди, кўчадан роса пожарний машиналар ўтди»...

Худди шу пайт ховли тўридаги қари нок шоҳларига қўниб олган ола ҳакка икки-уч бор «сайраб» қўйди. Бобом ўша ёққа ўгирилиб:

— Меҳмон келяпти шекилли, самоварга тезроқ ўт ташланг, Шарофиддинбой, — деди.

Ажаб, бизникига меҳмон келишини қарға қаёқдан биларкин! Бобомнинг ғалати одатлари бор-да. Пиёлада чой шамаси тикка туриб қолса ҳам кимдир келяпти дейдилар. Лекин кизиги шундаки, орадан кўп ўтмай ўша «кимдир» — қўни-қўшни тенгдошлариданми, почтальонми, тоғам ёки келинойимми, дарвозадан кириб келади.

Бугун ҳам худди бобом айтганларидай бўлди. Ҳали самоварга олов қалаб улгурмагандим, кўча эшик қанотлари очилиб, остонада икки кишининг қораси кўринди. Олдиндагисини дарров танидим. Маҳалла комитетининг раиси Жалил ака. У бизникига тез-тез кириб туради. «Фронтдош оғайни, чойхонада йўқлигингиз жуда билин-япти-ку! Қачон кўчага айланиб чиқасиз? Туринг энди, ҳадеб эркалик қилиб ётаверманг!» дея ҳазил-хузул гап қилади, бобом кўнглини кўтаради.

Маҳаллаком раиси ёнида келаётган шляпали, бежирим кийиниб, галстук таққан кишини танимадим. У, шубҳасиз, бу маҳалланинг одами эмас. Елкасига фотоаппарат осиб, жигарранг сумка кўтариб олганига қараганда уни биронта амалдор бошлиққа ҳам ўхшатиб бўлмасди.

Меҳмон киравериш ҳовли яланглигини қоплаб ётган ишкомга, сўриларда осилиб турган олтиндай сап-сарик узум бошларига хайратланиб қараб қолди. Раисга нимадир деди.

Жалил ака ғоз юриш қилиб келаркан, бобомни кўрса-тиб «хазяин» деб қўйди.

Меҳмон илтифот билан бобом қўлларини олиб кўришди. Ҳол-аҳвол сўраган бўлди. Кейин омонатгина кўрпа-чага ўтирган бўлди.

— Москвалик ёзувчи. Атайин сизларни излаб кепти. Аломат янгилик! Кўриб хайрон бўласиз, ха!

Меҳмон сумкасини очиб, ундан эҳтиётлаб ялтироқ темир рамкага солинган сурат олди, бувамга узатди.

— Ие, бу биз-ку! Манаву, Дехқонбой! — хайратланиб расмдан кўз узолмай қолди бобом.

— Ха, топдингиз. Йигирма беш йилча олдин Берлин-да тушгансизлар. Матбуотда босилиб чиққан! — Меҳмон қўлидаги икки бет қилиб босилган ўзбекча фронт газетасини ёзиб кўрсатди. Унинг охири саҳифасида «Фронтдошлар» деган катта мақола босилган, ўртада эса айнан шу сурат кўзга ташланарди.

Жалил ака чойни шопириб қуяркан, одатига кўра, овозини баланд қўйиб деди:

— Ха, оғайни, расм ҳам тарих! Унга мухрландингми, номим абадий қолди деявер. Айниқса тагидаги сўзларни ўқи, тагидаги сўзларни! «Ўзбек жангчилари Азим Шарипов, Дехқон Ражабовлар қарийб тўрт йиллик фронт йўлларини босиб ўтиб, ниҳоят душман уяси — Берлинга етиб келдилар», деб қўйибди. Энди уёғини сўрасангиз, шу расм билан довруғларингни оламга дoston қилган ҳарбий фотомухбир Соколов мана шу меҳмонимизнинг отаси бўлган. Бу киши ўз отаси ҳақида, унинг сизларга ўхшаш «қахрамон»лари тарихи ҳақида китоб ёзмақчи!

Бобом газетадаги суратдан кўз узолмас, ўзича жилмайиб кўярди. Унинг елкасига қўл ташлаб турган кишини танидим, бу киши Дехқон бува эди.

Бир пиёладан чой ичишгач, меҳмон бобом билан қизгин суҳбатга тушиб кетди, унинг оғзидан чиққан ҳар бир сўзини ён дафтарга ёзиб ола бошлади.

Шу пайт негадир хаёлимга Жалил аканинг «Расм ҳам тарих! Унга мухрландингми, номим абадий қолди деявер» деган сўзларини эсладим-у, Миржалол кўз олдидимда гавдаланиб кетди. Уларникига қараб чопдим:

— Бизникига Москвадан Дехқон буванинг йўқлаб ёзувчи киши келди. Альбомингни ол, анаву чизган сура-тингни кўрсатамиз, — дедим уни шошилтириб, — нега имиллайсан, тезроқ бўлсанг-чи, кутиб туришибди.

Миржалол иккиланиброқ оркамдан йўлга тушди.

Олдинма-кейин ҳовлига кириб келганимизда меҳмон-лар ўринларидан кўзғалишган экан. Жалил ака тик ту-риб олганича бобомга гап уқтиряпти:

— Мана шундай гаплар! Ана, кўрдингизми, шунча йиллардан кейин яна ёшариб кетгандай бўлдингиз! Ҳа, дарвоқе, шошиб турганимизнинг боиси бор. Ўғлимни Дех-қонбой олдига жўнатганман. Боғи эрамда девзира гуруч-дан палов қияпти. Меҳмондорчиликни ўша ерда давом эттирамиз. Анжир ҳам пишиб, роса қиёмига етган деб эшитамиз. Бир борайлик-чи.

— Ҳа, Дехқонбойни боғсиз тасаввур қилиб бўлмай-ди. Уни фақат ўша ердан топиб, гап оласиз, холос! — дея бобом Жалил аканинг гапини маъқуллади. — Мен-дан салом айтинглар!

Шу пайт мен Жалил акага яқинроқ келиб, Миржа-лол Дехқон буванинг суратини ишлаганини айтдим. Аль-бомнинг биринчи бетини очиб кўрсатдик.

— Ўзи-ку! Қўлида олмалари ҳам бор. — Жалил ака меҳмон диққатини расмга тортди ва ғурур билан: — Вот герой! — деб қўйди.

Меҳмон альбомдаги сурат билан Миржалолни расмга туширди.

Биз уларни Қичқириқ томонга олиб борадиган сўқмок-кача кузатиб қўйдик. Орқага қайтаётиб, мактаб боғи рўпа-расига келганимизда қалин олма шохлари орасидан мўра-лаб турган Равшан акага кўзимиз тушди.

— Хой, болалар, — у бўғиқ овоз билан Миржалол иккимизни чақириб, кейин аста сўради. — Анови комис-сиями? Нимани текширяпти?

— Боғларни текширяпти. Сизни ҳам текширади ҳали! — дедим мен атайин товушимни баландроқ қўйиб.

— Оббо тилинг кесилгур, зумраша-ей!

Мен индамадим. Бир пайтлар Умида келинойимни хафа қилган бу одамдан бошлаб «ўч» олганлигимдан хур-санд эдим.

Уйга кириб келганимда меҳмон эсдалиқ учун колдир-ган рамкали суратни бобом менга узатди:

— Ичкарига киритиб қўй. Хали келинойнинг келса айтаман, уйнинг тўрига илиб қўяди.

— Бува, бу суратга қачон тушгансизлар? Ёнингиздаги Дехқон бува, а?

— Ҳа, топдинг.

— У киши билан фронтда танишганмисиз?

— Йўқ, олдин ҳам таниш эдик. Яқиндагина сенларга ўхшаб Қичқирик бўйларида кўча чангитиб юрардик...

Бобом шу куни Дехқон бува ҳақида янги бир ҳикоя сўзлаб берди:

— Дехқонбойнинг отаси тегирмончилик қиларди. У чақалоқлигидаёқ етим қолган ёлғиз ўғлини еру кўкка ишонмасди, то бешинчи синфга ўтгунча, мактабга опичлаб олиб келиб, опичлаб олиб кетарди. Бир куни Тегирмонбошига буғдой олиб келдим.

Тегирмончи ғаладонга менинг халтамдаги донни солди-да, зинҳор айланиб турган тошга яқинлашманглар, тортиб кетиши мумкин дея тайинлаб, ўзи қаёққадир кетди. Тегирмонда Дехқонбой билан қолдик. Мен уни мактабда тез-тез кўриб турардим. Лекин ўйлаганимдек эркатой, димоғдор бола эмас экан... Шу куни бир-биримиз билан яқиндан танишиб, ўртоқ бўлиб қолдик... Ҳовлимиз Тегирмонбошига яқин бўлгани учун Дехқонбой тез-тез бизникига келиб турарди. Қишнинг узун кунлари эса тегирмон биносига улар ота-бола истикомат қиладиган кичкина хужрада сандални бозиллатиб дарс тайёрлардик.

Дехқонбойнинг отаси айланиб турган тошга яқин келманглар, деб кўп тайинларди. Минг афсуски, уруш бошланибди деган куннинг эртасига тегирмончи Ражаббойнинг чопони баридан тош «ямлаб» кетибди деган шум хабар тарқалиб қолди. Дафн маросимида у маҳаллаю бу маҳалланинг тумонат одами иштирок этди.

Шундан кейин Тегирмонбошидан файз кетди.

Дехқонбой бир кун ҳовлини қўшниларга қолдириб, (паст маҳаллада уларнинг бир даҳлиз-уйли кичкина ҳовлилари бор эди) фронтга жўнамоқчилигини айтди. Военкоматга аризани биргаликда ёзди.

Шундан кейин даҳшатли уруш бизни ўз домига тортиб кетди. Неча марта ўлим билан юзма-юз тўқнашдик. Лекин пешонамизга омонлик деб битилган экан, мана шу кунларга етиб келдик... Уёғини сўрасанг, — дея сўзини давом эттирди бобом, — Дехқонбой мени бир марта нак

Ўлим чангалидан кутқариб қолган: сувнинг энг каттаси ўзимизнинг Қичқириқ бўлса керак деб юраверган эканмиз. Не-не дарёлар, қўллар бор эканки, кўриб оғзимиз очилиб қолди. Улардан кўприк орқали, қайиқларга тушиб ўтиб олардик. Бирок Днепр дарёсига келганда «кечиш»га тўғри келди. Бундай пайтда ўйлаб ўтирмайсан, ҳамма қатори ўзингни ўту чўққа ураверасан. Менам қизик устида ўзимни Днепрга ташлаворибман... Бир маҳал лопиллаб оқиб турган сув оёғимни осмондан келтириб, ўз домига тортса бўладими. Миямдан яшиндай чатнаб «немис билан олишиб ўлсам ҳам алам қилмасди» деган фикр ўтди... Шу заҳоти де, кимдир елкамга чангал солди. Жонҳолатда унга ёпишдим. Чўкаётган одам чўпга ҳам умид қилади деганлари рост!.. Дарёнинг нариги бетидан немис тинмай ўқ ёрдириб турибди. Шунга карамай минг азоб билан елкасига ўнгариб, мени қутуриб оқиб турган дарёдан эсон-омон олиб чиққан шу Дехқонбой амакинг бўлади! Ўшанда биз немиснинг уясигача бирга кириб борамиз, энди ўлишга ҳаққимиз йўқ, деб аҳду паймон қилгандик. Ниятимизга етдик: тақдир тақозосими ёки камдан-кам одамларга насиб бўладиган бахтли тасодифми, салкам тўрт йил ўлим билан олиша-олиша Берлинга кириб бордик. Дехқонбойнинг номи тилдан тушмайдиган бўлиб қолганди. У жангларда мардлик, жасорат кўрсатганлиги учун қатор орденлар билан тақдирланган «передовой» солдат эди.

Ўша кунни эрта тонгда сараланган немис кўшинлари эгаллаб турган мудофаа қизигини ёриб ўтиб, шаҳар марказига хужум бошлашимиз керак эди. Кечга томон қайсидир фронт газетасидан мухбир келиб, иккимизни суратга туширди... Орадан уч-тўрт кун ўтгач, газетада сурат билан биз ҳақимизда мақола чиққани эсимда... Мен ҳам яраланган эдим. Бечора Дехқонбой эса, ҳуши бор-йўқ бўлиб ётарди... У кўча жангида немис танклари қуршовида қолган... чалажон ҳолда ёнаётган танк остидан тортиб олгандик... Шундан кейин у билан анча вақт госпиталда ётдик. Аммо дардини даволаб бўлмади... Бу ёққа келгандан кейин ҳам ман-ман деган докторлар қаради. Шифо топмади. Ўн йилдан зиёд азоб чекди. Ниҳоят, Дехқонбойнинг ирода кучи устунлик қилди. Дардни енгди, меҳнат билан овуниб, ўзини-ўзи даволади... Э-ҳа, болам, бу одамнинг бошидан не савдолар ўтмаган. Айтаверсам, катта китоб бўлади...

Бобомнинг бу гапларидан сўнг Дехқон бувага бўлган хурматим янада ортиб кетди.

— Нега ҳар куни эшигимиз ёнидан ўтадилар-у, бизникига кирмайдилар! Энди уйга юринг, деб олдингизга бошлаб келаман!

— Дехқонбой мавридини топиб, ўзи кириб келади, ўғлим! Яхшиси, унинг кўнглига қараган маъқул! Ҳадеб одамларга ўзини кўз-кўз қилавермайди...

Бир куни азонда бобомнинг ким биландир гўнғир-гўнғир гаплашаётган овозидан уйғониб кетдим. Кўрпадан бошимни чиқардим, Дехқон бувага кўзим тушди.

Ўртада кизгин гурунг кетарди:

— Қаранг-а, истаб сўраб топиб кепти, барака топкур. Командиримизнинг суратини кўрсатди, танигандай бўлдим. Ҳозир у ҳарбий архивдами, каттакон бўлиб ишларкан... Ўзи ҳам боғни айланиб кўриб жуда хурсанд бўлиб кетди! Жаннат қиливорибсиз, отахон, вақтини топсам, ўша собиқ командирларингизни ўзини бошлаб келаман бу ерга деди... Эҳ, Азимбой, одамдан тирноқ қолсин экан-да! Мана, отасининг орқасидан...

— Дехқон оғайни, ўксинманг! Сиз у маҳаллаю бу маҳалланинг энг ардоқли фуқаросисиз! Номингиз катта-кичикнинг тилидан тушмаса, болалар сизга кўзи тушиши билан хизрни кўргандай атрофингизда гирдикапалак бўлса, бундан ортиқча бахт борми дунёда. Қўйинг, шундай нарсаларни ўйлаб, кўнгилни сикманг! Ахир, дўхтирлар ҳам шундай дейди-ку!

Баланд қилиб қўйилган ёстикларга суяниб олган бобом анча бардам кўринар, юзларида майин табассум балкиб турарди.

Бир пайт у бошини яланглик томон хиёл буриб:

— Кучук пайдо бўп коптими ховлида! — деб қўйди.

— Ҳа, менга қарашли, — Дехқон буванинг ҳам чехраси очилгандай бўлди. — Ҳамроҳ топиб олганман, Азимбой. Бир куни эрталаб денг, эшикни очишим билан тўғри олдимга келиб, оёғимга суйканиб турибди. Кет дейишга тилим айланмади. Орқамдан эргашиб боққа борди, кейин қайтиб келди. Шундай қилиб, ҳамроҳ топиб олдим. Бунга жуда ўрганиб қопман. Сал қораси кўринмаса, қаердасан, Оқтош деб излашга тушаман. Дарвоқе, мулла Азим, бел қалай, бел?

— Э, нимасини айтасиз. Ҳеч қўйиб юбормаяпти. Яна фимирлаб қолди. Баъзан зирқиратади, қовурғаларимни ёриб, чиқиб кетаман дейди, касофат!

— Ха, темирнинг захри ёмон бўлади. Ўзи шифосини берсин! Менинг ҳам бошимда баъзан шундай оғрик турадики, кўзимга дунё қоронғи бўлиб кетади. Наҳот қиладиган ишларим чала-чулпа қолса деб ваҳимага тушаман.

— Дехқонбой, кўйинг, бу гапни айтиш сизга ярашмайди. Ёруғ дунёдан бошқаларга қараганда сизнинг ҳақингиз кўпроқ, — бобом энди суҳбатдошининг кўнглини кўтармоқчи бўлди шекилли, гап мавзуини бошқа томонга бурди. — Бир пайтлар бўш-баёв йигитлар эдик. Уруш бизни тоблади. Эсингизда бордир, тегирмон атрофлари нокзор, ўрикзор боғ бўларди. Қичкирикнинг икки томони кета-кетгунча чексиз буғдойзор эди. Туяларга сомон ортиб шаҳарга борардик. Туяни трамвай изи ўртасига тушириб олиб «чух»лаб кетаверардик. Бир марта трамвайчи аёл кўнғироқ чалиб нималардир деганида сиз қамчини ўқталиб, «мунча чийиллайсан маржа, ана катта йўл, ўтиб кетавер», дегандингиз. Мен қотиб-қотиб кулгандим. Вой тавба, дейман баъзан ўзимга-ўзим. Ўша йигит, яъни сиз Берлиннинг катта кўчасида немиснинг икки танки билан яккама-якка олишгансиз-а! Ахир, шунинг ўзи қаҳрамонлик эмасми!

— Ўшанда уруш ҳаммага келган тўй эди. Кўлига курул олиб, жонини тикиб жангга кирган ҳар бир солдат қаҳрамон бўлган, — Дехқон бува шу гапларни айтди-да, бир дақиқа жимиб қолди. Кейин хиёл бошини кўтариб бобомга ўгирилди, — юракка тугиб кўйган ниётларим армон бўлиб қолаётганлиги алам қилади. Мана, тегирмонни сақлаб қололмадим.

— Энди, биродар, — дея бобом Дехқонбувага ўгирилиб қаради, — фаровон кунлар келиб, одамлар от-аравада тегирмонга буғдой ташиш ўрнига, тайёр нон, тайёр унга ўргандилар. Шундай бўлгандан кейин қуруқ тегирмон тошини қалдиратиб юргизиш бўлармиди. Замон ўзгарди, замон!

Бува қалин қошларини чимириб, бобомга ўткир назар ташлаб қўйди. Унинг бу қарашада эътироз аломати бор эди.

— Менимча, бу ерда замоннинг ҳеч қандай дахли йўқ, — деди у ўзига ярашган салобатли овозда. — Тегирмон тарновидан гувиллаб сув тушиб турса замон орқага кетиб қолмайди! Қайтага болалар, ёш-яланг замоннинг кадрига етадиган, аввал билан ҳозирни таққослайдиган бўлиб ўсади. Эҳ, йўлим тушиб Тегирмонбошига

бориб қолсам, юрагимда санчик туради. Каровсиз, ташландиқ бўлиб ётибди. Бир пайтлар ўша ерда ховузи билан парк қурилади деб менга бирон туп дарахт экишга рухсат беришмаганди. Мана, орадан ўн йил ўтди, ҳали парк қурилади. Ҳаммаёқни ўт босган. Менга қўйиб берса, шунча йил ичида ўша истироҳат паркини савоб учун бир тийин олмай, ўзим барпо этиб берардим. Бутун Ўзбекистоннинг жамики мевасидан иборат боғ бўларди. Атрофини гир айлантириб ёнғокзор қилардим, ҳа, ёнғокзор. Буни қадрини иккимиз яхши биламиз! Бошқаларга ҳам билдиришимиз лозим эди. Афсус, хоҳлашмади: «Қўйинг, бундай майда нарсалар билан вақтимизни олманг, дехқончилик бизнинг ишимиз эмас», дейишди... Ҳатто мен ўша боғ ўртасида шовва билан тегирмонни ҳам колдирган бўлардим. Гурунчарикдаги Равшан чўтирнинг мойжувозини кўчиртириб келиб, ёнбошига қурдирардим.

Бобом суҳбатдошининг гапини бўлди:

— Дехқонбой, у мойжувоз аллақачон бузилиб кетган-ку!

— Ҳа, бузилиб кетган, — деди бува таъкидлаб. — Лекин бузилмаслиги керак эди. Равшан чўтир ўйламай иш қилди. Ҳовлисининг бир бурчида юриб турса у очдан ўлмасди, зиғир ёғининг қадрига етадиганлар ҳали ҳам топилиб қоларди.

— Финотделдан келавериб ҳоли жонига қўймагандан кейин иккита ҳўкизини сотиб, жувозини бузди-ю, қутулди. Чўтир ҳам бало, майда-чуйда асбоб-ускуналари билан бўйинтуруқларини музейга топшириб, мўмайгина пул олибди. Энди тинчгина мактабда қоровуллик қилиб кун кечираётганмиш.

— Ҳа, ҳозир ҳамма ўзининг тинчини ўйлайдиган бўлиб қолди.

Шу пайт ошхона томонда қуймаланиб юрган келинойим бир косадан овқат келтирди. Сўнгра тўлатиб сапсарик мева терилган тарелкани дастурхон ўртасига қўйди.

— Бай-бай, жониворни товланишини қаранг! — Бобом анжирдан кўз узмай бошини сарак-сарак қилиб қўйди. — Асалга айланиб кетибди-ку! Роса парвариш қипсиз.

— Йўқ, анжир унча парваришталаб нарса эмас. Сувидан хабар олиб турсангиз бўлди. Бу иккинчи йилги ҳосили! Шредер боғидан Маҳмуджон берганди. Ўн туп-

гина. Сермева янги нави экан, бирам ўсиб кетдики... Бошини еб ҳосил қилди. Буни эрталаб еганга не етсин! Шунинг учун азонлаб сизни йўқлаб келдим.

— Хизрсифат одамсиз-да. Кеча эслагандик, мана бугун ўз оёғингиз билан кириб келдингиз.

Менинг ҳам жуда анжир егим келиб кетди. Боз устига Дехқон бува бу ажойиб мевани ҳўп келиштириб мақтарди:

— Биласизми, анжир барча мевалар ичида энг шифобахши экан. Айниқса куритилгани дўхтирлар берадиган ҳар қандай доридан ҳам фойдали, энг оғир ички касалликларга ҳам даволиги аниқланибди. Поясидан сизиб чиқадиған «сути»нинг ўзида бир олам хосият бор экан. Тиш ўтмас қари молнинг чандир гўштига озгина томизиб юборилса маза кириб ҳил-ҳил бўлиб кетармиш. Маҳмуджон шундай дейди...

Мен аста кўрпадан суғурилиб чиқдим-да, ҳовли тўрига ўтиб кетдим.

Ювиниб қайтиб келсам, бобомнинг ўзи ёлғиз ўтирибди.

Мен Дехқон бувага қуюқ салом бериб, бобом олдида у киши билан янада яқинроқ танишиб олмаганимга ачиндим.

... Дарвоқе, бугун якшанба. Умида келинойим уйда. Шунинг учун кўчага чиққанда (қишлоқдан ойим келиб қолмаса!) ўзимни эркинроқ ҳис этаман.

Бобом эрталаб чой устида, саратон кирди, энди иссиқ заптига олади дегандилар. Айтганларидай кун терак бўйи кўтарилмаёқ атрофни тандирдай қиздира бошлади.

Бундай пайтда Тегирмонбошидек сўлим ер ҳеч қаерда топилмаса керак.

Бир тўп бола эрталабдан шу ердамиз. Тарзан бугун бизларни одатдагидан барвақтроқ бошлаб келган. Шовва суви шундай муздайки, дастлаб унга яқинлашишга одам сесканади. Кейин кўзини чирт юмиб, калла ташлашдан бошқа илож қолмайди. Шунда офтобда мисдай қизиб кетган вужудингиздан пов этиб буғ кўтарилгандай бўлади. Қийкирик, шовқин-сурон авжга минади. Сал ўтмай яна ҳаммаёқ сув қўйгандай жимжит бўлиб қолади: барчамиз тегирмон рўясидаги ялангликда қуёшга тобланиб ётган бўламиз. Шуниси қизиқки, атроф ташландик, қаровсизга ўхшаб кўринса ҳам, вақти-вақти билан кимдир бу ерни супуриб-сидириб қўяр, ҳузурини эса бизлар кўрардик.

Тушга якин Тарзан корнини силаб турди-да, тупрокка беланиб ётган жойидан мушукдай сапчиб туриб кетди. Хаммамиз бирон нарса чакиб олди шекилли, дея унга хавотирланиб қарадик. Бироқ Тарзан бизларни мазах қилгандай муғамбирона жилмайди ва кутилмаганда янгилик эълон қилди:

— «Зу» ўйнаймиз. Ким ютказса уйдан егулик олиб келади ёки нима қилиб бўлса ҳам қорнимизни тўйғизади. Чунки қоринлар шилиниб кетяпти.

Жўрабошининг ўзи атрофини қалин ўт-ўлан қоплаб кетган тегирмонга кираверишдаги сўкмоқ бошида туриб ҳакамлик қиладиган бўлди. Биринчи бўлиб мен «зу»ладим. Кейин Миржалол «зу»лади. Умар сурнайдек овоз чиқарганича ҳаммадан ўтиб кетди.

Энг ортда қолган дум-думалоқ, миқтидан келган Зуфар бўлди. У ўн беш-йигирма қадам чопмаёқ ели чиқиб кетган пуфакдай шалвиллаб тушди... Уни юзларига уриб аранг ўзига келтириб олдик. Сўнгра Тарзан жабрдийданинг кўнглини кўтарган бўлди:

— Ҳечқиси йўқ, «луччак». Одам шундай қилиб пишйди! Ютқаздинг, нима ҳам дердик, уйга борасан-да! Бахтингга йўлда Мустафо амаки учраб қолса, яхшилаб ялинсанг эриб кетар, қоғозини кўрсатиб закончилик қилиб ўтирмас. Лекин иссиқ булка нонни муздай сувга ботириб лўмбиллатиб ейиш ҳам бошқача бўлади!

Зуфар кетди. Аммо алламаҳалгача дараги бўлмади.

Биз егуликдан умидимизни узиб, кийимларимизни киймоқчи бўлиб тургандик, кутилмаганда йўл бошида қоп орқалаган Зуфарнинг қораси кўриниб қолди. Унинг кетидан Дехқон бува келар, ахёнда бува елкасидаги кетмон юзига тушиб, чакнаб кетаётган куёш аксидан кўзларимиз қамашарди.

Ҳайрон бўлдик. Тегирмон бир пайтлар бувага қарашли бўлганлигини билардиг-у, аммо у кишини бу томонларга келишини энди кўришимиз.

Хузуримизга энг биринчи Оқтош етиб келди. Ҳар мақомга тушиб офтобга товланиб ётган биз болаларни кўрди-ю, кулоқларини диккайтирганича туриб қолди, сўнг тумшугини чўзиб «вов-вов»лади.

Нарирокдан буванинг овози эшитилди:

— Бас қил, Оқтош! Кўрмаяпсанми, ўзимизнинг танишлар-ку!

Биз дув этиб ўрнимиздан турдик. Дехқон бувага салом бердик.

— Ваалайкум ассалом. Оббо азаматлар-ей, кутавериб роса коринларинг очгандир! Мана hozir sizlarni z'ur bir taom bilan mehmon qilaylikki, mazasi umrbod ogizlaringda qolsin. Buni yilda bir-ikki марта t'yib esalaring iligi t'ula, baquvvat yigit b'ulasanlar. — Dexkon buva Zufar elkasidan qopni olib, yalanglik chetidaги qalin ut-ulanlar orasida bor-y'ukligi bilinmay ketgan eski uchok qarshisiga q'yidi. Keyin zalvarli kaftlarini bir-biriga ishkaб oldi-da, ketmon bilan atroфni tozalashga tuшиб ketди. Bizlar ham qараб турмадик. Kim ut юлди, kim yifilgan хас-хашакларни нарироқдаги жарликка обориб ташлади.

Бирпасда қачонлардир сомонли лой билан бежирим килиб сувалган uchok k'uzga ташланди-қолди. Унинг ичида эса... б'йра хивичига пахта urаб eкилган сон-саноқсиз шамчироқлар. Чала eнганлари k'up. Айримлари тагигача куйган, қорайиб буралиб қолган.

Буванинг қошлари чимирилди:

— Қайси бетавфиқнинг қилган иши бу! — дея кетмон билан uchok ичини тозалаб, хас-ч'upларни бир четга улоктириб ташлади.

Зуфар макка с'уталарини хафсала билан тозалаб, бува бир четга eзиб берган белбоғ устига териш билан овора эди.

Тарзан унинг холироқ қолганидан фойдаланиб китмирлик билан гап отди:

— Б'ш келма, профессор! Бир куни келиб, с'утанинг аҳамияти хақида китоб eзасан! — Кейин қиқирлаб кулди-да, миқ этмаган Zufарга яқинроқ келиб, зуғум қилгандай с'уради: — Т'угрисини айт, уйинг қолиб макка пишгандир деб буванинг олдиларига борганга uxшайсан-а?

— Й'лда учратиб қолдим. Uzlари шу томонга келаётган эканлар... Кейин мени боққа оlib ketдилар. С'ута қайирдик.

Тарзан бошини сарак-сарак қилиб бизларга uғирилди:

— Девонанинг ишини худонинг uзи unглайди деганлари шу б'лса керак!

Тегирмоннинг қийшайиб қолган эшиги яна гийқиллаб овоз чиқарди. Ичкаридан бир қ'лида ч'ултоқ супурги к'утариб Дехқон бува чиқиб келди.

Хаш-паш дегунча яланглик супуриб-сидирилди. Сув сепилди. Атроф анча эпақага келиб қолди.

Ўчокқа гуриллатиб олов ёкиб юбордик.

Кўрга кўмиб пиширилаётган маккажўхорининг думбул доначалари «қарс-қарс» қилар, атрофни одам ишта-хасини китикловчи ёқимли ҳид тутиб кетганди.

Новнинг нишаб ёнбошида ўн чоғли киши ўтирса бўладиган супага ўхшаш текислик ер барра майсалар билан қопланиб ётарди. Ўша жойга қанорни ташлаб, буванинг белбоғини дастурхон қилиб ёздик.

Бу ерга ўтириб олиб бундоқ қарасангиз тегирмон чарх-палагининг бақа тўнлар қоплаб олган арава гупчагидай ўқию атрофида омонат илиниб турган беш-олтита паррак кўринади. Нариги ёғи қоронғилик. Ўша томондан зах салқин шабада эпкини уфурар, саратоннинг жазирамаси-да бу жонга ҳузур эди.

Бува кўрга кўмиб пиширилган маккажўхориларга ишора қилиб, Тарзанга қараб деди:

— Қани энди, Дехқонча, буёғига ўзинг бош-қошсан. Мен боққа борай. — Сўнг ўзи Қичқириқ бўйлаб кетган сўқмоқдан йўлга тушди. Оқтош пилдираганича унга эргашди.

Бува «Тарзан»ни Дехқонча деб чақиришини шу куни билиб олдим...

Уёғини сўрасангиз, думбулхўрлик жуда аломат бўлди. Саккиз чоғли бола салкам ярим қоп маккажўхори сўтасини гажиб юборибмиз. Ўзи ҳам роса иштаҳа очар, ейишли бўлган экан. Думбул эмас, думбадай, еган сари егинг келаверади.

«Зиёфатбоши» Зуфарнинг нафси ёмонлиги бошига битган бало бўлди. Қорни дўмбирадай бўртиб, худди ёстик боғлаб олганга ўхшаб қолди.

Роса сувга пишдик. Бўлмади.

Инқиллатиб-синқиллатиб уйигача етаклаб келдик-да, дарвозадан ичкарига киритиб юбордик.

Тарзан жуда хавотирга тушиб қолди. Ўзи ундан хабар олиб турадиган бўлди, чунки яқин кўшниси!

Хайрият, эртаси хушхабар эшитдик: «Луччак»нинг хайвонот боғида фельдшер бўлиб ишловчи отаси кигизга ўраб думалатибди. Тарзан ҳам ёрдамлашворибди. Сурги ичираётганида кип-яланғоч Зуфарни қорнидан босиб, чакагидан ушлаб турибди.

Маҳалладан файз кетди. Бир ҳафта давомида Тарзансиз қолдик: аллақерда бошқа хотини билан яшовчи отаси уни олиб кетиб, аравасини берибди. Яқинда мактабинг очилади, дафтар-китобга оз-моз пул ишлаб олгин, дебди.

Тарзан бир неча кун давомида «шара-бара» сотибди, одамлардан шиша йиғибди. Хуллас, дурустгина ишлабди. Айтишига қараганда, папка, ҳар хил китоблар, зўр костюм-шим олганмиш. Ҳали Тегирмонбошида сенларга халфана қилиб беришга ҳам қурбим етади деб турганди, кўчада суроби тортилиб, бир жуфт шалпангкулоғию сурнайдай бурнининг ўзи қолган Зуфарнинг қораси кўринди.

У, ўша кунги «зу»да ютқазиб қўйганлиги, кейин нима еб, нима ичганлиги ҳақида уйдагиларга оғиз очмабди. Тарзан бу гапларни эшитгач, мамнуният билан Зуфарнинг елкасига қўл ташлади.

— Ўзинг хомроқ бўлсанг ҳам, ироданг пишиқ! Яша, ўғил бола шундай бўлиши керак!

Мактаб қоровули Равшан ака бизларни олмазор боғ ёнбошидаги футбол ўйнайдиган майдончага йўлатмай қўйганди. У сим қаравотни ташқарига чиқариб олиб, эртадан-кечгача боғни қўриқлашга ўтганди.

Шундан кейин биз учун ўйин майдони Қичкирик бўйларидagi катта ажриқзор бўлиб қолди.

Ўша оқшом футбол ўйнардик. Мен дарвозабон эдим. Бирдан йўл ёқасида ўйинимизни шавқ-завқ билан кузатиб турган бувани кўриб қолдим. Бундай пайтда янглиқдан энг аввало «онабоши»ни хабардор қилиш керак. Йўқса, ўйин бузилиши ҳеч гап эмас. Чопиб бориб унга айтдим. Ўйин тўхтади. Бир зумда Дехқон бува атрофини ўраб олдик.

У ҳаммамизни ариқ бўйидаги майсалар устига ўтқазди. Ўзи ҳам қаршимизга чўккалади. Тол хивичларидан жўнгина қилиб тўқилган саватча ичидан қалин япалок барг олиб, устига беш-олтитадан анжир қўйди, барчамизга тарқатиб чиқди.

Шарбати пўстига уриб кетган меваларни шошиб-пишиб ерканмиз, бирдан нигоҳим бувага тушди: у ҳар қачонгидек ярқиратиб ювилган катта кетмонининг йўғон дастасига суяниб олганича, биз болаларга гўдакларча беозор ҳайрат ва ҳавас билан қараб турар, қўзларида эса ёш милтилларди... Ғалати бўлиб кетдим. Лекин шу он-

ларда бувадаги бу ҳолатни ҳеч ким сезмаслигини жуда-жуда хоҳлардим. Нимагалигини ўзим ҳам билмайман!

Хайрият, кўнглимдагидай бўлди: болалардан бирон-таси, ҳатто ҳаммамиздан кўз-қулоқ Тарзан ҳам буни сезмади.

Анжирни еб бўлиб, тўс-тўполон қилиб яна ўзимиз билан ўзимиз овора бўлиб кетдик.

Гира-ширада уйга тарқалишимиздан олдин Тарзан барчамизни тўплаб шипшитгандай деди:

— Миямга зўр фикр келди. Лекин мазза қиламиз! Хоҳлаганлар роса бир соатдан кейин эшигимиз олдига келсин. Қолган гап сир, кейин айтаман!

Уйга қайтпман-у, Дехқон буванинг бояги хомуш, бизга тикилиб ўтириши, ғамгин қарашлари кўз олдидан нари кетмасди.

Бобомга шуларни гапириб берганимда, у киши қаттиқ хаяжонга тушса керак, деб ўйлагандим, лекин ундай бўлмади. Анча вақт сукут сақлаб турди-да, паст овоз билан:

— Э, бевафо дунё, келиб-келиб ўз жафойингни шу бечорага раво кўрдинг-а! Қандай йигит эдики, кўзига ёш олибди деса ҳеч ким ишонмасди, — деб қўйди.

Бола эканмиз, бобомнинг бу гапларига унча тушуниб етмаганмиз... Дақиқа ўтмай хаёлим чалғиб, Тарзаннинг бояги «сирли» гапларига кетиб қолди. «Албатта, қизиқ бир нарсани ўйлаб топган бу шумтака. Йўқса, фақат хоҳлаганлар келсин, демасди».

Вақт бир соатдан ўтиб қолганди. Келинойим келтирган овқатдан апил-тапил едим-да, тоғамнинг ҳай-ҳайига қарамай кўчага чопдим.

Тарзан дарвоза олдида бўйнига арқон боғланган Оқтошни ушлаб турар, ёнида Миржалол билан гузарлик Боқи деган бола бор эди, холос. Тўртовлашиб Қичқирик томон кетдик.

Мен Тарзан нима учун Дехқон буванинг кучугини етаклаб олганини тушунолмасдим. Сўраганим билан барибир нима гаплигини айта қолмайди.

Тегирмонбоши қоронғи тушиши билан бунақа ваҳимали бўлади, деб ўйламагандим. Пастга отилаётган шовванинг суви пасту баланд бўлиб гувиллар, ерга қадар осилиб тушган дов-дарахт шохлари кечки шамолда тебраниб, инграгандай овоз чиқарар, қийшайиб қолган эски эшик ғийқиллаб очилиб-ёпилар, ичкаридан аллақандай

кўрқинчли махлуқлар чиқиб келаётгандай туюлар, хуллас, буларнинг ҳаммаси бир-бирига қўшилиб, одам юрагида чексиз кўркув уйғотарди.

Тарзанга қойил: бизни Оқтош билан бир четда қолдирди-да, ёлғиз ўзи тегирмон яланглигига қараб кетди. Аста юриб, атрофни кўздан кечира бошлади.

Бир пайт у қайтиб олдимизга келди, ҳаммамиз илҳақ бўлиб кутаётган «сир»ни очди:

— Кеча қўшнимиз Тўра «шеф»никига «Оқотин» келиб, ҳар пайшанба кечкурун Тегирмонбошига етитадан шам ёкиб туришни айтибди. Гўё унинг тушига Дехқон буванинг отаси Ражаб тегирмончи кирганмиш, оппоқ либосларга ўралиб келиб «ёлғиз ўғлим бошига тушган кулфат туфайли зурриётсиз ўтди. Энди унинг пешонасига ёзилган фарзанд шу бечоралар хонадонига ато қилсин, Тўравойнинг чирогини ёксин» деганмиш!

— Вой-бўй, шунча гапни қаердан биласан? — дедим Тарзаннинг бундай билаёнлигидан ҳайратга тушиб.

— Сенларни одам қилиш учун кўп нарсадан кўзқулоқ бўлиб туриш керак! — дея менга қўлини бигиз қилиб ўқталди, сўнг бир лаҳза сукут сақлаб, сўзида давом этди. — Уёғини сўрасанг, қўшнимиз Нор буви билан ойим гурунглашиб ўтирганида эшитганман. Бундоқ қулоқ солсанг, «Шеф» ҳар куни ичиб келиб, бу бойликлар кимга қолади, туғасанми-йўқми деб хотинини ургани-ю, анаву магазинчи Шоди ака қиз туғибсан деб хотинига кун бермаётганигача гапиришади, дунёнинг ғийбатини қилишади! Энди гапнинг индаллосини айтадиган бўлсам, бугун пайшанба — Тегирмонбошига шам ёқиладиган кун! Бунга йўл қўймаслигимиз керак! Чунки бу ер мозор ёки ҳеч қандай муқаддас жой эмас. Айтган инсу жинслари ўша «отин»нинг уйдан бери келмасин! Ҳозирча Оқтошни қоровулликка қолдириб ўзимиз боққа ўтиб келамиз. Анжирхўрликка! Аммо биронталаринг сирни очмайсан. Мен кучукни озгина айлантириб келай деб бувадан сўраб олганман!

Тарзан узун арқоннинг бир учини ўчоқ ёнбошидаги қари тол шохига боғларкан, ўзича ҳиринглаб кулди:

— Ўша шам ёқмоқчи бўлганлар келиб кўрсин-чи, ўтакаси ёрилиб ўлар! — у чўнтагини кавлаб яна бир «каронат» кўрсатди: тўртбурчак батареяга резинка билан боғланган лампочкани ёқди-да, олдиндан тайёрлаб келган шекилли, ўчоқ ичига ўрнатиб, тепасидан бир

ховуч хазон ташлаб қўйди. Бу манзаранинг уч-тўрт кадам нарироқдан кўриниши ҳақиқатан ваҳимали эди.

Тарзаннинг ишбилармонлигига таҳсин ўқигандай:

— Қойил сенга, — деб қўйдик бараварига.

Кунчиқар томондан катта мис лагандай бўлиб ой қўтарила бошлади. Биз Тегирмонбошини тарк этиб, илонизи сўқмоқдан йўлга тушдик. Орадан шамол аралаш сувнинг бўғиқ гувиллаши билан Оқтошнинг фингшиган овози эшитилди.

Мен анжирхўрлик учун каерга кетаётганимизни сезиб, озгина юрганимиздан сўнг, Тарзаннинг йўлини тўсдим:

— Буванинг боғигами! Эгаси йўқ жойда нима қиламиз. Эртага у кишининг ўзи билан борсак яхши эмасми? Кейин ўзинг ҳам эгасидан бесўроқ маккажўхори олган Зуфарни роса таъзирини бергандинг-ку.

— Вой-бў-ўй, ўроқда йўқ, машоқда йўқ боғнинг хўжайини ҳам чикиб қолди-ку! Оббо кишлоқи-ей! — Тарзан кетаётган жойида таққа тўхтади. Қоронғида яхши кўринмаса-да, унинг япалоқ юзлари тиришиб, уккиникидай кўзлари менга қандай ғазаб билан тикилаётганини сезиб турардим. Шундоғам пакана гавдаси худди устига оғир юк қўйилган пружинадай қисқариб, белимга тушиб қолди.

Бўйнинг узунлиги ҳам савлат, ҳам шижоат. Дарозроқ бўлсанг, тилинг ҳам бурро.

— Нима деб ҳақорат қиляпсан йилпиштовок! Бизни ўғирликка ўргатмоқчимисан, — дедим бўш келмай, унга тақлид қилиб, қўлларимни белимга тираб.

Худди шу пайт қулоқ-чаккамга тош урилгандай бир зарб тушиб қолса бўладими. Йўл четидаги кўлоблатиб сув қўйилган бедазорга учиб кетдим. Бутун борликни тутиб кетган бақаларнинг «сайраши» тиниб қолди.

Анчадан кейин ўзимни ўнглаб, кийимларимни тузатган бўлдим.

Дўппим қаёққадир учиб кетган. Ҳаммаёғим шалаббо. Ўнг тирсагим шилинган шекилли, жизиллаб ачишарди.

— Ўғирликка бошлаб кетаётган эмишман! — Тарзан хезланиб яна менга яқинлашиб келаётганди, Миржалол йўлини тўсди:

— Қўйсанг-чи, бўлди энди.

Боки бедазорни пайпаслаб дўппимни топиб, икки-уч бор кафтига урди, бошимга кийдирди.

Кутилмаганда Тарзан сал юмшагандай менга буйрук-намо гап қотди:

— Қани олдинда юр, сенларни қаёққа бошлаб кетаётганлигимни бориб биласан.

Индамай йўлга тушдим. Бу унга тан берганим эди.

Бора-боргунча миқ этмай кетдик.

Бир пайт қаршимизда тўсатдан ердан чиқдим, кўкдан тушдим, катта иморат пайдо бўлди.

— Ана, буванинг боғи ёнига «дом» қурилиб, одамлар кўчиб кела бошлаган. Эртага улардан анжир қолармиди! — Тарзан сон-саноксиз деразаларидан нур ёғилиб турган баланд бинога ишора қилиб, сўзида давом этди. — Сенларни бир анжирга тўйдирай-да, шу баҳонада боғдан ҳам хабар олиб қўяйлик деб ўйлагандим. Манави бўлса... майли, кечирдим.

— Сенам кечира қол энди, — Миржалол менга яқинроқ келди.

— Ўғил болачасига яраш-яраш қиламиз! — Боқи Тарзан иккимизнинг қўлимиздан тутди...

Қичкириқ устидаги осма кўприқдан ўтиб, пастликда катта майдонни эгаллаб ётган боғ ичига шўнғидик.

— Мана бу ерни мевазор дейди. Олма, нокми, шафтоли-узумми, ҳаммасидан топилади. Хў, ўртада анжирзор. Боғ атрофига гир айлантириб ёнғоқ экилган! — Тарзан бизни боғ оралаб кетган ёлғизоёқ йўлдан бошларкан тушунтириш берар, ўзини бу ернинг хақиқий хўжайинидай қилиб кўрсатиш учунми, атайин томоқ кириб «ўху-ўху»лаб қўярди.

Бир чети Қичкириқнинг нишаб қирғокларига туташиб кетган мевазор узра рўпарадаги янги иморатдан чироқ шуълалари ёғилар, шунинг учун йўлак бўйини қоплаб ётган нок шохларидаги йирик мевалар баралла кўзга ташланиб турарди.

— Мана, етиб ҳам келдик! — Тарзан кичкинагина шийпонча қаршисида тўхтади. Сўнгра лойсувоқли супа четига ўраб қўйилган шолчани ёзиб юбориб, мезбонларга хос тавозе билан, — ўтирларинг, — деб қўйди.

Супанинг нарироғида худди Тегирмонбошида кўрганимиздек катта-кичик иккита ўчоқ. Уларнинг бирида қопқоғи ёпиқ қозонча, иккинчисида қора қумғон.

Ихчам айвончага ўхшатиб қурилган олди очик шийпон тўридаги ёғоч қозикда узун чопон осиглиқ.

Боғ устига ёпирилай деб турган баланд иморатнинг

очиқ деразаларидан эшитилаётган музыка аралаш ғала-
говурни хисобга олмаганда бу ер сукутга чўмган яшил-
лик оламига ўхшаб кўринади.

Бир пайт дарахтлар оралаб боғ ичига шўнғиб кетган
Тарзан жиғибийрони чиқиб келиб қолди. Кўлидаги бир
даста анжир шоҳларини тап этиб олдимишга ташлади:

— Мана сенларга анжирнинг ахволи! Бир лаънати
анжирзорни пайхон қилиб, новдаларини синдириб, меваси-
сини терибди. Равшан ака милтиқ кўтариб бекор коро-
вуллик қилмас экан! Эҳ, шундай бўлишини билгандай,
кеча бувага қолганларини ҳам териб кўяйлик десам, увол
бўлади, сал шира боғласин дегандилар, — Тарзан худди
хозирнинг ўзида бу номаъкулчиликни қилган кимсани
топиб олмоқчидай, кўп қаватли иморатга бошдан-оёқ қараб
чиқди, сўнг ўзича ғудурлади. — Агар кўлимда милтиқ
бўлгандами, ўзим билардим!

Миржалол дик этиб, супадан пастга тушди:

— Хой, сал ўзингни бос! Одамдан азиз бўптимми.
Анжир емасак емабмиз!

— Гап унда эмас. Меваси билан ўзини, бола-чақаси-
ни боқиб турган дарахтни кесган одамдан яхшилик чиқ-
майди, улар нонкўр бўлади, деганлар Дехкон бувам.

— Балки бу шоҳларни синдирган анови кўшни ма-
ҳалла болалари бўлса-чи! — Чўккалаб ўтирган жойида
гап ташлади Боқи.

— Ота-онаси келиб, ажратиб олмагунча роса савала-
лаб, адабини бериш керак!

Миржалол Тарзаннинг елкасига кафти билан бир тур-
тиб, унинг гапига қўшилган бўлди:

— Ҳа, бу деганинг тўғри. Милтиқ билан эмас, хивич
билан! Энди, оғайни, анжир бизга насиб қилмаган экан,
боғдан ҳам хабар олдик. Кетамиз. Оқтош бечора финг-
шиб ётгандир.

Тарзан майли дегандай бош қимирлатди...

Вакт алламаҳал бўлганда Тегирмонбошига келиб, яна
бир кутилмаган ҳодисанинг устидан чиқдик. Оқтош ар-
қонга чирмашиб, ғужанак бўлганича ётар, у худди одам-
га ўхшаб оғир-оғир инқиллаб овоз чиқарарди.

Тарзан нима бўлганига ақли етмай, итни бошидан
силаб турғизмоқчи бўлувди, бирдан сесканиб кўлини тор-
тиб олди:

— Боқи, гугуртни чақ!

Тарзан панжаларининг кип-кизил қонга беланганини кўриб инграб юборди:

– Оқтош, сени ким урди, ким бу ахволга солди? Энди Дехқон бувамга нима дейман.

Худди шу пайт нарироқдаги нақ бедга урадиган ўт-ўланлар орасида шарпалар ғимирлади. Миржалол қўлидаги таёқни куч билан ўша томонга улоқтирганди, вангиллаган овоз эшитилди, сўнгра шовванинг юқори томонига қараб бир тўда ит чошиб кетди.

– Оқтошни дайди итлар талабди. Роса олишган-у, дош беролмаган!

Боқининг салмоқланиб айтган бу гапида жон бор эди.

Ўша кеча маҳаллага Оқтошсиз қайтдик.

Эртасига эрталаб ойим билан отам келиб, дала ҳавоси дардга шифо, деб бобомни қишлоқдаги ҳовлимизга олиб кетишди.

Ростданам бобом шифо топди шекилли, у киши икки ҳафта давомида бирон марта «осколька»дан нолиб гап очмади. Ҳатто ҳассага таяниб ҳовлини бир айланиб чиққач, «одам қаторига қўшилиб қолдим шекилли, пешонада бўлса, яна бир-икки йил яшасам керак», деб қўйди.

Шанба куни эди. Кетиш учун онамдан «руҳсат» олдик. У нонушта пайти дастурхон устида ўзича уддабуронлик билан гап уқдирган бўлди:

– Отажоним-ей, анча дуруст бўп қолдингиз. Энди йўқ демай бу томонларга ҳам тез-тез чиқиб туринг. Бу ерам ўз уйингиз! Дунёнинг ташвиши ҳеч қачон тугаган эмас, ҳар нарсага куюниб, сиқилаверманг. Ўз вақтида хўп куйиб-пишгансиз, етар!

Ёш боладек бошини эгиб ўтирган бобом, унга ер тагидан бир қараб олди-да, қани омин, дея фотиҳага қўл очди.

Кун исиб кетмасидан отамнинг эски «Москвич»ида шаҳар ҳовлига қайтиб келдик.

Келинойим билан қишлоқдан олиб келган сабзи-пиёзларни казноққа ташигунимизча бобомнинг авзойи бузилиб қолганини кўрдим. Худди онам айтган «дунё ташвиши» унинг бошига тушгандай эди. Одатдагидек баланд ёстикка ёнбошлаб олган, тоғамга жиғибийрони чиқиб гап уқдирарди:

– Биласан, бир парча ҳовлисида кун бўйи камалиб ўтиролмади... Ўзини меҳнат билан овутиб юрарди. Кош-

ки идорама-идора эшик қоқиб, палончиман деб кўкраги-га урадиган одамлар тоифасидан бўлса! Менинг ахволим бу. Маҳалла қаёққа қараяпти! Жалилвой-чи?

— Дада, ҳаммасини айтдик. Жалил ака бормаган идора қолмади. Генпланнинг бошлиғи билан ҳам учрашдик. У ер заводга қарашли. Лойиҳа учун буюртмани ҳам завод берган, ўшалар ҳал қилади, дейди. Завод директори эса, генплан тасдиқлаган нарсани ўзгартиришга ҳаққимиз йўқ деб айтади. Қаерга борсак, «Анави давлат еридан фойдаланиб келаётган чолми!» деб айтишади. Қонундан келишади. Қонун шундай бир нарса эканки...

— Ўша қонунчилар ҳозирги боғ ўрни бир пайтлар селхона бўлиб ётган жарлик эканлигини билишмаса керак-да! Дехқонбой у ерни текислагунча жонини жабборга бериб юборганди-ку! Агар у ўз манфаатини кўзлаб, шу ишларни қилганида эди, дарахтлар ҳосилга кирар-кирмас боғ атрофини сим тўр билан чирмаб, ташланган, анаву Равшан чўтирдай қўлига милтиқ олволган бўларди. Унга нима ҳам керак, нафақа олса, ёлғиз бир жон бўлса! Нега энди ўша цехни сал нарироққа қуриш мумкин эмас экан?!

— Мумкин. Қичқирикнинг бу бетида ҳам, этагида ҳам анча бўш ерлар бор. Менимча, завод лойиҳани ўзгартиришдан манфаатдор эмас.

— Демак, катта боғни пайҳон этилишидан манфаатдор.

— У ерда боғ борлиги ҳеч қайси ҳужжатда қайд этилмаган. Планда яйдоқ саноат қурилиш зонаси деб кўрсатилган. Шунинг учун ҳам Раҳимов ҳақ бўлиб чиқяпти.

— Жалилнинг ўғли прораб ошнанг Турсунбой қизик бир гап айтиб берганди. Яқинда булғорлар шахримизга мактаб қуриб беришмоқчи бўлган экан, лойиҳа бўйича уч туп мевали ниҳолни кесишга тўғри келиб қолибди. Шунда барака топкур ўша қурувчилар лойиҳани ўзгартиришни илтимос қилишибди. Бу дарахт ҳисобда йўқ эди, дейдиганлар топилмабди. Лойиҳа, ўзгартирилибди... Нега энди ҳозир яшнаб турган бутун бир боғни сақлаб қолиш мумкин эмас?!

— Дада, биласиз, Раҳимов обрўли одам. Катталарнинг назарига тушган раҳбар. Уни шаҳарда ҳамма биледи. Айтгани айтган, дегани деган. Сопол буюмларнинг бозори чакқон эмиш. Ҳар икки гапининг бирида милли-

онлаб фойдадан гапиради. Бу сўзлар кимга ёқмайди дейсиз. Кеча бувани райисполкомдаги Каримова хузурига чақиртирибди. Арзимас дарахтларингизни деб оммани бизга — яъни Совет ҳукуматига қарши қўзғатиб қўйибсиз, бу қилмишингиз учун ҳали жавоб берасиз, боғингизга кимларни таклиф этиб, зиёфатлар уюштираётганингиздан ҳам хабаримиз бор, дебди. Хонада унинг сўзларини тасдиқлаб директор Раҳимов билан яна бир милиционер йигит ўтирганмиш. Дехқон бува Каримовага «қизим», деб мурожаат қилган экан, мен сизга қиз эмас, ҳукумат раҳбариман, исм-фамилиямни айтиб чакиринг, дебди.

Бобомнинг пиёла тутган қўллари титраб кетди:

— Ўз мавқеини пеш қилиб, пўписа урадиган ундай раҳбарларга гап уқдириш қийин. Худо қўрсатмасин, ўшанақалар каттароқ ишга ўтириб қолса борми, уёғини кўраверасан!

— Куни кеча денг, ўша ердаги янги иморатга кўчиб келганлардан айримлари бувани боққа киритмабди. Ҳар бир дарахт учун давлатдан пул олгансиз, бу ер энди бизга қарайди, даъвойингиз бўлса райисполкомга мурожаат қилинг, дейишганмиш. Мактабдан келатуриб олдиларига киргандим, кайфиятлари йўқроқ!

— Ишдан қайтишингда уйига киргин-да, буёққа бошлаб кел. Керак бўлса уни етаклаб райисполкомдан каттароқ жойга чиқаман.

Шу пайт негадир ғарибгина ўз ҳовлисида мунғайиб ўтирган бува кўз олдидан гавдаланди. Унинг олдига чопиб бориб хабар олгим, кўнглини кўтаргим келди. Бирок буванинг уйини аниқ билмасдим. Яхшиси, Тарзан билан бирга борганимиз маъқул. Айтганча, Тарзанинг бу воқеалардан хабари бормикан! Ўзини ҳам анчадан бери кўрганим йўқ. Ҳозир уни топишим керак.

Шу хаёллар билан ўрнимдан турдим-у, апил-тапил ювиндим. Кўчага чиқиб, Тарзанларнинг ҳовлиси томон чопиб кетдим.

Аксига олгандай уйда йўқ экан. Мактабда фаррош бўлиб ишловчи қорача, юм-юмалоқ онаси «ошнанг икки кун бўлди, бадар кетган, Равшан амакига ўхшаб, буванинг боғида қоровуллик қияпти», деди.

Бир томондан Тарзан яхши ўйлабди. Хоҳлаган одам кириб пайҳон қилавергандан кейин боғнинг боғлиги қолармиди!

Тўхта, ундай бўлса нега бувани ўз боғига киритиш-мабди!..

Хар холда аввал Тарзан билан учрашишим керак. Йўлни Қичкириқ томон олиб борувчи сўқмоққа қараб солдим.

Шанба куни бўлганлиги учунми, баланд иморат олди одамлар билан гавжум эди. Боғ этагидан моторнинг бир маромда тариллаб турган овози эшитиларди.

Иккита заранг хода ҳамда шох-шаббалардан иборат таниш кўприқдан ўтиб боғ оралаб озгина юришим билан кутилмаган манзара устидан чиқдим: хандақ орқасида ковшини кучоққа келиб қолган ёнғоққа тираб бульдозер турибди. Унинг ёнбошида кўпорилган беш-олти туп ўрик ва сертомир илдизлари қорайиб чиқиб қолган анжир туплари ётибди.

Миктигина ялангбош одам зўр бериб Дехқон бувага нималарнидир тушунтирмоқда.

Сал нарироқда юзлари худди грим суртилган артистларникидек қип-қизил, бароққош, ўртабўй киши қўллари орқасига чалиштириб олганча, безовталик билан уёққа икки қадам қўяди, буёққа икки қадам.

Боғ тўридаги бульдозер қаршисида бежирим кийинган бўлса ҳам қилтириқлигидан либоси ўзига унча ярашмай шалвираброқ турган шляпали бир йигит кўзга ташланар, у семизгина папкани кўлтиқлаганича ҳайкалдай кимир этмасдан турарди.

Яна сал наридаги майдончада қиялатиб қўйилган иккита оқ енгил машина турибди. Шу одамларга қарашли бўлса керак.

Бир пайт бароққош киши юришдан тўхтаб, Дехқон бувани биринчи бор кўраётгандай унинг оёғидаги эскигина калишидан тортиб тердан унниқиб кетган яктаги, бошидаги одмигина дўпписигача бир сидра қараб чиқди. Кейин ялангбош кишидан сўради:

— Ўртоқ Раҳимов! Бу одам қаердан келиб қолган? Маҳаллага нима алоқаси бор? Асли шаҳарликми?

Директор бирон калима айтиб улгурмай, Дехқон буванинг ўзи бароққошга сўз қотди:

— Мен сизни таний олмаяпман. Кўринишингиздан жуда бообру одамга ўхшайсиз!

— Ха, бу киши ўртоқ Толмасов. Министрликдан! —

деди Рахимов шоша-пиша. Кейин кўшиб қўйди: — Ма-халла номидан редакцияга ёзган шикоятингиз юзасидан...

— Аввало, мен ҳеч қаерга шикоят ёзган эмасман.

— Нега ўзингизни гўлликка соласиз? Мен ёздирган-ман дейверинг-да! — Рахимов масхараомуз жилмайди, овозини баландлатиб кўшиб қўйди. — Лекин ким ёзган бўлса ҳам бу ерлар заводники, яъни давлатники! Давлат ери дахлсиздир.

Дехқон бува бўш келмади:

— Майли, шундай бўлсин! Лекин мен бу ҳурматли рахбарнинг гапига ҳайрон бўлиб турибман. Саволни бош-қаларга учирма қилиб ўтирмай, ўзимга бераверса бўлар-ди-ку. Айтинг бошлиғингизга, шахарликман. Нима де-моқчи?!

Толмасов бирдан чимирилди:

— Жуда сиёсатдон экансиз-ку, бобой! — дея бувага зуғум билан қаради. Бироқ «бобой» юзидаги бепарво-лик, ҳатто менсимаслик аломатини кўргач, хийла паст тушишга мажбур бўлди.

— Отахон, мени тўғри тушунинг. Айтилган гапни тесқари талқин қилманг! Мен мана шу жойнинг — дав-лат ерининг қонуний эгаси — ўртоқ Рахимовдан, сиз-нинг бу ерга, — Толмасов қошларини чимириб, кўрсат-кич бармоғини бигиз қилиб, боғ томон силтади, — қачон келганингизни сўраяпман. Тўғрими?

— Ха, ха, худди шундай дедингиз! — Рахимов му-лойимгина қилиб бошлиғининг гапини маъқуллади. Ке-йин кўзларини олайтирганича Дехқон бувага ўгирилди. — Шундай деяптилар, билиб қўйинг!

— Иккинчидан, — дея давом этди Толмасов бувага яқинроқ келиб. Давлат ерини мусодара қилиб, ўзлашти-риб олишга нима ҳаққингиз бор? Бу жинойт! Яна рах-барларни обрўсизлантириш мақсадида улар устидан бош-қаларга шикоят ёздирганингиз ортиқча.

— Тўғри! — деди Рахимов унинг гапларини маъқул-лаб.

Толмасов энди ўзининг баланд келаётганини сезди-да, кўзларини қисиброқ, овозини пастлатиб, гапга яқун ясамоқчи бўлди:

— Жуда пихи қайрилган одам экансиз. Ўртоқ Рахи-мов айтганида ишонмагандим. Нега, янги бинолар, янги объектлар қурилишига, халқ фаровонлигига тўсқинлик

киласиз? Нега, ўз манфаатингизни халқ манфаатидан юкори кўясиз?!

Бува ёқасини ушлаб:

— Ё тавба! — деб юборганди, бароққош шитоб билан чолга ўгирилди, жеркиброк деди:

— Тавбангизни уйингизда қилинг!

Дехқон бува негадир бу гапга унча эътибор бермади. Қўлларини кўкрагига босганича директорга рўбарў келди:

— Наҳотки, шу яшнаб турган боғни пайҳон қилишга кўзингиз қияди, ахир, ҳамманинг ризқ-рўзи-ку. Уволи тутмайди, Раҳимов!

Директорнинг баттар фигони чиқди:

— Мунча кўп гапирдингиз! Уйингизда тинчгина оёқни узатиб ётсангиз бўларди, тинмаган чол! Уволи тутмайди.

Толмасов энсаси қотгандай яна Дехқон бувага яқинроқ келди:

— Менга қаранг, бобой, ақлингиз жойидами! Гапни жуда кўпайтириб юбордингиз-да! Анави хандақда ётган бола сизникими?

Дехқон бува бир оз сукутдан сўнг «ха, шундай» дегандек бош қимирлатиб қўйди.

— Нечта болангиз бор?

Бува сесканиб кетди. Раҳимов хунуккина тиржайиб, юзини бир четга бурди. Бува бундай оғир терговни қутмаган чоғи, бир лахзада бўйин томирлари бўртиб, кўзлари катта-катта очилди. Сўнг оғир хўрсиниб:

— Жуда кўп, ўртоқ Толмасов, — деди.

— Болани кўпайтиравериш мумкин, ҳа, мумкин! Лекин тарбиясига ҳам жавобгарсиз. Яхшиси, унинг қўлидаги қуролни олинг! Йўқса ота-бола камалиб кетасиз!

Дехқон бува юракларингга балли-ей, дегандай Толмасовга бир қараб қўйди:

— Хотиржам бўлинг, унинг қўлидаги қурол эмас, шунчаки эски милтикнинг қўндоғига водопровод труба-сидан ўрнатиб олган. Кечаси шу ерни қўриқлаб чиқибди.

— Ундай бўлса, ўртоқ Раҳимов, демак, масала ҳал бўлди. Чақиринг анави редакция вакилини. Нега трактор тўхтаб турибди, айтинг, юргизсин.

Директор қорнини силкитганича ўзига ярашмаган эпчиллик билан нарига чошиб борди. Тракторчига нималардир деди.

Бува кетмонини кўлига олиб, хандақ томонга қараб кичқирди:

— Қайдасан, болам, қани юр, кетамиз!

— Йўк, бу ердан ҳеч қаерга кетмайман, хайдаса ҳам кетмайман! — бу бўғиқ овоз Тарзанники эди. Унинг болаларча нохос йўғон, дўриллаган товуши бульдозер қаршисидаги юмалатиб қўйилган дарахтларнинг шох-шаббаси орасидан эшитилар, Тарзан худди бирон нарсани пойлаётгандай, хандақ ичига яшириниб олганди.

Трактор бир наъра тортди-да, олдинга сапчиб, шохлари шигил ҳосилга бурканиб ётган ёнғок дарахтини кўпора бошлади. Худди шу пайт настан муштдай тошми, кесакми учиб чиқиб, бульдозернинг олди ойнасини чилпарчин қилди.

Раҳимов бувани бурдалаб ташлагудай бўлиб, унинг олдига чошиб келди:

— Бу безорилик учун жавоб берасиз ҳали! — кейин нарироқда қаққайиб турган шляпали кишига жазаваси тутиб гапира бошлади: — Ҳой, мухбир ука — ўрток Намозов! Қаёққа қараяпсиз? Манави шикоятвознинг башарасига қаранг, яхши таниб олинг. Ҳали пилатон ёзасиз, пилатон! Ёзмасангиз сиздан хафа бўламиз!

Мухбир хушёр тортиб ёнидан блокнотини олмоқчи бўлганди, бир кесак келиб унинг елкасига тегди-ю, бошидаги шляпаси учиб кетди. Шунда у ингичка овозда:

— Йй-йй! — деб орқасига мункиб кетгандай бўлди. Кўлидаги папкаси оғирроқ экан чоғи, шитоб билан ерга тушиб, нималарнингдир синган овози эшитилди. Шунда мухбир иш расво бўлди дегандай, муштдеккина тепакал бошини сарак-сарак қилиб, ерга энгашди, папка ичидаги сопол бўлакларини ерга тўқди. Бунгача кесакпаррондан Толмасов ҳам, Раҳимов ҳам безовталаниб ўзларини паналашга тушиб қолишганди.

Раҳимов баттар жазаваси тутиб:

— Телефон борми бу атрофда, телефон! — дерди.

Биқинидан яна бир зарба еган мухбир:

— Милиция чақиринглар, милиция! — дея бўкириб бошига чарм папкасини тутиб, дарахтлар ичига шўнғиб кетди.

Девдай бақувват тракторчи кабинадан сакраб ерга тушди. Олма шохларига қўйилган йўғон тирговичлардан бирини юлиб олди, дув тўкилган меваларни босиб-янчиб, Тандақ тепасига келди:

— Ташла кўлингдагини, ҳароми, ҳозир абжафингни чиқараман! — деди ва ёғоч ўқталди-ю, ўзи пастга сакради. Зум ўтмай, мушукдай эпчиллик билан милтиққа жонжаҳди билан ёпишиб олган Тарзанни юқорига судраб чикди. Тупроққа белаб, биқинига икки-уч бор тепди.

— Ҳой болам, — дея тракторчи томон чопти Дехқон бува жонҳолатда, худди ҳозирнинг ўзида рўй берадиган бирон кор-ҳолга балогардон бўладигандай. — Ўлдириб кўясан-ку! Боланг тенги-я!

— Бола эмас, бало экан. Менинг ўғлим бўлганда аллақачон калласини узиб ташлардим. Қаранг, яп-янги тракторни нима қилди?! Яна бу зумрашангиз кимларга қарши тош отяпти, биласизми ўзи?

Дехқон бува босиқлик билан:

— Биламан, — деди. — Лекин сен бир нарсани билмас экансан! Бу боланинг озми-кўпми шу ерга меҳнати сингган. Сен уни оёқости қиялпсан. Шунинг учун ўзини тутиб туrolмади, қизикқонлик қилди. Холисандилло айт-чи, умринг бино бўлиб, ўзинг бирон туп дарахт ўтқазганмисан, унинг мевасидан одамларни баҳраманд қилганмисан? Шу саволни анави бошлиқларингга ҳам айтиб кўр-чи!

— Ҳой қария, — бутун вужуди тердан бўғриқиб кетган Раҳимов кўнгли озиб бораётган одамдай пойма-пой қадам ташлаб Дехқон бувага яқинроқ келди, — бўлди энди, шармандага шаҳар кенг деб ҳадеб ҳалдингиздан ошаверманг! Индамаса, жуда бошга чиқиб оляпсиз! Қурилиш худди мана шу боғ устида қурилади, вассалом! Мен атайин проектни шу ерга туздирганман. Чайлангизда ўтириб, меҳмонингиз бўлиб, боғингизни планировка қилишганда ҳам билмаган экансиз, энди билиб кўйинг!

— Раҳимов! — бува асабийлашиб, бакириб юборди. — Ноинсоф! Илоё сени мана шу боғнинг уволи тутсин! Агар шундай бўлмаса, гўримда тик тураман! Қани юр, болам, энди бу ерда бизнинг қиладиган ишимиз йўқ! — Чол Тарзанга ўгирилиб кўлидан тутмоқчи бўлганди, у ўкириб мен бу ердан ҳеч қаерга кетмайман, дея силтаниб ўзини четга олди.

Бува унинг устига бостириб кела бошлади:

— Юр, деяпман сенга!

— Кетмайман! — Тарзан ўжарлик билан косовдай қоп-қора чайир билакларини Дехқон буванинг узун, бақувват бармоқлари орасидан бўшатиб олмоқчи бўлганди,

кутилмаганда, юзига тарсаки тушди. Кейин... Дехқон бува қўлларини муаллақ тутганича, нима қилиб қўйдим дегандай Тарзанга ачиниш билан бир лаҳза қараб колди. Сўнг, уни бағрига босиб ўкраб юборди...

Тарзан итоаткорона унга эргашди...

Улар қийшайиб, ташландик ҳолга келиб қолган чайла-шийпон ёнидан ўтиб, Қичкириқ томон кўтарилиб кетдилар.

Янги қурилган баланд иморат рўясидаги майдонда томошагўйлик қилиб турганларнинг пичинг аралаш айтган узук-юлук гаплари қулоққа чалина бошлади.

— Ай-яй-я! Бобойга қийин бўлди!

— Анчагина даромаддан колди.

— Мол аччиғи — жон аччиғи деганлари шу-да!

Шу дақиқаларда пиқ-пиқ йиғлаб кетаётган Тарзанга эргашиб борарканман, унга жуда ачиниб кетдим. Қадимимни тезлатиб олдига яқинроқ келдим-у, нима деб юпатишни билмадим.

... Қичкириқ дўнглигидаги даҳана бўйига чикқанимизда, учовимиз тўхтаб бокқа кўз ташладик.

Мевазор этагидан чанг-тўзон кўтарилар, одамларнинг ғала-говури тракторнинг наъра тортиб тариллаши билан айқаш-уйқаш бўлиб эшитилиб турарди.

Шу пайт бизни ҳайрон колдириб, Дехқон буванинг юзларида хотиржамлик, ҳатто беғубор табассум акс этгандай бўлди, Тарзан икковимизни елкамизга қўлини қўйди:

— Чамамда ҳаммасини бузишмаса керак. Барибир биздан бир парча бўлса ҳам боғ қолади-ку!..

Шу куни бува тарки одат қилиб, биринчи марта маҳалла кўчасидан анча барвақт уйига қайтди..

Бир ҳафтадан кейин газетада «Фаровонлик йўлида» деган мақола босилиб чиқди. Унда сопол буюмлари заводи директори Раҳимовнинг корхона коллективи ўз маҳсулотини бир ярим маротаба кўпайтириш йўлида зўр уюшқоқлик билан ҳаракат қилаётганлиги, хом ашёга дастлабки ишлов беришга мўлжалланган янги цех қурилиши бошлаб юборилганлиги тўғрисида гаплари бор эди.

Мақола сўнгида Қичкириқ маҳалла комитети «раҳбарлиги бошлиқ айрим тор тушунчали» кишиларнинг ножоиз хатти-ҳаракатлари ҳам тилга олиб ўтилганди.

Газетанинг қарийб ярим бетини эгаллаган мақолани

хижжалаб ўқиб берарканман, бобом охиригача индамай эшитди. Кейин бирдан «Ёлғон! Бу ғаламислик ўша Рахимовнинг ўзидан чиққан», деди.

Шундан кейин бу мақола хусусида ҳеч қандай гап-сўз бўлмади. Кечкурун ишдан қайтган тоғам ҳам, келин-ойим ҳам индашмади.

Фақат эртасига эрталаб, ховлига жилмайиб, қўлтиғига бир даста газета кистириб олган Жалил ака кириб келди. Бобом унга кўзи тушиши билан:

— Ҳа, раис! Хурсанд кўринасиз? Танқид ёққан шекилли, — деб қўйди.

— Ие, оқсоқол, кизиқ экансиз-ку, номимиз газетга тушади-ю, хурсанд бўлмайликми!

— Агар шунга суюнаётган бўлсангиз хато қиласиз, менимча номингиз тушмаган. Фақат маҳалла комитети аъзоларига шама қилиб, тош отилган.

— Йўқ. Гапингизга қараганда, сиз ҳаётдан орқада қолиб кетибсиз. Маҳаллий матбуотни қўятуринг, — Жалил ака одатдагидай каравот четига омонатгина ўтирди-да, омин, тинчлик-омонлик бўлсин, дея юзига фотиҳа тортди. Сўнг газеталардан бирини ёзиб, бобомга рўпара килди:

— Сиз мана бунда ёзилганини ўқингу, мазмунини чақинг! Сарлавҳаси «Боғбон». Унда жилмайиб турган қария ўзимизнинг Дехқонбой бўлади. Рассом ҳам ўзимиздан: маҳаллий! — Жалил ака газетани хонтахта устига қўйди-да, ўрнидан турди. — Мен энди Дехқонбойнинг олдига борай. Мазаси йўқ эмиш! Оламга «Боғбон» деган донғинг кетди. Ётавермай тур энди, ўзингни кўрсат дейман!

Ўша куни Миржалолнинг номи ҳам маҳаллада довуруғ бўлди. Гўё ҳамма унга қараб: Дехқон буванинг суратини чизган машҳур рассом мана шу бўлади, деяётгандай эди.

Бирок оқшомга яқин тарқалган совуқ хабардан бутун маҳалла бир қалқиб кетгандай бўлди.

— Миржалол, — дедим кечкурун унинг олдига чиқиб, — бизникига юр, тоғам Дехқон буваникига кетди, Умида келинойим йўқ. Ўзим қўрқиб кетяпман. Айвонда бирга ётамиз, — дегандим, у дарров рози бўла қолди.

Битта кўрпага ўралиб олиб, алламаҳалгача гурунглашиб ётдик. Мен Дехқон буванинг ўша кунги ахволини,

дахана бўйига чиққач, кетмонини ерга қўйгани, Тарзан иккимизнинг елкамизга қўлларини ташлаб ўз боғи билан хайрлашганини бирма-бир айтиб бергандим, Миржалол таъсирланиб кетди шекилли, кўрпани устидан отиб, ўтириб олди ва оҳиста «Мен албатта у кишининг суратини яна чизаман», деб қўйди.

Эртасига маҳалланинг одатдаги ҳаёти бошланди: атрофдан кушларнинг чуғур-чуғури эшитилар, кимнингдир ҳовлиси этагидан зағизғоннинг овози қулоққа чалиниб қолар, ола ҳаққа димоғдорлик билан «қа-қа»лаб кўча томонга шох эгган қари нокнинг мевасини ҳар чўкиганда атрофга шубҳали аланглар, ҳосили олтиндай сарғайиб турган беҳи новдаларидан гув этиб чумчук галалари учар, аҳён-аҳёда мактаб қоровули Равшан аканинг «хайю-ҳайт, хайю-ҳайт» деган бўғиқ овози эшитилиб қоларди. Бугун дам олиш куни бўлганлиги учунми, кўчада одам сийрак, кечаси билан тўкилиб чиққан зарғалдок шафтолилар у ер-бу ерда кўзга ташланар, уларни авайлаб териб йўл-йўлакай еб кетадиган ҳафсалали йўловчилар ҳали ҳовлисидан ташқарига чиққанича йўқ эди.

Бир пайт кўчанинг нариги бошида келаётган сон-саноксиз одамлар тўдасини кўриб қолдик. Ўртада тева-раги оппоқ мато билан ўралган тобут лопиллаб кетмоқда эди.

Атрофдаги ҳовли дарвозалари бирин-кетин очилиб хотин-халажнинг қий-чуви, кимларнингдир «бечора ота-хон, жойингиз жаннатда бўлсин» деган овозлари қулоққа чалинарди.

Одамлар оқими яқинлашиб келганда унинг орқасида туртиниб-суртиниб кетаётган Бокига, дадасининг қўлидан ушлаб олган Зуфар «луччакка» ва Тарзанга кўзимиз тушди... Тарзан ҳам бизларни кўрди, дум-думалок кўзларини Миржалол иккимизга тикиб, нега деворга қапишиб турибсанлар, қани юр, деган ишора қилди.

Мен учун ғалати туюлгани шу эдики, кўчани лик тўлдириб кетаётган одамлар сон-саноксиз — кўп бўлса ҳам улардан ҳеч қандай садо чиқмасди, бир-бири билан ҳатто имо-ишора қилиб ҳам гаплашишмас, фақат бетартиб оёқ товушларигина эшитилиб турарди.

Бир этаги кўчага туташ мактаб боғи олдидан ўтаётганимизда ичкаридан гумбурлаб милтикнинг кетма-кет отилгани ва қоровулнинг дўриллаган овози эшитилди:

— Баччағарлар, сахармардонда ҳам... — Равшан ака

шоҳлари ерга қадар ёйилиб тушган олмазор ичидан отилиб чиқди-ю, хаёлига келмаган манзарани кўргач, бир лаҳза ўзини йўқотиб қўйди, сўнг ариқ бўйидаги қовжираган ажриқзорга ўтириб қолди. Шошиб-пишиб нима-лардир дея пичирлаганича қўлларини фотиҳага ёзди. Лекин унга ҳеч ким эътибор бермади.

Шу куни биринчи марта кўзимиздан тиркираб ёш чиқди. Бу қилган «шўхлик»ларимиз эвазига ахён-ахёнда ота-оналаримиз томонидан «сийлаб» туриладиган уриш-сўқишлар ёки ўзаро жикқамушт бўлиб ёқалашишлар маҳсули эмас, балки ногаҳон пайдо бўлган илк изтиробнинг аччиқ ёшлари эди.

Мархумни қабрга қўйишдан олдин кимдир йиғилганларга қараб:

— Халойиқ, Дехқонбой қандай одам эди? — дея мурожаат қилди.

Ҳар томондан:

— Яхши одам эди, — деган овозлар эшитилди.

Шу ерда биринчи марта Дехқон буванинг тўрт йил жангтоҳларда қон кечиб, душман билан қаҳрамонона жанг қилганлиги, қатор орден ва медаллар нишондори эканлиги тилга олинди.

Миржалолнинг отаси унга бағишлаб ёзган марсиясини ўқиди.

Биз қабристондан қайтарканмиз, ўзимизни катталар қатори улғайиб қолгандай, худди шу дақиқаларда болалигимиз билан умрбод хайрлашаётгандай ҳис этдик.

Орадан йиллар ўтди. Энди мен ҳам шаҳарликман. Қишлоғимиз ўрнида баланд қурилган иморатлар қуриб, янги квартал номини олган. Қичқириқ ҳамон тўлиб оқиб турибди. Лекин унинг юқори оқимидаги Тегирмонбошининг қуруқ номигина қолган, холос.

Дехқон бува барпо этган ўша мевазорнинг кичик бир қисми сақланиб турибди. Уни боғ деб бўлмайди. Ўт-ўлан босиб кетганидан чакалақзорни эслагани. Ҳар ким ўзига қарашлисини сим-тўр, темир-тунука тўсиқлар билан ажратиб олган.

Шу «чорбоғча»лар шом тушиши билан гавжум бўлади. Қалин дарахтлар орасидан узук-юлуқ музика овозлари эшитилади, тахтакачга шитоб билан урилаётган динамо тошларининг қарсиллаган овози қулоққа чалинади.

Кимдир зотдор итини бу ерда силаб-сийпаб сайр килди-ради.

Мен ҳар куни ишга шу таниш бино ёнидан ўти бораман. Унда истиқомат қилувчи, ишлашни ҳам, хордик чиқаришни ҳам биладиган, кундалик ҳаётидан мамнун ҳамшаҳарларимга, чўлтоқланиб қолган, кўплари говлаб кетган дарахтларга қарайман-да, беихтиёр қачонлардир худди ана шу ялангликдан туриб, Дехқон бувага қарата айтилган «Ай-ай-я, бобойга қийин бўлди» қабилидаги масҳараомуз гаплар кулоқларим остида қайта эшитилиб кетгандай бўлади. Ҳа, бувага ўшанда жуда қийин бўлганди! Сўнг унинг босиқлик билан айтган «Барибир, бир парча бўлса ҳам биздан боғ қолади. Ўшани авайлашса, унга қараб туришса бўлгани...» деган гапларини эслайман...

Ҳозир Дехқон буванинг қабри ёнида икки туп ёнғоқ кўкка бўй чўзган. Уларни боғдорчилик илмий текшириш институти ёш олими — ўша ўзимизнинг «Боғбонча» эккан... Ҳаётнинг қизиқлигини қарангки, ёнғоқлар ўн қадамча нарироқда дабдабали қора мрамртош ўрнатилган қабр устига соя ташлаб турибди. У ерда Раҳимов ётибди...

Миржалол республиканинг етакчи меъморларидан. Шаҳардаги қатор маъмурий бинолар, майдон ва хиёбонлар унинг лойиҳаси асосида барпо этилган.

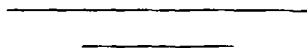
Кўп йиллардан бери марказий шаҳар истироҳат боғининг янги тарҳи устида иш олиб бораётганлигидан хабардор эдим. Баъзан, жуда чўзиб юбординг-да, бу ишининг қачон ниҳоясига етказасан десам, ҳали қиёмига етгани йўқ, бу лойиҳа шундай мукамал бўлиши керакки, унча-мунча мунозарага ўрин қолмасин, Дехқон бувадай шахримиз гражданига муносиб ёдгорлик бўлсин, дерди.

Мана, ниҳоят ўша боғ лойиҳаси кўпчилик муҳокама-сига қўйилди. У Қичкирик атрофлари учун мўлжалланган бўлиб, одатдаги манзарали дарахтлар ўрнини рангбаранг мевали ниҳоллар, турли буталар ўрнини жамбилу райхонлар эгаллаши керак. Яъни Ўзбекистон табиатининг, боғларининг бор гўзаллиги, саховати шу ерда намоён бўлиши лозим. Катта асосий хиёбон ўртасида эса, икки ёшгина йигитнинг елкасига қўлларини қўйиб, узоқларга кўз тикиб турган пурвиқор бободехқоннинг

хайкали... Хиёбон атрофини чойхоналар, болалар майдончалари, турли мева ҳамда қандолатпазлик маҳсулотлари сотиладиган чиройли дўкончалар эгаллаган. Орқарокда эса... Очик музей: тегирмон гувиллаб юриб турибди...

Мен дўстим Миржалолнинг бу хайрли ниятлари амалга ошишига ишонаман. Чунки покиза туйғулар маҳсули бўлган Эзгулик ҳақиқатдай пойдор ва муқаддас бўлади. У барибир рўёбга чиқади.

1986 йил

СУРАТ ВА СИЙРАТ

Домла Озод Шарафиддинов қанчалик жиддий, теран фикрли ижодкор, олим, мунаққид бўлишига қарамай ҳар қандай суҳбатдош билан бўладиган гуруннга файз кири-тиб турадиган ўзига хос ҳазил-мутоиба, юморнинг уста-си эди.

Қарийб тўққиз йилга чўзилган хуружли дарднинг азоб-укубатларига чидаш, тинимсиз ижод билан банд бўли-шига қарамай Устоз ўзининг мана шу шакаргуфторлик фазилатини ҳеч қачон тарк этмаганининг гувоҳиман.

Ёзувчилар «калхўзи»

Озод аканинг қабулхонасига кириб келганимда у киши бир чимирилиб қарадилар-да, тажангроқ оҳангда «ўтир», дедилар қаршиларидаги курсига ишора қилиб.

Ўтирдим.

— Менга қара, сен ҳам бундоқ ёлчитиб бир идорада ишлагинда! Хали Ҳиндистон, ҳали Покистон қилиб юра-вермай...

Устоз нечук ўз ҳузурларига чорлагани, нима учун гапни юқори «парда»дан бошлагани сабабини олдиндан билардим. Яъни мендай «қўнимсиз! бир бандани янги ташкил этилган, ўзлари бош муҳаррир бўлган «Жаҳон адабиёти» журнаliga ишга олмоқчилар, тўғрироғи каминани маҳкам жиловлаб ишлатмоқчилар.

У кишининг қай даражада тартиб-интизом соҳиби, шунингдек ўта талабчан «инжиқ» инсонлиги «Адабиёт» деб аталмиш даргоҳ атрофида ўралашиб юрадиган кат-таю кичикка яхши маълум. Шунинг учун гапнинг данга-лини айтдим:

— Журналнинг «Шарқ адабиёти бўлими»да жон-жон деб ишлардиму...

— Бўлим бошлиғи бўлиб! Ойлиги ҳам яхшигина! — гапим орасига таъкидлагандай шу сўзларни қистариб кўйдилар устоз.

— ... Лекин бор-да — масъул ишда ишлаяпман.

— Қанақа иш, ким бўлиб?

— Колхозда раис бўлиб!

— Қаерда колхозинг?

— Бўстонликда.

— Э-ҳа, — Озод аканинг сал чехралари очилгандай бўлди, — у ерга алюминий заводига ўхшаш «комплекс»-лар қурилишига шунча қарши курашганларинг зое кетмай, тақдирлашибди-да!.. Ҳозир колхозларнинг аҳволи анча танг дейишади, сенда ишлар дурустми?

— Ёмон эмас, «годовой»ни яхши якунладик. Ҳеч кимдан қарзимиз йўқ!..

Олти-етти йиллар олдинги, «ошкоралик» деган русум авжга минган, завод-фабрика-ю колхоз-совхозлардан тортиб маҳалла-қўй раислигигача даъвогарлар кўпайиб кетган, оломон йиғинларда ким кўпчилик овоз олса, ўша мансаб тулпорига минган даврларнинг шабадаси ҳамон эсиб турарди.

Шунинг учун шумлик қилиб айтган гапларимга чиппа-чин ишондилар.

— Энди, бизнинг журналга кимни тавсия этасан?

Бу «масала»ни ҳам олдиндан пишитиб қўйгандим.

— Амир Файзуллани. Жуда иқтидорли бола!

— «Маҳабхарата», «Рамайна»ни таржима қилган йигитда. Иш берармикан?

— Ишлатасиз-да, Озод ака!..

Кулоғимга чалинган гапларга қараганда «колхоз»га раислигимни домла икки-уч давраларда гапириб, овоза қиптилар.

Лекин орадан тўрт-беш ой ўтгач — кузга яқин сир очилиб қолди: домланинг яқин шогирдларидан, таги бўстонликли адабиётшунос олим ва ижодкор Ортиқвой Абдуллаевга «Яқин-яқингача газета, журнал тахририяти ходимларига колхоз-совхозлар оталиқ ёрдами кўрсатиб, имтиёзли баҳорда картошка-пиёз, мева-чева ажратарди» дебдилар-да, мени тилга олиб, «Илтимоснома хатимизга йўқ демас» дея «колхоз»имизнинг номини сўрабдилар.

Ортиқвой ака ҳам Устоз билан бемалол гаплашаверадиган қирқ йиллик таниш-билиш. Бошини лиқиллатиб, елкаларини «учириб» кулиб юборибди.

— «Колхоз» эмас, ёзувчилар дала ҳовлиси! Мен сизда ишлаш билан бирга, ўша ер раисининг ўринбосариман! — дебди.

— Чўрт побери! — домла ярим жилмайиб ёзишга шайланган ручкани бир четга улоктирибдилар.

Шундан кейин Озод ака «колхоз»имизга ташриф буюрдилар. У кишини «Хўжалигимиз», «Шахмат ишқивозлари раиси» академик Матёкуб Қўшжонов бошчилигида кутиб олдик.

Устознинг менга қарата ярим ҳазил билан айтган гаплари шу бўлди.

— Колхозинг зўр-ку!

Озод акага атрофни ўраб турган тоғ манзараси, айниқса дала-боғимизнинг шундоқ ёнбошида жойлашган Чорбоғ денгизидан уфуриб турадиган майин, хузурбахш шабадали хавоси жуда ёқиб қолди. Тез-тез келадиган бўлдилар. Адиблар ўртасида шахмат мусобақасини ўтказиб туриш фикри ҳам ана шундай ташрифлардан бирида домла томонидан ўртага ташланганди.

Озод ака дала-боғимизнинг учта бўлимидан бирининг номи расман «Калкўча» (бу ерда яшовчи қаламкашларнинг аксари сартарошга фақат соқоли ўсгандагина иши тушадиган Маҳкам Маҳмудов, Эркин Воҳидов, Эркин Малик, Усмон Қўчқор, Мирзо Кенжабек, Исмоил Маҳмуд, Эргаш Муҳаммад, Абдулхай Носиров, Ҳамза Имомбердиев каби ижодкорлардан иборат эди. Д. Н.) деб аталишини билганларидан сўнг «КАЛхўз»нинг биринчи бўғинига алоҳида урғу бериб айтадиган бўлгандилар... Ҳатто «Шахмат турнири» давомида ўзаро беллашадиган гуруҳлардан бири домланинг таклифи билан «Калкўча» деб аталган. Ҳар гал мусобақа бошланишидан олдин баланд овоз билан «мен шу гуруҳ шарафи учун дона сураман» деб эълон қилардилар.

Хуллас, Озод домланинг ҳазил-мутоибаси билан дала-боғимиз «Калхўз» бўлиб кетган.

Буни ўтган йилги «Шахмат турнири»да у кишининг ўзлари яна бир таъкидлаб:

— Ҳозир ҳамма ёқда «калхўз» сўзи муомаладан чиқиб бўлди. Лекин ягона бўлиб, Бўстонликда «Ёзувчи калхўзи» сақланиб қолса керак, — дегандилар.

Яқин дўстим, ахён-ахёнда мен «нонини яримта қилиб юрувчи» ҳамкасбим, машҳур мусаввир Баҳодир Жалолов кўпдан буён Озод ака хонадонига бориб, у кишининг портретини ишлаш ниятида эканлигини айтиб юарди.

Ниҳоят домла ҳузурига бошлаб бордим.

— Э, Баҳодиржон, на суратдан, на сийратдан ҳеч вақо қолмадику. Аввалроқ қаерда эдинглар! — деди Озод ака ярим ҳазил-ярим чин қилиб. Ва қўшиб қўйди, — Азиза Маматова ҳам келганди, суратингизни ишлайман, деб. Мен «Отангни онангга бепардоз кўрсатма» деганлар. Яхшиси ёшроқ чоғларимни назарда тутиб ишлаганинг маъқул дедим. Билмайман, ишляптими, йўқми-ю, Сизларга ҳам маслаҳатим шу! Кимники зўр чиқса, мана шу меҳмонхонанинг тўрига илиб қўямиз.

Баҳодирга Озод аканинг бир ховучгина бўлиб ўтириши жуда фаройиб кўришиб кетди шекилли:

— Мана шу туришингиз, худди Маҳатма Гандининг ўзи! — деди.

— Ҳа, елкамдаги қалами сарупога ишора қиляпсизда. Буни яқинда Ҳиндистондан хонадонимизнинг яқин кишиси бўлиб қолган Говинда Рам келтириб берди. Биноидек менга ярашди. Лекин мендан Ганди ҳам, минг ҳаракат қилганларинг билан одамлар кўрганда «Оҳ» деб юборадиган дурустроқ сурат ҳам чиқмайди. Унинг устига оёқ деғулик жойи ҳам қолмаган икки болдирнинг азоби етиб-ортиб турибди.

Сездикки, Озод акани дард кийнамоқда. Ҳозир сурат ишлаш вақти эмас...

Дала-боғда ўтказилган навбатдаги шахмат турниридан анча вақтлари чоғ (чунки қарийб уч соатга чўзилган дона суришлардан сўнг шоир Азим Суюнни «тавбасиз таянтирган» эдилар), кайфиятлари баланд ҳолда қайтиб келган бўлсалар-да, бир ҳафталардан сўнг ўзларини ёмон ҳис эта бошладилар. Анча жиддий бўлиб қолдилар. Ёлғиз қолишни истар, ҳатто Шарофат келинойига ҳам «ҳадеб атрофимда парвонага ўхшаб гирди-капалак бўлаверманг», деб қолардилар.

Дўст-биродарлар, узоқ-яқиндан келган шогирду ҳамкасблар ҳовли яланглигидаги катта каравотда ўтириб, хонадон соҳиблари билан гурунглашиб, қайтиб кетардилар.

Мен эса устоз томонидан юклатилган адабиёт оламидаги янгиликлардан ҳафтада бир «мухтасар ахборот бериб бориш вазифаси»ни ҳамон адо этиб турардим.

Озод ака ҳузурига кириб келишим билан бирон янгиликни интиклик билан кутгандай бошини хиёл кўтарар, ҳорғинликданми, сал юмилиб қолган кўзлари чарақлаб кетгандай бўларди. Мен гапни қўлимдаги янги чикқан «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг шарҳидан бошлардим...

Ўша кунни аниқ эслайман — 18 сентябрь эди. Устоз ҳузурига кириб келганимни кўрди, қарадилар ҳам. Лекин нигоҳларида бефарқлик сезгандай бўлдим.

Фақат:

— Келдингми? — дедилар.

— Келдим. Озод ака, қалайсиз?

Жавоб мен кутгандай бўлмади:

— Тушимга Абдулла ака (А. Кахҳор. Д. Н.) кирибди. Сен у кишининг суратини чизган эдинг-а! Ўша сурат йўқ эмиш.

— Сурат домланинг уй-музейларида турибди, Озод ака, — дедим.

— ... Дарвоқе, кўрганим бор — иккинчи қаватда...

Мен шу баҳона устозни гапга солмоқчи бўлдим:

— Кеча Азиза Маматова Мирпўлат Мирза бошлиқ «Жаҳон адабиёти» жамоасини ўз устахонасига таклиф қилиб, янги портретингизни кўрсатди. Мен ҳам бор эдим. Унча ёқинқирамади суратингиз.

— Нега!

— Кўзимга «Пётр первый»дай бўлиб кўриндингиз.

— Диккайтириб мўйлов ҳам кўйибдими? — жиддий қараш қилиб сўрадилар.

— Кўйганда-ку, фирт ўша подшонинг ўзгинаси бўлардингиз! Энди айтганингиздагидек қилиб ўзим ишламасам бўлмайти. Ўн ёшга ёшартиришим мумкин.

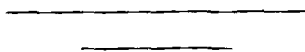
Устоз норози бўлгандай беписанд қарадилар:

— Нега ўн ёш! Ана, Алишер (ўғиллари. Д. Н.)га қараб чизсанг, нақ йигирма ёшга ёшараман.

— Буни ҳеч қийинчилик жойи йўқ. Айтганингиздай бўлади... «Адабиёт» газетасининг янги сонини олиб келдим.

Устоз «чарчадим» дегандай кўзларини юмиб олдилар...

Мен у киши айтган портретни ишладим. Афсус кўролмадилар. Ҳозир у суратнинг асл нусхаси Озод ака хонадонининг меҳмонхона залида яна бир катта қилиб ишлангани эса Бўстонликдаги «Озод Шарафиддинов номидаги Ёзувчилар дала-боғи»га олиб борадиган шохкўча бўйида турибди.

ДЕНГИЗГА САЁХАТ

(Кросс)

Тошкентдан етмиш чақиримча нари, Бўстонлик тоғлари орасида суви мил-миллаб ўйноқлаб турадиган денгиз бор. Унинг қирғоғида ўзбек адибларининг «Ёзувчи» дала-боғ ширкати жойлашган. Бу ернинг таърифи ўзимиздан ўтиб, чет эллик ҳамкасбларимиз қаламига ҳам тушган. Корейдан тортиб Ҳиндистон, Покистон матбуоти саҳифаларида «Қовун дарахти-ю, жаннат мевалари ўсадиган жой» деган сарлавҳали мақолалар босилган.

Буни эшитган Фарғона водийси ўрмон хўжалиги раҳбарлари бошқаруви раиси кўқонлик эски танишим Мансурхўжа Хўжаев мени ҳар кўрганида, «ўша хўжалигинингга бир меҳмон бўлиб борамиз» деяверарди-ю, ташрифдан дарак йўқ эди.

Яна шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, «Хўжа ака»нинг меҳмоннавозлиги, қўли очиқ инсонлиги кўпчиликка маълум. Қарийб қирқ йилдан бери уни яхши биладиган ёзувчи-шоирларимиз кўқонлик «Хорун ар Рашид»у «Ҳоғамтой»га киёслаб, назму насрлар битишган. Каминан ҳам Мансурхўжа аканинг у ёғ-бу ёғидан «хамиртурушлаб» икки-уч китобим саҳифаларига киритиб юборганлардан.

Дарвоқе, кўп вақтдан бери айтаман: Хўжа ака, қачон ваъдангизнинг устидан чиқасиз! Бизнинг ҳам меҳмон қилиб, бир пиёла чой қуйиб беришга қурбимиз етади. Жуда ўрмон хўжалигининг қароргоҳича бўлмаса-да, ҳордиқ чиқариб, яйраб ўтирадиган баҳаво жойларимиз бор. У киши дейди: насиб қилганда бориб қоламиз, ҳозирча бизни қарздор қилиб туравер!

Нихоят адибларимизнинг тоғдаги ўша номи чиққан ижод маскани олдида ичимлик сув муаммоси кўндаланг бўлиб, хомийлик ёрдамига зарурат туғилиб қолди. Бошлиқ сифатида кўпчилик номидан «хат» қилиб, аввал Наманганга — ҳожатбарорликда ҳамманинг оғзига тушган

ажойиб инсон Ҳакимжон Ҳошимов ҳузурига сўнгра Қўқонга қараб йўлга тушдим.

Замон зайлими Хўжа акамизда кейинги пайтларда хассослик эмас, бир оз «хасислик» аломатлари пайдо бўла бошлаган. Илгаригидай илм излаб юрган аспиранту талабани кўрсалар «Сенларга қийин, шаҳарда сувни ҳам пулга олиб ичасанлар» деб топган-тутганларини улашиш йўк! Узоқ-яқин оғайниларини кўргани борсалар «Ўрмоннинг шифобахш неъматидан» деб бодом, ёнғоқ ташлаб кетардилар... Ҳозир уларнинг ҳам ярми пуч. Ёнғоқ палағда — ичидан тошдай қотган кесак чиқармишми-ей... Қовунларнинг ҳам тоши камайган — хамаккепата.

Шундай қилиб Мансурхўжа акамиз казо-казо мўътабар алломалар имзо чекишган «хат»ни жуда расмий суратда ўқиб чиқдилар-да, бирдан қошларини чимириб, жиддий охангда дедилар:

— Ҳозир замон нозик, текширувчилар кўп. Шундай экан, аввало ҳомийлик қилинадиган жойни кўриш лозим. Шу баҳонада хўжалигингда икки кун меҳмон бўлсак-бўпмиз-да! Лекин, асосий шарт ҳам бор — шуни бажаришинг керак. Қўл қўйганларнинг ҳаммаси билан эмас, Озод ака Шарафиддиновни бир кўриш ниятида юрган, икки оғиз суҳбатини олишга мушток оғайниларим бор.

— Ҳаммаси айтганингиздай бўлади. Дўстларингизга ҳомийликни биз қиламиз, — дедим.

Шундан кейин, кўп вақт ўтмай, Бўстонликдаги ширкатимиз худудига бешта оқ ранг «Нексия» кетма-кет кириб келди. Мансурхўжа ака бошлиқ ўн тўрт нафар меҳмонларнинг ҳаммаси Қўқоннинг манаман деган кишилари — ёшлари олтмишлардан ошиб қолган бўлса-да, аскияни қийиб юборадиган, бир-биридан ҳазилкаш, қувноқ отахонлар.

Кун бўйи ширкатимиз худуди узра аския пайрови-ю, унинг ортидан кўтариладиган шодон кулгулар жаранглаб турди. Ҳатто ярим тунгача тинмади.

Устоз Озод ака Шарафиддинов навбатдаги шохмот ўйинида шогирдларидан бирига ютқазиб қўйган, унинг устига оёқлари сал зиркираб оғриб турган бўлишига қарамай, «агар дала-боғчиларга бир оз нафи тегадиган бўлса, борганим бўлсин» дея қўқонлик мухлислар билан учрашувни эртаси — шанба кунига белгилаган, ўзим соат тўққизларда Чорбоққа етиб бораман, дегандилар...

Тоғ хавосида мириқиб ҳордиқ чиқарган меҳмонлар эрталаб нонуштадан сўнг бирров, шундоқ юқорида олтин косадай суви жимирлаб турадиган денгизни томошалаб қайтишга отландилар.

Биз Мансурхўжа ака иккимиз устозни кутиб оладиган бўлдик. Орадан кўп ўтмай Озода ака ҳам, у кишининг орқасидан денгиз сайрига кетганлар ҳам келиб қолишди.

Азиз меҳмонга аталган жонлиқ сўйилди.

Гап-гаштак авжга чиқди.

Сухбат орасида Мансурхўжа ака шерикларига қараб:

— Денгиз зўр эканми? Мунча тез қайтдиларинг, худди олов олишга боргандай? — деди.

— Э, ака, милиция ўтказмади, — зорлангандай чўзиб гапира бошлади сайр жўрабошиси бўлиб биринчи машинани ҳайдаган шоп мўйловли, полвон келбат «Опош» ака ва кўшиб қўйди, — қандайдир кросс бўлаётган экан.

— Ҳа, денгизга ўтказишмади! — шериги гапини маъқуллаган бўлди ихчамгина, озғиндан келган «уста характер».

Мансурхўжа ака ўрнидан туриб кетди:

— Ўлларинг! Шунча одам, шунча савлату шунча обрў билан бир милиция ходими гапларинг ўтмадими!

— Битта эмас-да, ака! — яна ўзини оқламоқчи бўлди «Опош» ака бош жўрабошига ер остидан қараб.

Кимдир:

— Бу ер ахир, Қўқон эмас! — деб қўйди.

Лекин, Мансурхўжа ака гап нишабини «Опош» акага бурди:

— Сен ўзинг «Опошмисиз, опошмисиз» дейвериб, Қўқонда ҳам қовун тушириб юрасан! (Бу одам ким билан сўрашса «опошмисиз» деб қўйиш одати бор. Лақаби шундан.)

— Нима қилсин, кўнгли бўш одам! — кимдир лўқма ташлади.

— Энди гап бундоқ! — Мансурхўжа ака овозини баландроқ қўйиб, шериклари диққатини ўзига қаратган бўлди. — «Ҳамма бир киши учун, бир киши ҳамма учун!» деган шиор бўларди, илгари. Энди сенлар учун денгизни биз кўриб қайтамыз. Нима дедингиз, Озод ака, анчадан бери у томонларга йўлингиз тушмагандир! Мен умуман кўрмаганман! Булар «Опош» бошчилигида шашлигу паловни тайёрлаб, қойилмақом аскияга шайланиб

туришади. Бизлар роппа-роса бир соатларда қайтамыз. Анаву кўриниб турган тўғон бўлса, нариги томони денгиз экан-да. — Мансурхўжа ака менга ўгирилиб, сўради, — тахминан неча минутли йўл!

— Йигирма минутли, — дедим.

— Қани бўлмаса, аравангни ўнгла! Озод акамни олиб келган ҳой, йигит, Говинда Раммисан! Сенинг машинанг бўлмайди — кроссчиларникига ўхшаш жуда ваҳимали экан. Манавунда борамиз. Сайл ҳам — сайл, саргардон ҳам — сайл!

— Менга қаранг, Мансурхўжа, — деди Озод ака унга ўгирилиб, ҳазил оҳангида, — бу сайрдан ширкатга бирон наф тегадими ёки пешиндан кейин айтиладиган гапга ўхшаб, қолиб кетаверадими?

Ҳамма қулиб юборди. Чунки, Мансурхўжа ака «хўжа» эди-да!

— Тегади, — деди у ҳам кулганича сирни бой бермай, лекин овози пастроқ чиқди.

Мен мавзунни жонлатган бўлдим:

— Тегади! Тегмаса ҳаммаёққа гап қилиб юборамиз!..

Биз сув омбори тўғонини ёнлама қилиб кўтарилган баланд «девори»га яқинлашиб, юқорилай бошлаганимизда, худди ғаввосларникига ўхшаш бутун вужудини сиқиб турувчи либос кийган учта велосипедчи йигит бири-бирини қувалаб, асфальт йўлдан пастга шўнғиб кетди.

Мансурхўжа ака улар орқасидан қараб:

— Ана, кросс! Шуларни деб қанча одам овора! Ваҳимаси оламини бузади, — деб қўйди.

Бизлар биринчи доvon бурилишидан ўтиб, озгина юргандик, чиндан ҳам ваҳиманинг устидан чиқдик. Катта йўл бўйидаги ялангликда «тез ёрдам», «милиция» яна қандайдир мосламалар билан жихозланган турли русумдаги машиналар, 20—30 чамасидаги одамлар турар, улар орасида оқ халатли шифокорлар ҳам кўзга ташланади.

Мен орқада ўтирган Мансурхўжа акага ўгирилиб, дедим:

— Айтганингизнинг худди ўзи! Булар энди бизни ҳам ўтказишмаса керак!

— Хайдайвер! Қани тўхтатиб кўрсинчи! — буйрукнамо гап қилди у киши елкамга туртиб.

Бирок қизил таёғини ўйнатиб қаршимизга чопиб чиққан ёшгина милиционер йигит чуриллатиб хуштак ча-

либ, тўхташни буюрди-да, машинамининг нақ олдида оёқларини кериб туриб олди.

Хаммининг диққати бизга қадалди. Тўхташга мажбур бўлдим.

Мансурхўжа ака чаптастик билан пастга тушиб, милиционерни четроққа олди, нимадир тушунтира бошлади. У гапга кўнмади шекилли, қани ўша катта хўжайинингни менга кўрсат, деди.

Хамроҳимининг қораси бир оз вақт кўзга кўринмай турди. Сўнг дарозбўй полковник билан етаклашиб кела бошлади. «Катта хўжайин» шу шекилли, Озод акага кўзи тушди-ю, жуфтлаган бармоқларини чаккасига қўйиб, чест берди, бу ўтаверинглар, дегани эди.

Машинага газ берар эканман, полковникнинг:

— Қолиб кетманглар, тезроқ қайтинглар, — дегани эшитилди.

— Нима сиёсат қилдингиз, Хўжа ака? — дея қизиқсиниб сўрагандим, у киши:

— Бу ёғига ишинг бўлмасин. Машинангни ҳайдайверсанг-чи, бизники ҳам бир «кросс»да! — деб қўйди.

Илон изи айланма йўлдан кўтарилиб борганимиз сари ҳар бурилишда милиция ҳамда бошига каска кийган ажабтовур формали кишиларни кўрардик. Улар бизга ҳайрон бўлиб, баъзилари ҳайрат билан қараб қолишар, бирон ишора қилгунларича гув этиб, олдиларидан ўтиб кетган бўлардик.

Ниҳоят денгизни томоша қилиш учун махсус жой — баланд тепаликдаги майдончага ҳам етиб келдик. Тип-тиник биллур сувнинг адоғи кўринмас, узоқ-узоқлардаги нилгун тоғлару беғубор осмон сатҳига сингиб кетгандай эди.

Мансурхўжа ака шавқли одам эмасми, дам Франция ўрмон хўжалиги департаментига қарашли худди шундай чеку чегарасиз сунъий денгиз борлиги, у ерда бир неча кун бўлганлиги, мамлакат худудининг қарийб қирқ фоизи дов-дарахтлар билан қопланган ўрмонлиги тўғрисида, дам Туркияда «Ўрмонсиз юрт — Ватан бўлмас» шиори остида ҳар бир туп дарахт қанчалик ардоқланиши хусусий ҳикоя қила кетди.

Бир маҳал мен милиция полковникининг орқамиздан айтиб қолган сўзини эслатдим.

— Э, ўша кроссидан ўргилдим. Ана, катта кўча, ёни-

миздан ўтиб кетаверади, — деб қўйди Мансурхўжа ака қўл силтаб.

— Ҳарҳолда вақт бир соатдан ўтяпти. Шерикларингизга ваъда бергансиз, — дедим.

— Шундайми, кетдик бўлмаса!

Чорбоғ денгизи атрофидан илон изи бўлиб паства кетган асфальт йўлнинг биринчи бурилишида турган «посбонлар» бизни тўхтатмоқчи бўлиб, орқамиздан ҳуштак чалишга улгурди холос.

Иккинчи бурилишдагиларни тўсатдан пайдо бўлиб қолганимиздан ғафлат босди шекилли, бизга бақрайганча қараб қолишди.

— Эътибор берма, ҳайдайвер! — деб қўярди Мансурхўжа ака дамба-дам мени рағбатлантириб.

Йўлнинг навбатдаги «Эшакўприк» бурилишига тушавериш қисми ярим чақиримча бўлиб, ниҳоятда нишабли эди. Унинг адоғидаги бурилиш жойига ярим доира шаклида ўрнатиб чиқилган бетон «тўсиқ»лар ортида худди пистирмада тургандай бир неча кишининг калласи кўринарди. Бизни узоқдан кўриши билан улардан икки-учтаси йўл ўртасига чопиб чиқди. Кимдир овоз баландлагич-динамик орқали бақира бошлади:

— Стоп! Стоп! Машинани четга ол!..

Кутилмаганда, қарашлари бежо йигитлар машинамизни ўраб, бетон тўсиқнинг нариги ёғидаги бир томони тоғ этагига туташ тошлоқ ялангликка ҳайда дегандай ишора қила бошлади. Шу топда агар айтганларини бажармасак, уловимиз билан қўшиб бизни ҳам ўша ёққа улоқтириб юборишдан тоймайдиган вазоҳати бор эди, уларнинг!

Мен орқамиздан қувалаб келаётган қандайдир балоқазо хавфини сезгандай машинани «тўсиқ» билан тоғ қояси оралиғидаги шағаллар уюлиб ётган омонат йўлакка ҳайдадим. Сал нарида кенгроқ яланглик бор экан.

«Пистирма»да турганлардан бири қўлидаги радиотелефон орқали «Биринчиси яқинлашиб келмоқда» дея овозининг борича кимгадир хабар бера бошлади.

— Роса ўпкаси йўқлар орасида қолдик-ку! — Мансурхўжа аканинг бу сўзлари йўлнинг юқори доvon қисмида пайдо бўлиб, ер бағирлаб варанглаганича паства шўнғиб кела бошлаган ола-чалпоқ ранг, шакл-шамойили қурбақага ўхшаш машинанинг қулоқни қоматга келтирувчи овозига айқаш-уйқаш бўлиб кетди. У замбарак-

нинг ўқидай даҳшат солиб келди-да, ҳозиргина бизнинг улов бир лаҳза тўхтаб қолган жойда филдираклари чийиллаган овоз чиқариб, қайрилмоқчи бўлди-ю яхмалакка тушиб қолгандай гир айланиб, тумшуғи бетонга урилай деди, йўл ўртасида кўндаланг бўлиб қолди. Қулоқни қоматга келтириб турган овози ўчди. Бироқ бу унча узокқа чўзилмади, мотор қайта варанглаб ишлаб кетди. Машина ўнгланиб олди-да, пастга шўнғиди. Қора тутун аралаш резинанинг қуюнди хиди ҳаммаёқни тутди.

Зум ўтмай тепада яна бир «кросс» машинасининг қораси кўринди. У ярми ерга ботиб ётган зил-замбил бетон «тўсиқ»ларни зириллатиб, ёнгинасидан ўтиб кетди. Филдираклар запитдан учиб келган тош парчаларидан бири машинамиз ойнасига келиб урилди.

— Чўрт побери, булар жонидан тўйганми, ўзи! — деди Озод ака хушёр тортиб.

Мен машинани ёнбағрлатиб ялангликнинг юқорирок, хавфсиз ерига олишга мажбур бўлдим.

Орадан оз-моз вақт ўтказиб, қутурган буқалардай ўқирганича бир-бирини қувалаб, «кроссчилар» ўтар, қайрилишга келганда филдираклар чийиллаб овоз чиқариб, улар остидан тутун кўтарилар, баъзи машиналар кутилмаганда ёнбошлаб қоларди-да, яна ўзини «ўнглаб» зум ўтмай кўздан ғойиб бўларди.

Олд капоти билан икки ёнбошига «024» раками ёзилган чет эл русумли машина катта тезликда кела туриб, йўл ўртасидан четга чиқиб, чархпалакдай айланиб кетди. «Тўсиқ»лардан нарироқдаги тоғнинг йўлга туташган қумшағалли этагига гул этиб урилди, зарбнинг кучидан ўнг тарафи кўтарилиб, ёнбошлаб қолди. «Пистирма»даги каска кийганлар машина томон чопишди. Биз ҳайдовчи ва унинг ёнида ўтирганга бир бало бўлди, энди уларни кабинадан бир амаллаб чиқариб олишса керак деб тургандик, қайда, икки «оёғи» осмонда бўлиб ётган машинани куч билан бир томонга итариб, «тўғрилаб» қўйишди. Шу захоти у яна варанглаб йўлида давом этди.

— Буларнинг жони темирданми, ҳеч нарса бўлмас экан-да? — деб қўйди Мансурхўжа ака ёнидаги ўрта яшар милиция ходимига яқинроқ келиб.

— Машина ичидаги ҳар томонга тортиб қўйилган темир «кашак»ларни кўрмаяписизми? Улар энг ишончли муҳофаза воситаси. Ҳар қандай вазиятда ҳам одам омон қолади. Нечтаси жарликка учиб кетади, ўшанда манаву

йигитлар қутқариб қолишади. Ўтган йили биттаси «Эшак-кўприк»нинг бетон тўсиқлари устидан «сакраб» ҳов анаву «Эшаккўприксой»га учиб тушган. Машинаси пачоқланган холос. Ичидагиларга ҳеч нарса бўлмаган.

— Бунақа «Ажал қувди» пойгасини тез-тез ўтказиб туришадими?

Милиция ходими Мансурхўжа акага бироз галати қараш қилди ва бош қимирлатиб:

— Ҳар йили, — деб қўйди.

— Ие, анаву қора номерли, сарғиш машина бир соатча олдин ўтиб кетганди-ку! Ростданам уни аёл бошқаряптими? — деди Мансурхўжа ака гурунгдаши диққатини ўша ёкка қаратиб.

— Бир соатча олдин ўтиб кетган аёлни яна кўрган бўлсангиз, демак иккинчи айлана бошланибди-да!

— Қанақа айлана? — ҳайрон бўлиб сўради Мансурхўжа ака.

— Пойга асосан Чорбоғ-Чимён айлана йўлида ўтказилади.

— Шу йўлда айланаверадими?

— Айланаверади, — бепарвогина жавоб қилди милиционер.

Мансурхўжа ака ўзини тутиб туrolмади:

— Ҳой, менга дурустрок жавоб берсангизчи, қачонгача айланади?!

— Ўтган йил соат ўнда бошланиб, кечкурунги бешгача давом этган.

— Овқат-повқат ейдими, уларингиз?

— Емайди-да, бизам қаққайиб туравериб, очдан ўлай деганмиз. Буни «кросс» деб қўйибди ака, «кросс!».

— Ҳе, ўргилдим, ўша... Ҳаммасига «Денгиз сайри»ни ўйлаб топган «Опош» айбдор!

— Ҳа, Мансурхўжа, тинчликми? — машинанинг очик эшигидан бош чиқариб сўради Озод ака.

— Тинчлик эмас-да. Ўшанинг касофатига энди, кечгача шу ерда қолиб кетадиган бўп турибмиз.

— Денгизни кўрамиз деб, бу томонларга ўзингиз йўл бошлагандингиз, шекилли!

— Энг аввал ҳеч кимнинг хаёлига келмаган гап ўшандан чиққан — азонда туриб олиб, «одамлар денгизни кўриш учун Қримга боришган. Биз Қўқондан шунча йўл босиб келиб, денгизни кўрмай кетаверамизми», деб ҳам-

мани кўзгатган «Опош!». Унинг устига бугун кечкурун кичкина қайнисиникида тўй — қиз чиқараяпти...

Вақт тушга яқинлашар, бироқ кроссчиларнинг «гув-гуви» тинай демасди.

Шу орада Мансурхўжа ака милиционер билан яқиндан танишиб, унинг қайсидир авлоди қўқонлик эканлигини билиб олган, «Хамшаҳар» дея муомала қилишга ўтганди. «Хамшаҳар» Озод акани ҳам таниб қолиб, «домла-домла» деб мулозамат кўрсата бошлаганди.

У гап орасида кроссчилар феъл-атвори хақида батафсил тушунтириш берарди:

— Уларга катта ҳуқуқлар бериб қўйилган, қараб ўтирмайди. Йўлда дуч келиб қолган машина бўладими, хайвон бўладими, қоқиб кетаверади. Ҳар сафар майиб-мажруҳ бўлган сигирлар сони беш-олтитага етади.

— Одамни ҳам қоқиб кетаверадими? — қув қараш қилиб сўради Мансурхўжа ака.

— Одамни ҳам. Ўтган йили худди мана шу ерда асаларичи ўрис чолни четда турган «Узик»и билан қоқиб кетган. Машина ағдарилиб, ўзини худо бир асраган. Ҳозир асалари яшиқларини Бурчмулла томонларга ўрнатган дейишади...

Бир пайт ҳаммаёқ сукут ичига чўкиб қолгандай бўлди.

— Ҳой, хамшаҳар, — деди тоқати-тоқ бўлиб турган Мансурхўжа ака гурундоши рўпарасига келиб, — Кроссчилар ҳам одам. Тушликка кетди шекилли. Озод домларнинг аҳволларини кўриб турибсиз. Хаммарнинг назаридаги мўътабар бу кишини анча қийнаб қўйдик. Энди... бу ёғи учта қайрилиш, беш чақиримча йўл экан. Бизам «кросс» қилиб, шу масофани босиб ўтсак. Пастда овқатни тайёрлаб, сизнинг бобо авлодингиз юртидан бўлган ўн тўртга қўқонлик азамат кутиб турибди. Яна, бугун Қўқонда тўй, «Опош» деган оғайнимизнинг қайниси қиз чиқараяпти, — биласиз хотин томон нозик бўлади. Кечкурунга етиб боришимиз керак. Яхшиси сизам, биз билан юринг.

— Мен постни ташлаб кетолмайман. Ҳозирча буйруқ келгани йўқ, — деди «хамшаҳар» қўлидаги радиотелефонга ишора қилиб.

— Ундай бўлса, бизга рухсат бериб юборақолинг. Мана, йўл ҳам бўшаб қолди.

— Ҳозир варанглаб келиб қолиши мумкин.
— Келмайди, дедим-ку. Овози ҳам ўчган! — Мансурхўжа ака қулоқларини динг қилгандай, атрофга бир қараб қўйди.

Гапга Озод ака аралашди:

— Хой ука, бизам бир кросс қилсак кипмиз-да! Келиб қолса, ана йўлсозлар қуриб қўйган катта кўча, ўтиб кетавер деймиз, йўқ деб оёқ тираб олса, четга чиқиб турамыз. Эзилиб кетдик-ку.

Милиционер Озод акага андаргумон қараш қилди:

— Сизни асрашимиз керак, домла. Бари бир хатарлида!

— Қўркманг, бунақасидан кўпини кўрганмиз. Хар каллага бир ўлим.

— Гап эшитиб қоламан.

— Эшитмайсиз, ёнингизда ўзим тураман.

— Ҳа, мана, менам бор! — Кўкрагига уриб қўйди Мансурхўжа ака.

Шу пайт шигиллаган овоз чиқариб, радио-телефон ишлаб қолди. Милиционер уни дарров қулоғига тутди:

— Бешинчи пост! Эшитаман, эшитаман!

Ҳеч қандай садо бўлмади.

— Энди бизга рухсатми? — Озод аканинг гапи оғзида қолди. Тепадан вариллаган овоз эшитилиб, пойгачи машинанинг қораси кўринди.

— Шунини орқасидан ҳайдайсан. Қорама-қора қувалаб кетаверамиз. Навбатдагиси келгунча полковникнинг олдига етиб оламиз, — деди Мансурхўжа ака орқа эшикни очиб, ўзини ичкарига ураркан ва қўшиб қўйди, — мен Озод акамни икки ёнларидан маҳкам ушлаб оламан. Анавулардан биронтаси каскасини берганда-ку, зўр иш бўларди. Қани, ҳайда! Яхши қолинг, хой ҳамшаҳар!

Беихтиёр тормозни босдим-у, бундоқ тепага қараб, паррақларини айлантириб учиб кетаётган вертолётга кўзим тушди.

— Нега тўхтадинг, орқада ҳеч вақо йўқ! — деди Мансурхўжа ака.

Унгача милиционерлардан биттаси олдимизга чошиб келди:

— Бу нима безорилик! Жондан тўйганмисанлар! — пўписа билан дўк уришга тушди у.

— Ҳой менга қара, нима деяпсан, ўзинг. Аввал ях-

шилаб қараб ол, кейин муомала қил! — бўш келмади Мансурхўжа ака, — шу кросснинг бош тренери — ҳомийси машхур Шумахернинг устози рўпарангда ўтирибди-ку! Нега тўхтатяпсан. Ҳали қилган ҳақоратинг учун жавоб берасан.

Ўдағайлаб турган милиционер бирдан хушёр тортиб, Озод акага қаради-да, нима дейишини билмай, хиёл жилмайган бўлди.

— Ҳа, мухтарам лейтенант, — деди Озод ака ранглари қув ўчиб, оппоқ тортиб кетган юзларида табассум пайдо қилишга уриниб, — кросс қилавериб, шу аҳволга тушиб қолганмиз!

Домланинг бу сўзларини у жиддий қабул қилдими, ҳазил деб тушундими, билолмадик. Ҳарҳолда оқ йўл дегандай ҳест бериб қўйди.

Ҳамон одам йиғилиб турган йўл бўйидаги биринчи постда бизни эрталаб қўйиб юборган таниш полковник кутиб оларкан:

— Тезда қайтмоқчи эдинглар-ку! Мунча қолиб кетдинглар. Саёҳат қандай ўтди, Озод ака? — деди.

Кутилмаган сайр эҳтирослари оғушидан ҳали ҳаяжонини босолмаган устоз жиддий туриб, шундай жавоб қилдилар:

— Чўрт побери, кросснинг бунақа тури экан, нега тушунтириб айтмадингиз. Ҳов, пастда ҳиндистонлик укамизнинг жони қаттиқ, бақувватроқ машинаси турганди. Ўшани миниб чиққан бўлардик.

Ўртада кулгу кўтарилди...

Машинамиз майда шағалларни потирлатиб отиб, орқаси билан «жинкўча»дан катта йўлга чиқиб олди. Рул чамбарагини нишаблик томон бурдим. Пастроқдаги «Эшаккўприк» бурилишида ғилдираклардан ғийкиллаб овоз чиқиб, жарлик томон оғиб кетишимизга оз қолди.

Мансурхўжа ака ёнимдаги ўриндиқ суянчигининг икки ёнбошидан чайир қўлларини ўтказиб, Озод акани маҳкам ушлаб олган. Тез-тез орқага ўгирилиб қўяди ва мени огоҳлантиради:

— Сен газни босавер, кўзингни йўлдан узма. Орқада ҳеч бало йўқ. Анаву бурилишда эҳтиёт бўл!

Озод аканинг норози овози эшитилади:

— Мансурхўжа, кўкракни эзиб юбордингиз-ку!

— Озгина чидайсиз, энди ака, чидайсиз! Қаҳрамон номингиз бор.

— Чидашга жон қоптими!

Ҳеч қандай белгиси йўқ, ола-чалпоқ ранглар суртиб, рақам ҳам қўйилмаган машинамиз биринчи, иккинчи бурилишлардан худди пойгачиларга ўхшаб гувиллаб ўтиб кетди, ҳеч қандай монелик бўлмади. Тўғрироғи «пост»даги милиционеру каскали қутқарувчилар қўзларини жавдиратганча орқамиздан қараб қолишаверди.

Бир пайт ҳаммаёққа бомбалар ёғилаётгандай қасирқусур овоз бутун борлиқни босиб кетди.

— Лаънати, кеп қолди шекилли, нима қилай? — дедим бир оз саросимада овозимни баланд қўйиб.

— Ҳайдайвер, қораси кўринмаяпти. Нариги бурилишда шекилли. Яқинлашса ўзим айтаман, — деди Мансурхўжа ака ва қўшиб қўйди, — ҳар қалай «қоқиб» кетмас, уларга ҳам жон керақдир!

Охирги бурилишга яқинлашиб келардик. Ундан у ёғига марра бизники!

Кутилмаганда йўлимизга иккита қизил таёқ тутган милиционер чопиб чиқди. Жон-жаҳд билан қўлидаги матоҳини силкитганча машинани четга ол, тўхтат деган ишорани қилди.

ШОИРНИНГ БОҒКЎЧАСИ

Саратон чилласи авжга чиқиб, иссиқ заптига ола бошлаган паллалар Эркин ака Воҳидов, таниқли адабиётшунос олим Раҳматилла Иноғомов — учовлон машинага ўтирардик-да, довон орқали Наманганга элтадиган катта йўл ёқасидаги «Чодак» колхозига тушиб келардик. Хўжалик раиси, эски танишимиз Ашурали Усубалиевнинг бир кеча меҳмони бўлиб, эртаси нонушта дастурхони устида унга «Ариза» топширардик... «Шул мазмундаким, бизлар учун давлат баҳоси билан нақд пулга бир дона қўй беришингизни сўраймиз»... Раис «Ариза» мизнинг бир бурчига қийшайтириб нималардир ёзади, имзо чекиб, ҳафсала билан буклаб, кителининг ён чўнтагига солиб қўяди. «Сизларники табаррук» деб етти ярим сўм (ўша пайтдаги семизгина кўчкорнинг «расмий» баҳоси)ни қуртдай санаб олади. Сўнг китмирона жилмайиб, қўшиб қўяди: «Юбилейларингда совға-салом билан ўзларингга қайтараман». (Аслида Ашурали унча зикна раислардан эмас, «йўлига» шундай қилади).

Хўшпа семизу ғоят абжир қассоб амаки «ҳалоллаб» машина юкхонасига жойлаб берган «масаллик»ни еб битиргунимизча икки-уч ҳафта кетади. Шунча вақтни бир тарафи Наманган шаҳрига, иккинчи тарафи Уйчи туманига қарашли кўчанинг кунботар томонидаги бир тегирмонча сув шовуллаб оқиб турадиган «Ярми қишлоқ, ярми шаҳар» (Э. Воҳидов) ҳовлимизнинг ҳолироқ хоналарига жойлашиб олиб, ижод қилиш билан ўтказардик.

Наманганлик биронта қалам аҳли ёки таниш-билишлар, ҳатто вилоятга қадам ранжида қиладиган ҳар бир ижодкордан ҳамиша кўз-қулоқ, «бир пиёла чой»сиз қўйиб юбормайдиган ажойиб инсон Ҳабиб Саъдулла ҳам бундай «ғайрирасмий» ташрифимиздан беҳабар қолар, кейин ранжиб, қўнгироқ қиларди. Чунки «карвонбоши» миз Эркин ака ҳар вақт йўлга чиқишимиздан олдин «ҳеч кимни безовта қилмаслик, ҳатто шахматдан ҳам

воз кечиб, вақтни фақат ёзиш билан ўтказиш» ҳақида шарт қўярди.

Навбатдаги «Наманган сафари»миз барвақтроқ — аини баҳор кунларига тўғри келган, мақсадимиз — бироз кўнгилни ёзиб, Водийнинг келинчак либосига бурканган баҳорий хусни жамолидан завқ, ҳам илҳом олмоқ эди.

Келганимизнинг учинчи куни одатдагидек тўрт соатга чўзилувчи «эрталабки ёзув-чизув» захматидан сўнг танаффус, яъни ҳордиқ билан тушликка икки соат ажратилди. Ҳордиқдан сўнг яна ҳар ким ўз хонасига кириб кетди: имзо чекиб тасдиқланган «кундалиқ тартиб» шуни тақозо этарди.

Бироқ орадан ярим соат вақт ўтар-ўтмас Раҳматилла ака мени имлаб чақирди, кўча эшикдан кираверишдаги Эркин аканинг хосхонаси томон етаклади. «Тартиб»ни ўзлари бузибдилар-ку» деб гиламча солинган пойгоҳдаги икки пой аёллар этигига ишора қилиб қўйди.

Келинимиз Мунаввархон бизни кўрмадими ёки эътибор бермадими, нон, мева-чева солинган патнисни кўтарганича зиппиллаб ичкарига кириб кетди.

Ижоднинг белига тепиб, шоири замонни безовта этган хоним ким бўлдийкин деган хаёлда эшик қиясидан хонага кўз ташлагандик, Эркин ака билан қизғин суҳбат қуриб ўтирган область партия қўмитасининг тарғибот ва ташвиқот ишлари бўйича котибаси Дилшоодахон Дадажоновага кўзимиз тушди.

«Барибир хабар топишибди-да» деб қўйдим ичимда. Хаёлимдан кечган бу фикрни Раҳматилла ака ўзига хос мулоимгина овоз билан қуйидагича баён этди. «Қуён ўзин қанча яширишга ҳаракат қилмасин, барибир қулоғи сирни ошқор этиб қўяркан»...

Худди ўша куни кечга бориб чарақлаб турган осмон юзини паға-паға булут қоплади. Момақалдироқ даҳшат солиб ҳайқирди, ҳар томонга ўтли найзалар сочиб, чакмоқ чакди... Шаррос қуйган жала кечаси алламаҳалга бориб тиндию тимқора осмон гумбазини бодроқдай юлдузлар қоплаб олди.

Хийла димиққан хоналарни тарк этиб, ташқарига чикдик. Ҳаво бирам мусаффо, борлиққа вазмин ҳузурбахш осойишталик чўккан эдики, таърифлашга тил ожиз.

Шу пайт кўча эшик қанотлари очилиб, қадди-қомати келишган 40—45 ёшлар чамасидаги киши биз томон шах-

дам қадамлар билан кела бошлади. У Эркин акага яқинлашаркан, завқиб кайфиятда мумтоз шеърят намуналаридан рубоий ўқиб, (тўртлик тахминан «Дўстлар мени изламанг, кўнглим даричаси беркдир» деган жумлалар билан бошланарди) кутилмаганда шоирни мушоирага чорлаган бўлди. Сухандон шеърни шундай жозибали оҳангда ўқидики, Эркин ака беихтиёр «тасанно» айтиб, ўша захоти шеърый «жавоб» қайтарди.

Ховли яланглигида бошланган «бахрибайт» дастурхон атрофига кўчиб, ярим тунгача давом этди.

Бу ярим кечада биздан дарак топиб келган меҳмон Наманган область партия кўмитасининг биринчи котиби бўлиб, чин маънодаги шеърят шайдоси экан. У мумтоз ҳамда замонавий ғазалиётдан яхши хабардор, форсий шеърлардан ҳам намуналар ўқир ва шарҳлар, ҳатто Эркин аканинг «унутиб» юборган, қачонлардир ёзилган ғазалларини ёд айтиб, шоирни ҳайратга соларди.

Нихоят шеърхонлик сўнггида котиб «бемаҳалдаги бу ташриф»нинг асл мақсади ҳақида гапириб, Эркин Воҳидов бош муҳаррир бўлган «Ёшлик» журналида чоп этилган «Шаҳар ўртасидаги бир туп оқ ўрик» (бу мақола ўша пайтлар оғизга тушиб, республика матбуоти саҳифаларида кўчириб босилган, «Литературная газета»нинг Ўзбекистондаги махсус муҳбири В. Соколов томонидан «Разорения» — «Яйдоклик» деб русчага ўгирилганди)да кўтарилган хайрли ташаббусни биринчилар қатори Наманганда амалга оширишга киришилганини, бизларни эрталабдан бошланадиган Катта ҳашарда қатнашишимизни сўраб келганини айтди...

Наманган — Тошкент магистрал йўли кесишган Чуст шаҳри яқинидаги катта чорраха майдони одам билан лик тўла. Карнай-сурнай садолари авжида. Ёшу қари — барчанинг чехрасида баҳор қуёшидай кўтаринкилик, қўлларида кетмон, белкурак. Юк машиналари бортидан ўрик кўчатлари тушириб, одамларга тарқатилмоқда.

Чустдан бошланиб Поп тумани чегарасигача бир неча ўн чақиримли масофани ўз ичига оладиган бўлажак Богкўчага биринчи ниҳолни Эркин ака Воҳидов ўтказди. Кейин ёши улуг бобо-деҳқон отахонлар, шу хайрли ишнинг ташаббусқори — катта-кичик раҳбарлар ва кўпданкўп ҳашарчи кишилар умид ниҳолларини экишди.

Назаримда, бу 1986 илк баҳорининг субҳидамида

бошланган, унутилмас бўлиб кўпчиликнинг эсида қолган шодумон дамлар эди.

Мана шунга ҳам йигирма йил тўлибди.

Ўшанда ўтказилган нав-ниҳоллар ҳозир навкирон дарахтларга айланганини кўриб, кўнглингда ботиний бир завқни туйгандай бўласан. Юзлаб-минглаб кишиларнинг меҳнати эвазига барпо бўлган мана шу тароватбахш Боғкўчага менинг ҳам меҳнатим сингган, бу — менинг боғим одамлар, дегинг келади.

Ха, ҳар бир кишининг ўзи барпо этган «ўз боғи» бўлган эди, бутун мамлакат боғ-роғларга тўлиб кетмасмиди! Бу ризқ-насиба, тўкин-сочин фаровон турмуш дегани-ку, ахир!..

Боғкўча бўйлаб хаёллар оғушида кетяпман-у, беихтиёр мана шу йўл бўйида кечган бир ҳодиса кўз олдимда гавдаланиб кетди: ўшанда одатдагидек уч киши бўлиб (ҳозир орамизда Раҳматилла ака йўқ, жойлари жаннатда бўлсин!) Тошкент йўналишидан Чуст томон кириб келарканмиз, олтиндай сарғайиб ҳосилга бурканган ўрикларга кўзимиз тушди.

— Биз биринчи ниҳолини ўтказган боғ! — деб қўйди Раҳматилла ака қандайдир ғурурли овоз билан агрофга ишора қилиб, ва: — «Машинани четроққа олиб тўхтадинг, меҳнатнинг роҳатини ҳам тотиб кўрайлик», — деди.

Ҳосилнинг мўллигидан новдалари эгилиб қолган ўрик дарахти қаршисида уловга тормоз бердим.

Шохлардан бирига қўл чўзиб, мевалардан узмоқчи бўлгандик, уч-тўрт газ пастликдаги боғ томондан «хай-хай»лаб бир бола чопиб чикди.

Нима қилишни билмай, шошиб қолдик.

Шунда Эркин ака боладан:

— Йигитча, бу боғ сеникими? — деб сўради.

— Ха! — деди у қатъий қилиб.

Эркин ака мамнуният билан бизга ўғирилди:

— Хайрият, боғ эгасиз эмас экан, яхшилик аломати! — деб қўйди-да илтимос оҳангида боладан сўради, — ўғлим, шу ўригингдан бир донадан есак майлими?

«Қоровул» шоирни таниб қолди ёки бехосдан ўдағайлаб беодоблик қилиб қўйганини сизди шекилли, юзлари кип-қизариб кетди, кейин мулоийм тавозе билан:

— Анаву пастда янги узиб қўйганларим бор, — дея нарироқдаги шовуллаб сув отилиб чиқаётган катга қувур ёнбошидаги супага ишора қилди. Қўярда-қўймай бизни

ўша томон етаклади. Дастурхон қатини ёзди. Лагандаги йирик-йирик субхони ўриклардан едик.

Мезбон лойўчоқда қайнаб турган қумғондан чой дамлади.

У бизларни машинагача кузатиб чиқаркан яна бир бор:

— Ўриклардан узиб берай, олиб кетинглар! — деди.

Эркин ака унинг елкасига қўл қўйганча:

— Раҳмат! Қўлинг очиқ йигит экансан. Ўтган-кетган шу мевалардан баҳраманд бўлса, савоби ўзингга тегади, — деб айтди.

— Биламан, қанча ейишса майли! «Кўчаники — ҳамманики» дейдилар дадам. Фақат шохларини синдиришмасин, деймизда!

— Манаву гапинг тўғри. Отангга раҳмат! — дедик бола билан хайрлашарканмиз...

Шу топда худди ўша қоровул йигитча йўлимдан чиқиб қоладигандай, атрофга аланглаб, қараб боряпман. Бироқ посбон аскарлардай қаторасига саф тортган ўрик дарахтларидан бошқа ҳеч нарса кўзга чалинмайди.

Дарвоқе, ҳозир айна баҳор, бўлғуси мевалар лаклак гулларнинг инжу оғушида яшириниб ётибди, «қоровул»лашга ҳали вақт бор.

«Кўтир кўнгил» деганларидек, яна саволлар «ташвиши»га бериламан: шу Боғкўчани барпо этиш учун елиб-югурганлар ҳозир қаерда? Бу ерлардан ўтиб туришадими? Ҳозирги боғ «эга»лари уларни танишадими?.. Ва ўзим жавоб топгандай бўламан: нима деганда ҳам улар жаннати, яхши одамлар! Халқ «Яхшидан боғ қолади» деб бежиз айтмаган...

Мен Ўзбекистон бўйлаб шунча кезиб, бирон жойда таровату гўзалликда Чуст Боғкўчасига тенг келадиган бирон бошқа манзарани кўрганим йўқ.

БИР СУРАТ ТАРИХИ

Сентябрь ойи охирлаб қолганига қарамай жазирама иссиқ авжида, саратон ҳали-вери ўрнини салқин куз ҳавосига бўша-тиб бергиси йўққа ўхшарди.

Шундай дим, одам кўнглини лоҳас қилувчи рутубатли бир оқшом чоғи Чорсу майдони ўртасида туриб олган йўл назорати ходими қўлидаги ола таёқни шиддат билан силки-тиб, машинамни тўхтатди.

Серкатнов йўлга ёндаштириб қўйилган махсус автобус «хушёрлик кўрикхонаси»нинг ланг очиқ орқа эшик-лари рўпарасида уловдан тушдим. «Ҳа, ичганларнинг додини беришаётган экан-да, тўғри қилишади!» дедим-да, тартиб-интизомли ҳайдовчиларга хос итоаткорлик билан автобуснинг икки-уч поғонали темир зинасига оёғим-ни қўйиб, ичкарига бош суқушимни биламан, милиция кийимидаги бир бадқовоқ шиша найчани нақ даҳанимга тўғрилаб «пuffling» деди.

«Пуф»лагандим, «найча»си қизғин ранг тортиб қолди.

— Роса отибдилар-да. Қани юқорирокқа! — эшик «оғаси» турки-тароватига хос димоғдор оҳангда гапириб, хунук қараш қилди.

— Мен умуман ичмаганман! — дедим қатъият билан унга тикилиб.

— Ҳа, укам, сизга ўхшаганлардан ҳеч ким, ҳеч қачон «ичдим» деб бу «тахтиравон»га ўз оёғи билан кириб келмайди. Бу ерга келтирилади! Маст ҳолда транспортни бошқариш қандай бўлиши яхшилаб тушунтириб қўйилади. Қани, хов тўрда сизни кутиб қолишди, бора қолинг!

Машина салонининг ўриндиқлардан холи қилинган «йўлаги» адоғида тўрт кишига қўзим тушди. Иккитаси формада. Иккитаси оқ халатда бўлиб, столга кўкрагини тираганича менга лўккайиб қараб турарди. Формалилардан бирининг қўлидаги ручка ёзишга шай. Дарров сездимки, шу топда булардан бирор мурувват кутиш бекфойда. «Хат»га тушгандан сўнг эса...

Беихтиёр кўз олдимда номи элга таниқли шоир, ён қўшнимиз гавдаланиб кетди. Бу милиция дегани уни ҳам аяб ўтирмаган... Ҳайдовчилик гувоҳномасини қайтариб олиш учун не-не идоралар, казо-казо кишилар ўртага

тушмади. Охир «протокол тузиб қўйилган экан, афсус иложи йўқ, энди» деганларини ўз қулоғим билан эшитганман.

Ҳозирги «қалтис» ваъзиятда булардан қутулишнинг ягона бир йўли бор: «Хужжатларни олиб чиқаман», дейман-у, машинани варанглатиб икки чақиримча наридаги «Хувайдо» махалласи томон ҳайдайман. У ерда мен учун кўплаб қутилмаган тасодифий ҳолатларга «балогардон» Эркин ака яшайди. Бор гапни тушунтириб айтаман.

Ола таёкли милиция орқамдан чуруллатиб хуштак чалганича қолди, ҳартугул қувламади.

Яхши ҳам Эркин ака уйда эканлар...

Машҳур шоирнинг ташрифи муносабати биланми, бу «тахтиравон»га дамба-дам кўтарилиб, пуфлаб чиқиб кетаётган ҳайдовчилар сони камайди. Хатто йиғлағудай бўлиб ўзини оқлаётган «бешинчи қиз»нинг тўй ташвишлари билан юрган ўрта яшар бир кишининг гувоҳнома-си қайтарилиб, «гуноҳи» кечиб юборилди.

Бадқовокнинг чехраси ҳам анчагина очилиб қолганди.

Ниҳоят гурунг мавзуси асосий нуқтага келиб тақалди: Эркин ака бир четда қимтинибгина ўтирган каминага ишора қилиб деди:

— Бу укам, ҳаммамизнинг гувоҳлигимизда шишага «пуф»ласин. Агар чинданам ичгани аниқланса, бир йўла учта ҳайдовчилик «вазифа»сидан маҳрум қиламиз. Чунки шу кунларда ўзиники билан бирга Абдуллажон Орипов ҳамда менинг машинамни ҳам навбатма-навбат ҳайдаб юрибди. Лекин ёшлигидан биламан: шу кунгача шароб тугул бир қултум пиво ҳам ичмаган.

Ўша лаънати узун найча шишага пуфлагандим, не кўз билан кўрайки, унинг ичи қизғиш тортиб қолди.

— Э, бу қанақаси?! — деб юбордилар Эркин акам бир менга, бир атрофдагиларга қараб. — Келиб-келиб шундоқ иссиқ кунда-я! Неча стакан ичдингиз?

Бу сўз менга далда бўлди:

— Икки стакан. Туш пайти шу ердан ўта туриб, анави Кўкалдош мадрасаси қаршисида морс сотишгаётган экан, ўшандан ичгандим.

— Э-ҳа, шундай демайсизми! — столга кафти билан бир уриб ўриндан туриб кетди. Гап-сўзларидан Эркин ака шеърятининг ўта мухлиси эканлиги билиниб турган милиция полковниги сўзида давом этди: — Ахир у наш-

вати мевасидан қилинган шарбат-ку. Ичиб олиб, бир соат коринни офтобга тоблаб ётилса бас, у ёғи кайф! Демак, укамизнинг ичгани рост!..

Шундай қилиб, менинг ҳам «гуноҳ»имдан ўтилди. Фақат бир шarti билан: Эркин аканинг 50 ёшлиги (анча завқ-шавқли, шоиртабиат полковник яқинлашиб келаётган бу санани ҳам яхши биларкан) олдида шаҳар ДАН бошқармаси ходимлари билан қизиқарли учрашув ташкиллаштиришни зиммамга юклашди.

Полковник (бошқарма бошлиғининг тарғибот ва ташвиқот ишлари бўйича ўринбосари экан) билан декабрь ойи ўрталарига белгиланган тадбирни ўтказишга қизғин тайёргарлик кўра бошладик.

Бир куни у киши катта мажлислар залининг тўрига шоир суратларидан бирини қўйсақ, яхши бўларди, деб қолди.

Мен Эркин аканинг аввалдан «қоралаб» юрган чизги расмлари асосида «сахнабоп» портрет ишлашга киришдим. Ва қарийб 2,5 x 1,5 метр катталикдаги бу сурат илк бор Тошкент шаҳар Давлат автомобил назорати ходимлари билан бўлган 1986 йилги «Шеърят кечаси»да кўпчилик назарига тушди.

Орадан роппа-роса ўн йил ўтгач, 1996 йили бу портрет Покистонда «Гора паблишарс» нашриёти томонидан урду тилига ўгирилиб босиб (таржимон Ансориддин Иброҳим) чиқарилган «Олтин девор» китобининг муаллиф иштирокидаги тақдимот тантанасида «Лаҳор адабиётчилар уйи»ни безади... Айни ўша кунлар Покистон маданият ва спорт ишлари вазирлиги шафелигида Марказий Осиё мамлакатларидаги энг катта театр комплекси саналмиш «Ал-Ҳамро»да сахналаштирилган машҳур ўзбек комедиясининг бир неча кунлик премьераси давомида ҳам шоиримиз портрети кўпчилик томошабинлар назарида турди. Шунинг ҳам таъкидлаш керакки, Эркин Воҳидовнинг «Олтин девор» комедияси мустақиллигимиздан сўнг илк бор хориж сахнасида қўйилган асардир.

Ҳозир ўша портрет қаерда деб қизиқувчиларга шунини айтишим мумкинки, у Исломободдаги «Логвирса» — «Халқ Маданият Маркази»нинг «Арт ҳолл» галереясида сақланмоқда.

МУНДАРИЖА

Адибга тилагим. <i>Тулепберген Қаипбергенов</i>	5
Дўстим Дадахон. <i>Рауф Парфи</i>	6

Бадиа-қиссалар

Азим чинорлар панохи	7
Шаҳар тегирмони	169

Эсселар

Сурат ва сийрат	213
Денгизга саёхат (<i>кросс</i>)	219
Шоирнинг боғқўчаси	231
Бир сурат тарихи	236

ДАДАХОН НУРИЙ

АЗИМ ЧИНОРЛАР ПАНОҲИ

«Sharq» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти
Тошкент — 2010

Мухаррир *Улугбек Раҳимов*
Бадий муҳаррир *Толиб Қаноат*
Техник муҳаррир *Раъно Бобохонова*
Саҳифаловчи *Мастура Атхамова*
Мусахҳих *Абдулла Зокиров*

Босишга рухсат этилди 10.11.2009. Бичими 84x108¹/₃₂. «PeterburgUZ» гарнитураси. Офсет босма. Шартли босма табоғи 12,60. Нашриёт-босма табоғи 13,4. Адади 3000. Буюртма №4686. Баҳоси шартнома асосида.

«Sharq» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси босмахонаси,
100000, Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй.